

**ДОНИШГОҶИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҶӢ
ВА СОҶИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗ-
МА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТАДЖИ-
КИСТАНА**

**INTERNATIONAL UNIVERSITY OF TOURISM
AND ENTREPRENEURSHIP OF TAJIKISTAN**

**МАСОИЛИ МУБРАМИ ДАВЛАТ, ҶОМЕА ВА
ҲУҚУҚИ МУОСИР (МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)**

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО
ГОСУДАРСТВА, ОБЩЕСТВА И ПРАВА (НАУЧ-
НЫЙ ЖУРНАЛ)**

**CURRENT PROBLEMS OF THE MODERN STATE,
SOCIETY AND LAW (SCIENTIFIC JOURNAL)**

2024. №2(2)

**ДОНИШГОҶИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҶӢ ВА
СОҶИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗМА И ПРЕДПРИНИ-
МАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА**

**INTERNATIONAL UNIVERSITY OF TOURISM AND ENTREPRENEUR-
SHIP OF TAJIKISTAN**

**МАСОИЛИ МУБРАМИ ДАВЛАТ, ҶОМЕА ВА ҲУҚУҚИ МУОСИР
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)**

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА,
ОБЩЕСТВА И ПРАВА (НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)**

**CURRENT PROBLEMS OF THE MODERN STATE, SOCIETY AND LAW
(SCIENTIFIC JOURNAL)**

2024. №2(2)

ДУШАНБЕ, 2024

**МАЧАЛЛАИ ИЛМИИ “МАСОИЛИ
МУБРАМИ ДАВЛАТ, ЧОМЕА ВА
ҲУҚУҚИ МУОСИР”**

**Муассиси маҷалла: Донишгоҳи
байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Тоҷикистон**

Маҷалла соли 2023 таъсис дода шудааст

**Масъулият оид ба муҳтаво ва
саҳеҳияти иттилооти дар мақолаҳо
истифодашударо дар маҷаллаи мазкур
ба муаллиф вогузор карда мешавад.**

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Русия (РИНЦ)
ворид карда шудааст.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр
мешавад.

Матни муқаммалӣ маводи ҷой дар сомонӣ расмӣ
маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.iutet.tj).

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
№314/МҚ-97 аз 27.11.2023 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва
тарҷумаи ДБССТ барои нашр таҳия мегардад.
Нишони Марказ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.
Душанбе, к. Борбад 48/5

Сомонаи маҷалла: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
“АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА,
ОБЩЕСТВА И ПРАВА”**

**Учредитель журнала: Международный
университет туризма и предпринима-
тельства Таджикистана**

Журнал основан в 2023 г.

**Ответственность относительно содержа-
ния и достоверности использованной ин-
формации несет автор статьи в данном
журнале.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса науч-
ного цитирования (РИНЦ).

Журнал печатается на таджикском, русском и английском
языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов раз-
мещены на официальном сайте журнала (www.iutet.tj).

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Рес-
публики Таджикистан. Свидетельство №314/МҚ-97 от
27.11.2023 г.

Журнал подготавливается к изданию в Издательском цен-
тре МУТРТ.

Адрес Издательского центра: 734055, Республика Таджи-
кистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5.

Сайт журнала: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

**SCIENTIFIC JOURNAL “CURRENT
PROBLEMS OF THE MODERN
STATE, SOCIETY AND LAW”**

**Journal Founder: International Universi-
ty of Tourism and Entrepreneurship of
Tajikistan**

The journal was founded in 2023.

**The author of the article in this journal is re-
sponsible for the content and reliability of the
information used.**

The journal is included in the database of the Russian Science
Citation Index (RSCI).

The journal is printed in Tajik, Russian and English.

Full-text versions of published materials are posted on the offi-
cial website of the journal (www.iutet.tj).

The journal is registered with the Ministry of Culture of the
Republic of Tajikistan. Certificate №314/МҚ-97 of 27.11.2023

The journal is being prepared for publication at the IUTET Pub-
lishing Center.

Address of the Publishing Center: 48/5 Borbad Avenue, Du-
shanbe, Tajikistan, 734055

Journal website: (www.iutet.tj). E-mail:
majala.dbsst@gmail.com Tel.: (+992 37) 234-88-02

© Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

© Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

© International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Сармуҳаррир	Главный редактор	Chief Editor
Ректори ДБССТ д.и.и., проессор Асрорзода У.С.	Ректор МУТПТ д.э.н., проессор Асрорзода У.С.	Rector of the IUTET d.e.s., Pro- fessor Asrorzoda U.S.

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ / ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ / MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

Қудратов Н.А. - муовини сармуҳаррир, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Қудратов Н.А. - заместитель главного редактора, доктор юридических наук, профессор	Kudratov N.A. - deputy Chief Editor, Doctor of Law, Professor
Иброҳимов С.И. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Иброҳимов С.И. - доктор юридических наук, профессор	Ibrahimov S.I. - Doctor of Law, Professor
Бобочонзода И.Ҳ. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Бободжонзода И.Ҳ. - доктор юридических наук, профессор	Babajonzoda I.H. - Doctor of Law, Professor
Меликов У.А. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Меликов У.А. - доктор юридических наук, профессор	Melikov U.A. - Doctor of Law, Professor
Буризода Э.Б. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Буризода Э.Б. - доктор юридических наук, профессор	Burizoda E.B. - Doctor of Law, Professor
Нематов А.Р. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Нематов А.Р. - доктор юридических наук, профессор	Nematov A.R. - Doctor of Law, Professor
Раҷабов С.А. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Раҷабов С.А. - доктор юридических наук, профессор	Rajabov S.A. - Doctor of Law, Professor
Зоир Ҷ.М. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Зоир Ҷ.М. - доктор юридических наук, профессор	Zoir J.M. - Doctor of Law, Professor
Исмоилов Ш.М. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	Исмоилов Ш.М. - доктор юридических наук, профессор	Ismoilov Sh.M. - Doctor of Law, Professor
Кабиров Х.Ш. - доктори илмҳои филологӣ, профессор	Кабиров Х.Ш. - доктор филологических наук, профессор	Kabirov H.Sh. - Doctor of Philology, Professor
Рустамова Г.Р. - доктори илмҳои филологӣ, профессор	Рустамова Г.Р. - доктор филологических наук, профессор	Rustamova G.R. - Doctor of Philology, Professor
Ҳотамов Н.Б. - доктори илмҳои таърих, профессор	Ҳотамов Н.Б. - доктор исторических наук, профессор	Hotamov N.B. - Doctor of historical, Professor
Ҷононов С. - доктори илмҳои таърих, профессор	Ҷононов С. - доктор исторических наук, профессор	Jononov S. - Doctor of historical, Professor
Ҳоҷаев Қ.Т. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор	Ҳоҷаев Қ.Т. - доктор педагогических наук, профессор	Khojaev K.T. - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Мирзоев А.Р. - доктори илмҳои педагогӣ, профессор	Мирзоев А.Р. - доктор педагогических наук, профессор	Mirzoev A.R. - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ҷабборов Ф.Н. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Ҷабборов Ф.Н. - кандидат юридических наук, доцент	Jabborov F.N. - Candidate of Law, Associate Professor
Бобоев Ҷ. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Бобоев Ҷ. - кандидат юридических наук, доцент	Babaev J. - Candidate of Law, Associate Professor
Мирзоев С.А. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Мирзоев С.А. - кандидат юридических наук, доцент	Mirzoev S.A. - Candidate of Law, Associate Professor
Алиев Ф.Ш. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Алиев Ф.Ш. - кандидат юридических наук, доцент	Aliyev F. Sh. - Candidate of Law, Associate Professor
Нодиров Ф.М. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Нодиров Ф.М. - кандидат юридических наук, доцент	Nodirov F.M. - Candidate of Law, Associate Professor
Наботов С.Х. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент	Наботов С.Х. - кандидат педагогических наук, доцент	Nabotov S.Kh. - Candidate of Law, Associate Professor
Назаров Х.Д. - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент	Назаров Х.Д. - кандидат педагогических наук, доцент	Nazarov Kh.D. - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Сангинова Р.И. - номзади илмҳои филологӣ, дотсент	Сангинова Р.И. - кандидат филологических наук, доцент	Sanginova R.I. - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Мирсаидов Ф.А. - номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсент	Мирсаидов Ф.А. - кандидат политических наук, доцент	Mirsaidov F.A. - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

МУНДАРИЧА		
ФАЛСАФА / ЧОМЕАШИНОСӢ		
1.	Чононов С. Чаҳонишавӣ ва пешомади фарҳангҳои миллӣ: андешаҳо дар бораи ҷанбаи миллии танзими анъана ва ҷашну маросимҳо	8
2.	Илчибекова М. О., Ҳабибов С. И. Зардушт ва таълимоти фалсафии зардуштия аз нигоҳи фалсафа ва файласуфони юнони қадим	18
3.	Шарипов А. М. Вазъи сохтори иҷтимоии ҷомеаи тоҷикистонӣ дар замони соҳибистиклолӣ	26
4.	Шарифова Ш. Ш. Таърихи фаъолияти илмии кафедраи ҷомеашиносии ДБССТ	33
ТАЪРИХ / ҲУҚУҚ		
5.	Қудратов Н. А. Таҳдид ва хатарҳои ҷиноятҳои киберӣ дар замони муосир	41
6.	Илчибекова М. О., Абдуллаева Л. М. Аҳамияти таърихиву аксиологии ваҳдати миллии тоҷикон: баррасии сиёсӣ аксиологии масъала	48
7.	Шарипов А. М. Маърифати ҳуқуқӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ: алоқаи мутақобила.	55
8.	Матроров М.Х. Танзими байналмилалӣ-ҳуқуқии бешаҳрвандӣ ва таҳлили қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳимояи ҳуқуқҳои шахсонӣ бешаҳрванд	63
ПЕДАГОГИКА / ФИЛОЛОГИЯ		
9.	Назаров Х.Д. Ташкили тарбияи мардумӣ ва усулҳои омӯзиши он	70
10.	Давлатов Н.Х. Усули таълими сифати хонандагонӣ тоҷик дар шакли муқоисавӣ	75
11.	Нурматова М. Р. Сохтори грамматикӣ воҳидҳои фразеологӣ феълӣ	84
12.	Сангинова Р.И. Калимаву истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ дар лексикаи лаҳҷаи Конибодом	93
13.	Зоғакова Г.И. Таҷассуми архаизмҳои луғавӣ ва унсурҳои грамматикӣ пешин дар сохтори идиома	99
14.	Тураева Д., Ҷураева Ҷ.А. Мафҳуми тарҷуми адабӣ	103
15.	Ҷатулоҷони У. Истиора дар ғазалҳои Ҳумоми Табрзӣ	107
СИЁСАТШИНОСӢ / ИДРАИ ДАВЛАТӢ		
16.	Шарифзода А.А., Шарифзода Ф.А. Муносибатҳои Тоҷикистон ва Белгия: таърих, дастовардҳо ва афзалиятҳо	113
17.	Ҷабборов Б. Б., Абдуллоева Л. М. Назарияи истиқлол ва рушди давлатдорӣ	127
18.	Зокиров Б.М., Сафаров С.Х. Тарафҳои мусбӣ ва манфии ҳаракати лоббистӣ	134
19.	Абдуллоева Л. М. Ҷабҳаҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқи раванди идоранамоӣ.	142
16.	Шарипов И.И. Хусусиятҳои махсусмуносибатҳои геополитикӣ байни давлатҳои Осиёи Марказӣ	149
Маълумот барои муаллифони		159

СОДЕРЖАНИЕ		
ФИЛОСОФИЯ / СОЦИОЛОГИЯ		
1.	Джононов С. Глобализация и будущее национальных культур: размышления о национальном аспекте регулирования традиции и праздников	8
2.	Ильчибекова М. О., Хабибов С. И. Зардушт и философские учения зороастризма с точки зрения философии и философов Древней Греции.	18
3.	Шарипов А. М. Состояние социальной структуры Таджикистанского общества в период независимости.	26
4.	Шарифова Ш. Ш. История научной деятельности кафедры социологии международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана	33
ИСТОРИЯ / ПРАВО		
5.	Кудратов Н. А. Угроза и опасность киберпреступлений в современную эпоху	41
6.	Ильчибекова М.О., Абдуллаева Л. М. Историко-аксиологическое значение таджикского национального единства: политико-аксиологический анализ вопроса	48
7.	Матробинов М. Х. Международно-правовое регулирование безгражданства и анализ законодательства Республики Таджикистан о защите прав лиц без гражданства	55
8.	Шарипов А. М. Правовое образование и гражданское общество взаимная связь	63
ПЕДАГОГИКА / ФИЛОЛОГИЯ		
9.	Назаров Х.Д. Организация народного образования и методы его изучения	70
10.	Давлатов Н.Х. Методика обучения имени прилагательному учащимся - таджиков в сопоставительном плане	75
11.	Нурматова М.Р. Грамматическая структура глагольных фразеологических единиц	84
12.	Сангинова Р. И. Слова и термины аграрного сектора в лексике канибадамского диалекта	93
13.	Зогакова Г.И. Воплощение лексических архаизмов и предшествующие грамматические элементы в идиоматической структуре	99
14.	Тураева Д., Чураева Ч.А. Понятия художественного перевода	103
15.	Фатулложани У. Метафоры в газели Хумама Табреси	107
ПОЛИТОЛОГИЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ		
16.	Шарифзода Ф. А., Шарифзода Ф. А. Отношения Таджикистана и Бельгии: история, достижения и преимущества	113
17.	Джабборов Б. Б., Абдуллоева Л. М. Теория независимости и развития государственности	127
18.	Зокиров Б.М., Сафаров С.Х. Положительные и отрицательные стороны лоббистского движения	134
19.	Абдуллоева Л. М. Теоретико-методологические аспекты исследования процесс управления	142
20.	Шарипов И.И. Специфика геополитических взаимоотношений между государствами Центральной Азии	149
Памятка для авторов		159

CONTENT		
PHILOSOPHY/ SOCIOLOGY		
1.	Jononov S. Globalization and the future of national cultures reflection on the national aspect of regulation of traditions and holidays	8
2.	Ilichbekova M. O., Khabibov S. I. Zardusht and the philosophical teaching of Zoroastrism from the point of philosophy and philosophers of Ancient Greece.	18
3.	Sharipov A. M. The social condition of Tajik society in the period of independence.	26
4.	Sharifova Sh. Sh. History of scientific activity of the department of social studies	33
HISTORY / LAW		
5.	Kudratov N.A. The threat and danger of cyber crimes in the modern age	41
6.	Ilichbekova M. O., Abdulloeva L. M. Historical and axiological significance of Tajik national unity: a political and axiological analysis of the issue	48
7.	Matrobov M. Kh. International legal regulation of statelessness and analysis of the legislation of the republic of tajikistan on the protection of the rights of stateless persons	55
8.	Sharipov A.M. Legal awareness and civil society	63
PEDAGOGY / PHILOLOGY		
9.	Nazarov Kh.D. Organization of folk education and methods of learning	70
10.	Davlatov N.H. The method of teaching the quality of Tajik students in a comparative form	75
11.	Nurmatova M.R. Grammatical structure of verbal phraseological units	84
12.	Sanginova R. I. Words and terms of agricultural sector in the lexicon of the kanibadam dialect	93
13.	Zoghakova G.I. Embodiment of lexical archaisms and previous grammatic elements in idiomatic structure	99
14.	Fatulozhani U. Metaphor in the ghazal of Humam of Tabrez	103
POLITOLOGY/ PUBLIC ADMINISTRATION		
15.	Sharifzoda A. A., Sharifzoda F. A. Relations of Tajikistan and Belgium: history, achievements and advantages	113
16.	Jabborov B. B., Abdulloeva L. M. Theory of independence and development of stateship	127
17.	Zokirov B.M., Safarov S.Kh. Positive and negative sides of the lobbying movement	134
18.	Abdulloeva L. M. Theory of independence and development of stateship	142
19.	Sharipov I.I. Specificity of geopolitical relations between the states of Central Asia	149
Note for authors		159

ҶАҶОНИШАВӢ ВА ПЕШОМАДИ ФАРҶАНГҶОИ МИЛӢӢ: АНДЕШАҶО ДАР БОРАИ ҶАНБАИ МИЛӢИИ ТАНЗИМИ АНЪАНА ВА ҶАШНУ МАРОСИМҶО

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И БУДУЩЕЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ КУЛЬТУР: РАЗМЫШЛЕНИЯ О НАЦИОНАЛЬНОМ АСПЕКТЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРАДИЦИИ И ПРАЗДНИКОВ

GLOBALIZATION AND THE FUTURE OF NATIONAL CUL- TURES REFLECTION ON THE NATIONAL ASPECT OF REG- ULATION OF TRADITIONS AND HOLIDAYS

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавӣ, ҷомеаи иттилоотӣ, интегратсия, арзишҳои моддию маънавӣ, фарҳанги миллӣ, фарҳанги авомӣ, хусусиятҳои миллию маданият, ҷорсӯи бефарҳангӣ, расму русум ва анъанаҳои миллӣ, ифтихори миллӣ, асолати миллӣ, худшиносии миллӣ, қавму миллатҳо, махлутшавӣ, тарҳи аврупоии рушд, ҷомеаҳои анъанавӣ, тарҳи миллии рушд, танзими ҷашну маросимҳои мардумӣ.

Ҷононов Садамир – профессори кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсатшиносии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣи Тоҷикистон, доктори илмҳои фалсафа

Джононов Садамир – профессор кафедры международных отношений и политологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, доктор философских наук

Jononov Saidamir – Professor of the Department of International Relations and Political Science of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Doctor of Philosophy

E-mail: saydamir@mail.ru

Аннотатсия. Мақсади асосии мақолаи мазкур дарёфти роҳу воситаҳои ҳифзи фарҳанги миллӣ ва ба ин васила таъмин намудани асолати қавму миллатҳо, забон ва расму русуми онҳо дар шароити қувват гирифтани равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ мебошад. Зеро ки ин арзишҳо пояи на фақат ҳастӣ, балки бақои миллат мебошанд.

Бо дар назардошти муҳимияти ҳамин нуқта дар мақола пайомадҳои мусбӣю манфии ин тамоилҳо барои халқҳои ҷаҳон, махсусан ҷомеаҳои анъанавӣ мавриди таҳлил ва хулосабарорӣ қарор дода шудааст.

Аз ҷумла таъкид карда шудааст, ки ҳилофи асосӣ на арзи вучуд кардани ин тамоюлҳо, балки нияту кӯшишҳои тарроҳии онҳо ҷиҳати дар пояи арзишҳои фарҳангии аврупоӣ ба роҳ мондани ҳамгироии минбаъдаи ҷомеаҳои дигар мебошад.

Вобаста ба ҳамин масъала оқибату пешомадҳои ҷор роҳи имконпазири рушди ҷомеаҳо, ки бар асари ин ду тамоил дар арсаи байналмилалӣ ба миён омадааст ба таври муфассал таҳлил гардида, бо дарназардошти таҷрибаи мусбӣю талхи як қатор мамлакатҳо дар ин роҳ тавсияҳо ва хулосаҳо пешниҳод карда шудаанд.

Аз ҷумла таъкид гардидааст, ки таҷрибаи мамлакатҳои минтақаи ҷанубу шарқӣ, ки

дастовардҳои илмию техникию ва технологияи мамолики пасосаноати ро дар пояи арзишҳои миллӣ ва хусусиятҳои таърихӣ худ ба роҳ монда ба дастовардҳои беназир ноил шудаанд, барои ҷомеаҳои анъанавӣ намунаи ибрат мебошад.

Дар қисмати охири мақола аҳамияти таърихӣ қабули қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо”, саҳми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар қабулу татбиқи ин санад ва нақши он дар рушди арзишҳои фарҳангӣ, бақои миллат ва асолати миллии тоҷикон баррасӣ шудааст.

Ключевые слова: глобализация, интеграционное общество, интеграция, унификация, материальная культура, массовая культура, перекрестная культура, национальные традиции, права и обычаи, национальная гордость, национальная самобытность, национальное самознание, этносные нации, слияние, европейская модель развития, традиционные общества, национальная модель развития, регулирование.

Аннотация. Глобализация и перспективы национальных культур: размышления о национальном аспекте регулирования традиций, обычай данной статьи является поиск путей и средств защиты национальных культур и через нее обеспечения самобытности наций и этносов, их язык и нравов и обычай

С учетом важности этноположения предметом анализа и умозаключения стали поломительные и негативные последствия этих тенденций для народов мира, особенно для традиционных обществ.

В частности подчеркивается что главная угроза этих тенденции заключается не в их проявлении, а в целях и попытках их акторов чтобы дальнейшая интеграция стран мира произошло на основе европейских культурных ценностей.

В связи с этим подробно аналируются четыре возможных пути социально – экономического и культурного развития стран, возникшие под влиянием этих тенденции. С учетом политического и отрицательного опыта ряда стран автором выдвигается ряд рекомендаций и выводов, касающихся защиты национальных культур и сохранения самобытности нации.

В частности подчеркивается, что для традиционных обществ образцом подражания может стать опыт стран Востока – восточного режима, которые научно – технические и технологические достижения постиндустриальных обществ применяли с учетом исторической особенности своей страны и на основе своих национальных ценностей.

В заключении статьи рассматриваются исторического значения принята закона Республики Таджикистана «О регулировании традиций и обычай и нравов», вклад Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона в принятии и реализации данного акта и его роли в развитии таджикских национальных ценностей, существовании самой нации и ее самобытности.

Keywords: globalization, integration society, integration unification, material culture, mass culture, cross-cultural non-culture, national traditions, rights and customs, national pride, national identity, national self-awareness, ethnic nation, merger, European model of traditional regulation. traditional development, society, national development, development model, regulation.

Annotation. Globalization and prospects for national cultures: reflections on the national aspect of the regulation of traditions, the purpose of this article is to search for ways and means of protecting national cultures and through it ensuring the identity of nations and ethnic groups, their language and morals and customs.

In conclusion, the article examines the historical significance of the adopted law of the Republic of Tajikistan regulating traditions, customs and mores, the contribution of the Leader of the Nation, respected Emomali Rahmon, in the adoption and implementation of this act and its role in the development of Tajik national values, I Windows the existence of the nation itself and its identity.

In particular, it is emphasized that for traditional societies, the experience of a strange eastern regime can become a model of imitation, which scientific, technical and technological achievements of post-industrial societies were applied taking into account the historical characteristics of their country and on the basis of their national values.

In this regard, four possible paths of socio-economic and cultural development of countries that arose under the influence of these trends are analyzed in detail. Taking into account the political and negative experience of a number of countries, the author puts forward a number of recommendations and conclusions regarding the protection of national cultures and the preservation of the identity of the nation.

In this regard, four possible paths of socio-economic and cultural development of countries that arose under the influence of these trends are analyzed in detail. Taking into account the political and negative experience of a number of countries, the author puts forward a number of recommendations and conclusions regarding the protection of national cultures and the preservation of the identity of the nation.

Мо ҳама хуб медонем, ки олам ҳамеша дар ҳаракат, тағйирот ва пешравӣ мебошад. Дар ин чараён як қатор омилҳо сабаби пайдоиши ашёю падидаҳо, дуюмаш боиси шаклу сурат гирифтани ва сеюмаш заминаи рушду камол ва дар ниҳояти қор заволи ёфтани ва ё шакл тағйир додани онҳо мегардад. Чизе дар ин дунё абадӣ ва пойдор будан наметавонад. Ивазшавии пайвастаи фаслҳою наслҳо бидуни иродаю хоҳиши мавҷудоти рӯи замин сурат мегирад. Чизе ҳам дар ҷойи ҳоли ва тасодуфан арзи ҳастӣ намекунад. Ҳама мавҷудоте, ки офарида мешавад, сабаб, зарурат ва таъиноти худро дорад. Бо мурури вақт ин арзишҳо ҳам тағйир меёбанд. Ҷойи онҳоро ашёю падидаҳо ва ормонҳои нав мегирад. Пайдоиш, ташаккул, камолот ва заволи марҳилаҳои қонуние мебошанд, ки маҷрои муттасили зиндагиро таъмин менамоянд.

Устод Абуабдулло Рудақӣ ин нуқтаро дар қасидаи “Шикоят аз пирӣ” чунин баён кардааст:

*Чаҳон ҳамеша чу чаимест гирду гардон аст,
Ҳамеша то бувад оини, гирдгардон буд.*

Фано ёфтани ашёю падидаҳои олам ва ё шакл дигар кардани онҳо бошад, маънои анҷоми ҳаётро надорад. Зеро ки ашёю падидаҳои нав таҷаллои сифату хосиятҳои беҳтарини ҷисмҳои пешинаву фаноёфтае мебошанд, ки қобили ҳаёт буданд ва ҳамчун замина барои пайдоиши онҳо хизмат кардаанд. Мавҷудоти завоҷифта ҳаёти худро дар он сифату хосиятҳои идома медиҳад, ки ба падидаи ашёҳои нав интиқол ёфтаанд ва ё пазируфта шудаанд. Мавҷудоти ғавтида тавассути ин сифату хосиятҳо, на фақат ҳаёти худро дар ботину зоҳири онҳо ҳифз менамояд, балки пайвасти риштаҳои авлодӣ ва ҳешутабориро ба онҳо нигоҳ медорад.

Дар табиат, олами набототу ҳайвонот ва ҷомеаи инсонӣ ба туфайли чунин интиқол ва пайвастигӣ ҳар яке аз онҳо навъ ва намудҳои худро нигоҳ медоранд. Дар акси ҳол ҳамаи онҳо ё мемиранд ва ё бо навъу намудҳои дигар омехта шуда, асолати худро гум мекунанд. Беҳуда нагуфтаанд, ки олами имрӯза натиҷаи гузашта ва заминаи ҳаёти оянда мебошад. Дар байни марҳилаҳои ҳаёт ва ашёю падидаҳои дар вақту фазои муайян вучуддошта робитаи тарафайн ва таъсири мутақобилае ҷой дорад, ки ба туфайли он муборизаи байни наву қуҳна сурат мегирад.

Аз ҷумла, ҷомеаи инсонӣ ҳам дар заминаи қонуниятҳои хоси худ чунин марҳилаҳоро тай мекунад. Нодида гирифтани ва монетаҳои сунъӣ гузоштан дар ин роҳ нишонаи заковат ва хирадмандӣ нест. Омӯхтани ин қонуниятҳо, дарк кардани моҳият ва истифодаи онҳо ба хотири манфиати одамон далели оқилӣ аст. Чунин муносибат ҳамзамон гавари таъмини рушди устувори ҷомеа ва зиндагии шоистаи одамон мебошад.

Наслҳое, ки ин ҳақиқати бебаҳсро нафаҳмиданд ва нодида гирифтанд, ноғузир ба ноқомӣ ва шикасту рехт гирифтанд. Ивазшавии сохторҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, сулолаҳо, арзишу фарҳангҳо маҳсули чунин муносибати хато мебошад. Ҷои шубҳа нест, ки гузариши аз ҷомеаи ибтидоӣ ба ғуломдорӣ, аз он ба феодализм ва аз он ба сохти сармоядорӣ ва сотсиализм натиҷаи муборизаи байни унсурҳои қуҳна ва нав, ки дар қаҳри сохти пешина ба вучуд омадаанд, мебошад. Чунин гузариш метавонад бо роҳи таҳаввул ва ё инқилоб сурат бигирад.

Агар хуб назар афканем, мебинем, ки нотавонӣ дар дарки зарурати андешидани ҷораҳои амалӣ, алалхусус ба амал баровардани ислохотҳои дахлдор дар шаклу методҳои идорақунӣ, дар соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ маънавий ва ё надоштани қудрати додани баҳои даркорӣ ба зарурати ҳалли ин масъалаҳо боиси таназзул ва ивазшавии онҳо гардидааст. Сабаби асосии ин ивазшавиҳо ба монетаи рушди қувваҳои истеҳсолкунанда, ки ҳамеша дар ҳаракат ва пешравӣ мебошанд, таъдил ёфтани муносибатҳои истеҳсолие мебошад, ки моҳиятан табиати шахшуда доранд.

Ба инобат гирифтани ин нуқта махсусан дар ҷаҳони муосир, ки дар он муборизаи байни ҷомеаҳои анъанавӣ ва мутамаддин шиддат гирифтааст, муҳим аст. Раванди ҷаҳонишавӣ ва ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ ҳамаи кишварҳоро, новобаста аз сатҳи тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии онҳо, зери таъсири худ қарор додааст. Ин ду раванд бо роҳи наздик (интегратсия) ва баъдан якхела кардани (унификатсия) сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ халқҳои ҷаҳонро ба як низом ва фазои якранге ворид мекунад, ки дар доираи он арзишҳои моддӣ маънавий, аз ҷумла иттилоот, сармоя, молу хизматрасониҳо, қувваи қорӣ ва ақидаҳо бемалол аз як кишвар ба кишвари дигар паҳн мешаванд ва мавриди баҳрабардорӣ қарор мегиранд. Азоёни ин ҷомеаи навинро на гуногунии арзишҳои миллӣ, балки умумияти манфиатҳо ва шавқу завқ бо ҳам муттаҳид мекунад.

Дар пояи ҷаҳоншавии иқтисодӣ, ки омили асосӣ ва ҳалкунандаи раванди мазкур ба ҳисоб меравад, маҳлутшавии сиёсат, идеология, фарҳанг, иттилоот ва дигар арзишҳои миллӣ ба амал меояд. Инқилоби илмию техникаӣ, алалхусус Интернет, ки ҷаҳонро ба як “деҳи қалон” таъдил додааст, ширкатҳои байналмилалӣ, ки беш аз 80% технологияҳои навтарини ҷаҳонро меофаранд, ниҳодҳои ҷаҳонии молиявӣ, ки мамолики дар ҳоли рушд

қарордошта дастнигарӣ онҳо ҳастанд ва тичорати байналмилалӣ фишангҳои калидие мебошанд, ки ин равандро вусъат мебахшанд. Чаҳонишавӣ чун дигар падидаҳои олам ҳам натиҷаҳои мусбӣ ва ҳам манфӣ дорад. Боло рафтани рақобати истеҳсолкунандагони молу амвол дар бозори ҷаҳонӣ, хуб шудани сифати маҳсулот ва паст гардидани нархҳо, татбиқи фаъоли техникаю технологияи навин дар истеҳсолоти кишварҳо ва дар ин замина таъмин намудани рушди босуръати онҳо, беҳ шудани сатҳи неқӯаҳволии қишрҳои зиёди мардуми сайёра ва ташаккул ёфтани низоми муайяни бо маводи озуқа таъмин намудани мамолики ниёзманд аз зумраи натиҷаҳои мусбии он аст. Чуноне ки дар урфият мегӯянд, он чи ки айён аст, ҳочат ба баён нест.

Ҳамзамон раванди чаҳонишавӣ барои кишварҳои алоҳида, махсусан давлатҳои рӯ ба инкишоф нороҳатиҳои зиёд ҳам ба миён овардааст. Зери таъсири савдои ҷаҳонӣ дар ин қабил кишварҳо соҳаҳои бутуни саноат касод ва фалаҷ шуда, боиси афзудани шумораи бекорон дар бозори меҳнат, паст рафтани сатҳи неқӯаҳволӣ, шиддат гирифтани зиддияти байни давлатҳои абарқудрат барои захираҳои табиӣю инсонӣ дар ин минтақаҳо гардидааст. Мусаллам аст, ки аз даст додани назорат аз болои иқтисодиёт, аниқтараш истиқлолияти иқтисодӣ ноғузир ба заиф гаштани истиқлолияти сиёсӣ оварда мерасонад. Имрӯз ноаён “шӯста шудан”- и сарҳадҳои миллии давлатҳо, ташаккул ёфтани сарҳадҳои нави иҷтимоӣю технологияи идоракунии ҷаҳон тавассути шабакаҳои иттилоотӣ, аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ муайян кардани самтҳои афзалиятноки сиёсати дохилию хориҷии давлатҳои алоҳида ташвиши давлатдорону сиёсатмадоронро зиёд кардааст. Қор ба дараҷае расидааст, ки масъалаҳои ҳаётан муҳими бархе аз ин қабил давлатҳо ва ҳатто тақдири онҳо дар масофаи чандин фарсахҳо дур аз ин кишварҳо ҳаллу фасл карда мешаванд. Инро дар мисоли давлатҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо, ки ҳуқуқи онҳо дар соҳаи муайян кардани ҳаҷми андоз, воридоту содирот, коғазҳои қимматнок, чопи пул ва ғайра маҳдуд карда шудааст, инчунин давлатҳои алоҳидаи арабӣ, курдҳо ва дигар қавмҳо, ки тақдиршон бидуни ба инобат гирифтани хоҳиш ва манфиатҳои онҳо ҳал карда мешаванд, دیدан мумкин аст. Чуноне ки мегӯянд, инаш ҳам кори бахайр аст. Зеро ки иқтисодиёту сиёсат моҳиятан табиати байналмилалӣ доранд. Мудҳиштарин хавфе, ки миллатҳо ва давлатдорӣ онҳоро дар пеш аст, ин чаҳонишавии фарҳангҳои миллӣ, “шӯста шудани” хусусиятҳои миллии маданиятҳо, адабиёту санъат ва тавассути бо ҳам омехташавии арзишҳои гуногуни миллӣ ташаккул ёфтани “фарҳанги якранги авомӣ” ҷаҳонӣ мебошад.

Паҳншавии технологияҳои якхелаи компютерӣ, тарғиби фаъоли чорабиниҳои фарҳангӣю фароғатӣ, тавассути воситаҳои ахбори умум ошноӣ пайдо кардан ба тарзи ҳайёт, либоспӯшӣ, истироҳату муошират ва расму русуми мамлакатҳои дигар асолати миллатҳоро, ки маҳз тавассути он мансубияти худро ба умумияти муайяни қавмӣ дарк мекунанд, бераҳмон хароб менамояд.

Аз байн рафтани асолат, гуногунрангӣ ва таровати арзишҳои миллӣ ноғузир намоёндагони онҳоро ба чорроҳаи ноошноӣ фарҳангӣе мебарад, ки онҳо ба қадом роҳ рафтан ва таҷассумгари қадом фарҳанг будани худро равшан тасаввур карда наметавонанд. Воқеан, аз байн бурдани тафовутҳои фарҳангӣ ва дарки мансубият ба умумияти муайяни этникӣ шеваи “фарҳанги авомӣ” аст, ки моҳиятан ҳилофи рангорангии маданиятҳо мебошад. Дигар хел ҳам шуданаш мумкин нест. Зеро ки худшиносии миллӣ чун ҷавҳари ҳастии миллат пеш аз ҳама аз фарҳанги миллат ибтидо гирифта, дар пояи арзишҳои иқтисодӣю сиёсӣ ташаккулу рушд меёбад. Худшиносии миллӣ асос ва муҳимтарин омили ҳифзи миллат аз хатарҳои фарҳангии ин раванд, парокандагӣ ва маҳлутшавӣ бо дигарон дар шароити чаҳонишавӣ мебошад. Беҳуда нест, ки файласуфи бузург Суқрот таъкид кардааст: “Худатро шинос!” Зеро ки ин ягона роҳи дониستاني табиноти худ ва муайян кардани мавқею манзалати шахс аст.

Табиист, ки бе худшиносӣ дарк кардани манфиатҳои миллӣ, дӯст доштани ватан, ифтихор кардан аз миллату давлати худ мушкил аст. Коҳиш ёфтани худшиносии миллӣ роҳест ба сӯи заиф гаштани пояҳои давлатдорӣ ва истиқлолияти миллӣ. Дар ҳолати

махлутшавии фарҳанг ҳуди миллат ба як умумияти оӣ аз сурату сиришти миллии ҷомеаи ҷаҳонӣ табдил медиҳад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон маҳз бо дарназардошти ҳамин кудрати миллатофарии фарҳанг гуфтааст: “Фарҳанг ҳастии миллат аст”.

Пас метавон гуфт, ки заволи миллат аз заволи фарҳанги ӯ оғоз меёбад. Дар ҷорсӯи бефарҳангӣ “аъроф” ва дар фазои ҳалои он “муаллақ” мондан дер давом кардан наметавонад. Миллату қавмҳо мачбур мешаванд, ки яке аз роҳхоро интиҳоб ва фазои ҳалои худро бо арзишҳои даркорӣ пур намоянд. Ин роҳҳои имконпазир чунинанд:

Аввалан, буридани риштаҳои ҳамкорӣ аз фарҳанги дигар қавму миллатҳо ва панаҳ бурдан дар “пироҳани танги маданият”-и худ ба хоҳири олуи нагардидан ва соф нигоҳ доштани арзишҳои миллӣ.

Баъдан, ба тақдир тан додан ва бекаму қос қабул намудани фарҳанг, расму русуми бегона, ки худ маъноӣ аз байн рафтани на фақат арзишҳои миллӣ, балки ҳуди миллатро дорад.

Сониян, пайваста сайқалу такмил додани арзишҳои миллӣ ва дастраси ҷаҳониён гардонидани онҳо ба хоҳири ҳифз ва таҳкими асолати миллӣ.

Охиран, ҳамчун нишони эътироз ва заифӣ даст задан ба амалҳои номатлуб, аз қабилӣ экстремизм, терроризм, ифродгарой ва бо ин роҳ ноором гардонидани вазъи сиёсии ҷаҳон.

Дар таърихи на ҷандон дур буданд қавму миллатҳо, ки бар ҷурми паст будани ҳисси истиқлолиятҳои ва надоштани сатҳи зарурии фарҳанги сиёсӣ, анъана ва расму русуми мардуми бегонаро қабул намуда, давлату империяҳои бузурги худро аз даст дода, аз саҳифаи таърих абадан ба гӯшаи фаромӯшӣ рафтанд. Дар марҳилаи имрӯза, аз як сӯ, раванди ҷаҳонишавӣ ва аз дигар сӯ, ниҳодҳои тавоноӣ байналмилалӣ, ки аз онҳо ёдовар шудем, раванди махлутшавии ҷунин қавму миллатҳоро дучанд метезонад.

Мо худ шоҳидем, имрӯз онҳое, ки бо мақсади ҳифзи асолати миллии худ ба ҷунин равандҳои бебозгашти ҷаҳонӣ муқобилият нишон медиҳанд ва даст ба аслиҳаю вайронкорӣ мезананд, ба миллати худ, ба ҷуз ғаму кулфат ва нороҳатиҳои зиёди моддию равонӣ чизе дигаре дода наметавонанд. Манзараҳои ҳузуновар ва мудҳише, ки тавассути воситаҳои ахбори умум аз Фаластин, Сурия, Ироқ, Афғонистон, Яман, Нигерия ва дигар мамлаки Шарқи Наздику Африқо пешкаш карда мешаванд, далели дурустии ин фикр аст.

Канораҷӯӣ ва маҳдуд шудан дар “пироҳани танги миллӣ” –и худ роҳест, ки ба қоҳиш ёфтан ва билохир фалаҷ шудани худшиносии миллӣ ва маҳдуд шудани фазои маънавии миллат оварда мерасонад. Ҷои баҳс нест, ки фарҳанги ҳар як қавму миллат ба туфайли ҳамкорӣ, рафту омад ва мубодила мазмуну мундариҷаи худро аз дастовардҳои якдигар бой мекунад ва пеш меравад. Тавассути ҳамкорӣ ва дар ин раванд пайдо шудани имконияти қиёс кардани худ бо дигарон (“МАН”- “ВАЙ”) шуури худшиносии миллӣ ташаққул ва рушд меёбад. Даст кашидан аз ҷунин имконият маъноӣ баргаштан ба сӯи шуури қавмӣ ва бо дастии худ “буғӣ” кардани шуури худшиносии миллиро дорад. Авлавият пайдо кардани манфиатҳои маҳал бар манфиатҳои миллӣ, ҳисси мансубияти маҳал бар ҳисси мансубият ба давлату миллат роҳест ба сӯи парокандагии миллат, ба қисматҳо тақсим кардани марзу буми он ва ахиран аз даст додани истиқлолияти давлатӣ. Дар мисоли таҷрибаи талхи шикасти давлати бузурги Аҳди Сомониён, ҳаракати босмаҷиён дар солҳои 20 – уми 30 -юми ва ибтидои солҳои 90 – уми асри XX дар Тоҷикистон дидан мумкин аст, ки майли ҷудоихоҳӣ ва канораҷӯӣ ба ҷӣ оварда мерасонад. Дар шароити имрӯза дар бораи ҳавфи ҷунин амал ҳоҷати гап ҳам нест.

Вобаста ба ҳамин як нуқтаи хело ҳам муҳимро, ки аз сиришти ҳуди шуури худшиносӣ бар меояд, таъкид кардан мувофиқи мақсад аст. Заиф гаштани худшиносӣ на фақат майли рӯ овардан ба маҳаллу қавм, балки акси он, хоҳиши дар пӯшти арзишҳои тамаддунӣ, таърихӣ ва динӣ панаҳ бурданро низ ба миён оварда метавонад. Кӯшишҳои гуруҳҳои исломӣ барои ташкили Хилофати Араб дар Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистон,

неруҳои пантуркию панисломӣ барои барқарор кардани империяҳои худ, талошҳои зиёиён барои дар ҳавзаи тамаддуни ориёӣ муттаҳид шудани халқҳои форсу тоҷик аз ҳамин дарак медиҳад.

Чи хеле ки мебинем, аз ин чор роҳи он ба дарди миллату қавмҳо даво шудан наметавонад, ба чуз ба бор овардани зиддияти рикқатовар дар байни неруи муттаҳидкунандаи (мо тоҷикем) ва ҷудокунандаи (мо аз дигарон бо чунин хусусиятҳо фарқ мекунем) шуури худшиносии миллӣ. Пайдоиши зиддият дар байни ду неруи тавоноии шуури ягонаи худшиносии миллӣ ҳамзамон аз рӯ ба рӯ шудани миллат ба бухрони фарҳангӣ дарак медиҳад.

Пас дар замони бераҳмона яксон ва махлут шудани арзишу фарҳангҳо ягона роҳе, ки миллатро аз нобудшавӣ эмин нигоҳ дошта метавонад, ин ба талаботи давр мутобиқ ва ҷавобгӯ кардани ҳаёти ҷомеа, фарҳанги моддию маънавӣ ва сиёсии он мебошад. Бо иборати дигар, сухан дар бораи зарурати навсозие меравад, гузариш аз ҷомеаи анъанавӣ ба ҷомеаи мутамаддини муосир, аниқтараш аз ҷомеаи аграрӣ ба ҷомеаи саноатӣ ва пасосаноатиро таъмин мекунад. Зеро ки моҳият ва камолоти фарҳанги маънавӣ аз сатҳи тараққиёти фарҳанги моддии ҷомеа вобастагии зич дорад. Шуури ҷамъиятӣ маҳсули ҳастии ҷамъиятӣ ва инъикоси он мебошад. Чи хеле ки мебинем, миллатҳо на фақат дар масъалаи ҳифзи фарҳанг, балки дар интихоби роҳи ояндаи рушди ҷомеа низ бояд бомулоҳиза ва дурандеш бошанд. Дар ин асно меъёри аз ҳама муҳим ин интихоби роҳе мебошад, ки шикасту рехти ҷомеаро ҳадалимкон кам мегардонад. Чунки давраҳои гузаштан аз як сохти иҷтимоӣ ба сохти сифатан нав хеле пурпечутоб ва мураккаб аст. Дар ин раванд муборизаи шадид дар байни унсурҳои кӯҳнаю нав барои ҳаёт дар тамоми давраи гузариш ва дар тамоми ҷабҳаҳои ҷомеа сар мезанад. То анҷоми марҳилаҳои гузариш ин талош барои зинда мондан ва мавқеи худро нигоҳ доштан, зеро шиори “кӣ - киро мағлуб месозад”, ҷараён меёбад.

Бояд гуфт, ки имрӯз дар пеши ҷомеаҳои анъанавие, ки ба сӯи тамаддун ҳаракат мекунанд, ду роҳ истодааст:

Якум, бе дарназардошти сатҳи тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ ва хусусиятҳои фарҳанги миллӣ ва бе татбиқи ислоҳоту тағйироти зарурӣ дар ҳаёти ҷомеа нусхабардорӣ ва татбиқ намудани таҷриба ва тарҳи (моделӣ) аврупоии рушд.

Дуюм, бе дарназардошти таҷрибаю тарҳи (моделӣ) аврупоии рушд дар пояи сирф арзишҳои миллӣ ба амал баровардани навсозию ислоҳот.

Ҳатто дар назарияи сиёсат низ роҷеъ ба мувофиқи мақсад будани интихоби яке аз ин ду роҳи ворид шудан ба ҷомеаи ҷаҳонӣ назарияҳои мухталиф ва ҳатто якдигарро истиснокунанда ҳаёт дорад. Аз ҷумла, як гуруҳ олимони бо қатъияти ҷиддӣ тарҳи аврупоӣ рушдро рад карда, таъкид мекунанд, ки ҳар як миллат дар интихоби роҳи ояндаи тараққиёти худ қарордиҳанда аст. Гуруҳи дигар бошад, ба он ақида аст, ки ҳамаи давлатҳои дар ҳоли рушд қарордошта, сараввал бояд ба сатҳи муайяни рушди аврупоӣ муваффақ шаванд ва баъдан дар пояи “сирф тарҳи миллии худ” рушд ёбанд.

Бояд гуфт, ки ҳар ду нуктаи назар - “рушд аз рӯи тарҳи аврупоӣ” ва “рушд дар пояи сирф тарҳи миллӣ” якҷарафа ва маҳдуд мебошад. Онҳо ба кӯчаи сарбастае шабоҳат доранд, ки оқибаташ нарасидан ба мурод аст. Зеро ки роҳи якум ногузир боиси расидан ба сатҳи баланди рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва илмию технологияи давлатҳои мутамаддин ва дар ин замина яксоншавии манфиатҳои миллӣ ва хусусиятҳои фарҳангии миллатҳои дар ҳоли гузариш қарордошта бо фарҳанг ва миллатҳои пешқадам мегардад. Дар ин асно зарурат ба гуфтугӯи тамаддунҳо ва гуногунрангии фарҳангҳо наметавонад. Роҳи дуюмаш сабаби паст рафтани сатҳи тараққиёти иқтисодӣ истеҳсолот, некӯаҳволии мардум ва дар ин замина қувват гирифтани руҳияи қарахтӣ динӣ, қанда шудани риштаҳои фарҳангӣ ва бенасиб мондан аз дастовардҳои дигар тамаддунҳо, билохир маҳдуд шудан дар ҷорҷӯбаи маҳал мешавад.

Дуруст аст, ки ба ин васила мо метавонем то як давраи муайян арзишҳо ва худшиносии миллии худро нигоҳ дорем. Вале “дар худ пинҳон шудан” дер давом кардан

наметавонад ва бо гузашти вақт он ба ишкели рушди фарҳанг табдил ёфта, коста шудани мазмуну мундариҷа, ҷило ва ҷозибаи онҳоро ба бор меоварад. Фарҳанги заиф гашта, бешубҳа, ба бори гарони ҷаҳонишавӣ тоб овардан наметавонад.

Пас чӣ бояд кард? Кадом аст он роҳе, ки миллатро аз ин кӯчаи сарбаста берун мебарад?

Таҷрибаи мамлакатҳои ҳавзаи ҷанубу шарқӣ, махсусан Хитой, Япония, Сингапур, Малайзия ва дигар мамлакатҳо аз он далолат мекунад, ки бо нигоҳ доштани асолати миллии ба сатҳи баланди тараққиёти техникаю технология расидани мумкин аст. Зеро ки мамлаки мазкур таҷрибаи мамлакатҳои аврупоиро нодида нагирифтанд, баръакс онро эҷодкорона омӯхта, аз ҳар яки он дастовардҳои беҳтаринашро интихоб ва мувофиқи хусусиятҳои маҳал дар ҳаёт татбиқ намуданд. Аз боқимонда унсурҳои, ки барои асолат ва фарҳанги миллии онҳо ҳавф эҷод мекард, сарфи назар намуданд. Дар натиҷа тарҳе арзи ҳастӣ кард, ки дар худ ягонагии арзишҳои бунёдии фарҳанги миллии ва навгонии технологӣ (инноватсия), анъанаҳои миллии ва дастовардҳои ниҳонии илмию техникаро таҷассум менамояд.

Ҳар қавму миллат агар хоҳад, ки чунин сатҳи зиндагии шоиставу ошошта дошта бошад, пас бояд ҳамвора дар бораи рушди бемайлоии ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеа фикр кунад. Яке аз ҳамин чораҳо ин мунтазам омӯхтан, таҳлил кардан ва қиёс намудани воқеияти иҷтимоӣ ва ба қадри зарурат, ва аз ҳама муҳимаш бо дарназардошти хусусиятҳои минтақа ва фарҳанг ворид намудани тағйироту иловаҳо ба онҳо мебошад.

Таҷрибаи нишон медиҳад, ки беъэтиноӣ ва саҳланкорӣ дар интихоби роҳи ояндаи рушди ҷомеа оқибатҳои нек надорад. Имрӯз дар бораи ояндаи дури миллати худ, шукуфоиву осудагӣ ва аз хатарҳои ҷаҳонӣ эмин доштани он андеша ва амал кардан ягона роҳи ба даст овардани ҳадафу ормонҳои миллат аст. Чуноне ки бузургон гуфтаанд, бикун коре, ки метавон кард имрӯз.

Нодида гирифтани ин зарурат маъноӣ ба фақр ва шикасту реҳт гирифтор кардани ҷомеаро дорад. Боиси афсус аст, ки сари вақт дарк кардани ин зарурат ва андешидани тағйироту ислоҳоти муассир на ба ҳама роҳбару сарвар хос аст. Ин сифатҳои волои сарварӣ танҳо насиби шахсиятҳои шуда метавонад, ки таҷрибаи бойи рӯзгор, дониши комил, ҷасорату ташаббус ва аз ҳама муҳимаш муҳаббат ба ватан ва масъулият дар назди халқи худ дорад.

Дар хошияи ҳамин андешаҳо мехоҳам зикр намоям, ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз нахустин рӯзҳои Сарвари давлат интихоб шудан барои таҳкими пояҳои истиқлолияти давлатӣ ва рушду шукуфоии миллати тоҷик заҳмати шабонарӯзӣ мекашад. Дастовардҳои Тоҷикистон дар чоряк аср назаррасанд ва ин аз ҷониби мардуми тоҷик ва ҷаҳонӣ пазируфта шудааст.

Махсусан дар даҳсолаи охир, ба ҳамаи мушкilotи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа нигоҳ накарда, корҳои зиёдеро барои рушди илму маориф ва фарҳанг анҷом додааст. Равшан аст, ки ҳамаи ин талошҳо бо мақсади эҳёи хотираи таърихии мардуми тоҷик, пайвастании риштаҳои таърихӣ маънавии наслҳои гузаштаю имрӯза, ташаккули худогоҳӣ ва худшиносии миллии ва тарбияи насли наврас дар руҳияи ватандӯстӣ ва ифтихор аз давлату давлатдорӣ карда мешавад. Зеро ки ҳам асолат ва ҳам мавҷудияти миллат аз ғановати ҷаҳонӣ маънавии мардум ва гуногунрангии фарҳангҳо бар меояд. Бо дарназардошти ҳамин нукта Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баланд бардоштани маърифати сиёсӣ ҳуқуқӣ ва боз ҳам таҳким бахшидани худшиносӣ худогоҳии мардум, хусусан наврасону ҷавононро аз ҷумлаи масъалаҳои мубрами марҳалаи рушди кунунии давлатдорӣ ҳисобидааст.

Қобили ҳаёт будани фарҳангҳо аз бисёри ҷиҳат аз он вобаста аст, ки то кадом андоза ба дарди миллат даво шуда метавонанд. Табиист, ки бо мурури замон бархе аз унсурҳои фарҳангӣ куҳна шуда, ба монанди пешрафти ҷомеа ва нороҳатиҳои зиёд барои мардум табдил меёбад. Даст кашидан аз ин қабил унсурҳо, алалхусус аз анъана ва маросимҳои, ки решаҳои бегона ва хурофотӣ доранд, ин тақозои ҳади ҳаёт аст.

Ҳанӯз дар миёнаи солҳои 80-уми асри гузашта бархе аз равшанфикрони тоҷик дар бораи ноусудагиҳо ва сангин будани чашну маросимҳои мардумӣ гилаю шингила мекарданд. Вале касе ба доди онҳо намерасид. Пирони рӯзгордида бо баҳонаи он, ки аз гузаштагон мерос мондаанд, аз ҳалли ин масъала канораҷӯӣ мекарданд. Имрӯз, ки бо ташаббусу талошҳои Сарвари давлат ва ҷонибдорӣ доираҳои васеи аҳоли ин кори хайр ва дар айни ҳол муҳим ба ҳукми қонун дароварда шудааст, қисме аз зиёиёни тоҷик ошкоро дар саҳифаҳои расонаҳои оммавӣ ва гуруҳи дигараш дар суҳбатҳои пӯштипардагӣ кучагӣ дар бораи “бефарҳангсозӣ ва аз маънавиёт дур кардани мардум” сару садоҳо баланд кардаанд. Вале дар бораи он сабукиҳои иҷтимоие, ки ин иқдом ба табақаҳои васеи аҳоли медиҳад, сухане ҳам нагуфтаанд. Ҳол он ки даст кашидан аз хурофотҳои асримиёнагӣ ва бегонапарастӣ, аз расму русуме, ки мучиби ранҷу азоб ва дасткутоҳию дастнигарии мардум гардида будаанд, на сабаби дур рафтани аз асли хеш, балки баргаштан ба асли хеш аст. Худатон як қазоват кунед, агар он маблағҳои ҳанге, ки дар чашну маросимҳо барои худнамоишдихӣ, “овардани рашки дӯстон ва кур кардани душманон” сарф карда мешуданд, барои таълиму тарбияи фарзандон харҷ мегардиданд, шояд маърифати мо кайҳо чандин маротиба боло мерафт ва асолати миллати тоҷик қавитар мегардид. Ҳанӯз файласуфи бузурги Олмон И.Кант гуфта буд, ки роҳ ба сӯи ҷомеаи мутамаддин аз маориф ва таҳсилот ибтидо мегирад. Чунки худогоҳию худшиносӣ аз сатҳи маънавиёти одам вобаста аст. Ашхоси бесавод ба қуре шабоҳат дорад, ки пешомади худро намебинад ва аз тарси захм бардоштан асояшро таваққуф ба ҳар кунҷ мехалонад, то ин ки роҳи дурустро дарёбад.

Дар бораи то кадом андоза дилсӯзона будани ин сару садоҳо суханро ба дарозо бурдан зарур нест. Чунки зиёиёни нуктасанҷи мо доир ба ин ҳангомаҳо воқеяи қорро гуфтаанд. Фақат зикр намудан қифоя аст, ки ин қабил ҳангомаҳо на фақат асоси илмӣ, балки далели шайъӣ ҳам надоранд. Пеш аз ҳама дар ягон китобҳои муқаддаси дини Ислом доир ба фарз будани иҷрои ин анъанаю хурофотҳо чизе гуфта нашудааст. Баъдан онҳо як нуктаи хеле ҳам ҳассосро ба инобат нагирифтаанд, ки анъана дар ҳама давру замон пайвандгари зиндаи гузашта, имрӯза ва ояндаи наслҳост. Зеро ки анъана ва расму русум ҳамеша дар худ беҳтарин дастовардҳои таҷрибаи наслҳоро таҷассум намуда, баъди аз “ғалбери” ҳаёт гузаронидан, оҳоро пешкаши наслҳои оянда мекунад. Бо бовари метавон гуфт, ки агар онҳо дорои чунин сифат намебуданд, хазорсолаҳо умр намедиданд. Бештар аз ин кадоме аз гузаштагон ба фарзандони худ нороҳатию дастнигарихоро мерос мегузорад. Кайи мантиқи даъво? Дар ин лаҳза беихтиёр суханони ибратомези шоири бузург Гете ба хотир меояд: “Вақте ки кас устои варзидаро мебинад, мефаҳмад, ки вай аз беҳтарин хусусиятҳои гузаштагон истифода кардааст ва маҳз ба туфайли ҳамин бузург шудааст” [1, С.8]. Бузургии гузаштагон ҳам дар ҳамин аст, ки ба наслҳои ояндаи худ беҳтарин дастоварду таҷрибаи ҳаётро дар шакли анъана интиқол медиҳанд. Ҳамин сабаб аст, ки миллати тоҷик ҳамеша аз гузаштагони худ ба некӣ ёд ва ифтихор мекунад.

Аз ин рӯ, боиси тааҷҷуб аст, ки дар кадом асос ва ба хотири чӣ талошу заҳмати аз хурофоту бегонапарастӣ ва нороҳатию дастнигарӣ озод кардани миллатро ҳамчун “бефарҳангсозӣ ва аз маънавиёт дур кардан” қаламдод мекунанд? Чунин айбҷӯӣ беихтиёр саволеро ба миён меоварад, ки шояд фурсати муносиб фаро расидааст, то ин ки сари решаи асл, соҳибони ҳақиқӣ ва ҳаводорони ин қабил падидаҳои бегона андеша намоем ва ба ҳамин васила дар байни мафҳумҳои “анъана” ва “хурофот” ҳад гузорем?

Риққатовартарин андеша ин аст, ки барои чӣ дар ҳама давру замон, алалхусус дар марҳилаҳои ҳасосе, ки тақдири миллат ва пешомади он ҳал карда мешавад, бархе аз зиёиён манфиатҳои қавмӣ, маҳаллӣ ва диниро пеши рӯ меоваранд ва аз манфиатҳои миллату давлат боло мегузоранд. Ва дар ин асно кам дар бораи он меандешанд, ки чӣ бояд кард, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ фарҳанг, миллат ва истиқлолияти худро ҳифз намоем ва арзишҳои воқеии миллиро дастраси ҷаҳониён гардонем ва ба ин васила дар баробари давлатҳои мутамаддин ҳуқуқ ба ҳаёт дошта бошем. Дар чунин шароит ба анъана ва расму русуми аз ким - кадом қавмҳои бегона меросмонда часпида нагирифта,

дар он бора андеша намоем, ки чӣ бояд кард ва кадом васила ба сатҳи зиндагии шоистаи инсонӣ ноил шавем.

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи бунёди ҷомеаи мутамаддин корҳо зиёдеро ба анҷом расонидааст. Қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун заминаи ҳуқуқии навсозии мамлакат, ҷорӣ намудани низоми институтҳои демократӣ, низоми бисёрхизбӣ, гуногунандешӣ, шаклҳои гуногуни моликият, ислоҳи низоми идораи давлатӣ ва низоми андозбандӣ, озод кардани нархҳо, рушди саноат, шахрсозӣ ва илму маорифро ба сифати самтҳои афзалиятноки сиёсати давлат интихоб кардан аз он далолат мекунад, ки Тоҷикистон дар роҳи гузариш аз ҷомеаи анъанавӣ ба ҷомеаи мутамаддин қадамҳои чиддӣ гузоштааст. Табиист, ки ислохотҳои иҷтимоию иқтисодӣ ногузир зарурати ислохоти маънавиётро ба миён меоварад. Чунки унсурҳои куҳнашудаи маънавиёт ба навгониҳои моддӣю техникӣ созгор буда наметавонад. Ин нуқта ҳақиқатест, ки ба баҳс ва гилау шингила эҳтиёҷ надорад. Аз ин рӯ, танзими анъана ва расму русум ҳам зарурати воқеие мебошанд, ки онро аз як тараф, рафти бунёди ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ҳифзи асолати миллӣ ва аз тарафи дигар, зарурати ба талаботи ҷомеаи ҷаҳонӣ мувофиқ кардани онҳо тақозо дорад. Танҳо ба ин васила мо метавонем ҳамқадами замон бошем ва асолати фарҳанги миллии худро ба ҷаҳониён муаррифӣ намоем.

P.S.: Пешво, сарвар ва роҳбар шахсияте буда метавонад, ки ба туфайли сифатҳои нотакрораш аз дигарон фарқ мекунад, ҷомеаро дар атрофи худ гирд меоварад ва ба сӯи ояндаи нек ҳидоят менамояд. Имрӯз -ро дидан ва барои имрӯз зистан сифати сарварӣ нест. Вақт довар ва амалия меъёри ҳақиқат аст. Бо гузашти солҳо аҳамияти таърихӣ ин иқдоми бузурги Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тақдирӣ миллат ва давлат беш аз пеш афзун мегардад. Пайравии мамлакатҳои Хитой, Ўзбекистон, Қирғизистон ва як қатор мамолики дигар ба ин ташаббус аз аҳамияти тарихӣ танзими анъана ба ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон далолат мекунад. Ин аз хоҳири мардуми тоҷик, ки бо пос доштани намак ва кадр кардани некӣ машҳур аст, ҳеҷ гоҳ зудуда нахоҳад шуд. Махсусан дар марҳилае, ки раванди ҷаҳоншавӣ сарҳадҳои миллию фарҳангиро бераҳмона “мешӯяд” ва ба хуввияти миллату қавмҳо, аз ҷумла худшиносии миллӣ таҳдид эҷод менамояд.

Адабиёт

1. Эмомалӣ Раҳмон. Фарҳанг ҳастии миллат аст. – Душанбе: “Эр-граф” 2021, - 432с.
2. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат - ҳастии миллат. – Душанбе: “Эр-граф”, 2020- 431с.
3. Эккерман И.П. Диалог о Гете. – М.,1987, - С.194
4. Кастелс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М., ГУВШЭ, 2000. – 201с.
5. Шарипов Ф.Ф. Информационная культура общества. – Душанбе: Изд – во РТСУ, 2014. – 172
6. Давлатов Р.Л. Роль современных информационных технологий в глобализации и взаимодействие культур. Дисс...канд.филос.наук-090011.- Душанбе, 2014. -13с.

**ЗАРДУШТ ВА ТАЪЛИМОТИ
ФАЛСАФИИ ЗАРДУШТИЯ АЗ
НИГОҲИ ФАЛСАФА ВА
ФАЙЛАСУФОНИ ЮНОНИ
ҚАДИМ**

**ЗАРАТОШУТ И
ФИЛОСОФСКИЕ УЧЕНИЯ
ЗАРАТОШТИ С ТОЧКИ
ЗРЕНИЯ ФИЛОСОФИИ И
ДРЕВНЕГРЕЧЕСКИХ
ФИЛОСОФОВ**

**ZARATOSHUTH AND THE
PHILOSOPHICAL TEACHINGS
OF ZARATOSHTI FROM THE
POINT OF VIEW OF
PHILOSOPHY AND ANCIENT
GREEK PHILOSOPHERS**

Калидвожаҳо: Зардушт, зардуштия, фалсафа, ҳастӣ, маърифат

Ключевые слова: Зороастр, зороастризм, философия, дуализм, существование, знание

Илчибекова Махина Отамбековна – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи ҷомеашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Ҳабибов Судошан Иzzатуллоевич – устоди калони кафедраи ҷомеашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Ильчибекова Махина Отамбековна – кандидат эҷомиёсқии науқ, доцент кафедраи соҷиолоғии Международного университетa туризма и предпринимательства Таджикистана

Хабибов Судошан Иzzатуллоевич – старший преподаватель кафедры обществоведения Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Ichibekova Makhina Otambekovna – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Sociology Department of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Khabibov Sudoshan Izzatulloevich – senior lecturer at the Department of Social Sciences, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

E-MAIL: mahinailchibekova@mail.com.
abibov94@mail.ru

Аннотатсия. Муаллиф дар мақола оид ба паҳлуҳои гуногуни масъалаи шиноҳти шахсияти воқеии Зардушт ва таълимоти зардуштия аз нигоҳи муҳаққиқони классики Юнони Қадим андеша баён намуда, тафаккури фалсафӣ ва методологияи омӯзиш ва баррасии Зардушт ва ҳамасрони юнонии ӯро дар маърифати олами вучуд нишон дода аст. Ба парадигмаҳои норушани фалсафai ӯ равшанӣ андохта, мавқеи иҷтимоӣ - фалсафии худро дар ин бобат муайян намуда аст.

Аннотация. В статье автор высказал свое мнение по различным аспектам проблемы признания реальной личности зороастризма и зороастрийского учения с точки зрения классических исследователей Древней Греции, а также показал философское мышление и методологию изучения и рассмотрения Зороастры и его греческих современников в познании мира и бытия. Он уточнил парадигмы своей философии и определил свою социально-философскую позицию в этом отношении.

Keywords: Zoroaster, Zoroastrianism, philosophy, dualism, existence, knowledge

Annotation. In the article, the author expressed his opinion on various aspects of the problem of recognizing the real personality of Zoroastrianism and Zoroastrian teachings from the point of view of classical researchers of Ancient Greece, and also showed the philosophical thinking and methodology for studying and considering Zoroastrianism. and his Greek contemporaries in the knowledge of the world of existence. He clarified the paradigms of his philosophy and defined his socio-philosophical position in this regard.

Зехни эронӣ дар сароғози тамаддуни худ характери фалсафӣ дошт. То зуҳури таълимотҳои нисбатан мукаммали динӣ чун меҳрпарастӣ, зурвония, оини муғон ва ғайра эронӣ тавассути таълимотҳои бисёр содда ба маърифати ҷаҳон мепардохтанд. Барои маърифати олами вучуд онҳо наметавонистанд, ки омилҳои фаротабиירו ҳамчун нахуст асос қарор диҳанд ва аз ин рӯ таълимотҳои гуногун, ки яке аз унсурҳои табиатро асоси зуҳур ва ҳастии ҷаҳон медонистанд, ба вучуд меоянд. Табиат дар худ ҳам моҳияти Худоро ифода менамуд ва ҳам сарчашмаи пайдоиши инсон шинохта мешуд.

Ҳама бинишҳои фалсафии Эрони бостон аз ҷониби динҳои баъдтар зуҳуркарда мавриди спекулятсия қарор мегиранд ва ҳамингуна як зехни фалсафи дар бомдоди худ аз имконияти инкишоф маҳрум мегардад. Масалан, назорате, ки оиди пайдоиши инсон дар ин марҳила вучуд доранд, ҳама аз табиат сарчашма мегиранд. Зехн то ҳаде воқеъгарост, ки наметавонад фаротар аз марзи табиат маъние пайдо кунад. Дар асоси қисмати XXVIII-и Бундаҳишн метавон натиҷагирӣ намуд, ки яке аз таълимотҳои Обро ҳамчун нахустасоси пайдоиши Ҷаҳон, ҳамчун Макроқайҳон ва инсонро ҳамчун Микроқайҳон мешинохт.

Фалсафаи пешасукротии Юнон низ дорои чунин хусусият буд, файласуфони ин давраи Юнон дар мисоли Фалес, Анаксамандр, Анаксагор, Пифагор, Ҳераклит, Демокрит, Эпмедокл ва ғайра нисбат ба файласуфони ҳар давраи дигари фалсафаи ҷаҳонӣ нисбат ба фарҳангҳои дигар ва ҳамчунин нисбат ба маърифати ҳастӣ дар мисоли табиат ҳассостар буданд. Масалан назари эронии Об ҳамчун нахустмабдаи ҳастиро метавон бо назари файласуфи Юнон Фалес, ки ӯ низ Обро ҳамчун унсури ибтидоӣ дар зуҳури ҷаҳон медонист, муқоиса намуд. Чунин ҳаммонанди метавонад новобаста аз якдигар асоси наздикии бинишҳо сурат гирад. Аммо сарчашмаҳои мӯътаманди юнонӣ ва сониян ғарбӣ аз таъсирпазирии як қатор файласуфони юнонӣ аз ақоиди фалсафии Зардушт нақл мекунанд. Файласуфони Юнони бостон тавонистанд, ки беш аз ҳар як сарчашманавис ва бевосита пайравони оини Зардушт аз ҷавҳар ва асолати андешаи Зардушт хубтар ошно шаванд. Онҳое, ки бевосита аз ақидаҳои Зардушт илҳом гирифтаанд ва сипас он ақидаҳоро худ инкишоф додаанд, асосан Пифагор, Ҳераклит Эпмедокл ва Афлотун мебошанд, ки ҳоло зимни як муқоиса мо чунин як таъсирпазирро равшан месозем.

Пифагор (570/560 – 480 пеш аз милод) аз файласуфони юнонист, ки аз ҷиҳати замонӣ бо Зардушт (630 – 553, 628 – 531, 618 - 541) наздики дошт. Дар сарчашмаҳои бостонӣ воҳӯрии Пифагор бо Зардушт сухан меравад.

«Диодороси Эретриан ва Аристоксенас аз Тарентут (асри IV пеш аз мелод) мегуянд, ки Пифагор ба назди Заратос меравад ӯ ба Пифагор меомӯзад, ки ҳама чиз аз ду мабдаъ: падар ва модар ба вучуд меояд. Падар нур мебошад модар торикӣ. Қисмҳои нур тафсон, хушк, сабук ва тез мебошад. Ҳамчунин қисмҳои зулумот сард, рутубатнок, вазнин ва оҳиста ҳастанд. Дар ин асос тамоми коинот аз ҷинси занона ва мардона таркиб ёфтааст».

Чунин як воҳурии Пифагор ва Зардушт бисёр баҳсталаб ва камтар мавриди пазириш мебошад. Аммо баъзе далелҳои таърихӣ имкони вучуд доштани чунин як воҳӯриро метавонад боварибахш гардонад.

Пифагор барои омӯхтани дониш ва ошноӣ ба Шарқ сафар мекунад ва дар Миср аз ҷониби шоҳи Хахоманишинӣ - Камбиз (530 - 522) асир меафтад. Ин як фурсате буд, ки

Пифагор метавонист аз таълимотҳои гуногуни фалсафаи Шарқ ба хусус таълимоти Зардушт бархурдор гардад. Дар ин замон ҳанӯз Зардушт дар қайди ҳаёт набуд.

Нисбат ба ин масъала ду нофаҳмӣ вучуд дорад; якум сарчашмаҳо сафари Зардушт ба Мисрро зикр накардаанд, аммо ақидаи он, ки ӯ зиндагии худро дар дарбори шоҳ Виштопс, дар Хуросони имрӯза гузаронидааст, то имрӯз наметавонад исбот гардад. Эҳтимоли он вучуд дорад, ки Зардушт ба Миср ё Бобул, ки аллакай, чараёнҳои гуногуни илмию фалсафӣ вучуд доштанд, сафар ва зиндагӣ карда бошад. Зеро фарҳанги эронӣ дар алоқамандии бисёр наздик бо фарҳангҳои дигар ба хусус Миср ҳинд, Юнон ва ғайра қарор дошт; баъзе аз муаррихон дар мавриди айният надоштани Zaratas (Заратас) бо Зардушт ақида меронанд. Ба назари мо ин ҷо ҷои шубҳа шуда наметавонад, зеро номи Зардушт дар вариантҳои гуногун ба мисли Zaratas, Zoroasters, Zarathustra ва ғайра тарҷума шудааст. Муҳимтар аз ин ҷо монандии ақидаҳои онҳо маҳаки асосӣ мебошад. Шабоҳати таълимотҳои Пифагор ва Зардуштро дар асоси ду ақида: Дуализм ва Бозгашти Абадӣ метавон таҳлил намуд. Дар фалсафаи Пифагор таълимоти «Дугонагии муқаддас» вучуд дорад, ки бевосита аз дуализми Зардушт сарчашма мегирад. Бардошти Пифагор ва дигар пажӯҳишгарони аз ӯ пештар низ аз дуализми Зардушт ба кулӣ аз ончи имрӯз зери мафҳуми Дуализм фаҳмида мешавад, фарқ мекунад. Дар иқтибоси дар боло овардашуда мо ба яке аз паҳлуҳои Дуализми Пифагор: аз ду моҳият занона ва мардона иборат будани ҷаҳон ё қайҳон ишора намудем. Ӯ чунин назари худро ба рақамҳо ифода мекунад. Плутарх вақте оиди Дугонагии номуайян баҳс мекунад дарҳол меорад: «Zaratas (Зардушт), устои Пифагор, дуру модари рақамҳо, вале якро падари онҳо меноманд». [5;156] Пифагор дар асоси назарияи рақамҳои худ мекушад Субстансия, Рӯҳ, Рӯҳи Замин ва назарияи инкишофи онҳоро исбот созад. Ҳамаи муҳаққиқон аз дуализми Зардушт сарчашма гирифтани онро зикр мекунанд. Кройтсер дар охири назари Пифагорро чунин хулоса мекунад:

«Аз тарҳи Орфигӣ, ё худ аз Заратас (дар ҳар сурат аз Машрикзамин) бояд Пифагор таълимоти худ оиди Табиати Рақамҳо ва Дуас (калимаи сирф тоҷикии Ду (мақсуд Дуализм) ҳамчун таълимоти алоҳида истифода шудааст) ро гирифта бошад ин дугонагӣ акнун (Eleusine) Элайсин ва Demetra Деметра номида мешавад. Ва тамоман равшан ба он маъни аст, ки Рӯҳи Замин аз ягонагӣ тавлид меёбад» (Ҳамон сарчашма, саҳ. 548). Идеия дигаре, ки бевосита ба Зардушт ва Пифагор таалуқ дорад, ин Бозгашти ҳамешагӣ мебошад. Идеия мазкур як идеяи классикӣ буда, дар ҳамаи таълимотҳои ҷузъӣ вучуд дорад. Сарчашмаҳо таалуқияти идеяи мазкурро асосан ба Зурвония (Замони Бекарон) мансуб мебаранд. Дар Авасто таълимоти куллие оиди бозгашти ҳамешагӣ вучуд надорад, аммо таҳлили мантиқии он метавонад мавҷудияти чунин як идеяро исбот намояд.

Дар Эрони бостон то замони ҳучуми Искандар ба тақвими бовар доштанд, ки иборат аз 12000 сол мебошад. Тақвими мазкур моҳияти Дуализмро низ дарбар мегирад, ки аз ҷаҳор қисмати 3000 сола иборат аст. Дар 3000 соли аввал Ахурамаздо ҷаҳони Идеяҳо (Олами Минуй)- ро меофарад. Дар 3000 соли пасин олами моддӣ офарида мешавад, ки дар Авасто **ҷаҳони астуман** ном дорад. Вақте Аҳриман огоҳ мегардад, ки Ахрумаздо ҷаҳони моддиро саропо Хайрро офаридааст, ба офаридани ҷаҳони Шарр мепардозад ва дар баробари ҳар як ашӯи офаридаи Ахурамаздо антитезиси онро меофарад. Аз 3000 солаи сеюм, ки «давраи омезиш» ном дорад, набарди ду қувва оғоз меёбад. Марҳалаи охири тақвими мазкур аз зуҳури Зардушт то ғалабаи Ахрумаздо бар Аҳриманро дар бар мегирад.[2;131] Ломтел назари мазкурро дар асоси тарҷумаи паҳлавии Вандидод ва китоби «Бундаҳишн» муайян месозад. Аммо ин маънии онро надорад, ки Зардушт низ чунин як навъи тақсимбандӣ дошт. Гумони ғолиб дар ин маврид он аст, ки назари ӯ бояд бештар фалсафӣ буда бошад, на мифологӣ. Бори аввал ҳеҷ гуна асоси илмӣ надоштани чунин як солшуморию порфессор Хеннинг пас аз таҳлил ва муқоисаи ҳамачонибаи он бо тақвимҳои дигар исбот менамояд. [4;79]

Суоле ин ҷо ба мийён меояд, ки чаро ба як таълимоте, ки танҳо асоси мифологӣ дорад ва қабули он аз ҷониби ақли солим ғайриимкон аст, бештари донишмандон бовар

доштанд? Чавоби инро дар масъалаи бунёди фалсафа яъне Марг бояд чувст. Ин назари шахсии мутафаккирон аст: онҳо мехоҳанд ки чунин бошад. Назари бозгашти ҷовидонагӣ нисбат ба назрияти Таносух некбинонатар ва қонёқунандатар мебошад. Пас аз ҳар 2000 сол, ки Бузург низ меноманд, инсон ва ҷаҳон дар шакли пешинаи худ боз такроран зиндагӣ мекунад. Дар Авасто масъалаи Сушиёнат, ҳамчун навқунандагони ҷаҳон вучуд дорад. Вақте, ки як доираи замонӣ ба анҷом мерасад, Сушиёнатҳо мерасанд ва ҷаҳонро дубора аз нав месозанд. Ба назари Ломмел дар ин ҷо Зардушт худро бо Сушиёнат идентификатсия кардааст, яъне ӯ ба бозгашти худ бовар дорад.

Назари кулли Зардушт дар ин масъала норавшан боқӣ мондааст ва то ин рӯзгор нарасидааст. Пифагор низ, ки дар Риёзиёт, Хандаса ва Астрономия пажӯҳишҳои махсус дошт, ҳамеша мекушид то асрори коинотро барои худ кашф намояд ба гармонияи коинот бовар дошт ва ҳамчунин ба намирандагӣ ва ҷовидонагии худ, дар порчаҳои боқимонда аз ақидаҳои Пифагор ба чунин ибораҳо дучор меомам: «Моро дар байни ситораҳо садсолаҳо гардонидаанд, дар ҳар шакл оро додаанд ва дар ҳар забони зиндагӣ, то ки бо ту бори дигар вохӯрам», ба дӯсташ мегуянд: «ман беохир, нуқсонпазир ҳастам... барои ҳамеша». Охири сухани ӯ ин аст: «Мо шояд бори дигар ҳамдигарро мебинем» [3;394]. Ба ақидаи шоири олмонӣ Холдерлин танҳо дар таълимоти Пифагор метавон се идея: Самимият боварӣ ба ситораҳо ва Бозгашти Абадиятро дучор омад.

Фалсафаи Хераклит (550-480) беҳтарин намунаи таҷассуми фалсафаи Зардушт дар ҳони Юнон мебошад.

Шаҳри Эфес, ватани Хераклит, ки яке аз шаҳрҳои сарҳадии Юнон буд, ифодакунандаи синтези фарҳангҳои Юнон ва Эрон мебошад. Хушанги Мера -дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ мансубияти Эфесро ба империяи Ҳахоманишӣ дар як муддати кӯтоҳро қайд мекунад. «Дар назар бояд дошт, ки Эфес аз соли 545 то 480-и пеш аз мелод зери салтанати эронӣ буд, аз ин рӯ таълимоти Зардушт, таърих ва ривоҷи онро дар Юнон бояд ба осонӣ қабул намуд. Чунин як робитаи бисёр наздики тамадунҳои Эрон ва Юнонро дигар сарчашмаҳо низ қайд мекунанд. Ф. Кройтсер назари худро дар ин маврид чунин ҷамъбаст мекунад. «Умуман Эфес ҷое буд, ки биниши шарқӣ бо фалсафа ва мифологияи Юнон ҳамҷониба омехта гардидааст.»

Новобаста аз он, ки ҷангҳои ҳамешагии ду империяи онвақта вучуд дошт, ҳассосият нисбати фарҳангҳои ҳамдигар, табодули назар ва андеша, эҳтироми шахсият ва мисли ин низ мушоҳида мерасад.

Муносибати Хераклит бо фарҳанги эронӣ танҳо бо илҳомгарии ӯ аз таълимотҳои Зардушт маҳдуд намегардад. Хераклит ҳамчун файласуф дар замони худ аллакай барои эронӣён ошно буд ва як навъ ҳусни тавачҷӯх ва кадршиносии алоқамандони эронии ӯ мушоҳида мешавад. Он чи, ки боиси шигифти муаррихон гардидааст, ин робитаи самимонаи Хераклит бо Дориюши Кабир мебошад. То имрӯз баъзе аз мактубҳои файласуфони юнонӣ ва шоҳи Эрон боқӣ мондаанд. Дар яке аз мактубҳои худ Дориюш Хераклитро ба Эрон даъват мекунад ва Хераклит дар ҷавоб менависад: «Хераклит дуруд мефиристад ба шоҳ Дориюш, писари Гуштосп. Ҳамаи соири ҳамзамонон, ки як маротиба ҳастанд бар асари беақлии худ ҳақиқат ва тағйироти одилоноро рад кардаанд ва аз шӯҳрати худҳононаи худ пайравӣ мекунанд.

Аммо ман, ки ҳамагуна бадири аз андешаи худ ба дур меронам ва аз пурхӯрӣ фирор мекунам, оне ки бо ғурури рашки ҳамагонро ба сӯи худ мекашад, андеша накардаам, ки ба сарзамини Форс биоям. Ба назари ман дар ин ҷо бо андаке эҳсос ризоият мекунам. Шод бизӣ».

Хераклит тавонист беш аз ҳар андешаманди дигар ва баҳусус аз ҳамватанони худ ба моҳияти таълимоти Зардушт роҳ ёбад ва онро дар шакли олий бозгӯ кунад. Хераклит на танҳо аз фалсафаи Зардушт илҳом гирифтааст, балки ӯро бевосита пайравӣ низ намудааст. Фалсафаи ин ду андешаманд дар мисоли се масъала: Дуализм, назарияи Оташ ва Бозгашти Ҷовидонагӣ қобили муқоиса мебошанд. Гузашта аз ин бунёди назарияи асосии

Ҳераклит «Ҳама чиз дар ҳаракатро низ дар таълимотҳои бостони Эрон метавон дучор омад»

а). Дуализм. Дар ҳама тафсири мавҷуда дар зерин мафҳуми Дуализми Зардушт асосан маъниҳои мифологӣ ва ахлоқӣ дар назар дошта мешавад. Сабаби асосии он бо мурури замон аз байн рафтани қисматҳои фалсафии таълимоти Зардушт мебошад. Моҳияти фалсафии Дуализмро дар бардошти Ҳераклит ва баъзе тафсири, ки хусусияти фалсафӣ доранд, метавон мушоҳида намуд. Аҳурамаздо ва Аҳриман, ки дар таълимотҳои пешин бештар хусусияти асотирӣ доштанд, дар таълимоти Зардушт танҳо маънии метафорикӣ ӯ рамазиро доро мебошанд, ки барои ифодаи моҳияти фалсафии таълимот истифода шудаанд. Ба назар нагирифтани чунин як чӯзӣ боис мегардад, ки тамоми як таълимотро дигаргуна тафсир намоем.

Моҳияти дуализмро ин зиддият ва набарди ду қувваи зид, ки нахустоми бақо ва зуҳури ҷаҳон ва ҳар як ашё мебошад, ташкил медиҳад. Вучуди ҳастӣ (Аҳурамаздо) ва нестӣ (Аҳриман) ҳамчун субстансия то ҳадде бо ҳам наздиканд, ки танҳо бо ночизтарин фарқият аз худ ҳимоят мекунад. Ҳар як мавҷуд то он вақт метавонад ба ҳастии худ идома диҳад, ки тавонад чунин зиддиятро дар худ доро бошад. Принсипи дуалистиро дар марҳалаи аввал на дар ду ҷаҳони новобаста аз ҳамдигар, балки дар вучуди ҳар як ашё бояд мушоҳида намуд. Дар заминаи Бундаҳишн, маълумотҳои Плутарх ва бевосита Вандидод-Горр, пажӯҳишгари асотирӣ бостон, дуализми Зардуштро чунин тафсир мекунад. «Дар ҷанг ва зиддият олами мавҷуд арзӣ ҳастӣ дорад. Ин идома меёбад барои ҳамеша ҷанг ва зиддият ҷаҳонро идора мекунад ва ҳама чиз тавассути он зуҳур мекунад».

Ҳамаи файласуфони пешазсуқуротии Юнон чунин бардошти фалсафӣ аз дуализм доштанд. Ҳераклит низ дар ин зимн таълимоти худро ҳамчун ҷанг ӯ зиддият модари ҳамаи ашё медонад. Дар таълимоти мазкур низ зиддият хусусияти ҷавҳарӣ дошта ҷанбаҳои бо ҳам муқобил бевосита дар вучуди як ашё арзӣ ҳастӣ доранд. А.Гладиш дар миёни дуализми Зардушт ва Ҳераклит ҳеҷ гуна фарқиятро намеёбад ва чунин фарқият танҳо дар тарзи ифода мушоҳида мегардад. «Вақте ки, Зардушт зиддият ва Ҳераклит ҷангро, ки дар он ду нерӯ: Хурмузд ва Аҳриман шахсӣ гардонида шудаанд, истифода мебаранд, ҳеҷ гунна тағироти моҳиятӣ вучуд надорад, фарқият танҳо дар тарзи ифодаи динӣ ва андешаи фалсафавӣ вучуд дорад». [1;26]

б. Таълимоти Оиди Оташ. Оиди масъалаи дар таълимоти Зардушт ва умуман Авасто назароти гуногун вучуд дорад. Дар ин маврид низ мафҳуми мазкур аз як маънии маърифатӣ ва фалсафӣ ба як қулл табдил ёфтааст. Тағйири моҳият кардани бинишҳо дар нисбати оташ ва оташпарастӣ ҳамчун ритуал қабул кардан василае буд ки, мӯбадон ва шаҳони сосонӣ метавонистанд эътиқоди омаро нисбати худ қавӣ созанд.

Ҳангоми баланд будани тафаккури бадеӣ бештар ба ҷои мафҳум рамаз ва метафора истифода мешавад. Чунин тарзи маърифат бештар ба Зардушт низ хос аст. Аз ин рӯ оташ низ дорои маънии метафорикӣ мебошад, ки мутаасифона тағйири моҳият кардааст. Оташ дар биниши Зардушт ифодакунандаи моҳияти субстансионалии ашё мебошад, ки нахустоми (нахустунсури) ҳастӣ шинохта мешавад. Ҳар ҷо, ки ҳастӣ кунад дар бунёди он оташ қарор дорад ва вақте он оташ аз байн меравад, ҳастӣ низ ҷой барои нестӣ мебахшад. Маънии мазкур ва ҳамчунин моҳияти дуализмро дар Яснои 30 (4) мафҳумҳои зиндагӣ ва нозиндагӣ хуб ифода кардаанд. Зуҳур ва таҷлили зиндагӣ дар ҳар қадам як навъи ҳастӣ далели мавҷудияти оташ ва костагии оташ оғози тамоил ба сӯи марг, ӯ худ нозиндагӣ мебошад. Мафҳуми оташро на танҳо дар вучуди моддӣ балки маънавий низ метавон татбиқ намуд. Он дар таълимоти Зардушт чун нахустунсури ақл ва ҷон шинохта мешавад.

А.Дюперон мафҳуми оташро чунин тафсир мекунад. «Оташ дар фаҳмиши Зардушт принсипи умумии зиндагӣ ва ҳаракат мебошад». Илоҳиётшиноси олмонӣ Клойкер тафсири нисбатан комил ва равшани Оташро медиҳад, ки метавонад ҳақиқати онро бар хилофи фаҳмишҳои зоҳирӣ равшан созад: «Дар таълимоти Зардушт оташ на зуҳуроти ба назарасанда, балки субстансия ба назар ноайён бо рӯҳ аст. Ягона принсипи абадии офаранда ва

таъсиррасандаи ҳама чиз василаест, ки Хурмузд тамоми олами вучудро дар ҳаракат ва Зинда нигоҳ медорад». Дар мавриди мазкур низ Ҳераклит аз таълимоти Зардушт илҳом мегирад ва назарияи оташи худро меофарад, ки умумияти бештаре бо назари Зардушт дорад. Ҳераклит низ зери мафҳуми оташ ҳамчун нахустмоҳияти ашӯ ва шуълаи зоҳирӣ - як нерӯи зиндаи ҳамешагӣ, ки худ субстансия аст ва дар намуди покии оташ аст, маълумот дода, андеша баён менамуд.

Бозгашти ҷовидонагӣ. Он ҷо, ки таълимотҳои Зардушт ва Пифагорро муқоиса менамудем, оиди мавҷудияти таълимоти Солгарди Бузург дар фалсафаи Зардушт ишора намуда будем. Чунин як таълимот дар фалсафаи Ҳераклит низ ба назар мерасад.

Дар таълимоти Ҳераклит давомнокии як давраи мавҷудияти Ҷаҳон аз 18000 соли офтобӣ иборат мебошад, ки чун Соли Бузург шинохта мешавад. Фарқият танҳо дар он аст, ки дар таълимоти Зардушт доираи замонӣ на аз 18000 сол балки аз 12000 сол иборат мебошад. Дар ин ҷо дар вобастагӣ бо фалсафаи Пифагор бояд ба як масъала рӯшанӣ андозем. Оё Зардушт ба ақидаи Солгарди Бузург ё худ идеяи Бозгашт бовари дошт ё на, бахсталаб ва норӯшан мебошад. Зеро далелҳои мавҷуда барои боварии Зардушт кофӣ нестанд. Аммо ду файласуфе, ки бо ҳамдигар ҳеҷ робитае надоранд, (Пифагор ва Ҳераклит) аммо бевосита бо таълимоти Зардушт муносибати наздик доранд, ба ақидаи солгарди Бузург ё Бозгашт бовар доранд. Дар ин замина метавон натиҷагирӣ намуд, ки Зардушт низ дорои ақидаи муайяне дар ин масъала буд.

Агар ба мафҳумҳои асосии фалсафаи Ҳераклит, Нур, Зулмот, Зиддият, Ҷанг, Оташ, Офтоб ва ғайра мутаваҷҷеҳ гардем, ба хубӣ наздикии фалсафаи ӯ бо фалсафаи Зардушт ва умуман фалсафаи Шарқро эҳсос мекунем. Ф.Кройтсер ҳамроҳангии фалсафаи Ҳераклитро бо Зардушт чунин натиҷагирӣ мекунад: «Ҳамин басанда аст, ки ӯ (яъне Ҳераклит) Зардуштвар фалсафа эҷод кардааст, мисли он таълимдиҳандаи кӯҳан ва бузурги Нур, Заратастро, Ситораи тиллоӣ («Рамзиёт ва Асотири қавмҳои Бостон» қисми II, сах. 199). Таълимотҳои Ҳераклит моҳиятан ба фалсафаи Зардушт наздиканд ва бевосита аз он сарчашма мегиранд. Дар навбати худ фалсафаи Ҳераклит яке аз бунёдҳои асосии тафаккур ва фалсафаи Ғарб мебошад.

Дар осори шоир ва файласуфи дигари Юнони бостон Эмпедокл (492-430) низ метавон таҷаллии Зардуштро мушоҳида намуд. Эмпедокл пайрави фалсафаи Пифагор ва Ҳераклит мебошад ва ба ақидаи Гладиш ӯ зери таъсири фалсафаи Миср осори худро эҷод кардааст. Дар таълимоти Эмпедокл мо синтези таълимотҳои оиди ҷаҳор унсур: Об, Оташ, Бод ва Ҳок назарияи дуалистиро мушоҳида мекунем. Ҳар як ашӯ решаи худро дар ҷаҳор унсур доранд, ки ҳамчун моҳият дар худ қоим ҳастанд ва гузашти имрӯза ва оянда ба онҳо вобастагӣ дорад. Нуқтаи бевосита дар айни ҳол ба ягонагии он вобаста аст. Ба назари чунин ақида Кройсер чунин ақидаи Эмпедокл аз назари дуалистии Зардушт сарчашма мегирад.

Дуализми Зардушт дар таълимоти Эмпедокл хубтар таҷассум ёфтааст, зеро моҳияти он танҳо аз зиддият иборат нест. Балки дар он Зиддият ва гонагӣ ба ҷашм мерасад. Як мавҷуд дар ҳоле, ки дорои зиддияти дохилӣ аст, дар як вақт танҳо тавассути ягонагии зидҳо қобили ҳастӣ мебошад.

Зардушт ва Афлотун

Масъалаи Дуализм дар таълимоти Зардушт ниҳоят серпахлу буда, метавон онро аз зовияҳои гуногун мавриди баррасӣ қарор дод. Яке аз ҷанбаҳои он ин Дуализми ду ҷаҳон мебошад. Дар Авасто ва баҳусус дар Готҳо сухан оиди ду ҷаҳон: Ҷаҳони минӯӣ ва Ҷаҳони астуманд ё заминӣ сухан меравад. Ҷаҳони минӯӣ ҷаҳони пок буда, ҷовидона вучуд дорад. Ҳар як мавҷуди офаридаи Ахурамаздо, аз ҷумлаи худӣ ӯ низ Фравашии худро дорад, ки бо он бо мафҳуми идея ё мусул наздикӣ дорад. Фравашии олами нек, аз ҷумла инсонҳо, ҳақиқати маҳз аст, ки пас аз марг низ дар олами минӯӣ боқӣ мемонад. Ҷаҳони астуманд, ё воқеӣ намунае аз ҷаҳони менӯӣ мебошад, ки охир боз ба асли худ бармегардад. Дар фалсафаи файласуфи дигари юнонӣ: Афлотун (428/427-348/347) айнан чунин як таълимот

вучуд дорад. Дар таълимоти мазкур низ олами идеяҳо ҳамчун ҳақиқат ва олами воқеъ чун соя ин олами идея ё мусул маърифат карда мешавад.

Дар асрҳои V-IV пеш аз мелод огоҳиҳо нисбат ба таълимоти Зардушт бештар мегарданд ва Афлотун низ аз таълимотҳои динии Зардушт мутаассир мегардад. Бештари шогирдони Афлотун аз ҷумла Арасту устои худро ҳамеша бо Зардушт муқоиса мекарданд. Ойдоксоси Книдосӣ, худ фалсафаро дар Афина аз Афлотун омӯхтааст, дар яке аз асарҳои худ таълимоти дини Зардуштро олитарин ва барои зиндагӣ фойдабахштарин фалсафа қайд мекунад. Ҳамчунин ӯ Афлотунро тафсиригар ва пайрави ростини Зардушт мехонад¹.

Мувофиқи маълумотҳои сарчашмаҳои зикргардида масъалаи дин ҳамеша мавриди баррасии Афлотун ва шогирдони ӯ будааст ва ҳамеша меқӯшидааст, ки барои дин асоси қавие эҷод кунад. Дар ин ҷо мафҳуми Дин зарурат ба равшанкунии маънои худро дорад. Зеро калимаи мазкур дар таълимоти Зардушт нисбат ба маънии баъдина, ки моҳияти динҳои ҷаҳониро дар худ ифода месозад, фарқ мекунад. Калимаи дин дар таълимоти Зардушт на хусусияти эътиқодӣ, балки ба калимаҳои «андеша» ва «маърифат» ҳамрадиф мебошад.

Дар ҳулоса, бояд зикр кард, ки шинохти Зардушт бевосита ғайримумкин аст. Зеро он, ки Авасто чандин маротиба мавриди сӯзонидан ва таҳрифкориҳо қарор гирифт, қисматҳои алоҳидаи он аз байн рафтанд. Ин порчаҳои аз байн рафта ҳақиқати афкор ва ҷаҳонбинии моро ифода мекарданд, ки дигар ошно гардидан ғайриимкон аст. Аммо хушбахтона имкони бавоситаи шинохти Зардушт ва ҳақиқати аз байн рафта вучуд дорад. Ҳамзамонони юнонии Зардушт ӯро на дар асоси «авасто», балки дар асоси андешаҳои ноби фалсафиаш мешинохтанд. Новобаста аз он, ки афкори Зардушт бо тарзи динӣ ифода шудааст, ӯ на ҳамчун як пайғамбар, балки чун як файласуф зухур кардааст. Дар қадом шакле, ки бошад: динӣ, фалсафи ё асотирӣ ифода кардани як фикр, нисбат бо моҳияти он ақида, камтар аҳамият дорад. Дар таърихи тамаддун пайдост, ки танҳо файласуфон аз Зардушт истиқбол намуданд ва ақоиди ӯро дар фалсафаи худ инкишоф додаанд. Ҳамаи онҳое, ки аз Зардушт илҳом гирифтаанд: Пифагор, Хераклит, Эмпедокл, Афлотун ва Нитшери ҳамчун як ҳамчун файласуф мешиносанд. Аммо Зардушт ҳамчун як нафарони озодандеше шинохта мешавад, ки таълимоти ахлоқии Нек ва Бадро ба ҷаҳониён пайваста талқин менамуд.

Таълимоти Зардушт ва ҳамчунин таълимоти Пифагор, Хераклит Эмпедокл, Афлотун ва ғайра намунаҳои беҳтарини фарҳанг ва фалсафаи ҷаҳонӣ ҳастанд, ки тавонистанд ҳамагуна марзҳои сиёсӣ ва миллиро убур кунад ва мавриди парастии ва истиқболи ҳамдигар қарор гиранд.

Ҳуҷуми Искандар ба Эрон дар робитаи фалсафаи мийёни Эрон ва Юнон низ тағироти кулӣ ба вучуд овард. Дар замони Хеллинизм дигар Зардушт ҳамчун файласуф ва андешаманд нишон дода мешуд. Пас аз як чанд асри сукут дигар баръакс илм ва фалсафаи Юнон ба хусус дар мисоли фалсафаи Афлотун ва Арасту, аз ҷониби донишмандони Эронӣ мавриди истиқбол қарор мегирад.

Дар марҳалаи дигари таърихӣ Зардушт ва таълимоти ӯ аз ҷониби шарқшиносон ва андешамандони ғарбӣ мавриди омӯзиш ва тарҷума қарор мегиранд, ки он бевосита назари файласуфонро низ ба худ ҷалб мекунад.

Адабиёт

1. Гладиш, «Хераклит ва Зардушт», Лайптсиг, 1859,
2. Ломтел, «Дини Зардуштӣ» Тубинген, 1930,
3. Куҳлер, «Розҳои Заратустра, Ровоҳет, 1992,.
4. В.Хеннинг, «Зардушт: Сиёсатмадор ё чодугар?», Баҳор 1987,
5. Бойс Мэри. Зарострийцы. Веравание и обычаи.- М.: Наука 1987. Душанбе, 1988.
6. Дорошенко Т.А. Зарострийцы в Иране.- М., 1982.
7. Дяконов Н.М. Очерк истории древнего Ирана.- М., 1963.
8. Дюжен –Гийемен Ж. Зардушт ва ҷаҳони Ғарб.-Техрон 1350.

9. Кайхисрав Шохрухи Кирмонӣ. Оинаи оини маздаясно -Техрон, 1327.
10. Келленс Ч. «Иншо дар бораи Зардушт ва Зардуштия» Интишороти Маздо, 2000.
11. Кристенсен А. Маздопарастӣ дар Эрони қадим.-Техрон 1335.

ВАЗЪИ СОХТОРИ ИҶТИМОИИ ҶОМЕАИ ТОҶИКИСТОНӢ ДАР ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОӢ

СОСТОЯНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ ТАДЖИКСКОГО ОБЩЕСТВА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

THE STATE OF THE SOCIAL STRUCTURE OF TAJIKISTAN SOCIETY IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Калидвожаҳо: стратификация, табақабандӣ, иҷтимоӣ, ҷома, болоӣ, миёна, паст, табақабандии иҷтимоӣ, сохтор, сохтори иҷтимоӣ, молиқдорон, муҳочирон, камбизоатон, сохтори иҷтимоии Тоҷикистон.

Ключевые слова: стратификация, социальное, общество, верхнее, среднее, низшее, социальная

Шарипов Абдулвахоб Маҳдиевич – омӯзгори калони кафедраи ҷомашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.

Шарипов Абдулвахоб Маҳдиевич – старший преподаватель кафедры социологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Sharipov Abdulvahob Mahdievich - senior lecturer of the Department of Sociology of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

E-MAIL: vahob.mahdy@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи рӯзмара ва мубрам, сохтори табақаи иҷтимоии Тоҷикистонро зеро омӯзиш ва таҳлил қарор додааст. Бояд қайд кард, ки масъалаи мазкур аз ҷониби олимони тадқиқотчиёни тоҷик кам омӯзиш ва таҳқиқ карда шудааст. Ба ҳар ҳол ин масъаларо як қатор пажӯҳишгарони ватанӣ зеро тадқиқ гузоштаанд ва паҳлуҳои гуногунӣ онро баррасӣ намудаанд. Табақабандии ҷома аз замони қадим вучуд дошта, дар табақабандии иҷтимоии ҷомаи кишварҳои Ҳинд ва Эронӣ бостонӣ вучуд дошт. Сохтори ҷома ба ашрофон, рӯҳониён, молиқиятдорон ва ғуломон (хизматгон) тақсим мешуд. Калимаи табақабандӣ (стратификация) аз латинии stratum «қабат» + facio «қор кардан» гирифта шуда, яке аз мафҳумҳои асосии илми ҷомашиносӣ буда, низоми аломатҳо ва меъёрҳои табақабандии иҷтимоӣ, мавқеъ дар ҷома ва сохтори иҷтимоии ҷомаеро ифода мекунад. Умуман, дар мақолаи мазкур муаллиф пай дар пай масъалаи мазкурро ба хонанда бо равиши фаҳмо ва саҳеҳ пешкаш ва баррасӣ кардааст. Ба андешаи муаллиф, то ба имрӯз ба тариқи сунӣ табақаи болоии ҷома - мулкдоронро ба вучуд овард, ки онҳо қисмати ками аҳолиро ташкил менамоянд. Дар баробари ин, табақаи болоии миёна – омӯзгори донишгоҳҳо, соҳибкорони хурду миёна, духтурони соҳибкасб, профессорону академикҳо; табақаи миёна – омӯзгори колечу мактабҳои миёна, коргарони оддӣ давлатӣ, ки бо маош зиндагӣ мекунад, табибони беморхонаҳо, коргарони сохтмон, устоҳои соҳибкасб, муҳочирони дохилӣ ва берунӣ; табақаи паст – камбизоатон, бенавоён ва ғ.

Аннотация. В данной статье автор изучил и проанализировал актуальный и современный вопрос - социально-классовую структуру Таджикистана.

стратификация, структура, социальная структура, собственники, иммигранты, бедные, социальная структура Таджикистана.

Следует отметить, что данный вопрос очень мало было изучено и исследовано таджикскими учеными и исследователями. Однако ряд отечественных исследователей исследовали данный вопрос и рассматривали различные его аспекты. Стратификация общества существовало с древнейших времен, и оно существовало в социальном расслоении общества в древней Индии и Иране. Структура общества делилась на дворян, духовенство, собственников и рабов (слуг). Слово стратификация происходит от латинского *stratum* «слой» + *facio* «работать» и является одним из основных понятий социологии и представляет собой систему признаков и критериев социальной стратификации, положения в обществе и социальной структуры общества. В целом в данной статье автор последовательно, с понятным и точным подходом изложил и рассмотрел перед читателем этот вопрос. По мнению автора, до сегодняшнего дня искусственно создавался высший класс общества - богатые, составляющие незначительную часть населения. В то же время создавался высший средний класс – преподаватели университетов, мелкие и средние предприниматели, профессиональные врачи, профессора и ученые; средний класс - преподаватели колледжей и средних школ, рядовые государственные служащие, живущие на зарплату, врачи больниц, строители, предприниматели, внутренние и внешние иммигранты; низший класс – бедные, обездоленные и т. д.

Keywords: Key words: stratification, social, society, upper, middle, lower, social stratification, structure, social structure, owners, immigrants, poor, social structure of Tajikistan.

Abstract. In this article, the author analyzed and analyzed a topical and modern question - the social and class structure of Tajikistan. It should be noted that this question was very little studied and researched by Tajik scholars and researchers. However, a number of domestic researchers have investigated this issue and examined its various aspects. Stratification of society existed since ancient times, and it existed in the social system of society in ancient India and Iran. The structure of the society was divided into nobles, clergy, owners and slaves (servants). The word stratification is derived from the Latin *stratum* "layer" + *facio* "laboratory" and is one of the main sociological concepts and represents a system of signs and criteria of social stratification, social status and social structure of society. In general, in this article, the author explained this question consistently, with clear and accurate approaches. According to the author, until today, the upper class of society was artificially created - the rich, who make up an insignificant part of the population. Until then, the upper middle class was created - university professors, small and medium-sized entrepreneurs, professional doctors, professors and

scientists; middle class - teachers of colleges and secondary schools, ordinary government employees, living without salary, hospital doctors, builders, entrepreneurs, internal and external immigrants; lower class - poor, disadvantaged, etc.

Аз қадимулайём миёни мардум фарқиятҳои гуногун мавҷуд буданд. Дар ҷомеаи рушдфтои замони муосир низ тафовут байни одамон падидаи муҳим боқӣ мемонад, ки ин як ҳақиқати таърихӣ воқеияти ҷомеаи инсонист. Одамон аз руи хусусиятҳои мухталиф бо ҳам баробар нестанд. Хусусиятҳои зеҳнӣ ва табиӣ одамон гуногунанд ва истифода бурдани онҳо барои дастрасӣ ба неъматҳои модии маънавии ҷомеа низ мухталифанд, ки ин яке аз омилҳои асосии имкониятҳои инсон дар боло рафтани зинаи ҷамъияти ба шумор мераванд. Албатта, ин тафовутҳо дигар ба зуроварии бевосита ва меъёрҳои қонунгузорӣ, ки низоми имтиёзҳо дар ҷомеаи табақавӣ ва ё синфӣ ба он асос ёфта буд, таъя намекунад. Бо вучуди ин, ба ғайр аз тақсмоти дағалонаи моликият ва даромад, нуфуз ва қудрат ҷомеаи мо бо тафовути зиёди мартабаҳо хос аст - чунон нозук ва дар айни замон он қадар решадор хос аст, ки даъвоҳо дар бораи аз байн рафтани ҳамаи шаклҳои нобаробарӣ дар натиҷаи равандҳои баробаркуниро метавон, ҳадди ақал бо шубҳа қабул кард”, - бо ин гуфтаҳо ҷомеашиноси машҳури олмонӣ Ралф Дарендорф бештар аз чорак аср пеш иншоӣ худро “Дар бораи пайдоиши нобаробарии байни одамон” оғоз карда буд [4, с. 3].

Сатҳи рушди ҷомеа, аз як тараф дар дараҷаи рушди муносибатҳои иқтисодӣ, ки асоси рушди ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад ва аз тарафи дигар, дар хусусиятҳои иҷтимоии аҳоли ифода меёбад. Хусусиятҳои иҷтимоии аҳоли бо сохтори иҷтимоии дар марҳалаи муайяни тараққиёти ба ин ҷамъият хос муайян карда мешаванд. Сохтори иҷтимоӣ, ки бо устувории нисбӣ хос аст, на танҳо дараҷаи ба дастмадаи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, балки гузаштаи наздик ва ояндаро низ инъикос мекунад, зеро тағйирот дар он дар муддати хеле дуру дароз ба амал меояд.

Замони Шӯравӣ сохтори иҷтимоии Тоҷикистон, ки бо як сохтори муайяни иҷтимоӣ маълум буд, масалан, табақаи деҳқонон, синфи коргар, аҳолии шаҳрншин, табақаи зиёӣён, кормандони маишӣ, давлатӣ ва ғ. [9, с. 202], пас аз пошхӯрии давлати Шӯравӣ ба тағйиротҳои назарраси кулӣ дучор гашт. Тоҷикистони имрӯза давраи дигаргунсозӣ бо суръатро аз сар мегузаронад, ки бо ислоҳоти куллии тамоми ҷомеа, тамоми низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ алоқаманд аст. Тоҷикистон аллакай дар вазъияти дуру дарози давраи гузариш қарор дорад, ки дар он дигаргунсозии низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ ба интенсификатсияи раванди бозсозии сохтори нави иҷтимоии он мусоидат мекунад. Раванди ташаккули сохтори нави иҷтимоии ҷомеаи тоҷик бо ҷанбаҳои зиддиятнок ва манфии сафарбар мегардад, ки ба тамоми ҳаёти иҷтимоии ҷомеа таъсири назаррас дорад. Имрӯз хавфи парокандагии иҷтимоӣ, бӯҳрони рушдфтои ҷомеа ва таназзули сохторҳои ҷамъиятӣ, махсусан дар минтақаҳо, ки дар он бӯҳрони иҷтимоӣ шаклҳои зиёди ба худ хосро гирифтааст, торафт бештар воқеибинона ба назар мерасад. Аз ин рӯ Ҳукумати Тоҷикистон кушиш ба харҷ медиҳад, ки сафи синфи миёнаро аз ҳисоби табақаҳои поёнии ҷомеа зиёда гардонад. Бояд гуфт, ки яке аз нишонаҳои таалуқ доштан ба синфи миёна ин дорой маълумоти оӣ будан аст ва дар ин самт натиҷаҳои мусбӣ дида мешавад, ки ин дар навбати худ далели болоравии сатҳи зиндаги ва беҳбуд шудани он мебошад.

Ба андешаи Балабанов Е.С., яке аз хусусиятҳои бӯҳрони иҷтимоии муосир, ки бо равандҳои транзитӣ дар ҷомеаи муосир алоқаманд аст, раванди маргинализатсияи ҷомеа мебошад. Дар натиҷа дар сохтори иҷтимоии тамоми ҷомеа ба самти афзоиши қисмати маргинали тағйирот ба вучуд меояд, ки таҳқиқи он аз нуқтаи назари омӯзиши ҷомеаи дигаргунсозанда ва падидаҳои иҷтимоӣ, ки бо ин раванд ҳамроҳанд, аҳамият дорад [5, с. 208]. Таҳқиқоти сохтори иҷтимоӣ ва табақабандӣ (стратификатсия) дар вазъияти муборизаи ду таълимоти асосӣ: равиши стратификатсионӣ, ки аз ҷониби М.Вебер ва

тахлили синфӣ, ки аз ҷониби К.Маркс таҳия гардидааст, сурат мегирад. Маҳз Маркс ва Вебер асосгузори мафҳуми нобаробарии иҷтимоӣ буданд.

Табақабандии (стратификация) иҷтимоӣ (аз латинии *stratum* «қабат» + *facio* «қор кардан») яке аз мафҳумҳои асосии илми ҷомеашиносӣ буда, низоми аломатҳо ва меъёрҳои табақабандии иҷтимоӣ, мавқеъ дар ҷомеа ва сохтори иҷтимоии ҷомеаро ифода мекунад [8, с. 1].

Истилоҳи "табақабандӣ"-ро илми сотсиология аз геология гирифтааст, ки дар он ба ҷойгиршавии қабатҳои замин ишора мешавад. Табақабандии иҷтимоӣ ин тақсимои ҷомеа ба қабатҳо (стратҳо), қишрҳо, гурӯҳҳо ва синфҳои махсус бо роҳи муттаҳид кардани мавқеъҳои гуногуни иҷтимоӣ бо тақрибан як мақоми иҷтимоӣ, инъикоскунандаи ғояи бартаридоштаи нобаробарии иҷтимоӣест, ки амудӣ (иерархияи иҷтимоӣ) дар баробари меҳвари он аз рӯи як ва ё якчанд меъёрҳои табақабандӣ (нишондиҳандаҳои мақоми иҷтимоӣ) сохта шудааст. Ба табақаҳо ҷудо кардани ҷомеа дар асоси нобаробарии масофаҳои иҷтимоии байни онҳо — хусусияти асосии стратификация сурат мегирад. Табақаҳои иҷтимоӣ амудӣ ва бо пайдарҳамии қатъӣ аз рӯи нишондодҳои неқӯаҳволӣ, сарват, қудрат, маълумот, фароғат ва истеъмоли сохта мешаванд [10, с. 262].

Соддатарин модели табақабандӣ дихотомӣ - тақсими ҷомеа ба элитаҳо ва оммаҳо мебошад. Аз рӯи тадқиқоти П.А. Сорокин меъёрҳои асосии табақабандии иҷтимоӣ: даромад, қудрат, таълимот, обрӯю эътибор мебошанд. Тибқи назарияи табақабандӣ ҷомеаи муосир табақавӣ, бисёрзинагӣ мебошад, ки зоҳиран қабатҳои геологиро ба хотир меоварад. Стратификация (табақабандӣ) ду хусусияти муҳим дорад:

- табақаҳои болоӣ нисбат ба соҳиб будан ба захираҳо ва ё имкони гирифтани мукофот нисбат ба табақаҳои поёни дар мавқеи имтиёзнотаранд;
- табақаҳои болоӣ аз рӯи шумораи аъзоёни ҷомеа, ки ба онҳо дохил мешаванд, нисбат ба табақаҳои поёни хеле кам мебошанд.

Расми 1. Табақабандии ҷомеаи муосир

Синфи аз ҳама боло:

Роҳбарони асосии корпоратсияҳо; шарикони ширкатҳои бонуфуз, мансабдорони воломақоми низомӣ, судяҳо федералӣ; архиепископҳо, брокерҳо, табибони машҳур, меъморони бузург
ҷароғҳои тиббӣ,

Синфи болоӣ:

Инженерон, нашриётчиён, духтурони шахсӣ, ҳуқуқшиносон, роҳбарони ширкатҳои миёна

Синфи миёнаи болоӣ:

Кассири бонк; омӯзгорони донишгоҳҳо, роҳбарони миёна, омӯзгорони колледжу мактабҳо

Синфи миёнаи миёна:

Хизматчиҳои бонкӣ, духтури дандон, роҳбари смена дар завод, хизматчиёни ширкатҳо, роҳбари мағоза, соҳибкорони инфиродӣ

Синфи миёнаи паст:

Автомеханик, сартарош, ронанда, фурушанда, корманди касбии меҳнати дастӣ, хизматчиёни меҳмонхонаҳо, корманди почта, хизматчии полис

Синфи пасти паст:

Фарош, хизматгори хона, боғбон, хизматчиёни коммуналӣ, корманди шахтаҳо

Табақабандии шарқӣ, қадимтарин шакли табақабандии стратификатсионӣ ба шумор меравад, ки баъзе унсурҳои он дар кишварҳои шарқ то ҳол ҳам мушоҳида мегардад. Ин навъи табақабандӣ дар Ҳиндустони қадим ташаккул ёфта, он аз 5 табақа иборат аст.

➤ Табақаи олій, дар ибтидо онҳо аз чанговарон иборат буда, мавқеи ҳукмронии худро нигоҳ доштаанд, ва дар кишвари Ҳиндустон «кшатри» номида мешаванд.

➤ Табақаи ситоишгарон - «брахманҳо» номида шуда ба ин тоифа ходимони динии ғояҳои табақаи олиро ситоишкунанда ва асосноккунанда дохил мешаванд.

➤ Табақаи хизматрасон - «вайши», ки хизмати табақаи олиро ба ҷо меоранд.

➤ Табақаи тобеъ - «шудрҳо» сершумортарин тоифаи одамон буда, тамоми мардуми оддиро дар бар мегирад.

➤ Табақаи аз тарафи мардум ради маърака карда шуда - «приҳо», одамони маҳав эълон карда шуда.

Дар китоби қадимаи ориёнтаборон “Авесто” низ ба табақабандии ҷомеа ишора шудааст: рӯҳониён, сарбозон, кадҳудоён, ҳунармандон, ашрофон, асилзодагон ва ғ. Академик Б. Ғафуров дар ин хусус таъкид мекунад, ки «мувофиқи матнҳои «Авесто» дар давраи гузариш аз ҷомеаи ибтидоӣ ба ғуломдорӣ тафрикаи иҷтимоию молумулкӣ хеле васеъ инкишоф ёфта буд. Дар қисмати мухталифи Авесто ба кадҳудоён ва шахсоне ишора мешавад, ки галаву рамаи фаровонро соҳибанд» [3, с. 75].

Сохтори иҷтимоии ҷомеа таркиби дохилии ҷомеа мебошад, ки аз унсурҳои бо тарзи муайян ва тартиби муайян бо ҳам пайваста шудаанд. Фардҳое, ки бо ҳамдигар алоқаманд, мавқеъ ва статуси муайян, мақому мароми муайян дошта, дар ҷомеа мувофиқи меъёр ва арзишҳои муайян нақш мебозанд. Маҷмӯи алоқаҳо, ҳусни тафохуми байни унсурҳои таркибии сохтори иҷтимоӣ, дар муҳити ягона ва муштарак, ахлоқу рафтори афроди онро муайян месозад. Асоси сохтори таркибии ҷомеаро гуногунзотӣ ва тафрикаи уфуқии он ташкил медиҳад. Ин нишондиҳандаҳо ба гуногунрангӣ, гуногунчинсӣ, тобишу зухуроти мухталифи ҷомеа далолат намуда барои табақабандии он ба навъҳо ва гурӯҳҳо, асос мегузорад. Вақте, ки сохтори иҷтимоии ҷомеа мегӯем, пеш аз ҳама он нишондиҳандаҳоеро дар назар дорем, ки мувофиқи онҳо ҷомеа табақабанди карда мешавад.

Табақаи иҷтимоӣ – гурӯҳ, як қисми мардум, як гурӯҳи иҷтимоии одамон аст, ки аз ҷиҳати мавқеи иқтисодӣ ва ҳуқуқии худ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Табақаи иҷтимоӣ – як гурӯҳи муваққати ё мобайнии ҷамъиятиест, ки аз синфҳо фарқ мекунад. Масъалан зиёиён, коргарони баландхтисос, косибон, ҳунармандон, тоҷирон ва ғайраҳо. Табақаҳои иҷтимоӣ аз ҳамдигар бо обрӯ, эътибор, нуфуз, дараҷаи маълумотнокӣ, маданият ва даромад фарқ мекунад [12, с. 2].

Як гурӯҳ чомеашиносон нобаробарии иҷтимоиро шартӣ зарурии мавҷудияти чомеа мешуморанд, ки он имконият медиҳад ба одамони бо қорҳои масъулиятнок, заҳматталаби фикриву зеҳнӣ ва барои чомеа самараи бештар оваранда, афзалиятҳо дода шавад. Шарҳи чунин мавқе доир ба нобаробарии иҷтимоӣ аввалин маротиба аз тарафи Э. Дюркгейм дода шудааст. ӯ ба чунин хулоса омадааст, ки давоми асрҳо, дар таркиби ҳамаи умумиятҳои одамон ва чомеа, як намуди фаъолияти одамон нисбат ба дигараш муҳимтар шуморида мешуд. Ҳатто қонунҳо, дин, оила ва меҳнат, вобаста ба аҳамият ва мақоми машғулияти одамон, онҳоро ба гурӯҳҳои мухталиф ҷудо мекунанд. Худи одамон низ, аз ҷиҳати маҳорат ва лаёқат ҳархела буда, як зумраи онҳо доир ба аломатҳои зикршуда кавитар, дигарашон заифтар мебошанд. Дар ҷараёни таълиму тарбия бошад лаёқату заковати гуногун бараъло зоҳир шуда, минбаъд боиси нобаробарии иҷтимоӣ мегардад. Мувофиқи ақидаи Дюркгейм, дар чомеаи мутараққӣ одамони боистеъдод бояд вазифаҳои масъул, муҳим ва асосиро иҷро намоянд. Чунин одамон, хизматҳои шоистаи онҳо, бояд аз тарафи чомеа қадршиносӣ карда шуда, ба онҳо афзалиятҳо дода шавад, ин падида дар навбати худ боиси зоҳиршавии гурӯҳҳои нобаробар дар чомеа мегардад [11, с. 352].

Дар айни замон, дар таҳқиқоти сохтори иҷтимоӣ моделҳои табақабандие бартарӣ доранд, ки дар асоси равиши бисёрченакаи иерархӣ бо истифода аз меъёрҳо, ба монанди вазъи амвол ва даромад, маълумот, мавқеъ дар сохтори қудрат, мақоми иҷтимоӣ ва худшиносӣ, яъне маҷмӯи меъёрҳои объективӣ ва субъективӣ (иҷтимоӣ-психологӣ) таҳия шудаанд. Тағйироти миқдорӣ ва сифатии нишондиҳандаҳои объективӣ ва субъективӣ хеле муҳим аст, зеро ин гуна қисматҳои «якченака» ҳангоми омӯхтани равандҳои мушаххаси таксимот ва нобаробарӣ аҳамияти калон доранд. Меъёрҳои объективии анъанавӣ (даромад, сатҳи маълумот, мавқеъ) на ҳама вақт манзараи объективии табақабандӣ дар чомеаи дигаргуншавандаро фароҳам меоранд, зеро равандҳои воқеӣ, махсусан равандҳои тавлиди даромад, дидаву доништа таҳриф карда мешаванд: саркашӣ аз андоз аз даромади иловагӣ ба таври оммавӣ мушоҳида мешавад, пинҳон доштани даромад, маоши пасти мансабҳои бонуфузи давлатӣ, ки ба омӯзиши зинанизоми воқеӣ таъсири назаррас мерасонад. Сипас, ба сифати меъёри иловагӣ худбаҳодиҳии вазъи иҷтимоӣ молиявӣ ва некуахлоқии иҷтимоӣ фард истифода мешавад, зеро дарки субъективии шахс ва гурӯҳ мавқеи худ дар зинанизоми ҳаёти иҷтимоӣ хеле муҳим аст [6, с. 7-10].

Ҳамин тавр, С.С. Балабанов бо назардошти чунин меъёрҳои анъанавии иҷтимоӣ сохторӣ, аз қабилӣ мақоми касбӣ, захираи ҳокимиятӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва динамикаи он, ҳафт гурӯҳи табақабандиро ҷудо мекунад. Яқум бо хеле паст шудани вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ пештар хеле мусоиди намояндагони он дар давраи ислоҳот, инчунин ба он, ки аз се ду ҳиссаи онро занон ташкил медоданд, хос аст. Дуюмин мутахассисони соҳибхиттосро, аз ҷумла роҳбарони зинаи миёна ва поёнӣ, ки худро дар муҳити бозор наёфтаанд, дар бар мегирад. Ин яке аз қисми хеле соҳибхиттоси аҳоли ба ҳисоб меравад, лекин ба он ташаббус ва мустақилият намерасид. Ба гурӯҳи сеюм коргарон ва нафақахӯрон, асосан занон дохил шуданд. Ба онҳо баланд шудани сатҳи изтироб ва ҳатто ноумедӣ хос буд. Чаҳорум ҷавононро муттаҳид кард, ки аксаран мардон буданд, ки бори оиларо ба дӯш нагирифтанд. Онҳо аз имкони ҳаракати боло, ки иқтисодӣ бозорӣ ба онҳо додааст, пурра истифода бурданд. Гурӯҳи панҷум (7,9 Ҷоиз) кишти ободӣ аҳоли буда, тақрибан аз чор се ҳиссаи онҳоро мардон – мутахассисони соҳибхиттос, роҳбарон, соҳибкорон, афсарони баландпояи артиш ва Вазорати қорҳои дохилӣ ташкил медиҳанд. Онҳо на танҳо дар зинаҳои баланди иҷтимоӣ боқӣ монданд, балки боз ҳам баландтар шуданд ва бо оптимизми иҷтимоӣ фарқ мекунанд. Гурӯҳи шашум, баръакс, мағлубшудагонро аз “Олимпиа” иҷтимоӣ муттаҳид намуд. Ин элитаи зеҳнӣ буд, ки дар шароити нав ҷойгоҳи худро пайдо карда натавонист. Қисми зиёди онро занони дорои маълумоти олии ташкил медоданд. Гурӯҳи ҳафтум соҳибони нави ҳаётро муттаҳид намуда, бо болоравии босуръат аз қисмати поёнии чомеа ба қуллаҳои он, маҳорати баланди касбӣ, мавқеи баланд дар сохторҳои муздноқ ва инчунин, мутаносибан, - даромади баланд хос аст [2, с. 62-71].

Ба андешаи мо, изҳороти С.С. Балабанов ба дилхоҳ ҷомеаи имрӯза хос аст, инчунин ба сохтори ҷомеаи Тоҷикистон низ. Мехостем ба ин сохтор гурӯҳи (табақаи) соҳибкорони хурду бузург, муҳочиронро дохил кунем, ки қисмати зиёди аҳолии Тоҷикистони имрӯзаро ташкил медиҳанд. Илова бар ин, азбаски Тоҷикистон боз ҳам дар раванди гузариш қарор дорад, шумораи табақаҳои иҷтимоии ҷомеа дар оянда низ тағйир хоҳанд ёфт. Сиёсатшинос-профессор Ш.Султонов хусусиятҳои сохтори иҷтимоии Тоҷикистони имрӯзаро таҳлил намуда, таъкид мекунад, ки дар натиҷаи табдили форматсияи ҷамъиятӣ-иктимоӣ, муҳити иҷтимоӣ тағйир ёфт, синфҳои коргару деҳқон мавқеи устувори худро суст намуда, гурӯҳҳои соҳибкорон, сарватмандон, мулкдорони миёна ва хурд, менечерҳо, судхӯрон, пулчаллобон ва ғайраҳо ташаккул ёфтанд [13, с.11]. Дар ҳақиқат, чи навъе ки таҳқиқотҳои сершумори сотсиологиву сиёси дар миқёси ҷаҳони, нишон медиҳанд, дар даврони гузариш аз як сохти иҷтимоӣ ба дигараш, дар ҷомеаи зухуроти пайдо шудани гурӯҳҳои иҷтимоии баҳам зид ва ҳаёти иҷтимоиро ҳалалдоркунанда мушоҳида мегардад. Бинобар ҳамин ҳам, бо баробари ба эътидол омадани вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии ҷомеа, сарварони сиёсӣ кушиш мекунанд, сохтори иҷтимоиро ба дараҷаи равнақи иқтисодӣ, мувофиқ гардонанд ва таъсири унсурҳои номатлуби сохтори иҷтимоиро маҳдуд намуда, сохтори иҷтимоии таъминкунандаи адолати иҷтимоиро барқарор созанд. Фаъолияти ниҳодҳои иҷтимоии Тоҷикистони муосир ба ҳамин мақсад равона карда шудааст.

Ба андешаи Ш. Шоисматуллоев, Тоҷикистон ҳамеша бо ҳиссаи бештари одамоне, ки дар соҳаи кишоварзӣ машғуланд, фарқ мекард ва аз ин ҳам бештар имрӯз фарқ мекунад. Муҳимтарин захираи баланд бардоштани дараҷаи бокор таъмин намудани аҳолии соҳаи ғайриистеҳсолӣ мебошад. Дар кишварҳои рушдёрта раванди аз соҳаи истеҳсолоти моддӣ ба соҳаи ғайриистеҳсолӣ аз нав тақсимкунии аҳолии бо кор таъминшуда ба амал меояд. Суръати баланди тараққиёти баҳши сеюми хоҷагии халқ ва афзудани шумораи коргароне, ки дар он кор мекунанд, намунаи рушди иҷтимоӣ мебошад. Тоҷикистон дар шароити мавҷудияти бойгарӣҳои табиӣ, иқлимӣ ва маданияту таърихӣ рушди онҳо бо пасттарин сатҳ ва миқёси тараққиёти соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ тавсиф мегардад [15, с. 131].

Ходибоев Ф.А. дар сохтори иҷтимоии ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон ба нақши ҷавонон тавачҷуҳи хоса зоҳир мекунад. Ҳамин тавр, ӯ қайд мекунад, ки “Яке аз муҳимтарин субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон ҷавонон ба ҳисоб мераванд, ки дар дигаргуниҳои иҷтимоӣ ва татбиқи ислоҳот нақши бузургдоранд” [14, с. 3]. Тағйироти куллии сохтори иҷтимоии ҷомеаи тоҷик дар даврони соҳибистиклолӣ боиси ташаккули сифатҳои нав дар ҷавонон гардида, нақши онҳо дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар тағйир ёфт. Ҷавонон ҳамчун унсурҳои муҳими сохтори ҷомеаи муосир, имрӯз қариб дар тамоми кишр ва гурӯҳҳои иҷтимоии он намоёндагӣ мекунанд. Он дорои тамғаи таҷсимоти моликият, имкониятҳои гуногуни иқтисодӣ ва фаъолият, ки зиддияти байни шароити зинанизоми мақомиро, мансубият ба гурӯҳи иҷтимоӣ ва андешаи субъективии ҷавон дар бораи мавқеи ӯ дар сохтори иҷтимоиро зиёд мекунад. Ҷавонон дар фарҳанг, муносибат, арзишҳо ва ғайра тағйироти ҷиддиро аз сармегузаронанд. Азбаски ҷавонон яке аз нерӯҳои ташаккулдиҳандаи ҷомеа аст, ин равияҳоро ба эътибор гирифтани лозим аст, зеро онҳо на танҳо ба сохтори иҷтимоии ҷомеа, балки ба паҳлӯҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, маънавӣ, динӣ ва дигар ҷанбаҳои он таъсир мерасонанд.

Ба андешаи Авазматов Н. “Ҳоло табақабандии нави таркиби иҷтимоии ҷомеаи Тоҷикистонро бо роҳи рушди иқтисодӣ иҷтимоии мардуми кишвар, баланд бардоштани сатҳи зиндагонӣ, фарҳанг ва маърифатнокии фардҳои алоҳида ва аҳли ҷомеа ба даст овардан мумкин аст. Тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ, ки дар таркиби иҷтимоии ҷомеаи ҷаҳонӣ дар марҳилаи нави тараққиёт ба миён омад, табақаҳои гуногуни иҷтимоиро аз рӯи салоҳият, манфиатҳои давлатӣ, иқтисодӣ-сиёсӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ, дар маҷмӯъ аз рӯи манфиатҳои моддӣ, маънавӣ ва ахлоқӣ ба синфҳои болоӣ, миёна ва поёни муттаҳид мегардонад” [1, с. 7].

Ҳамин тавр, агар раванди табақабандии Тоҷикистонро таҳлил намоем, пас, мо дар ҷомеаи имрӯзаи кишвар низми бо баъзе элементҳои сохти бозорстратификатсионии

омехтаро мушохида карда метавонем. Дар охири санаи ХХ ба чузъҳои низоми бозорӣ рӯ овардани кишвар дар низоми стратификатсионӣ баъзе тағйиротҳо ва дигаргунӣҳо ба амал омадаанд. То ба имрӯз ба тариқи сунӣ табақаи болоии ҷомеа - мулкдоронро ба вучуд овард, ки онҳо қисмати ками аҳолиро ташкил менамоянд. Дар баробари ин, табақаи болоии миёна – омӯзгорони донишгоҳҳо, соҳибкорони хурду миёна, духтурони соҳибкасб, профессорону академикҳо; табақаи миёна – омӯзгорони колечу мактабҳои миёна, коргарони оддии давлатӣ, ки бо маош зиндагӣ мекунанд, табибони беморхонаҳо, коргарони сохтмон, устоҳои соҳибкасб, муҳочирони дохилӣ ва берунӣ; табақаи паст – камбизоатон, бенавоён ва ғ.

Адабиёт

1. Авазатов Н. Рочъ ба табақабандии иҷтимоӣ дар ҷомеаи муосир. /Н. Авазатов. Политические науки. С.7 (172-179).
2. Балабанов С.С. и др. Трансформация социальной структуры и социальный конфликт: Социальная структура и стратификация в условиях формирования гражданского общества в России. Кн. 1. М., 1995. С.62-71.
3. Гафуров Б. Ф. Точикон. –Душанбе: Ирфон, 1983
4. Dahrendorf R. On the Origin of Inequality Among Men // The Logic of Social Hierarchies. Chicago, 1971. P. 3.
5. Маргинальность в современной России: Коллективная монография / Балабанова Е.С., Бурляцкая М.Г. и др. М.: МОНФ. 2000. С.208.
6. Радаев В., Шкаратан И. Социальная стратификация. Учебное пособие. М.; Наука. 1995. С. 7-10 (456).
7. Социальная стратификация. Учебное пособие. М.; Наука. 1995. С. 456.
8. Социальная стратификация — Википедия (wikipedia.org) Маводи электронӣ: (Санаи мурочиат: 01.04.2024)
9. Социальная Структура развитого социалистического общества в СССР. - М., 1976. -С.202.
10. Социология в России //Под ред. В.А. Ядова. М.: 1996.С.262-263.; Радаев В., Шкаратан И.
11. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Пер. с фр., сост., послесл. и прим. А. Б. Гофмана. — М.: Канон, 1995. — 352 с. — (История социологии в памятниках).
12. Сохтор ва стратификацияи сотсиали. Маводи электронӣ: Санаи мурочиат: 03.04.2024. Сарчашма: Сохтор ва стратификацияи сотсиали (maktab.tj)
13. Султонов Ш.М, Кобилова С.Я. Тернистый путь республики Таджикистан. Новая реальность: выстраданный суверенитет. С. 11. Источник: Тернистый путь республики Таджикистан. Новая реальность: выстраданный суверенитет (cyberleninka.ru)
14. Ходибоев Ф.А. Место и роль молодежи в социальной структуре таджикского общества. /Ф.А. Ходибоев. Автореферат дисс. к.ф.н. Душанбе 2016. С. 3 (с.24).
15. Шоисматуллоев Ш. Таджикистан в зеркале преемственности и смены поколений.Ш. Шоисматуллоев. 2-е издание. Душанбе, Ирфон. 2008. С. 131 (348).

**ТАЪРИХИ ФАЪОЛИЯТИ
ИЛМИИ КАФЕДРАИ
ЧОМЕАШИНОСИИ
ДОНИШГОҲИ
БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҲӢ
ВА СОҲИБКОРИИ
ТОЧИКИСТОН**

Шарифова Шахло Шарифовна – омӯзгори кафедраи чомеашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

**ИСТОРИЯ НАУЧНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАФЕДРЫ
СОЦИОЛОГИИ
МЕЖДУНАРОДНОГО
УНИВЕРСИТЕТА ТУРИЗМА И
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА
ТАДЖИКИСТАНА**

Шарифова Шахло Шарифовна – преподаватель кафедры социологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат юридических наук.

**HISTORY OF SCIENTIFIC
ACTIVITIES OF THE
DEPARTMENT OF
SOCIOLOGY OF THE
INTERNATIONAL
UNIVERSITY OF TOURISM
AND ENTREPRENEURSHIP OF
TAJIKISTAN**

Sharifova Shahlo Sharifovna – lecturer at the Department of Sociology of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Candidate of Legal Sciences

Калидвожаҳо: Кафедра, таърих, фалсафа, туризм, институт, иқтисод, маориф, донишгоҳ, илмҳои ҷамъиятӣ.

Аннотатсия. Таърихи маориф дар Тоҷикистон яке аз самтҳои асосии таърихнигорӣ милли маҳсуб мешавад ва дар ин самт фаъолияти мактабҳои олии ҷумҳурӣ аз ҷониби як қатор муаррихони барҷаста мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Аммо дар баробари ин ҷиҳатҳои проблемаҳои ҳастанд, ки хануз пурра омӯхта нашудаанд. Масалан, аксари тадқиқоти анҷомёфта таърихи ташаккул ва инкишофи шӯъбаи асосии университети донишқадаҳо, яъне вазъи илмӣ кафедраҳо ба таври ҷиддӣ наомӯхтаанд. Аз ин рӯ, дар ин мақола таърих ва фаъолияти илмӣ шӯъбаи «ҷамъиятшиносӣ»-и Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Донишгоҳи байнулмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон аз аввалин марказҳои омодакунии мутахассисони соҳаи тичорат ва сайёҳӣ маҳсуб мешавад ва аз рӯзи аввали таъсисаш дар ин самт нақши муассир дорад. Кафедраи чомеашиносии ДМТ 24 октябри соли 2001 бо номи «Ҷамъиятшиносӣ» таъсис ёфта, фаъолияти илмӣ худро бо 6 омӯзгор оғоз кардааст. Аз 1 январи соли 2007 бо номи кафедраи таърих ва фалсафа аз 1 сентябр. 2009 бо номи «Фалсафа ва таърихи соҳибкорӣ», бо қарори Шӯрои олимони Донишқадаи соҳибкорӣ ва хизмат аз 28 сентябри соли 2018 бо қарори No2/7,5 с 3 бо мақсади

мутобиксозӣ ва мутобиксозии кафедра ҳамчун кафедраи пешбари рисолаи номзадӣ ва докторӣ амал мекунад. Кафедра «Фалсафа ва таърих» номида шуда, аз 1 августи соли 2020 бинобар тағйири номи донишгоҳ (Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон) ба кафедраи «Чамъиятшиносӣ» табдил дода шуд.

Аннотация. Таърихи маориф дар Тоҷикистон яке аз самтҳои асосии таърихнигории миллӣ маҳсуб мешавад ва дар ин самт фаъолияти мактабҳои олии ҷумҳурӣ аз ҷониби як қатор муаррихони намоён мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Аммо дар баробари ин чихатҳои проблемахое ҳастанд, ки хануз пурра омукта нашудаанд. Масалан, аксари тадқиқотҳои анҷомёфта таърихи ташаккул ва инкишофи шӯбаи асосии университети донишкадаҳо, ки вазъияти илмии кафедраҳо мебошад, ба таври ҷиддӣ омукта нашудаанд. Аз ин рӯ, мақолаи мазкур таърих ва фаъолияти илмии кафедраи «Ҷомеашиносӣ»-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳии Тоҷикистонро мавриди омӯзиш қарор додааст. Донишгоҳи байнулмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон аз аввалин марказҳои омодаасозии мутахассисони соҳаи соҳибкорӣ ва сайёҳӣ маҳсуб шуда, аз рӯзҳои аввали таъсисаш дар ин замина нақши барҷаста дорад. Кафедраи ҷомеашиносии МТИТ 24 октябри соли 2001 бо номи «Ҷомеашиносӣ» таъсис ёфта, фаъолияти илмии худро бо 6 нафар омӯзгорон оғоз намуд. Аз 1 январи соли 2007 бо номи кафедраи «Таърих ва фалсафа» аз 1 сентябри соли 2009 бо номи «Фалсафа ва таърихи соҳибкорӣ», ки бо қарори Шӯрои олимони Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат аз 28 сентябри соли 2018 бо қарори № 52 ва № 7 кафедраи мутобик намудани кафедраи мутобик рисолаҳо. Кафедра «Фалсафа ва таърих» номида шуда, аз 1 августи соли 2020 ба муносибати тағйири номи донишгоҳ (Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон) кафедраи «Ҷомеашиносӣ» номгузорӣ шуд.

Ключевые слова: Кафедра, история, философия, туризм, институт, экономика, образования, университет, обществоведения.

Аннотация. История образования Таджикистана считается одним из основных направлений отечественной историографии, и в этом направлении деятельность высшей школы республики изучалась рядом выдающихся историков. Но в то же время существуют стороны проблемы, которые еще не до конца изучены. Например, в большинстве завершенных исследований серьезно не изучалась история становления и развития основного подразделения университетов и институтов, то есть научное состояние кафедра. Поэтому в данной статье

изучается история и научная деятельность отделения кафедрой «обществоведения» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана считается одним из первых центров подготовки специалистов в сфере бизнеса и туризма и играет заметную роль в этой сфере с первых дней своего создания. Кафедра социологии МИТП была создана 24 октября 2001 года под названием «обществоведения» и начала свою научную деятельность с 6 преподавателями. С 1 января 2007 года под названием кафедры «История и философия» с 1 сентября. 2009 г. по наименованию «Философия и история предпринимательства», действующая решением Ученого совета Института предпринимательства и сервиса от 28.09.2018 г. по решению №2/7.5 п.3 с целью адаптации и адаптации кафедры в качестве ведущей кафедры кандидатских и докторских диссертаций. Кафедра получила название «Философия и история» и 1 августа 2020 года в связи с изменением названия университета (Таджикистанский международный университет туризма и предпринимательства) была переименована в кафедра «обществоведения».

Keywords: Department, history, philosophy, tourism, institute, economics, education, university, social studies.

Annotation. The history of education in Tajikistan is considered one of the main directions of national historiography, and in this direction the activities of higher education in the republic have been studied by a number of prominent historians. But at the same time, there are aspects of the problem that have not yet been fully studied. For example, most of the completed studies have not seriously studied the history of the formation and development of the main division of universities and institutes, that is, the scientific state of departments. Therefore, this article studies the history and scientific activity of the department of the department of “Sociology” International University of Tourism Entrepreneur of Tajikistan. International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan is considered to be one of the first centers for training specialists in the field of business and tourism and has played a prominent role in this field since the first days of its establishment. The Department of Sociology of ИТП was established on October 24, 2001 under the name of “Sociology” and started its scientific activity with 6 teachers. From January 1, 2007 under the name of the department “History and Philosophy” from September 1. 2009 under the name “Philosophy and History of Entrepreneurship”, acting by the decision of the Academic Council of the Institute of Entrepreneurship and Service from

28.09.2018 by the decision № 2/7.5 p.3 in order to adapt and adapt the department as a leading department of candidate and doctoral dissertations. The chair was named “Philosophy and History” and on August 1, 2020 in connection with the change of the name of the university (Tajikistan International University of Tourism and Entrepreneurship) was renamed the chair of “Sociology”.

Таърихи маорифи Тоҷикистон яке аз равияҳои асосии таърихнигории ватанӣ ба ҳисоб рафта, дар ин самт аз ҷониби як қатор муаррихони варзида фаъолияти макотиби олии ҷумҳурӣ омӯхта шудааст. Аммо дар баробари ин боз ҳастанд тарафҳои масъалаеки ҳоло ҳам пурра омӯхта нашудаанд. Масалан дар аксарияти тадқиқотҳои анҷомдодашуда, таърихи таъсисёбӣ ва рушди звенои асосии донишгоҳу донишкадаҳо, яъне вазъи илмии кафедраҳо ҷиддии омӯхта нашудааст. Аз ин ру дар мақолаи мазкур таърих ва фаъолияти илмии кафедраи «Ҷомеашиносии»-и ДБССТ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Инкишофи ҳамаҷонибаи системаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, бешубҳа ба тайёр намудани мутахассисони унвондор алоқамандии зич дорад. Аз ин лиҳоз, баъди соҳибистиқлол гардидани кишварамон дар мактабҳои олии ҷумҳурӣ донишгоҳу донишкадаҳо азнавсозӣ оғоз гардид. Бо тақозои замон зарурате ба миён омад, ки нақшаю барномаҳои таълимиро баҳри рушду инкишофи истеъдод, баланд бардоштани сифати таълим ва таъмини тараққиёти иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурӣ бо меъёрҳои байналхалқӣ мутобиқ гардонда шаванд.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон яке аз марказҳои аввалини тайёр намудани мутахассисони соҳаи соҳибкорӣ ва сайёҳии унвондор ба ҳисоб рафта, аз рӯзиҳои аввали таъсисёбиаш дар ин самт нақши бориз дорад.

Кафедраи ҷомеашиносии ДБССТ ҷузъи таркибии Донишгоҳи Байналмиллалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон буда, аз рӯзиҳои аввали кушодашавиаш ҳамчун қисми ҷудонашавандаи он фаъолият карда истодааст. Таърихи ташаккулёби ва фаъолияти минбаъдаи кафедраи ҷомеашиносии ДБССТ тасдиқи ин гуфтаҳо мебошад.

Кафедраи ҷомеашиносии ДБССТ 24 октябри соли 2001 бо номи «Ҷомеашиносӣ» таъсис ёфта, фаъолияти илмии худро бо 6 нафар омӯзгорон оғоз намудааст. Аз 01 январи соли 2007 бо номи кафедраи «Таърих ва фалсафа» аз 01.09. 2009 бо номи «Фалсафа ва таърихи соҳибкорӣ», фаъолият намуда бо қарори Шурои олимони Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат аз 28.09.2018 таҳти қарори №2/7.5 банди 3 бо мақсади мутобиқ сохтан ва ба сифати кафедраҳои пешбари рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ мутобиқ намудани кафедра бо номи кафедраи «Фалсафа ва таърих» номгузори шуда ва 01. 08. 2020 бинобар сабаби иваз шудани номи Донишгоҳ (Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ соҳибкорӣ Тоҷикистон) бо номи кафедраи «Ҷомеашиносӣ» номгузорӣ карда шуд[6].

Дар поягузорӣ ва рушди факултети сайёҳии ДБССТ ва кафедраҳои он олимону муаррихони варзида, устодони аввалини кафедра профессор Ҷоҳамов Н.Б., Муъминҷонов Ҳ.Ҳ., Аҳмадов С., Асадуллоев И.Қ., Саъдиев Ш.С., Саидов Э.С., Ҳайдаров А.А., Ҷумъаев Ш.Ҷ, Амонова М.А., Абдулҳаева М.Ҳ., Алиева Ҳ.А, саҳми калон гузоштаанд[2]. Дар соли 2008 мудирӣ кафедраи «Таърих ва фалсафа» ҳоло ҷомеашиносиро д.и.т., профессор Ҷоҳамов Н.Б. ба ўҳда дошт, ки ба ҷоиҳои омӯзгори беҳтарин мушарраф гардидааст, ки то имрӯзҳо ҳамчун профессори кафедра фаъолияти пурсамари худро давом дода истодааст.

Дар замони соҳибистиқлолии давлат маҳз бо дастури ҳидоятҳои Президенти кишвар маблағгузорӣ ба соҳаи маориф мунтазам афзоиш ёфт, ки ин ба пешрафти соҳаи маориф тақони ҷидди бахшид[1].

Соли 2007 дар кафедраи мазкур ҳамаги 14 нафар омӯзгорон ба фаъолияти илми машғул буданд, ки дар ин сол аз ҷониби омӯзгорон 1 китоби дарсӣ, Ҷоҳамов Н.Б. «Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарси барои синфҳои 9. – душанбе, 2007. 304 саҳ»[3] 3

дастури методӣ, 1 дастури таълимӣ аз нашр бароварда шуд, ки ин ҳам бошад аз пешравию илм ва муҳити орому осудаи истиқлолияти милли мо тоҷикон дарак медиҳад. Баъд аз сохибистиклоло гардидаи кишварамон дар тамоми соҳаҳои маориф ва илм дигаргуниҳои кули ба амал омад, ин шароит фароҳам овард, ки омӯзгороне ки лаёқати фаъолияти илмиашонро идома дода метавонанд ба корҳои илмӣ-тадқиқоти машғул гарданд, чун ки дар оянда мутахассисони сатҳи байналмиллалӣ бояд таёр када шаванд.

Дар миёни ин шахсиятҳо яке аз поягузори ин кафедра муаррих таърихшиноси ватанӣ Ҳотамов Намоз Басарович яке аз аввалин мутахассисоне мебошад, ки ҳамчун олим-таърихшинос мамлакат дар тури фаъолияти омӯзгорию илмӣ-тадқиқотиаш дар кафедра ба тадрис машғул аст. Инчунин дар ин замина як қатор аспирантону унвонҷӯёро ба дараҷаи номзади баровардааст. Олими дигаре, ки то имрӯз дар кафедраи ҷомеашиноси ба фаъолияти арзандаи омӯзгорӣ, илмӣ-тадқиқоти машғул аст, д.и.ф. профессор, котиби ва аъзои Шурои диссертатсионӣ КОА ДМТ Ҷононов Сайдамир мебошад, ки то имрӯз дар як қатор вазифаҳои идоракунанда, хусусан вазорату идораҳои фаъолияти пурсамар намуда, имрӯз дар пешравӣ ва тайёр намудани мутахассисони баландихтисоси соҳаи байналмиллалӣ машғул мебошад.

Инчунин дар назди кафедраи ҷомеашиносӣ аз рӯзҳои аввали таъсисёбиаш маҳфили илмии донишҷӯён бо номи «Ҷомеашиноси ҷавон» фаъолият мекард, ки он аз ду бахш: иборат будааст.

1. Бахши таърих ва иҷтимоиёт роҳбараш ассистент Бобоалиева А.Н ба уҳда доштааст.

2. Бахши фалсафа, фарҳангшиносӣ ва сиёсатшиносӣ роҳбараш Ҷабборов Ш.Ҷ. фаъолият менамуд. Маҳфил 46 нафар аъзо дошта, дар соли 2007-2008 ҳар ду бахш 9 маротибагӣ ҷаласаҳои худро доир менамуданд. Дар ин маҳфилҳо 14 маърузаҳои бехтарини донишҷӯён ба конференсияи апрели пешниҳод карда шуданд[4]. Омӯзгори кафедраи ҷомеашиноси ҳамеша кушиш ба харҷ медиҳанд, ки аз байни донишҷӯён тавонанд мутахассисоне ба камол расонанд, ки онда дар соҳаҳои ҳаётан муҳими ҷомеаи муосири Тоҷикистон фаъолияти босамар карда тавонанд. Мақсади асосии маҳфили назди кафедра аз он иборат аст, ки аз байни донишҷӯён дарёфт намудани донишҷӯёни болаёқат, дастгири намудан ва тайёр намудани онҳо барои озмунҳои ҷумҳуриявӣ ва байналхалқӣ мебошад, то мақом ва ҷойгоҳи Донишгоҳ ва кишварамонро дар арсаи байналмиллалӣ баланд бардоранд. Ҳамасола дар донишгоҳ омӯзгори кафедраи ҷомеашиносӣ, аз руи 3 ҷанб: таърихи халқӣ тоҷик, фалсафа, сиёсатшиносӣ ду давр олимпиадаи ҷанми гузаронида донишҷӯёни ғолибро ба сипосномаҳо мушараф мегардонанд.

Дар соли 2009 аз ҷониби омӯзгори кафедра 2 дастури методӣ, 2 дастури таълимӣ, 1 монография, 12 мақолаи илмӣ аз ҷоп бароварда шуд. Дар давоми ҳамин сол аз ҷониби кафедра як конференсияи илмӣ – амалӣ бахшида ба 1310 солагии мутафаккири бузурги халқӣ тоҷик ва олими ислом Имоми Аъзам (Абуҳанифа Нуъмон ибни Собит), дар мавзӯи «Мақоми мероси илмӣ – динии Имоми Аъзам дар густариши фарҳанги милли» гузаронида шуд[8].

Омӯзгори кафедраи ҷомеашиносӣ дар соли 2010 ба пешравиҳои илми ноил гардида аз ҷониби омӯзгори кафедра 1 китоби дарсӣ, 4 дастури методи, 3 дастури таълимӣ, 1 монография, 9 мақолаи илмӣ-оммавӣ ба нашр бароварда шуданд. Солҳои сипаригафта саҳми омӯзгори кафедра дар пешрафти илм, таълим ва тарбияи донишгоҳ назаррас буда инчунин дар тамоми ҷараёниҳои дохилидонишгоҳӣ ва берун аз он фаъолона иштирок намуданд. Профессорон ва дотсентони кафедра ҳамасола тибқи нақшаи дурнамо аз руи мавзӯҳои интихоби корҳои илмӣ-тадқиқотиашонро сари вақт ба итмом мерасонанд.

Бо сабаби он ки кафедраи таърих ва фалсафа ҷанҳои гуногуни гуманитариро дар бар мегирад, бинобар ин самт ва номгӯи мавзӯҳои илмии он низ гуногун мебошад. Ҳамасола омӯзгори кафедра ба курсҳои тақмили ихтисос равона карда мешаванд. Кор-

мандони илмӣ-педагогии кафедра бо фанҳои таълимии кафедра пурра мувофиқат меку-
нанд.

Аз ҷиҳати таъминоти моддӣ – техники кафедра қаноатбахш аст. Чун ки аз рӯзҳои аввали фаъолият ва то имруз кафедра бо як кампютер ва як принтер таъмин мебошад.

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти кафедра ин корҳои илмӣ-тадқиқоти ва омодагии корҳои илмӣ-тадқиқоти мебошад. Дар замони истиқлолият низ яке аз вазифаҳои муҳими факултет ва кафедра тайёр намудани кадрҳои илмӣ-омӯзгорӣ ва ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҷалб намудани омӯзгорон мебошад.

Равияҳои назариявии қори илмӣ - тадқиқоти кафедра- «Саноатикунони босуръат ва ҷанбаҳои фалсафӣ, таърихӣ ва сиёсии рушди сайёҳию соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», мебошад.

Проблемаи қори илмӣ -тадқиқоти кафедра:

«Омӯзиши омилҳои фалсафӣ таърихӣ ва сиёсии рушди сайёҳию соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ба ҳисоб меравад[5].

Яке аз асоситарин фаъолияти кафедра таҳқиқи илмии масъалаҳои муҳими таърихи ватанӣ, сиёсат, фалсафа ва ғайра мебошад. Тибқи равияи кафедра устодон баробари корҳои таълимӣ-методӣ ба корҳои илмӣ - таҳқиқотӣ диққати ҷидди медиҳанд.

Дар натиҷаи дуруст бароҳ мондани фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ, омӯзгорони кафедра ба натиҷаҳои назаррас ноил гардидааст. Хусусан омӯзгори кафедра Ғуломова Мавзуна дар таърихи 16 сентябри соли 2021 номзодии худро дар мавзӯи “Социально-философское осмысление социокультурного отчуждения молодёжи в Таджикистанском обществе” аз рӯи ихтисоси 09.00.11 дар ҚОА – 026 дар Донишгоҳи Милли Тоҷикистон ҳимоя намуд[7]. Инчунин омӯзгори дигари кафедраи ҷомеашиносӣ Ақризов Мақсуд таърихи 22.12. соли 2022 номзодии худро дар мавзӯи “А.А.Бабринской муҳаққиқи таърих ва этнографияи – Қӯҳистони Бадахшон” аз рӯи ихтисоси 6D020303. – Таърихнигорӣ, манбаъшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ. Шурои диссертатсионӣ 6D.ҚОА-035 ҳимоя намуд[9]. Имрӯзҳо тамоми ассистентон ва омӯзгорони кафедра ба мавзӯҳои илмӣ пурра таъмин буда ба корҳои илмӣ-таҳқиқоти машғул мебошад. Ассистентоне, ки ба корҳои илмӣ-тадқиқоти машғуланд аз профессорон ва омӯзгорони ботачрибаи кафедра ҳамавақт маслиҳат мегиранд.

Дар соли 2022-2023 теъдоди умумии кормандони илмӣ-педагогии кафедра 15 нафарро ташкил меод, ки аз онҳо, 7 нафар корманди доимӣ, 3 нафар омӯзгорон ҳамкори беруна ва 5 нафар омӯзгорон ҳамкори дохилӣ буданд. Аз ин миқдор омӯзгорон 2 нафар доктори илм профессор, 4 нафар номзоди илм, (2-дотсент), 3 нафар устоди калон ва 6 нафар ассистентон ба ҳисоб мерафтанд. Соли 2024 дар кафедраи мазкур аз рӯи 8 фанҳои таълимӣ, 18 нафар омӯзгорон ба тадрис машғул мебошад, ки аз ин шумора 2 нафар профессор, 5 нафар номзад 3 нафар омӯзгори калон ва 8 нафарро ассистентон ташкил медиҳад. 3 нафар омӯзгори кафедра Шарипов И.И., Чилаев Раҳмоналӣ ва Абдуллоева Латофат корҳои илмӣ номзодии худро ба анҷом расонида, дар арафаи ҳимоя қарор доранд. Омӯзгори калон Ҳабибов Судошан Иззатулоевич дар мавзӯи “Ташаққул ва рушди институтҳои ҷинояти давлатӣ дар Тоҷикистон. Таҳқиқоти таърихӣ ҳуқуқи” қори номзодии худро қоркард карда истодааст. Инчунин ассистентони кафедра Фарангиси И., Зокиров Б ва Сафаров С, мавзӯҳои илмӣ худро тасдиқ намуда, аллақай ба навиштани қори номзадӣ машғул шудаанд[10].

Ҳамин тавр кафедраи ҷомеашиносии ДБССТ ҳамсоли донишгоҳи мазкур буда, тули фаъолияти пурсамари худ тавонистааст, ки ба як қатор пешравиҳо ноил гардад. Хуб мешуд дар назди кафедраи мазкур шӯбаи магистратура, аспирантура, ва докторантура аз рӯи ихтисосҳои гуманитарӣ-ҷомеашиносӣ кушода мешуд, чунки оянда аз ҳамин муассиса мутахассисони ба стандарти байналмиллалӣ ҷавобгу тайёр карда шаванд. Инчунин муҳит ва фазои кафедра барои омӯзгорон хеле маҳдуд аст, ки барои тамоми омӯзгорон басандаги намекунад, кафедра бо як кампютер таъмин аст, ки ин барои талаботи омӯзгоронро қонеъ намудан ғайриимкон аст.

Адабиёт:

1. Раҳмон Э. Рушди маориф асоси таҳкими аркони давлат. – Душанбе, 2009. – 334.
2. Ҳисоботи илмии кафедраи ҷомеашиносии ДБССТ дар соли 2007.
3. Ҳисоботи илмии кафедраи ҷомеашиносии ДБССТ дар соли 2007. Ҷ. №2
4. Ҳисоботи маҳфили кафедраи ҷомеашиносӣ дар соли 2007-2008
5. Ҳисоботи корҳои илмӣ ва тадқиқотии кафедраи ҷомеашиносӣ.
6. Ҳисоботи илмии кафедраи ҷомеашиносии ДБССТ дар соли 2020
7. Ҳисоботи корҳои илмӣ кафедраи ҷомеашиносӣ дар соли 2021
8. Ҳисоботи илмии кафедраи ҷомеашиносӣ дар соли 2009.
9. Ҳисоботи корҳои илмӣ тадқиқотии кафедраи ҷомеашиносӣ дар соли 2022.
10. Ҳисоботи илмӣ-методии кафедраи ҷомеашиносӣ дар соли 2024.

ТАҲДИД ВА ХАТАРҲОИ ЧИНОЯТҲОИ КИБЕРӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Кудратов Н.А. – сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

УГРОЗА И ОПАСНОСТЬ КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЙ В СОВРЕМЕННУЮ ЭПОХУ

Кудратов Некруз Абдунабиевич – начальник управления науки и инноваций Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, доктор юридических наук, профессор.

THE THREAT AND DANGER OF CYBER CRIMES IN THE MODERN AGE

Qudratov Nekruz Abdunabievich – Head of the Department of Science and Innovation of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Doctor of Law, Professor.

E-MAIL: kudratov.nek@gmail.com

Калидвожаҳо: таҳдид, чиноят, чиноятҳои киберӣ, кибречиноят, иттилоот, технология, терроризм, экстремизм

Аннотатсия. Чаҳони муосир шоҳиди пайдоиши намудҳои нави чиноятҳо гардида истодааст, ки асосан бо рушди технология, тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва дигар омилҳо алоқаманданд. Амнияти киберӣ мушкилоти стратегияи муҳими давлатӣ мебошад, ки ба ҳамаи табақаҳои ҷомеа дахл дорад. Сиёсати давлатӣ дар самти таъмини амнияти киберӣ ҳамчун воситаи тақвияти амният ва эътимоднокии системаҳои иттилоотии давлат хизмат мекунад. Инсон, ҷомеа ва давлат ба таҳдидҳои афзояндаи киберчинояткорӣ имрӯз бидуни тавачҷӯхи зарурӣ муносибат мекунанд. Дар мақола таҳдид ва хатарҳои чиноятҳои киберӣ дар замони муосир таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Ключевые слова: угроза, преступление, киберпреступность, киберпреступность, информация, технологии, терроризм, экстремизм

Аннотация. В современном мире наблюдается появление новых видов преступлений, связанных в основном с развитием технологий, изменением общественных отношений и другими факторами. Кибербезопасность — стратегически важная государственная проблема, затрагивающая все слои общества. Государственная политика в области кибербезопасности служит средством повышения защищенности и надежности государственных информационных систем. Сегодня отдельные люди, общество и государство реагируют на растущие угрозы киберпреступности, не уделяя им должного внимания. В статье анализируются и обсуждаются угрозы и опасности киберпреступности в современную эпоху.

Keywords: threat, crime, cyber-

Abstract. The modern world is witnessing the emer-

crime, cybercrime, information, technology, terrorism, extremism

gence of new types of crimes, which are mainly associated with the development of technology, changes in social relations and other factors. Cybersecurity is an important strategic state problem that affects all segments of society. State policy in the field of ensuring cyber security serves as a means of strengthening the security and reliability of state information systems. Man, society and the state today treat the growing threats of cybercrime without due attention. The article analyzes and discusses the threats and dangers of cybercrime in modern times.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ аҳамияти таҳкими амнияти киберии кишвар, дастрасии технологияҳои навро барои муҳофизат аз ҳамлаҳои киберӣ ва тақвияти чораҳои мубориза бо ҷиноятҳои кибериро таъкид намуданд. Бешубҳа, ҷиноятҳои киберӣ ба амнияти миллии аксари кишварҳо хатари ҷиддӣ эҷод намудаанд. Бо рушди технологияҳои иттилоотӣ ва интернет, таҳдидҳои киберӣ мураккабтар, гуногунтар ва маъмултар шуданд.

Ҷаҳони муосир шоҳиди пайдоиши намудҳои нави ҷиноятҳо гардида истодааст, ки асосан бо рушди технология, тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва дигар омилҳо алоқаманданд. Амнияти киберӣ мушкilotи стратегии муҳимми давлатӣ мебошад, ки ба ҳамаи табақаҳои ҷомеа дахл дорад. Сиёсати давлатӣ дар самти таъмини амнияти киберӣ ҳамчун воситаи тақвияти амният ва эътимоднокии системаҳои иттилоотии давлат хизмат мекунад. Инсон, ҷомеа ва давлат ба таҳдидҳои афзояндаи киберҷинояткорӣ имрӯз бидуни тавачҷӯхи зарурӣ муносибат мекунанд.

Дар Паёми хеш Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст қайд намуданд, “Вазъи мураккабу ташвишовари минтақа ва ҷаҳон, аз ҷумла торафт шиддат гирифтани раванди азнавтасимкунии дунё, яроқнокшавии бошитоб, «чанги сард», таҳдиду хатарҳои муосир – терроризму экстремизм, қочоқи силоҳ, ҷиноятҳои киберӣ ва дигар ҷинояткориҳои муташаккили фаромиллӣ моро водор месозад, ки барои таъмин намудани амнияти мудофиавии кишварамон тадбирҳои иловагӣ андешем”.

Ҷинояткорӣ бо ТИК ва фазои маҷозӣ на танҳо меафзоянд, балки шакли худро соат ба соат тағйир дода, оқибатҳои он торафт мураккабтар ва хатарноктар гардида истодаанд. Барномаҳои зараровар низ мураккаб гардида, дар оянда, интизор меравад, ки барномаҳои вирусии насли нав сохта мешаванд, ки метавонанд иттилоотро дар компютери сироятшуда қомилан ва бебозгашт нобуд кунанд. Ҳамчунин, шаклҳои нави ҷиноятҳои киберӣ пайдо ва дар амалия содир шуда истодаанд, ки ба амнияти давлат таҳдид бавучуд оварда истодаанд ва қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри ҳифзи амнияти миллӣ аз ин таҳдидҳо чораҳои сатҳи зарурии муасирро саривақт муқаррар накарда истодааст. Ҷиноятҳои киберӣ - ин шаклҳои гуногуни ҳамлаҳои фазои рақамиро дар бар мегиранд, ба монанди ҳамлаҳои ҳакерӣ, ҷосусии киберӣ, қаллобии киберӣ, паҳнкунии барномаҳои зараровар, кибервандализм, кибертаҳдидҳо, терроризми ва экстремизми маҷозӣ, муомилоти маводи муҳаддир дар шабақаҳо, ҷиноятҳои технологӣ алайҳи ширкатҳо, кибербуллинг ва киберхарассмент, амалиёти террористӣ бо истифода аз дронҳо, ҷиноятҳои экологӣ ва монанди инҳо.

Дар зер баъзе аз киберҷиноятҳо, ки бо рушди технология, тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва дигар омилҳо шакли навро касб намудаанд ва бештар ба амнияти инсонҳоро ҷамъият ва давлат таҷовуз меоваранд, таҳлил карда шудааст:

1. Терроризми ва экстремизми маҷозӣ, яъне истифодаи интернет барои ҷалб, паҳн кардани таблиғот, даъват ва ҳамоҳангсозии фаъолияти террористӣ ва экстремистӣ фаъолона истифода гардида истодааст. Имрӯз ҳам таҳдидҳои терроризму экстремизми

байналмилалӣ проблемаи мубрам боқӣ мондааст ва ин зиракӣ, андешидани чораҳои саривақтӣ ва омӯзиши сарчашмаҳои пайдоиши ғояҳои ифротгароиро барои саодати миллионҳо нафар тақозо менамояд. Дар баробари ин, ҳифзи ҳуқуқи инсон яке аз вазифаҳои муҳим ҳангоми муборизаву муқовимат бо терроризм ва экстремизм мебошад. Ҳарчанд решаҳои зухуроти зухурёбии экстремизм (ифротгароӣ) ва терроризм ба таърихи тӯлонӣ бармегардад, аммо онҳо ҳеҷ гоҳ ба суботи рушди ҷомеа мисли имрӯз таҳдид накардаанд. Зеро ҳоло экстремизм ва терроризм хусусияти умумичаҳонӣ (байналмилалӣ) дошта, барои тамоми кишварҳо ва минтақаҳои ҷаҳон хатари баробар доранд. Аз ин рӯ, пешгирӣ ва муқовимат бо он ба масъалаи ояндаи башарият табдил ёфтааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳалномаҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти гуруҳҳо ва ташкилотҳои террористиву экстремистии «Ал-Қоида», «Ҳаракати Туркистони шарқӣ», «Ҳизби Исломии Туркистон» (собиқ ҳаракати Исломии Узбекистон), «Ҳаракати Толибон», «Бародарони мусулмон», «Лашкари Тойиба», «Гурӯҳи исломӣ», «Ҷамъияти Исломии Покистон», «Ҷамоати таблиғ», ташкилоти динӣ-миссионерии «Созмони таблиғот» ва «Тоҷикистони озод», «Ҷамоати Ансоруллоҳ», «Гурӯҳи 24», «Давлати исломӣ», «Ҷабҳат ан Нусра», «Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон», Паймони миллии Тоҷикистон ва «Памир дейли нюз» («Pamir Daily News») ё «Памир нюз» («Pamir News») манъ карда шудаанд. Имрӯзҳо аксарияти онҳо фаъолияти худро берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ошкоро ва дар дохили Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври пинҳонӣ, бахусус тавасути шабакаи интернет, давом дода истодаанд ва хавфи ҷалби шаҳрвандон, бахусус шахсони камтаҷрибаву ноогоҳ дар сафи ин гуруҳҳо ва ташкилотҳо баланд боқӣ мемонад. Ғояҳои ин ташкилотҳо комилан бар хилофи муқаррароти моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ба сохтори конститутсионӣ ва амнияти давлати соҳибистиқлолу мустақили Тоҷикистон хавфи ҷиддӣ дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муборизаву муқовимат бар зидди экстремизм ва терроризм дар арсаи байналмилалӣ мавқеи хос ва пешсафро дошта, дар сатҳи универсалӣ, минтақавӣ ва байнидавлатӣ яқчанд снадҳои байналмилалиро эътироф кардааст ва бо давлатҳои алоҳида шартномаву созишномаҳои дучониба бастааст. Дар раванди бунёди ҷомеаи пешрафта ва адолатпарвар масъалаи ташаккули маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон нақши муассир дошта, яке аз омилҳои калидии муқовимат бо терроризму экстремизм ва умуман ҷинояткорӣ мебошад. Инро ба назар гирифта, Пешвои муаззами миллат пешниҳод намуданд, ки соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон карда шавад. Баландбардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва баландбардоштани сифати таҳсил омили асосии муқовимат бо терроризм ва экстремизм мебошанд.

2. Амалиёти террористӣ бо истифода аз таҷҳизоти бесарнишини парвозкунанда (дронҳо). Имконияти истифодаи таҷҳизоти бесарнишини парвозкунанда (дронҳо) барои расонидани зарар, назорат ё ҳатто амалҳои террористӣ хеле васеъ мебошад. Амалиёти террористӣ бо истифода аз дронҳо ба ҳолатҳои дахл дорад, ки террористон дронҳоро барои амалӣ кардани ҳамлаҳои террористӣ ё дигар амалҳои зараровар истифода мебаранд. Дронҳо ба технологияҳои дастрас ва нисбатан ба осонӣ дастрас табдил ёфтаанд ва истифодаи онҳо дар заминаҳои гуногун, аз ҷумла терроризм, барои ҳукуматҳо ва дар маҷмӯъ ҷомеа нигаронӣ шудааст. Дар зер баъзе мисолҳо оварда шудаанд, ки чӣ гуна дронҳоро дар амалиёти террористӣ истифода мебаранд: а) *дар амалиётҳои ҷангӣ.* Террористон дронҳои мусаллахро барои ҳамлаҳо, аз ҷумла зарба задан ба иншооти низомӣ, инфрасохтори муҳим, иншооти шаҳрвандӣ ва ҳатто бар зидди дигар дронҳо истифода мебаранд; б) *ҳангоми ҷосусӣ ва корҳои иқтишофӣ.* Дронҳоро барои ҷамъовари маълумоти иқтишофӣ дар бораи ҷойгиршавии нерӯҳои низомӣ, иншооти амниятӣ ё дигар объектҳои муҳими стратегӣ истифода мебаранд; в) *интиқоли маводи тарканда.* Дронҳо метавонанд барои интиқол ва интиқоли маводи тарканда ба ҷойҳои, ки террористон мақсаднок мешуморанд, истифода шаванд; г) *амалҳои террористӣ алайҳи ҷорабиниҳои оммавӣ.* Дронҳоро барои ҳамлаҳои террористӣ ҳангоми ҷорабиниҳои калон, аз қабили ҷорабиниҳои варзишӣ, консертҳо ва ҷамъомадҳои оммавӣ истифода мекунанд; д) *ноором*

кардани чомае. Террористон метавонанд дронҳоро барои эҷоди ваҳм ва ноором кардани чомае истифода баранд, ба монанди паҳн кардани маълумоти бардурӯғ ё ҳамла ба иншооти шахравандӣ. Барои муқовимат ба чунин таҳдидҳо, мақомоти амниятӣ ва дигар мақомоти дахлдор бояд стратегияҳо ва технологияҳо, аз ҷумла системаҳои ошкор ва боздошти дронҳо, бақайдгирии давлатии онҳо, насб кардани таҷҳизоти назоратӣ ба ҳар як дрон, назорати воридкунии онҳо, қонунҳо ва қоидаҳое, ки истифодаи дронҳоро танзим мекунанд ва технологияҳоро барои пешгирии амалҳои номатлуби ин дастгоҳҳо таҳия кунанд.

3. Кибервандализм - шакли киберчиноятест, ки дар он ҳамлагарон қасдан ба системаҳои компютерӣ, сомонаҳо ва захираҳои рақамӣ бо мақсади вайрон кардан, тағйир додан ё ба таври дигар зарар расонидан ба маълумот ё инфрасохтори иттилоотӣ ҳамла мекунанд. Ин истилоҳ аксар вақт барои тавсифи фаъолиятҳои истифода мешавад, ки ба эҷоди бесарусомонӣ, нобуд кардани маълумот, тағйир додани намуди зохирии сомонаҳо ё танҳо ба хашм овардани корбарон нигаронида шудаанд. Кибервандализм метавонад намудҳои зерини ҳамлаҳоро дар бар гирад: а) *таҳрифи (deface — таҳриф, зишт) сомонаҳо.* Ҳамлагарон метавонанд сомонарҳоро раҳна намуда, мазмуну мундариҷаи маводҳои онҳоро тағйир диҳанд, аксар вақт тасвирҳо, паёмҳо ё шиорҳоеро ҷойгир мекунанд, ки метавонанд хусусияти таҳқиромез ё сиёсӣ дошта бошанд; б) *ҳамлаҳо ба пойгоҳи додаҳо.* Ҳамлагарон метавонанд ҳамлаҳоро ба пойгоҳи додаҳо равона кунанд, ки ҳадафи онҳо нест кардан, тағйир додан ё дуздии иттилоот бошад; в) *ҳамлаҳои вирусӣ.* Паҳншавии вирусҳо ва нармафзори зараровар, ки ба системаҳои компютерӣ ва додаҳо зарар мерасонанд; г) *ҳамлаҳои шабакавӣ.* Рад кардани хидмат (DDoS) ҳамлаҳое, ки ба изофабори захираҳои шабакавӣ ва муваққатан ё доимӣ хомӯш кардани дастрасӣ ба сомонаҳо ё хизматрасониҳои маҷозӣ нигаронида шудаанд; д) *паҳнкунии спамҳои оммавӣ.* Ҳамлаҳои мақсаднок ба паёмдони электронӣ ва дигар платформаҳои маҷозӣ тавассути фиристодани спам-паёмҳо; е) *манипулятсияи иттилоот.* Паҳн кардани иттилооти бардурӯғ, хабарҳои қалбакӣ ё дигар намудҳои маълумоти бардурӯғ. Кибервандализм метавонад аз ҷиҳати идеологӣ, сиёсӣ ё танҳо як амали авбошӣ дар муҳити маҷозӣ бошад. Мубориза бо кибервандализм такмил додани чораҳои амниятӣ, нусхабардории маълумот, мониторинги фаъолияти сомонаҳо ва истифодаи технологияро барои ошкор ва пешгирии чунин ҳамлаҳо дар бар мегирад.

4. Қаллобии молиявӣ - бо рушди молияи электронӣ ва пардохтҳои маҷозӣ, шаклҳои нави қаллобии молиявӣ ба монанди фишинг, қаллобӣ бо корти бонкӣ ва схемаҳои криптовалюта ба вучуд омаданд. Қаллобии молиявии маҷозӣ намудҳои гуногуни амалҳои фиребгарӣ мебошанд, ки бо истифода аз шабакаи интернет ва бо мақсади ба даст овардани фоидаи ғайриқонунии молиявӣ анҷом дода мешаванд. Ин нақшаҳои қаллобӣ метавонанд аз қаллобӣ бо корти кредитӣ то қаллобии молиявӣ, ки низомҳои пардохти электрониро дар бар мегиранд, фарқ кунанд. Дар зер баъзе намудҳои маълуми қаллобии молиявии маҷозӣ оварда шудаанд: а) *фишинг (англ. phishing аз fishing «доштани моҳӣ, бо шаст доштани моҳӣ»)*, яъне фиристодани мактубҳои дидаву дониста бардурӯғ ё сомонаҳое, ки ҳамчун қонунӣ ба назар мерасанд, то одамонро фиреб диҳанд ва аз онҳо маълумоти ҳассос, аз қабили рамзҳо (паролҳо), рақамҳои корти кредитӣ ва маълумоти шахсиро ҷалб кунанд; б) *қаллобии корти бонкӣ*, яъне ғайриқонунӣ ба даст овардани маълумоти бонкӣ, нусхабардории тасмаҳои магнитии корт ё истифодаи воситаҳо (скиммерҳо) барои гирифтани маълумот аз банкоматҳоро дар бар мегирад; в) *қаллобӣ ҳангоми хариди маҷозӣ* - амалиёти беиҷозат, мағозаҳои қалбакии маҷозӣ, фурӯши молҳои қалбакӣ ё хидматҳои мавҷуд набуда. г) *йаллобӣ дар тичорат*, яъне амалҳои қаллобӣ дар соҳаи тичорат, аз ҷумла ҳисоботи молиявии қалбакӣ, сӯистеъмоли саҳмияҳо ё қаллобӣ дар суратҳисобҳои тичоратӣ. д) *пирамидаҳои электронӣ.* Нақшаҳое мебошанд, ки иштирокчиён ҳангоми интизори фоида аз иштирокчиёни нав пул мегузоранд, ки ин нишонҳои хоси бисёр пирамидаҳои молиявӣ мебошад; е) *мактубҳои тичорати электронӣ (Business E-mail Compromises)*, ҳамлаҳои қаллобие мебошанд, ки дар онҳо ҳамлагарон

мактубхоро барои фиреб додани кормандони ширкат ва гирифтани маблағҳои молиявӣ ё маълумоти ҳассос истифода мебаранд. ё) *ҳамлаҳои вирусӣ ба маълумоти молиявӣ*. Истифодаи нармафзори зараровар барои дуздии маълумоти бонкӣ, рамзҳо (паролҳо) ва дигар маълумоти молиявӣ.

Барои муҳофизат аз қаллобии молиявии маҷозӣ, риояи чораҳои эҳтиётӣ, аз қабилӣ пешниҳоди маълумоти ҳассос дар сомонаҳои бозътимод, истифодаи паролҳои қавӣ, насби нармафзори зиддивирӯсӣ ва хушёрӣ ҳангоми кор бо паёмҳои электронӣ ва муомилоти маҷозӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

5. Кибер таҳдид. Таҳдидҳо, ирӯб ва тамаъҷӯӣ дар шакли рақамӣ, ба монанди бастанӣ маълумот ё таҳдидҳо барои ифшоӣ маълумоти махфӣ ба таври васеъ содир гардида истодаанд. Кибертаҳдид (ё шантажи маҷозӣ) як шакли фаъолияти ҷиноятӣ мебошад, ки дар он ҳамлагарон технологияи рақамӣ ва интернетро барои таҳдид, ирӯб, тамаъҷӯӣ ё фишор ба ҷабрдидагон истифода мебаранд. Кибертаҳдид аксар вақт таҳдиди ифшоӣ маълумоти ҳассос (вобаста ба ҳаёти шахсӣ), наشري маълумоти беобрӯкунанда ё ворид кардани тағйироти зараровар ба маълумотҳои рақамиро дар бар мегирад. Ин гуна ҳамлаҳо метавонанд ҳам ба шахсони алоҳида, ҳам ба ширкатҳо, ташкилотҳо ва ҳатто муассисаҳои давлатӣ равона карда шаванд. Хусусиятҳои асосии кибертаҳдидҳо инҳо буда метавонанд: а) *таҳдиди ифшоӣ иттилоот*. Кибертаҳдидкорон аксар вақт таҳдид мекунанд, ки агар талаботи онҳо иҷро нашавад, маълумоти махфӣ, шахсӣ ё беобрӯкунандаро ошкор мекунанд; б) *тамаъҷӯи молиявӣ*. Аксар вақт ба сифати иддао ҷуброни молиявӣ талаб карда мешавад. Кибертаҳдидчиён дар ивази ифшо накардан ё нест кардани маълумоти беобрӯкунанда пардохтро талаб мекунанд; в) *ҳамлаҳо ба маълумоти шахсӣ*. Кибертаҳдид метавонад таҳдидҳои ифшоӣ шахсиро ба монанди аксҳо, видеоҳо, мукотиба ва дигар маълумоти ҳассосро дар бар гирад.

Кибертаҳдид ба амнияти шахсӣ, обрӯ ва амнияти иттилоотӣ таҳдиди ҷиддӣ дорад. Мубориза бо ин намуди ҷинояткорӣ омӯзиши корбарон, истифодаи технологияҳои муосири киберамният ва ҳамкорӣ бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқро дар бар мегирад.

6. Муомилоти маводи муҳаддир тавассути шабакаҳо. Истифодаи интернет ва криптоасъор барои муомилоти ғайриқонунӣ бо маводи муҳаддир ва дигар моддаҳои мамнӯъ яке аз воситаҳои нав буда, муқовимат бо он коркади консепсия ва чорабиниҳои муассирро талаб мекунад. Муомилоти маводи муҳаддир дар интернет аслан ба фурӯш ва хариди маводи муҳаддир тавассути интернет дахл дорад. Ин намуди фаъолият аксар вақт дар сомонаҳои торик (Dark web) сураг мегирад, ки барои ҷустуҷӯгарони оддӣ дастрас нестанд ва барои дастрасӣ ба он барномаҳои махсусро талаб карда мешавад.

Фурӯшандагон ва харидорон метавонанд криптоасъор ба монанди bitcoin-ро барои таъмини беном ҳангоми гузаронидани амалиёти молиявӣ, яъне хариду фурӯши маводи муҳаддир, истифода баранд. Муомилоти маводи муҳаддир тавассути шабакаи интернет ба амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли хатари ҷиддӣ дорад, зеро онҳо паҳншавии маводи муҳаддирро осон мекунанд ва метавонанд усулҳои анъанавии назорат ва мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддирро убур кунанд. Дар робита ба ин, мушкилоти зерин ба миён меоянд: а) *беномият*. Истифодаи технологияҳои беном ва рамзгузорӣ дар сомонаҳои торик (Dark web) пайгирӣ ва пешгирии тичорати маводи муҳаддирро дар интернет душвор месозад; б) *дастрасии ҷаҳонӣ*. Интернет дастрасии ҷаҳониро ба маводи муҳаддир таъмин намуда, хавфи паҳншавии моддаҳои хатарнокро дар саросари ҷаҳон зиёд мекунад; г) *шакли пинҳонии пардохт бо криптоасъор*. Истифодаи криптоасъор беномиятро дар амалиёти молиявӣ таъмин менамояд ва пайгирии гардиши пул вобаста ба тичорати маводи муҳаддирро душвор месозад; д) *таъмини амнияти харидорон ва фурӯшандагон*. Имконнопазирии воҳӯрии ҷисмонӣ метавонад хавфҳоро ба амнияти харидорон ва фурӯшандагони маводи муҳаддир афзоиш диҳад, зеро ҳарду ҷониб метавонанд қурбонии қаллобӣ, таҷовуз ё дигар ҷиноятҳо шаванд.

Давлатҳо, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва созмонҳои байналмилалӣ барои мубориза бо муомилоти маводи муҳаддир дар тавассути шабакаи интернет, аз ҷумла такмил додани

технологияҳои пайгирӣ, ташаббусҳои қонунгузорӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ чораҳо андешида истодаанд, лекин онҳо кофӣ нестанд. Бо вучуди ин, бо назардошти хусусияти динамикии фазои интернет, муқовимати самаранок ба ин таҳдид мушкилоти мураккаб боқӣ мемонад.

7. Ҷиноятҳои технологӣ алайҳи ширкатҳо. Шикастан ва ҳамлаҳо ба шабакаҳои ширкатҳо бо мақсади дуздии иттилооти тижоратӣ, моликияти зеҳнӣ ва ғайра яке аз таҳдидҳои асосӣ ба амнияти иқтисодӣ башумор мераванд. Ҷиноятҳои технологӣ алайҳи ширкатҳо намудҳои гуногуни амалҳои ҷиноятӣ мебошанд, ки бевосита ба фаъолияти ширкатҳо ва ё технологияҳои иттилоотии онҳо нигаронида шудаанд. Ин ҷиноятҳо метавонанд ангезаҳои гуногун дошта бошанд, аз ҷумла фоидаи молиявӣ, рақобатпазирӣ, ҷосусӣ ва вайрон кардани махфият ва яклухтии (комиллии) маълумот. Намунаҳои пашнғаштаи ҷиноятҳои технологӣ алайҳи ширкатҳо ҳамлаҳои ҳакерӣ, қаллобии киберӣ, дуздии моликияти зеҳнӣ, спам ва фишинг, рад кардани расонидани хизмат аз (DDoS) ҳамла, таҳдидҳои дохилӣ ва ғайраҳо мебошанд, ки шарҳи баъзеи онҳо дар боло оварда шудааст.

Мубориза бо ҷиноятҳои технологӣ алайҳи ширкатҳо татбиқи воситаҳои муосири амнияти киберӣ, омӯзиши кормандон, мониторинг ва таҳлили рӯйдодҳои шабака ва ҳамкорӣ бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқро талаб мекунад. Дар ҷунин маврид тавсия дода мешавад аз барномаҳои литсензионӣ бештар истифода баранд.

8. Кибербуллинг ва киберхарассмент (Cyberbullying or cyberharassment), яъне таъқиби маҷозӣ, таҳдидҳо ва тамаъҷӯӣ тавассути интернет, ки аксар вақт ба шахсони алоҳида нигаронида шудаанд.

Кибербуллинг (ё таъқиби маҷозӣ) - ин як шакли байналмилалӣ таъқиб ва таҳдид мебошад, ки воситаҳои алоқаи рақамиро ба монанди шабакаҳои иҷтимоӣ, паёмҳо, форумҳо ва дигар платформаҳои онлайнро истифода мебарад. Кибербуллинг рафтори систематикӣ ва вайронкунандаро бо мақсади зарар расонидан ба некӯахлоқии эмотсионалӣ ва равонии шахси дигар дар бар мегирад. Инҳо метавонанд таҳқир, таҳдид, ифшоӣ маълумоти шахсӣ, сохтани профилҳои қалбакӣ бо мақсади таҳқир ва ғайра бошанд. Кибербуллинг метавонад махсусан барои наврасон ва ҷавонон зараровар бошад ва ба саломатӣ ва некӯахлоқии онҳо таъсири ҷиддӣ расонад.

Киберхарассмент - ин истилоҳи васеъест, ки рафтори номатлуб, таҳдидкунанда ё таҳқиромезро тавсиф мекунад ва технологияро ҳамчун воситаи амалӣ кардани таъқиб истифода мебарад. Дар баробари таъқиб, он, инчунин метавонад шаклҳои дигари ҳамлаҳои маҷозӣ, ба монанди озори ҷинсӣ, таъбиз, наҷодпарастӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Ҳардуи ин истилоҳҳо рафтори маҷозииро тавсиф мекунанд, ки метавонанд ба ҳолати равонӣ ва эмотсионалии шахсони ҷабрдида оқибатҳои ҷиддӣ расонанд. Роҳҳои мубориза бо кибербуллинг ва киберхарассмент иборатанд аз таълим, фароҳам овардани муҳити амнияти маҷозӣ ва ҷорӣ кардани қонунҳо ва сиёсатҳои, ки ба ҳифзи қурбониёни эҳтимоли нигаронида шудаанд.

9. Вайронкунии маҷозии ҳуқуқи муаллифӣ, истифода ё паҳн кардани ғайриқонунии ҳуқуқҳои муаллифӣ дар муҳити рақамӣ. Ин фаъолиятҳои гуногунро дар бар мегирад, ки қонунҳои ҳуқуқи муаллифиро дар заминаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ вайрон мекунанд. Инҳоянд чанд намунаи вайронкунии ҳуқуқи муаллиф: а) *вайрон кардани ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он дар шабакаи интернет*: бе иҷозати соҳибҳуқуқ таҳдид, паҳн кардан ва тарзи дигари истифодаи объектҳои ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он; паҳн, тайёр, ворид намудан бо мақсади паҳн кардани таҷҳизот ё пешкаш кардани хизмат, ки барои сарфи назар кардан ё ба сарфи назар намудани ҳар як васоити техникийи ҳифзи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он пешбинӣ гардидааст, имкон медиҳад ё мусоидат мекунад; бе иҷозати соҳибҳуқуқ барҳам ё тағйир додани ҳар гуна иттилоъ дар бораи идоракунии ҳуқуқҳо; б) *шикастани ҳифзи рақамӣ*, яъне баргараф кардани воситаҳои техникийи ҳифзи

хуқуқи муаллиф, ба монанди системаҳои идоракунии хуқуқи муаллифӣ рақамӣ (DRM); истифодаи нармафзори роҳзан: зеркашӣ, насб ва истифодаи нармафзор бидуни иҷозатнома ё иҷозати мувофиқ; в) *тақаллубии ҳуқуқҳои муаллифӣ*. Муаррифии асар ҳамчун азони худ, вақте ки он воқеан асари муаллифи дигар аст.

Вайронкунии ҳуқуқҳои муаллифӣ дар шабакаи интернет ба соҳаҳои эҷодӣ ва моликияти зеҳнӣ таҳдид мекунад, даромади соҳибони ҳуқуқро коҳиш медиҳад ва метавонад ба ҳавасмандгардонии эҷоди асари нав таъсир расонад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳо ва чораҳои ҳифзи хуқуқи муаллиф мавҷуданд ва онҳо барои пешгирии вайронкунии киберӣ ва ба ҷавобгарӣ кашидани вайронкунандагон мукаммалиятро талаб мекунанд.

Ҳарчанд ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таъмини амнияти иттилоотӣ Қонуни ҚТ «Дар бораи иттилооткунонӣ» аз 6–уми августи соли 2001, Қонуни ҚТ «Дар бораи иттилоот» аз 10–уми май соли 2002, Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи иттилоот» аз 2–юми декабри соли 2002, Қонуни ҚТ «Дар бораи имзои электронии рақамӣ» аз 30–юми июли 2007, Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯӣ» аз 25–уми март соли 2011, Қонуни ҚТ «Дар бораи криптография» аз 3–юми декабри соли 2012, Қонуни ҚТ «Дар бори матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» аз 19–уми март соли 2013, ҚЧ ҚТ аз 21 майи соли 1998, Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7–уми ноябри соли 2003, Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30–юми март соли 2008 қабул гардида бошанд ҳам, барои муқовимат бо ин таҳдид ва хатарҳои замонавӣ самаранок нестанд.

Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар охири Паёми хеш дуруст таъкид намуданд, ки “ҳамаи мо вазифадорем, ки дар шароити ниҳоят ҳассос ва ноорому пуртаҳаввули ҷаҳони имрӯза ва афзоиши таҳдиду хатарҳои муосир ба истиқлолу озодӣ, суботи сиёсӣ ва амнияти ҷомеаи башарӣ беш аз ҳар вақти дигар босабру таҳаммул ва муттаҳиду сарчамъ бошем, тамоми саъю талоши худро ба хотири ҳимояи арзишҳои миллӣ, ҳифзи манфиатҳои давлату миллат, ободии Ватани азизамон ва рушди кишвари соҳибхитиярамон равона созем”.

Ҳамин тавр, ҷинойтҳои киберӣ чораҳои дахлдори мубориза ва муқовимат, аз ҷумла беҳтар кардани амнияти киберӣ, таҳияи қонунҳо ва сиёсатҳои нав, ҳамкорӣ байни давлатҳо ва созмонҳои байналмилалиро талаб мекунанд ва мо бояд ба он ҷавран омода бошем. Дар сурати нандешидани чораҳои муасир ба амнияти миллии Ҷумҳурии тоҷикистон дар умум зарар ҷиддӣ расиданаш аз имкандур нест.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” аз 28 декабри соли 2023. Душанбе: Шарқи озод, 2023. 63 с.

2. Шарипов Т. Ш., Кудратов, Н.А., Тавсифи ҳуқуқӣ-ҷинойтии нишонаҳои объективии хиёнат ба давлат // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №. 2(36). – Р. 344-352.

3. Кудратов, Н.А., Ширинджонов Ф.И. Государственный суверенитет Республики Таджикистан как объект уголовно-правовой охраны // Теоретические и прикладные вопросы комплексной безопасности: Материалы IV Международной научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 30 марта 2021 года. Том 2. – Москва: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение дополнительного профессионального образования «Институт развития дополнительного профессионального образования», 2021. – С. 165-167.

4. Кудратов Н.А. Роль образования в системе предупреждения экстремизма / Н.А. Кудратов // Расследование преступлений: проблемы и пути их решения. – 2021. – № 1(31). – С. 64-69.

**АҲАМИЯТИ ТАЪРИХИВУ
АКСИОЛОГИИ ВАҲДАТИ
МИЛЛИИ ТОЧИКОН:
БАРАССИИ СИЁСИЮ
АКСИОЛОГИИ МАСЪАЛА**

**ИСТОРИКО-
АКСИОЛОГИЧЕСКОЕ
ЗНАЧЕНИЕ ТАДЖИКСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО
ЕДИНСТВА: ПОЛИТИКО-
АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ
АНАЛИЗ ВОПРОСА**

**HISTORICAL AND
AXIOLOGICAL
SIGNIFICANCE OF TAJIK
NATIONAL UNITY: A
POLITICAL AND
AXIOLOGICAL ANALYSIS OF
THE ISSUE**

Калидвожаҳо: ваҳдат, миллат, аксиология, иттиҳод, сулҳ, ризоияти миллӣ.

Ключевые слова: единство, нация, аксиология, союз, мир, национальное согласие.

Keywords: unity, nation, axiology, union, peace, national harmony.

Илчибекова Маҳина Отамбековна – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи ҷомеашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Абдуллоева Латофат Музафаровна - ассистенти кафедраи ҷомеашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Ильчибекова Махина Отамбековна – кандидат экономических наук, доцент кафедры социологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Абдуллоева Латофат Музафаровна – ассистент кафедры социологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Pchibekova Mahina Otambekovna - candidate of economic sciences, associate professor of the sociology department of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Abdulloeva Latofat Muzafarovna - assistant of the Department of Sociology of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Аннотатсия. Дар рафти таҳлил ва баҳогузорӣ ба масъалаи ваҳдати миллии миллати тоҷик дар даврони пас аз ба истиклолияти давлатӣ расиданаш тариқи баҳогузорӣи сиёсӣ - аксиологӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф, зимни баррасии масъала муҳимияти падидаи мазкурро барои ҳар як давлати ҷаҳони муосир илман асоснок карда, исбот намуда аст, ки ваҳдат - рӯкни муҳимтарини мавҷудияти миллату давлатҳост.

Аннотация. При анализе и оценке вопроса национального единства таджикской нации в эпоху после обретения государственной независимости он обсуждался через политико-аксиологическую оценку. Автор научно обосновывает важность этого явления для каждого государства современного мира и доказывает, что единство является важнейшей опорой существования наций и государств.

Annotation. When analyzing and evaluating the issue of national unity of the Tajik nation in the era after gaining state independence, it was discussed through a political and axiological assessment. The author scientifically substantiates the importance of this phenomenon for every state of the modern world and proves that unity is the most important pillar of the existence of nations and states.

Ваҳдати миллӣ яке аз унсурҳои муҳимтарини давлатдории навин ва шароити зарурии таҳкими истиқлолияти миллию давлатӣ мебошад. Ба даст овардани ваҳдати миллӣ, ташаккули таҳкими он дар ҳама даври замон яке аз самтҳои муҳимтарини сиёсати давлатиро ташкил менамояд. Дар замони муосир низ ваҳдатсолорӣ ва ваҳдатгароӣ яке аз стратегияҳои дарозмуддати давлатҳои замони муосир мебошад. Зеро, бақои давлату миллат, ҳифзи манфиатҳои ҳаётан муҳими мамлакат, аз ҷумла ҳимояи истиқлолият, ҳифзи сохтори конституционии давлат, таъмини якпорчагии кишвар ва таҳкими давлатдории миллӣ, маҳз аз ваҳдати миллӣ вобастагӣ доранд. Амалӣ намудани ҳадафҳои миллӣ ва мақсадҳои стратегии давлат замоне имконпазир мегарданд, ки агар қишрҳои гуногуни ҷомеа муттаҳид бошанд ва нерӯҳои сиёсии кишвар дар зери партави ваҳдати миллӣ ба созандагӣ ободкорӣ машғул шаванд. Инчунин, барои таъмини рушди инкишофи ҷомеа ва мамлакат ҳамчун дурнамои рушди инкишоф идеяи миллӣ низ зарур мебошад. Зеро «идеяи миллӣ нишондиҳандаи самтҳои асосии тараққиёти миллату кишвар аст, ки барои бунёди он бояд шаҳрвандон тавачҷуҳ дошта бошанд. Бояд гуфт, ҳар он коре, ки барои пешрафти давлату миллат ба анҷом мерасонем, амалест, ки ба идеяи миллӣ омезиш ёфта, дурнамои муносибатҳои ватандориро муайян менамоянд. Идеяи миллӣ тақягоҳи асосӣ ва иродаи матини давлату миллат аст»[1]. Бо дарназардошти ин, як зумра донишмандони ватанӣ масъалаи ваҳдати миллӣ ва таҳкими минбаъдаи онро ба сифати идеяи миллӣ муаррифӣ намудаанд, ки чунин андешаронӣ хеле бамаврид аст. Зеро ваҳдати миллӣ кафили сулҳу субот, шарту шароити ташкил намудани созандагӣ ободонӣ ва таъмин намудани рушди инкишофи ҷомеа ба шумор меравад.

Бояд гуфт, ки то ба имрӯз вобаста ба паҳлуҳои гуногуни ваҳдати миллӣ олимони ватанӣ андешаҳои мухталиф баён намудаанд. Он ҳам бошад дар маърузаҳои садо додаанд, ки дар арафаи ҷашнгирии Рӯзи ваҳдати миллӣ ва ба хотири гиромидошти Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ таҳия шудаанд. Дар самти омӯзиши ваҳдати миллӣ ва хусусиятҳои иҷтимоӣ сиёсии он таҳқиқоти илмӣ алоҳида анҷом дода нашудааст. Муҳаққиқони ватанӣ, аз ҷумла намояндагони илмҳои таърих, файласуфон, сиёсатшиносон ва ҳуқуқшиносон дар таҳқиқоти худ бештар ба масъалаҳои таърихи ҷанги шаҳрвандӣ, раванди баргузории гуфтушунидҳои ҷонибҳои даргир, ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, аҳамияти таърихии ин ҳуҷҷати сарнавиштсоз, фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ ва ба дастовардҳои солҳои охир тавачҷуҳ зоҳир намудаанд, ки чунин шакли таҳқиқот барои дарки моҳияти ваҳдати миллӣ ва қонуниятҳои рушди инкишофи он имконияти зарурӣ фароҳам намеоваранд. Ваҳдати миллӣ ҳамчун категорияи илмӣ сиёсӣ то ба имрӯз ба сифати объекти таҳқиқот мавриди омӯзиш қарор дода нашудааст. Бо дарназардошти зарурият ва муҳимияти ин масъала, омӯзиши ваҳдати миллӣ, муайян намудани роҳи воситаҳои таҳкими он, асоснок намудани омилҳои манфӣ ва мусбат дар раванди ташаккули ваҳдати миллӣ мубрам ба шумор меравад.

Бояд гуфт, ки вобаста ба моҳияти ваҳдати миллӣ андешаҳои мухталиф мавҷуданд, аммо онҳо мазмуни умумӣ ва сабабу заминаҳои ташаккули ин падидаро ифода менамоянд. То ҳанӯз нисбат ба ин масъала таърифи илмӣ аз ҷониби ҳамагон эътирофгардида мавҷуд нест. Чунин ҳолат таҳқиқи илмӣ масъалаи ваҳдати миллиро хеле муҳим менамояд.

Ҳамин тариқ, вобаста ба самтҳои гуногуни ташаккули ваҳдати миллӣ асосан ҷомеашиносон, сиёсатшиносон ва файласуфон андешаронӣ намудаанд. Чунончи, ҷомеашиноси шинохтаи ватанӣ Шоисматуллоев Ш. рӯч ба ин масъала андешаронӣ намуда, иброз мекунанд, ки «ваҳдату ягонагии миллиро набояд ҳамчун азбайнравӣ ва баробарсозии фарқиятҳо фаҳмид. Ин, пеш аз ҳама, пайвастиҳои монандӣ ва фарқият, умумият ва махсусият мебошад, ки ба таҳкими умумият, эътироф гаштани махсусият, ба дастоварии ваҳдат фарқиятҳо оварда мерасонад».[2] То як дараҷаи муайян бо андешаҳои мазкур розӣ шудан мумкин аст. Зеро кам нестанд ҳолатҳои, ки дар он аз байн бурдани фарқиятҳо ва якрангу якнавохт намудани одамон ҳамчун зухуроти ваҳдати миллӣ

дониста мешавад. Андешаҳои Шоисматуллоев Ш. ба он хотир чолиби диққатанд, ки ӯ бори аввал мафҳуми «ваҳдати фарқиятҳо»-ро истифода намуда, пайвастшавии монандӣ ва фарқият, умумият ва махсусиятро ҳамчун унсурҳои таркибии ваҳдати миллӣ ва заминаи асосии ташаккулёбии он муаррифӣ намудааст.

Як қатор муҳаққиқон ҳангоми баррасии моҳияти ваҳдати миллӣ онро бо масъалаҳои ифтихори миллӣ ва худшиносии миллӣ алоқаманд намудаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқи тоҷик Табаров Н.Х. қайд менамояд, ки «омили эҷодкунандаи ваҳдати миллӣ ифтихори миллӣ буда, асоси ифтихори миллӣ худшиносии миллӣ аст, ки дар заминаи хотираи таърихӣ сурат мегирад». Дар чунин шароит ифтихори миллӣ заминаи асосии ташаккулёбии ваҳдати миллӣ ба шумор рафта, таҳкими он низ дар оянда аз ҷиғунагӣ ва сатҳу сифати ифтихори миллӣ шаҳрвандони мамлакат вобаста мегардад. Воқеан ҳам, ифтихор аз миллату меҳан, дар ҳама сатҳ ва дар ҳама ҷо эътироф намудани мансубияти миллӣ шаҳрвандии худ, дараҷаи баланди шуури миллӣ ва худшиносии миллӣ имкон медиҳанд, ки ташаккулёбии ваҳдати миллӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шавад. Зеро «ваҳдати миллӣ ё ягонагии миллӣ ин худро ба сифати як ҷузъи миллат амиқан дарк кардан, ҳифзи онро вазифаи шахсии худ ва тамоми ҷомеаи донишмандон, дар роҳи татбиқи марому мақсадҳои миллат саъй кардан аст. Чунин эҳсос бояд дар замири ҳар як сокини мамлакатамон, сарфи назар аз мансубияти миллӣ мазҳабӣ ҷой дошта бошад ва барои ташаккули ифтихори ватандорӣ онҳо мусоидат намояд». [3]

Баъзан моҳияти ваҳдати миллӣ бо дарназардошти масъалаҳои психологияи миллӣ, умумияти марому мақсад ва идеалҳои миллӣ шарҳ дода мешавад. Ҳатто пайдориҳои ваҳдати миллӣ ва мавҷудияти он аз масъалаҳои мазкур вобаста дониста мешавад. Чунонҷӣ, Гафорова М. дар ин маврид қайд менамояд, ки «ваҳдати миллӣ дар заминаи ягонагии афкори психологияи миллӣ ва ваҳдати байни миллатҳо дар заминаи умумияти марому мақсад ва идеали онҳост». Воқеан ҳам психологияи миллӣ дар самти таҳкими ваҳдати миллӣ нақши муҳим мебозад. Зеро эҳсоси хушбахтӣ, орзуи ояндаи дурахшон, бахту иқболи баланд, ифтихор аз давлату кишвар доимо шаҳрвандони мамлакатро раҳнамоӣ менамоянд ва барои расидан ба чунин идеал низ талош варзидан яке аз самтҳои афзалиятноки стратегияи давлатӣ бояд бошад.

Омузиш ва таҳлили адабиёти мавҷуда нишон медиҳад, ки аксари муҳаққиқон дар атрофи ваҳдати миллӣ андешаронӣ намуда, бештар онро ҳамчун арзиши бебаҳо ва муҳимтарин заминаи рушди минбаъдаи мамлакат донистаанд. Дар чунин шароит гуфтан мумкин аст, ки диққати олимону муҳаққиқонро бештар аз ҳама на моҳият, мазмуну мундариҷаи ваҳдати миллӣ, балки аҳамияти он барои ҷомеа ва мамлакат, зарурияти он барои таъмини рушди минбаъдаи кишвар ҷалб намудааст. Масалан, муҳаққиқи ватанӣ Ятимов А.Т. ибраз мебарорад, ки «ваҳдати миллӣ на танҳо асоси оромии осудагии халқ, балки қафолати инкишофи давлат ва рушди ҳамаҷонибаи ҷомеа мебошад». Албатта, маълум аст, ки барои ҳар як ҷомеа ва давлат оромии осудагии халқ хеле муҳим ва зарурист ва инчунин инкишофи давлат ва рушди ҳамаҷонибаи ҷомеа низ яке аз ҳадафҳои асосии дилхоҳи кишвар мебошад. Аз ваҳдати миллӣ вобаста намудани амалишавии ҳадафҳои мазкур, ки хеле муҳиманд, аҳамияти ваҳдатро боз ҳам боло мебарад.

Ҷиҳати омузиши ваҳдати миллӣ, заминаҳои ташаккул, давраҳои эволюсионии бадастории он ва аҳамияти таърихиву арзишии падидаи мазкур барои кишвари ҷавону умедбахш - Тоҷикистон дар замонҳои тоза ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ муҳаққиқи ватанӣ Муҳаммад А.Н тадқиқот анҷом дода, ибраз намудааст, ки “дар Тоҷикистон барои ба даст овардани ваҳдати миллӣ омилҳои зерин мусоидат намудаанд: «якум, вазъияти иҷтимоӣ сиёсии Тоҷикистони тозаистиқлол. Яъне, хатарҳои ба даҳлати аҷнабиён ва душманони таърихӣ миллати тоҷик аз байн бурдани давлати тоҷикон ва пароканда кардани миллати тоҷик вучуд дошт. Маҳз дарки ҳамаҷонибаи тарафҳои муҳолифро дар Тоҷикистон ба мизи музокирот кашид, ки натиҷаи он ваҳдати миллӣ аст. Дувум, омилҳои ба ваҳдати миллӣ мусоидаткунанда мавҷудияти фарҳанги ғанию таҷрибаи таърихӣ давлатдорӣ тоҷикон буд. Чун тарафҳои муҳолиф хатарҳои аз байн рафтани

давлати тоҷиконро дарк карданд, бешубҳа, метавон гуфт, ки бе давлати хеш мондани чунин як миллати таърихан соҳибдавлатро ор донистанд. Ин омиле буд, ки боиси бедор кардани худшиносию ғурури миллий гардид»[4].

Бояд гуфт, ки раванди ташаккулёбии ваҳдати миллий дар кишвари мо саҳифаҳои хеле рангину ҳузнангезро дар бар мегирад. Зеро зарурати ба даст овардани он ва ташаккули минбаъдаи ваҳдат зарурати давру замон маҳсуб ёфта, мамлакатро бояд аз вартаи ҳалокат мераҳонид. Бинобар ин, олимону муҳаққиқони варзида ва арбобони илму фарҳанги кишвар бо дарназардошти равандҳои пурпечуби воқеаҳои сиёсии Тоҷикистон ба ваҳдати миллий ва муҳиммияти он баҳои воқеӣ додаанд. Чунончи, яке аз донишмандони шинохтаи тоҷик Тағой Раҳмон, ки худ дар раванди барқарорсозии сулҳу суботи Тоҷикистон бевосита ширкат варзидаасту шоҳиди воқеаҳои зиёди сиёсӣ мебошад, раванди ташаккулёбии ваҳдати миллиро ба таври зерин шарҳ додааст: «Ваҳдати миллий зина ба зина баробари аз ҳолати муқовимати мусаллаҳона рӯ ба оромӣ нигаронидану гом ниҳодани чомеа оғоз гардида, тақвият ёфта, дар устувор гардидани иттиҳоди тамоми қавму миллатҳои сокини кишвар таъсири мусбат расонида, бо дарназардошти аҳамияти иҷтимоию сиёсӣ пайдо кардани он, ба ҳусну тафохуми байни кишварҳои мухталифи ҷаҳонӣ дошта таъсири мусбат мерасонад».

Зарурият, аҳамият ва муҳиммияти ваҳдати миллий дар суҳанрониҳои Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле хуб нишон дода шудаанд. Чунончи, Сарвари давлат соли 2002 ҳангоми суҳанронӣ намудан ба муносибати 5-солагии ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий қайд намуда буданд, ки «сулҳу ваҳдат аз ҷумлаи арзишҳои бебаҳост, ки башарият дар тӯли таърихи дурударози худ эҷод кардааст ва ҷавҳари онро заковати мардуме ташкил мекунад, ки соҳиби хирад ва фарҳанги қадимаву инсондӯстона аст. Фақат чунин мардум қодир аст, ки ҳама гуна муҳолифат ва низоъро бо роҳи музокирот, яъне эҳтироми ақидаҳои гуногуни сиёсӣ иҷтимоии баъзан зидди ҳамдигар, пеш гирифтани сиёсати гузашт ва муросо ҳаллу фасл намояд».

Баҳои таърихиву аксиологӣ ба ваҳдати миллии тоҷикон

Ба шарофати ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ, ҳамчун ҳуҷҷати тақдирсоз тавонистам, ки ба муноқишаҳои дохилӣ ва муқовимати мусаллаҳона хотима бахшида, ба марҳалаи навини Тоҷикистон – гузоштани пойдевори сулҳ, таъмини ваҳдати миллий ва дар ин асос ба эътидол овардани ҷаҳонӣ соҳаҳои хоҷагии халқи Тоҷикистон ва рушди онҳо оғоз намоем. Ваҳдати миллий ҳамчун омил муттаҳидсозандаи тамоми мардуми Тоҷикистон шароит фароҳам овард, ки бо истифодаи арзишҳои аз ҷониби чомеаи ҷаҳонӣ эътирофшуда дар ҷумҳуриамон таҳкурсии ташаккули чомеаи шаҳрвандӣ гузошта шавад ва барои андаке бошад ҳам беҳтар гардидани сатҳи зиндагии мардум, ободӣ ва ояндаи давлати соҳибистиклоламон заминаи мусоид муҳайё гардад.

Аз таърихи инсоният мо медонем, ки дар марҳалаҳои гуногуни зиндагӣ бинобар сабабҳо ва омилҳои аинӣ ва зеҳнӣ унсурҳои таъминкунандаи ваҳдат ҳалалдор шуда, боиси парокандагӣ ва ҳатто нобудшавии қавмҳо, миллатҳо ва давлатҳо шудаанд.

Ба миллати тоҷик низ дар тули таърих борҳо хатари парокандагӣ нобудӣ таҳдид карда, давлатҳои эҷодкардааш рӯ ба заволи ниҳода, вале дар тӯли бештар аз ҳазор сол худро аз маҳвшавӣ наҷот дода, то ба истиқлолияти миллию давлати расид.

Тавре ки ҳамаамон дар ёд дорем, аз рӯзҳои аввали соҳибистиклол гаштани Ҷумҳуриамон гурӯҳҳои алоҳидаи сустиродаи кишварамон таҳти таъсири андешаҳои тундгароёнаи доираву нерӯҳои бадҳоҷи дохиливу хориҷи қарор гирифта, ҷумҳуриамонро ба гирдоби низоъҳои дохилӣ ва баъдан ба кашмакашиҳои мусаллаҳона кашиданд. Майдоннишиниҳои дар Тоҷикистон бавучудодамада нақшаи фалаҷ кардани ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, идорӣ ва маънавро доштанд, ки оқибат он ба фоҷиаи миллий овард.

Албатта, ҳар давлату чомеа ба душвории бухрон дучор мешавад ва бо роҳҳои гуногун ин мушкилиҳоро ҳаллу фасл мекунад. Дар кишварҳои ғарбӣ ва шарқӣ низ ҷангҳои дохилӣ ва задухӯрдҳои кашмакашҳои ба хунрезӣ оварда кам набуданд. Ҷанги шаҳрвандие, ки шӯруъ гардид, натиҷаи тараққиёти ноустувори иқтисодӣ дар минтақаҳои

кишвар аз як тараф, омезиши омилҳои манфитарини маҳалгароӣ, мансабхоҳӣ, динӣ ва зиддикоммунистӣ аз тарафи дигар буд. Вале табиати сулҳҷӯёна ва характери миллии тоҷикон, ки ҳамеша ба гузашт ва созиш моил аст, агарчи дар таърихи гузашта боиси аз даст додани манфиатҳои ҳаёти шуда буд, ин дафъа барои дарки манфиатҳои умумимиллӣ мусоидат кард. Ин як навъ дурандешӣ ва хирадмандиро ифода мекард. Ҷанги шаҳрвандӣ барои хочагии халқи мо хисороти азимеро оварда, боиси ҳалокати даҳҳо ҳазор одамон гардид. Вобаста ба ин, дар яке аз суханрониҳои худ Президенти мамлакатамон Эмомалӣ Раҳмон таъкид карда буданд, ки «даҳсолаҳо лозим мешавад, то захму ҷароҳатҳои ин фалокат муолиҷа шаванд ва мо ба он мекӯшем, ки дар ҳар хонавода сулҳ ва оромӣ ҳукмфармо бошад».

Аз рӯзи аввали фаъолияти худ ба сифати сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон иброд дошта буданд, ки «ман кори худро аз сулҳ оғоз карда, ба мардуми азияткашидаи кишварам сулҳу оромӣ меорам». Гирди як миз овардани гурӯҳҳои ба ҳам муҳолиф, муяссар шудан ба сулҳу субот ва ноил гаштан ба ваҳдати миллии кори осон набуд. Эмомалӣ Раҳмон вазифаҳои аввалиндараҷаро муайян карда, барои ҳалли он кӯшиш ба харҷ дод. Роҳбарияти муҳолифин, пеш аз ҳама марҳум Саид Абдуллоҳи Нурӣ низ вазифаи таърихӣ худро бо гузашти айём ба хуби эҳсос кард. Ба шарофати дастгирии халқи тоҷик ва шахсиятҳои равшанфикр мо тавонистем, ки ба орзуи деринаи мардумамон – сулҳу субот дар ватанамон комёб гардем ва бо азми қавӣ барои эъмори давлате, ки дар он эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар мадди аввал қарор дошта бошад, саъю кушиш намоем. Имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии оғози гардиши кулли дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маънавии халқи тоҷик гардид. Ин сулҳ боварии даҳҳо ҳазор ҳамватанони бегуноҳ, занону кӯдакон, пиронсолону ҷавононро, ки маҷбуран тарки Ватан карда буданд, ба зиндагӣ эҳё намуд. Сулҳи ба даст омада, натиҷаи заҳматҳои зиёди сулҳофаринии миллати тоҷик ва иродаи неки ҳарду ҷониб буд. Ҳаёт нишон дод, ки истиқрори сулҳу субот ва ваҳдати миллии дастоварди бузург ва таърихӣ мардуми Тоҷикистон мебошад, ки дар натиҷаи ҳамбастагии мардуми кишвар ва фарзандони содиқи халқамон бо дастгирии давлатҳои ба мо дӯст муяссар гардид. Бинобар ин моро лозим аст, ки ин неъматӣ бебаҳо ва муқаддас – Ваҳдати миллиро пос нигоҳ дорем, ба қадри он расем ва ҷавонони ватандӯсту ватанпарварро тарбия намоем, ки дар оянда ин гавҳари ноёбро ҳифзу эҳтиёт намоянд.

Қобили тазаккур аст, ки ваҳдати миллии пеш аз ҳама ягонагии тамоми кишвар, ниҳодҳо ва нерӯҳои дар назар дорад, ки дар ҳудуди зисти ин ё он миллат фаъолият менамоянд. Зарур ба таъкид аст, ки дар зерини мафҳуми «миллат» бояд танҳо ягонагии этникӣ, яъне ваҳдати танҳо тоҷикон фаҳмида нашавад, балки ваҳдати тамоми сокинони кишвар новобаста аз мансубияти миллию дини дар назар дошта шавад. Ваҳдати миллии, ба таври дигар, афзал донишмандони манфиатҳои миллии аз манфиатҳои шахсӣ, гурӯҳӣ ва монанди инҳост. Зеро ҳеч яке аз манфиатҳои шахсӣ ё гурӯҳӣ дар алоҳидагӣ берун аз доираи манфиатҳои миллии вучуд дошта наметавонанд. Аз ин нигоҳ, Ваҳдати миллии тарзи ҳастии миллат ба шумор меравад.

Ба андешаи мо, чанд омил мавҷуд аст, ки Ваҳдати миллиро, баҳусус барои аҳли кишвари мо дучанд муҳим сохта, онро арзиши мутлақ мегардонад. Ин омилҳоро метавон ба ду қисм – хоричӣ ва дохилӣ ҷудо намуд. Ба омилҳои хоричӣ метавон ҳодисаҳои охири ҷаҳони имрӯза, баҳусус «баҳори араб»-ро шумил сохт. Ба таври умумӣ метавон зикр намуд, ки заиф будани ваҳдати миллии дар ин мамлакатҳо ба абарқудратҳои имкон дод, ки бо баҳонаи риояи аслҳои демократӣ ба ин мамлакатҳо сар ҳалонанд ва бад ин васила бетартибӣ бенизомиро дар он минтақа боис гарданд. Бинобар ин, эҷод сохтани ҷунин шароитро аз тарафи абарқудратҳо дар дигар минтақаи олам набояд истисно намуд. Ба омилҳои хоричӣ инчунин муносибати на он қадар дӯстонаи баъзе мамлакатҳои ҳамсоя ва бархе шарикони стратегиро, ки дар роҳи пешрафти иқтисодии кишвари мо ҳаргуна монеаҳои сунъӣ эҷод месозанд, дохил намуд. Дар ҷунин ҳолатҳо дар атрофии роҳбарияти олии мамлакат зичтар муттаҳид гардидан ва нозуқиҳои мушкilotи сунъиро эҳсос намуда,

бо дарки амики масъулияти шаҳрвандӣ ба ин мушкилот назар андохтан айни ифодаи Ваҳдати миллӣ хоҳад буд.

Омили дигаре, ки метавон ба ин гурӯҳ дохил намуд, ин тақдирӣ талхи мардуми афғон ва то имрӯз кашол ёфтани кашмакашу низоъ дар ин кишвар мебошад. Шахсе, ки худро соҳибаклу соҳибфазл меҳисобад, аз ин ҳодисаҳо сабақи таълимие бардошта, ҳамеша баҳри тақвият бахшидани Ваҳдати миллӣ саъю кушиш менамояд. Ба омили дохилӣ бошад, аввалан, худи ҷанги шаҳрвандии кишварро метавон дохил намуд, ки зарарҳои моддию маънавии он барои миллати мо ҳамчун бори гарон то ҳол эҳсос мешаванд. Сониян, хурд будани ҷумҳурӣ ва камшумор будани аҳолии он низ аз ҷумлаи омилҳои мебошанд, ки Ваҳдати миллиро махсус муҳим мегардонанд. Яъне хурд будани ҳудуди кишвар ва камшумор будани аҳолии он худ моҳиятан Ваҳдати миллиро тақозо менамоянд. Ба ҷумлаи омилҳои дохилӣ, инчунин яқсон набудани сатҳи рушди шуур ва фарҳанги сиёсии аҳоли низ дохил шуда метавонад. Бояд қайд кард, ки омили мазкурро ба ҷумлаи омилҳои ҳалқунанда дохил кардан мумкин аст. Зеро масъалае, чун дарки зарурати Ваҳдати миллӣ, аз Ваҳдати миллӣ вобаста будани тақдир ва ояндаи миллат ва амсоли онҳо худ сатҳи баланди рушди шуур ва фарҳанги сиёсиро тақозо менамоянд. Баъзан авомиле пайдо мешавад, ки чи меъёр ё арзиши олие вучуд дорад, ки ба хоҳири он байни қавму миллатҳои гуногуни кишвар Ваҳдат вучуд дошта бошад. Дар чунин ҳол на диният ва на миллият чунин вазифаро адо карда наметавонанд. Чунки дар кишвар ғайр аз пайравони дини ислом боз пайравони дигар динҳо низ зиндаги мекунанд. Инчунин, боз як идда шахсиятҳои низ вучуд доранд, ки дар зиндагии хеш бо дин ҳеҷ як робитае доштан намехоҳанд. Дар баробари ин, миллиятро низ чун арзиши ягона набояд қабул намуд, харчанд худи ғоя Ваҳдати «миллӣ» номгузори мешавад. Инчо мафҳуми «миллат» тамоми сокинони мансуби миллатҳои гуногунро, ки дар қаламрави ҷумҳури ба сар мебаранд, дарбар мегирад. Аз ин рӯ, арзиши олий, арзише, ки новобаста аз мансубияти миллию динӣ метавонад тамоми миллатҳо, гурӯҳу ниҳодҳо ва нерӯҳои иҷтимоиро дар кишвар ба ҳам бипайвандад, аввалан, ин фазои оромиву осуда ва зиндагии тинчу беолоиши сокинони кишвар аст. Арзиши олий барои ҳар як фарди ҷумҳурӣ инчунин дӯстию рафоқати байни миллатҳои гуногуни ҷумҳурӣ низ ба ҳисоб меравад.

Дар муддати 26 сол, ки аз имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ мегузарад, ваҳдати миллӣ дар кишвари мо решаи мустаҳкам давонд ва боровар гардид. Вале барои ҳифзи ҳамешагии он омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, маънавий ва ахлоқии таҳкимбахши онро пайваста дар назар гирифтани кадрҳои соҳаҳои гуногун, махсусан ҷавонро дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва дарки манфиатҳои умумимиллӣ тарбия намудан аз зарарҳои ифротгарой, маҳалгарой, мансабпарастӣ боҳабар кардан вазифаи муқаддаси ватандорӣ тамоми ҷомеа, махсусан роҳбарони сатҳҳои гуногун махсуб мешавад.

Имрӯз Тоҷикистони азизи мо ба муваффақиятҳои назарраси сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмӣ ва фарҳангӣ ноил шуда, дар ҷаҳони муосир ҷойгоҳи худро пайдо кардааст. Пояҳои истиқлолияти давлатии мо сол аз сол қавитар мегарданд. Дар бораи аҳамияти Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии Тоҷикистон Президенти кишвари соҳибистиклоламон Эмомалӣ Раҳмон гуфтааст: «Созишномаи умумӣ аз лиҳози аҳамияти фавқуллодаи худ бо Эълумияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як радиф меистад. Агар Эълумия ба Тоҷикистон ба таври расмӣ истиқлол ва соҳибхитиёри ато карда бошад, пас Созишнома сулҳу суботро дар сарзамини мо таъмин сохт». Бесабаб нест, ки созмонҳои байналмилалӣ ва доираҳои илмӣ ва сиёсии кишварҳои ҷаҳон таҷрибаи сулҳи тоҷиконро меомӯзанд ва онро ҳамчун падидаи нодир ва боарзиш дар таърихи сулҳофарини байналмилалӣ доништаанд. Бояд қайд кард, ки дар давраи ҷаҳонишавӣ дар тамоми ҷаҳон раванди хатарноки муқобилгузори тамаддунҳо авҷ гирифта истодааст, ки инсониятро ба гирдоби таҳлука раҳнамун месозанд. Тамоми донишмандони инсонпарвар ва сиёсатмадорони дурандеш аз ин ҷараён дар ташвишанд. Воқеаҳои, ки бо номи «инқилобҳои рангин ё худ махмалин» машҳур гаштаанд, ба мардум ва ҳукуматҳои он давлатҳо ба ивази демократия мушкилоти сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва гуманитариро ба

вучуд овардааст. Механизмҳо ва василаҳои амалисозии ин инқилобҳо ба воқеаҳои оғози солҳои 90-уми Тоҷикистони мо хеле монанд хاستанд. Бархурдҳои сиёсату муборизаҳои гурӯҳӣ далолат бар он доранд, ки мо бояд ба қадри сулҳу суботи кишварамон бирасем ва ҳамчунин дар ҳифзи истиқлолият саҳми муносиб гузошта, арзишҳои сулҳу ваҳдати миллиро ҳифз намоем ва чун фарзандони ҷоннисори ин ватани маҳбуб дар фикри қору пайкори эъмори давлати мутамаддини худ гардем. Зеро, тақозои замон давлатест ки аз ҳар ҷиҳат қодир аст, то аз ҳастии худ дифоъ наояд.

Адабиёт

1. Сафарализода Х.Қ. Идеи миллий “ тақягоҳи устувори ҷомеа [Маводи электронӣ]. URL: <http://sadoimardum.tj/maorif/ideyai-mill-takyago-i-ustuvori-omea/> (санадаи истифодабарӣ: 24.02.2019)
2. Шоисматуллоев Ш. Ваҳдати миллий ҳамчун омили бартарафсозии бегонашавии байниминтақавӣ дар Тоҷикистон // Ваҳдат, Давлат, Президент. -Ҷ.27. “Душанбе: Истеъдод, 2017. “ С.264-274.
3. Суханронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат 19.03.2011. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/257> (санаи истифодабарӣ: 15.01.2019)
4. Муҳаммад А.Н. Донишномаи мухтасари сиёсӣ / А.Н. Муҳаммад. “Душанбе: Эр-граф, 2016. “ 378 с.
5. Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистон.- Душанбе, 2000. С. 69.
6. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикистон: дар соли истиқлолият, ваҳдати миллий ва бунёдкорӣ.-Душанбе, 2001.
7. Шоисматуллоев Ш. Таджикистан в зеркале приемственности и смены поколений. Душанбе «Ирфон» 2008.

**ТАНЗИМИ БАЙНАЛМИЛА-
ЛҲИ-ҲУҚУҚИИ БЕШАҲР-
ВАНДӢ ВА ТАҲЛИЛИ
ҚОНУНГУЗОРИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР БОРАИ ҲИМОЯИ
ҲУҚУҚҶОИ ШАҲСОНИ
БЕШАҲРВАНД.**

**МЕЖДУНАРОДНО-
ПРАВОВОЕ РЕГУЛИ-
РОВАНИЕ БЕЗГРАЖДАН-
СТВА И АНАЛИЗ ЗАКОНО-
ДАТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБ-
ЛИКИ ТАДЖИКИСТАН О
ЗАЩИТЕ ПРАВ ЛИЦ БЕЗ
ГРАЖДАНСТВА**

**INTERNATIONAL LEGAL
REGULATION OF
STATELESSNESS AND
ANALYSIS OF THE
LEGISLATION OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN
ON THE PROTECTION OF
THE RIGHTS OF STATELESS
PERSONS**

Калидвожаҳо: бешаҳрвандӣ, шаҳси бешаҳрванд, қоҳиши бешаҳрвандӣ, апатрид, конвенсия, қонунгузорӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ключевые слова: безгражданство, лицо без гражданства, сокращение безгражданства, лицо без гражданства, конвенция, законодательство, Республика Таджикистан

Keywords: statelessness, stateless person, reduction of statelessness, stateless person, convention, legislation, Republic of Tajikistan

Матробов Матроб Хуррамович – ходими калони илмии раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи байналмиллалии сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон

Матробов Матроб Хуррамович – старший научный сотрудник отдела науки и инноваций Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Matrobov Matrob Khurramovich – senior researcher of the Department of Science and Innovation of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

E-MAIL: matrob@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола мафҳуми бешаҳрвандӣ ва омилҳои афзоиши шаҳсоии бешаҳрванд дар давлатҳои гуногуни ҷаҳон, танзими байналмилали-ҳуқуқии қоҳиши бешаҳрвандӣ баррасӣ гардидааст. Ҷамҷунин муаллиф қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба бешаҳрвандӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳои шаҳсоии бешаҳрвандро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст.

Аннотация. В статье рассматриваются понятие безгражданства и факторы, обуславливающие рост численности лиц без гражданства в разных странах мира, а также международно-правовое регулирование сокращения безгражданства. Автор также проанализировал и рассмотрел законодательство Республики Таджикистан о безгражданстве и защите прав лиц без гражданства в Республике Таджикистан.

Abstract. The article discusses the concept of statelessness and factors contributing to the increase in stateless persons in different countries of the world, international legal regulation of the reduction of statelessness. The author also analyzed and discussed the legislation of the Republic of Tajikistan on statelessness

and the protection of the rights of stateless persons in the Republic of Tajikistan.

Бешаҳрвандӣ – вазъи ҳукукии шахсе тавсиф мешавад, ки шаҳрвандии давлати мӯйяро надорад. Бешаҳрвандӣ бо истилоҳи байналмилалии «апатрид, апатризм» (юнонӣ апатризм – касе, ки ватан надорад) маъмул аст[12, 501-5-8]. Оқибатҳои бешаҳрвандӣ хеле вазнин буда, ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти шахсони бешаҳрванд таъсири калон мерасонад. Шахсони бешаҳрванд, ки ҳеҷ гуна шаҳрвандӣ надоранд, аксар вақт аз ҳуқуқҳои асосӣ маҳрум мемонанд. Бешаҳрвандӣ ба ҳуқуқҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, монанди таҳсил, кор, моликияти хусусӣ, таъминоти иҷтимоӣ, манзил, инчунин ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, аз ҷумла озодии ҳаракат, ҳуқуқи иштироки сиёсӣ ва ғ. таъсир мерасонад[7].

Падидаи бешаҳрвандӣ дар давраи Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ пайдо гардида, замоне, ки гурезагон аз шаҳрвандии худ маҳрум шуда, тадричан аввал аз ҳуқуқҳои муайян ва баъдан аз ҳуди шаҳрвандӣ маҳрум мегардиданд. Дар солҳои охир, баҳусус, пошхӯрии давлатҳо ба ҳолатҳои оварда расонд, ки одамон бешаҳрванд мешаванд. Зеро ҳудудҳо тақсим шуда, тақдирҳои шаҳрвандон ва мансубияти онҳо ба давлати муайян номалум боқӣ мемонд. Сарфи назар аз кӯшишҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ибтидои асри гузашта, аз ҷумла, қабули Конвенсияи Гаага аз соли 1930 оид ба баъзе масъалаҳои марбут ба ихтилофи қонунҳои шаҳрвандӣ, мавҷуд набудани муносибатҳои пайваста дар байни давлатҳо дар масъалаи ба даст овардан ва гум кардани шаҳрвандӣ бахсҳо идома дорад[3]. Ҳоло дар ҷаҳон тақрибан 10 миллион одамон шаҳрвандӣ надоранд, яъне онҳоро ҳеҷ давлат тибқи қонуни худ шаҳрванд намеҳисобад[8, 134]. Бинобарин, барои бехтар намудани вазъи ҳукукии ашхоси бешаҳрванд дар сатҳи байналмилалӣ ва дар дохили давлатҳо санадҳои ҳуқуқӣ қабул карда мешаванд, то ҳадди имкон ашхоси бешаҳрванд аз ҳуқуқу озодиҳои асосӣ то соҳиб шудан ба шаҳрвандии ягон давлат истифода менамоянд.

Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ СММ бо ин мақсад қатъномаҳои 319 А ва В (XI)-ро аз 11 ва 16 августи соли 1950 тасдиқ карда, дар ин асос ба Комиссияи ҳуқуқи байналмилалӣ дархости коркади “лоиҳаи конвенсияҳои байналмилалӣ дар бораи мақом ва коҳиши бешаҳрвандӣ” пешниҳод кард[4]. Ҳамин тариқ дар асоси қатъномаи мазкур Конвенсия оид ба мақоми бешаҳрванд аз соли 1954 (минбаъд Конвенсияи соли 1954) ва Конвенсия оид ба коҳиши бешаҳрвандӣ аз соли 1961 (минбаъд Конвенсияи соли 1961) қабул карда шуд. Конвенсияҳои мазкур бо мақсади муқаррар кардани мақоми бешаҳрвандӣ, танзим ва тақмили вазъи ҳукукии онҳо, таъмини имконоти васеи истифодаи ҳуқуқу озодиҳо, ҳамчунин таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ ва ҳамроҳангсозии қонунгузории миллии давлатҳо қабул шудааст.

Конвенсия оид ба мақоми бешаҳрванд аз соли 1954* аз 42 модда иборат буда, муҳимтарин санади муайянкунандаи вазъи ҳуқуқӣ ва қафолати ҳимояи ҳуқуқҳои шахсони бешаҳрванд мебошад. Дар Конвенсия мақоми шахси бешаҳрванд муайян шуда, як қатор ҳуқуқҳо, аз ҷумла ҳуқуқ ба таҳсил, кор, манзил ва ғ.-ро дар бар мегирад. Он ҳамчунин ба шахсони бешаҳрванд ҳуқуқ ба ҳуччатҳои тасдиқкунандаи шахсият, ҳуқуқи ҳуччатҳои сафар ва ёрии маъмуриро қафолат медиҳад.

Номи конвенсия	Давлатҳои ҳамроҳшуда	Давлатҳое, ки имзо кардаанд
Конвенсия оид ба мақоми бешаҳрвандон Санаи қабул: 28.09.1954	Австрия 8.2.2008, Австралия 13.12.1973, Албания, 23.6.2003, Алҷазоир 15.7.1964, Антигуа ва Барбуда 25.10.1988, Аргентина 1.1.1972, Арманистон 18.5.1994, Базил 13.8.1996, Барбадос 6.3.1972, Белгия 27.5.1960, Белиз 14.9.2006, Бенин 8.12.2011, Боливия 6.10.1983, Босния ва Ҳерцеговина 1.9.1993, Ботсвана 25.2.1969, Булғористон 22.3.2012, Буркина Фасо 1.5.2012, Ватикан 28.9.1954, Гватемала 28.11.2000, Гвинея 21.3.1962, Гондурас 1.10.2012,	Белгия 28.9.1954 Базил 28.9.1954 Коста Рика 28.9.1954 Дания 28.9.1954 Эквадор 28.9.1954 Фаронса 12.1.1955 Олмон 28.9.1954

<p>Таркиб: 42 модда</p> <p>Депозитар: Идораи СММ оид ба масъалаҳои гурезаҳо</p> <p>Шумораи давлатҳои таъриққарда: 80 давлат</p>	<p>Гурчистон 23.12.2011, Дания 17.1.1956, Замбия 1.11.1974, Зимбабве 1.12.1998, Ирландия 17.12.1962, Испания 12.5.1997, Исроил 23.12.1958, Италия 3.12.1962, Кирибати 29.11.1983, Колумбия 30.12.1954, Коста Рика 2.11.1977, Кот Дивуар 3.10.2013, Латвия 5.11.1999, Лесото 4.11.1974, Либерия 11.9.1964, Либия 16.5.1989, Литва 7.2.2000, Лихтенштейн 25.9.2009, Люксембург 27.6.1960, Мадагаскар 20.2.1962, Македония, Малави 7.10.2009, Мексико 7.6.2000, Нигерия 20.9.2011, Нидерланд 12.4.1962, Никарагуа 15.7.2013, Норвегия 19.11.1956, Озарбойҷон 16.8.1996, Олмон 26.10.1976, Панама 2.6.2011, Перу 23.1.2014, Португалия 11.10.2012, Руанда 4.10.2006, Румуния 27.1.2006, Салвадор 28.9.1954, Сенегал 21.9.2005, Сербистон 12.3.2001, Словакия 3.4.2000, Словения 6.7.1992, Собиқ Югослав 18.1.1994, Ст. Винсент ва Гренадинҳо 27.4.1999, Тринидад Тобаго 11.4.1966, Тунис 29.7.1969, Турукманистон 7.12.2011, Уганда 15.4.1965, Украина 25.3.2013, Уругвай 2.4.2004, Фаронса 8.3.1960, Филиппин 22.9.2011, Финландия 10.10.1968, Фичи 12.7.1972, Хорватия 12.10.1992, Ҳондурас 21.11.2001, Чад 12.8.1999, Черногория 23.10.2006, Чин, Чумхурии Корея 22.8.1962, Чумхурии Молдова 19.4.2012, Чумхурии Чех 19.7.2004, Швейсария 3.7.1972, Шветсия 2.4.1965, Шохигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ 16.4.1959, Эквадор 2.10.1970, Эсватини 16.11.1999, Юнон 4.11.1975</p>	<p>Гватемала 28.9.1954 Гондурас 28.9.1954 Исроил 1.10.1954 Италия 20.10.1954 Лихтенштейн 28.9.1954 Люксембург 28.10.1955 Нидерланд 28.9.1954 Норвегия 28.9.1954 Филиппин 22.6.1955 Шветсия 28.9.1954 Швейсария 28.9.1954</p>
--	---	--

*Қадвали 2. Вазъи Конвенсия ба ҳолати соли 2023[13]

Конвенсия оид ба кохиши бешаҳравандӣ аз соли 1961* аз 21 модда иборат буда, дар он асосҳои ба даст овардан, муқаррарот оид ба қатъ шудан ва даст кашидан аз шаҳравандӣ, вазъи ҳуқуқии шаҳравандон ҳангоми гузариши ҳудуд ва уҳдадорихои давлати аҳдкунанда, ҳалли баҳсҳо ва ғайра муайян шудаанд. Дар он уҳдадорихои мушаххас оид ба пешгирӣ ва кам кардани бешаҳравандӣ пешбинӣ шудааст. Илова бар ин, тибқи Конвенсияи соли 1961, давлатҳо вазифадоранд, ки ба қонунгузориҳои худ кафолатҳоеро ворид кунанд, ки ба пешгирии бешаҳравандӣ ҳангоми таваллуд ё дар давраҳои дигари ҳаёт нигаронида шудаанд. Он ҳамчунин кафолатҳои муҳимро барои пешгирии бешаҳравандӣ дар натиҷаи гум кардан ё даст кашидан аз шаҳравандӣ ё ворисии давлат таъмин менамояд.

Номи конвенсия	Давлатҳои ҳамроҳшуда	Давлатҳос, ки имзо кардаанд
<p>Конвенсия оид ба кохиши бешаҳравандӣ</p> <p>Санаи қабул: 30.8.1961</p> <p>Таркиб: 21 модда</p> <p>Депозитар: Идораи СММ оид ба масъалаҳои</p>	<p>Албания 9.7.2003, Ангола 7.10.2019, Аргентина 13.11.2014, Арманистон, 18.5.1994, Австралия 13.12.1973, Австрия 22.9.1972, Озарбойҷон 16.8.1996, Белгия 1.7.2014, Белиз 14.8.2015, Бенин 8.12.2011, Боливия 6.10.1983, Босния Ҳерцеговина 13.2.1996, Бразилия 25.10.2007, Булғористон 22.3.2012, Буркина Фасо 3.8.2017, Канада 17.7.1978, Чад 12.8.1999, Чили 11.4.2018, Колумбия 15.8.2014, Конго 10.10.2023, Коста Рика 2.11.1977, Котдивуар 3.10.2013, Хорватия 22.9.2011, Чумхурии Чех 19.12.2001, Дания 11.7.1977, Чумхурии Доминикан 5.12.1961, Эквадор 24.9.2012, Эсватини 16.11.1999, Финландия 7.8.2008, Гамбия, 1.7.2014, Гурчистон 1.7.2014, Олмон 31.8.1977, Гватемала 19.7.2001, Гвинея 17.7.2014, Гвинея Бисау 19.9.2016, Ҳаити 27.9.2018, Гондурас 18.12.2012, Венгрия 12.5.2009, Исландия 26.1.2021, Ирландия 18.1.1973, Италия 1.12.2015, Ямайка 9.1.2013, Кирибати 29.11.1983, Латвия 14.4.1992, Лесото 24.9.2004,</p>	<p>Чумхурии Доминикан 5.12.1961, Фаронса 31.5.1962, Исроил 30.8.1961, Нидерланд 30.8.1961, Британияи Кабир 30.8.1961.</p>

<p><i>гурезаҳо</i></p> <p>Шумораи давлатҳои тасдиқкарда: 80 давлат</p>	<p>Либерия 22.9.2004, Либия 16.5.1989, Лихтенштейн 25.9.2009, Литва 22.7.2013, Люксембург 21.9.2017, Мали 27.5.2016, Черногория 5.12.2013, Мозамбик 1.10.2014, Зеландияи Нав 20.9.2006, Никарагуа 29.7.2013, Нигер 17.6.1985, Нигерия 20.9.2011, Македонияи Шимолӣ 3.1.2020, Норвегия 11.11.1971, Панама 2.6.2011, Парагвай 6.6.2012, Перу 8.12.2014, Филиппин 24.3.2022, Португалия 1.10.2012, Ҷумҳурии Молдова 19.4.2012, Румуния 27.1.2006, Руанда 4.10.2006, Сао Том ва Принсипи 15.1.2024, Сенегал, 21.9.2005, Сербия 7.12.2011, Сиреа Леоне 9.5.2016, Словакия 3.4.2000, Испания 25.9.2018, Шветсия 19.2.1969, Того 14.7.2021, Тунис 12.5.2000, Туркменистон 29.8.2012, Украина 25.3.2013, Иттиҳоди Мутаҳидидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ 29.3.1966, Уругвай 21.9.2001</p>
---	--

*Қадвали 2. Вазъи Конвенсияҳо ба ҳолати соли 2023[14]

Масъалаҳои бештаре, ки шахсони бешаҳрванд рӯ ба рӯ мешаванд, аз инҳо иборатанд: мушкилоти марбут ба қочоқи занон; дуздидан ё нобуд шудани ҳуҷҷатҳои қайди онҳо, ки аксар вақт исботи шаҳрвандии онҳоро ҳангоми кӯшиши баргаштан ба кишвари шаҳрвандии худ ғайриимкон месозад; ҳолатҳои боздошти тӯлонӣ; мушкилот ҳангоми сабти издивоҷ ва таваллуди кудакон ва дигар мушкилот.

Мақсади асосии санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки барои ҳалли масъалаи бешаҳрвандӣ пешбинӣ шудаанд, қафолат ва ҳимояи давлатии ҳуқуқ озодиҳои асосии шахсони бешаҳрванд бо роҳи таҳким бахшидан дар қонунгузорию худ мебошад. Конвенсияҳо оид ба мақоми бешаҳрвандӣ воситаи устувори пешгирии бешаҳрвандӣ ва механизми ҳалли он буда, муайян мекунанд, ки барои пешгирии ҳолатҳои бешаҳрвандӣ кӣ масъул аст. Қоҳиши бешаҳрвандӣ, ки дар навбати худ ба қоҳиши мушкилоти дигар аз ҷумла: маҳрумӣ аз ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ, ба вучуд омадани нооромиву ҳалалдор гардидани амният ва кӯчонидани эҳтимоливу маҷбурӣ одамон мусоидат мекунанд. Бо дарназардошти мушкилоти зиёде, ки шахсони бешаҳрванд зимни татбиқи ҳуқуқҳои асосии худ рӯ ба рӯ мешаванд, СММ тавсия менамояд, ки дорад, ки аксар кишварҳои ҷаҳон Конвенсияҳои номбаршударо қабул кунанд. Ҳамаи давлатҳои ҷаҳон ба мутобиқгардонии қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ бо мақсади мусоидат ба ҳалли масъалаҳои шахсони бешаҳрвандӣ иштирок кунанд

Конвенсияҳо оид ба бешаҳрвандӣ арзиши худро барои давлатҳо собит намуда, нуқтаи ибтидоии муколамаи байни онҳо барои пешбурди ҳалли муассир ва муайян кардани он, ки шахс бо кадом давлат робитаи наздик дорад ва мувофиқан, шаҳрвандии кадом давлат барои ин шахс бояд таъмин карда шавад, ба ҳисоб меравад[3]. Яке аз ҷанбаҳои мусбӣи Конвенсия соли 1961 дар он ифода меёбад, ки ба давлатҳои уҳдадорҳои пешниҳоди шаҳрвандӣ дар ҳолатҳои мушаххасро пешбинӣ кардааст.

Мувофиқи моддаи 1 Конвенсияи соли 1961 давлати аҳдкунанда уҳдадор аст, ки шаҳрвандии худро ба ҳар як шахси дар ҳудуди он таваллудшуда, ки дар акси ҳол бешаҳрванд аст, диҳад, гарчанде ки ин давлат метавонад барои додани шаҳрвандии худ чунин шартҳои муқаррар карда бошад: синну соли мурочиат, ҷои истиқомати муқаррарӣ, гунаҳкор набудан дар содир кардани ҷиноят, содир накардани ҷиноятҳо бар зидди амнияти давлатӣ ё маҳрум нагардидан ба муҳлати 5 сол аз озодӣ. Аммо шартҳои маҳдудкунанда дар ҳолатҳои татбиқ намегарданд, ки кӯдак дар никоҳ дар ҳудуди давлати аҳдкунанда таваллуд шуда бошад ва модараш шаҳрвандии ин давлатро дошта бошад; дар чунин ҳолатҳо кӯдак шаҳрвандиро ҳангоми таваллуд пайдо мекунанд, агар вай дар акси ҳол шаҳрвандӣ надошта бошад.

Баъд аз пошхурии Иттиҳоди Шӯравӣ, дар ИДМ, Аврупои Шарқӣ ва Балкан қонунҳои нав дар бораи шаҳрвандӣ қабул шуданд, ки то андозае ба ҳалли масъалаи бешаҳрвандӣ мусодат кард. Бо вучуди ин, барои бомуваффақият татбиқ кардани муқаррароти қонуни мушаххаси шаҳрвандӣ, шахс бояд ё дар кишвар қонунӣ зиндагӣ

кунад ё мақоми ҳуқуқи аз ҷониби ин давлат эътирофшуда дошта бошад. Бисёр шахсони бешаҳрванд маҷбуранд, ки бидуни мақоми ҳуқуқӣ зиндагӣ кунанд, аз ҷумла: бе алоқаи ҳуқуқӣ бо давлат дар шакли шаҳрвандӣ, бе асосҳои қонунии иқомат дар ҳудуди ин ё он давлат ва мавҷуд набудани механизмҳои муассири батартибдарории вазъи онҳо дар давлати иқомат.

Тибқи таҳлилҳои муҳаққиқон тақрибан дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ беш аз 100000 шахсони бешаҳрванд зиндагӣ мекунанд. Қариб ҳамаи шахсони бешаҳрванд, ки дар Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Туркменистон истиқомат мекунанд, собиқ шаҳрвандони ИЧШС буда, бинобар ворисии давлатҳо бешаҳрванд гардиданд. Дар ҳалли масъалаҳои бешаҳрвандӣ аз ҷониби кишварҳои Осиеи Марказӣ пешравиҳои назаррас ба даст оварда шудаанд. Шумораи зиёди одамон шаҳрвандӣ гирифтанд, ҳазорон нафари дигар бояд муайян шаванд ва баъзеҳо аллакай мунтазири ҳалли масъала мебошанд. Микёси мушкилот то ҳол пурра дарк нашудааст ва бисёре аз парвандаҳо аз аввалҳои солҳои 90-ум ба далели камбудии дар қонунгузорӣ ва расмиёти душвори дарёфти шаҳрвандӣ мунтазири ҳалли онҳо буданд. Гузашта аз ин, набудани кафолатҳои таъсирбахши ҳуқуқӣ ва муҳоҷирати байналмилалӣ боиси ҳодисаҳои нави бешаҳрвандӣ гардид[2].

Бо дар назардошти муҳимияти принципҳои Конвенсияи соли 1961, амалияи давлат муҳим мебошад. То ҳол 94 давлат Конвенсияи соли 1954 ва 75 давлат Конвенсияи соли 1961-ро ба тасвиб расонидаанд. Бо вучуди ин, мундариҷаи ин Конвенсияҳо принципҳои асосии ҳуқуқи инсон, аз ҷумла ҳуқуқ ба шаҳрвандӣ ва ҳуқуқи маҳрум нашудан аз шаҳрвандии худро инъикос мекунад, ки дар моддаи 15 Эълумияи умумии ҳуқуқи башар, моддаи 5 Паймони байналмилалӣ дар бораи барҳам додани ҳама шаклҳои таъйизи наҷодӣ аз соли 1965, моддаи 24, Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ аз соли 1966 ва моддаҳои 7 ва 8 Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак аз соли 1989-ро баён ёфтаанд[5]. Қобили зикр аст, ки ҳуқуқ ба гирифтани шаҳрвандӣ аллакай дар бархе аз санадҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қатъномаи 55/153 Ассамблеяи Генералӣ аз 12 декабри соли 2000 (шаҳрвандии шахсони воқеӣ вобаста ба ворисии давлатҳо), Конвенсияи аврупоӣ дар бораи шаҳрвандӣ аз соли 1997, Конвенсияи Шӯрои Аврупо оид ба пешгирии бешаҳрвандӣ дар робита ба ворисии давлат аз соли 2006, Конвенсияи Амрико оид ба ҳуқуқи инсон аз соли 1969, Конвенсияи ИДМ дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон аз соли 1995, Конвенсияи ИДМ дар бораи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба масъалаҳои граждандӣ, оилавӣ ва ҷиноятӣ (1995) ва ғ. муқаррар шуда, дар моддаҳои алоҳидаи онҳо мақоми «шаҳсони бешаҳрванд» муайян шудаанд.

Дар миёни давлатҳои Осиеи Марказӣ Туркменистон ба ҳарду Конвенсия ҳамроҳ шуда, инчунин қонунгузориҳои миллии худро ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ гардонид. Илова бар ин, пешравиҳо дар самти пешгирии пайдоиши ҳодисаҳои нави бешаҳрвандӣ ба даст оварда шудаанд. Ҳамин тариқ, агар кӯдак дар ҳудуди Туркменистон таваллуд шавад, ҳатто агар волидонаш бешаҳрванд бошанд ҳам, ба ӯ шаҳрвандии ин кишвар дода мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ соли 2014 лоиҳаеро барои ҷилавгирӣ аз ҳолатҳои бешаҳрвандӣ ва рафъи ҳолатҳои мавҷудаи бешаҳрвандӣ оғоз кард. Комиссариати олии СММ оид ба гурезагон дар ҳамкории зич бо Ҳукумат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ барои фаҳмидани мушкилоти бешаҳрвандӣ ба кори муайянсозӣ ва бақайдгирӣ оғоз кард. Илова бар лоиҳаи сабти ном, Комиссариати олии СММ оид ба гурезагон дар Тоҷикистон барои баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ дар бораи масъалаҳои бешаҳрвандӣ ва пешниҳоди экспертизаи техникӣ ба мақомоти дахлдори давлатӣ чихати ворид намудани тағйироти зарурӣ ба қонунгузорӣ ҳамкорӣ мекунад.

Моҳи августи соли 2015 Қонуни нави конституционии «Дар бораи шаҳрвандӣ» қабул шуд, ки дар он як қатор муқаррарот чихати пешгирӣ ва кам кардани шумораи шахсони бешаҳрванд, инчунин муқаррароте, ки ба гирифтани шаҳрвандӣ (натурализатсия) мусоидат мекунанд, бо тартиби соддакардашудаи категорияи шахсони бешаҳрвандро дар

бар мегирад. Меъёри “шахсоне, ки дар муддати панҷ сол дар хорич аз кишвар зиндагӣ мекунад ва дар консулгарӣ сабти ном нашудаанд, метавонанд аз шахрвандӣ маҳрум карда шаванд” бекор карда шуд[2].

Конвенсияи соли 1954 низоми ҳифзи ҳуқуқҳои шахсони бешаҳрвандро муқаррар мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори дигар давлатҳо уҳдадориҳо оид ба додани мақоми ҳимояи муҳоҷирони бешаҳрванд, таъмини сабти асноди таваллуд бо мақсади пешгирии бешаҳрвандӣ, баррасии масъалаи имконияти ҳамроҳшавӣ ба конвенсияҳо, муайян кардани маълумоти миқдорӣ ва сифатӣ дар бораи гуруҳҳои шахсони бешаҳрвандро бу душ гирифт.

Пас аз оғози маъракаи #IBelong (Ман мансубият дорам!) оид ба додани ҳуҷҷатҳои шахрвандӣ барои ҳамаи шахсоне, ки ба он ҳуқуқ доранд, дар Ҷумҳурии Доминикан, Ироқ, Яман, Кения, Кот-д'Ивуар, Латвия, Малайзия, Нигер, Тоҷикистон, Таиланд ва Филиппин низ баъзе пешрафтҳо ба даст оварда шуданд. Ҳамчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба уҳдадориҳои қонунгардонии ҳуҷҷатҳои шахсоне, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриқонуни истиқомат доранд, ислоҳоти низоми сабти асноди ҳолати шахрвандӣ, таъмини кафолатҳои умумӣ, бақайдгирии таваллуди кӯдакон сарфи назар аз вазъи ҳуқуқӣ ва омӯзиши масъалаҳои бешаҳрвандӣ дар доираи барӯйхатгирии миллии аҳоли ва манзил (барои соли 2020) қонунгузори худро такмил дода шуда, дигар корҳои амалӣ анҷом дода шудаанд[11, 32].

Тибқи гузориши Комиссариати олии СММ оид ба гурезагон солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рафъи вазъи бешаҳрвандӣ дар кишвар пайваста тадбирҳо меандешад. Дар соли 2014 Вазорати корҳои дохилӣ ва Дастгоҳи иҷроияи Президент дар якҷоягӣ бо Комиссари Олии СММ оид ба гурезагон лоиҳаи миллии озмоиширо барои омӯзиши сатҳи бешаҳрвандӣ дар он минтақаҳои оғоз карданд, ки шумораи зиёди шахсони бешаҳрванд ё зери ҳафв зиндагӣ мекунад. Аз соли 2014 то нимаи соли 2016 бо ширкати Ҳукумати Тоҷикистон, созмонҳои ҷомеаи шахрвандӣ ва дастгирии техникаи Комиссариати олии СММ оид ба гурезагон ҳудуди 22000 нафаре, ки шахрвандиашон муайян нашудааст, бо шумули дорандагони шиносномаҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ шиносӣ карда шуданд. Аз ин шумора 3400 нафар барои тасдиқи шахрвандӣ мурочиат кардаанд ва то нимаи соли 2016 зиёда аз 2100 нафар тасдиқи худро гирифтаанд. Асоси татбиқи бомуваффақияти лоиҳа дастгирии мақомоти маҳаллӣ, аз ҷумла ҳукуматҳо (мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ) ва Ҷамоатҳо (мақомоти худидоракунии деҳот) буд. Илова бар ин, Гурӯҳи кории байнидоравӣ оид ба масъалаҳои шахрвандӣ ва бешаҳрвандӣ, ки дар назди ҳукумат таъсис ёфтааст, таҳти раёсати намояндагони Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни “Дар бораи авф” таҳия шуда, барои ҳалли мушкилоти шахсони бешаҳрванд мусоидат менамояд. Унсурҳои дигари муҳими ҳалли мушкилоти шахсони бешаҳрванд ё гурӯҳҳои зери хатар дастрасӣ ба расмиёти дарёфти шахрвандӣ ва гирифтани ҳуҷҷатҳои дахлдор дар деҳоти наздисарҳадии кишвар мебошад. Пешравӣ дар ин самт тавассути расонидани ёрии ҳуқуқӣ бо мусоидати Муассисаи давлатии «Маркази ёрии ҳуқуқӣ» ба даст омад[5, 49].

Дар сатҳи миллий, моҳи августи соли 2016 намояндагони сохторҳои давлатии Тоҷикистон дар мизи мудаввар, ки аз ҷониби Комиссариати олии СММ оид ба гурезагон ташкил карда шудааст, вобаста ба пайвастан ба конвенсияҳо оид ба бешаҳрвандӣ муколама баргузор карданд. Ба он намояндагон аз ҳукуматҳои Молдова ва Гурҷистон барои мубодилаи таҷриба ва шиносӣ вобаста ба мушкилоте, ки кишварҳоиашон пеш аз шомил шудан ба конвенсияҳо ва баъд аз он рӯбарӯ шуданд, даъват гардида буданд[9].

Ҳамин тариқ, ҳамроҳшавӣ ба санадҳои байналмилалӣ ва татбиқи муқаррароти санадҳои байналмилалӣ бо роҳҳои гуногун амалӣ карда мешавад. И.В. Плюгина яке аз роҳҳои онро чунин асоснок менамояд, ки давлат метавонад бе тасвиби санади байналмилалӣ муқаррароти онро дар қонунгузориҳои миллий ба инобат гирад. Ин усулро бисёр кишварҳои пешрафта истифода мебаранд. Умуман, ҳар як давлат масъалаҳои

додани шаҳрвандии худро мустақилона ҳал мекунад, ки ин аз мавҷудияти соҳибхитиёрии он шаҳодат медиҳад [10, 111-117]. Бинобарин, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар қатори дигар кишварҳо муқаррароти конвенсияро аллакай дар қонунҳои худ муайян карда, заминаи қоғизии таъминоти ҳуқуқҳои шахсони бешаҳрванд аллакай мавҷуд мебошад.

Дар Конвенсияи соли 1954 чунин ҳуқуқҳои озодиҳо ва чораҳои муқаррар кардааст: роҳ надодан ба таъбир (моддаи 2), озодии эътиқод (моддаи 3), мақоми шахсӣ (моддаи 12), молу мулкӣ манқул ва ғайриманқул (моддаи 13), ҳуқуқҳои муаллифӣ ва саноатӣ (моддаи 14), ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ (моддаи 15), ҳуқуқ ба муроҷиат ба суд (моддаҳои 16), ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти муайян ва гирифтани таҳассус (моддаҳои 17-19), таъминоти иҷтимоӣ (ҳуқуқ ба манзил, маориф, ёрии давлатӣ, қонунгузори меҳнат (моддаҳои 20-24), мусоидати маъмури (моддаи 25), озолии ҳаракат, ҳуҷҷати шахсият ва сафар, содироти воридоти молу мулк (моддаи 26-30), хорич кардан ва натурализатсия (моддаҳои 31-32).

Агар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо меъёрҳои Конвенсияи соли 1954 муқоиса намоем аксар ҳуқуқҳои озодиҳои шахсони бешаҳрвандро дар қонун муқаррар кардааст, аз ҷумла: баробарии ҳуқуқҳои озоӣ ва уҳдадорӣ, ҳуқуқ ба будубоши доимӣ ва муваққатӣ, ҳуқуқ ба паноҳгоҳи сиёсӣ, ҳуқуқ ба фаъолияти меҳнатӣ, истироҳат, ҳифзи саломатӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, манзил, ҳуқуқҳои молу мулкӣ ва шахсии ғайримолу мулкӣ, ҳуқуқ ба таҳсил, истифодаи дастовардҳои фарҳангӣ, иштирок дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, озолии вичдон, муносибатҳои оилавӣ, уҳдадорӣ супоридани андоз, боҷ ва пардохтҳои хатмӣ, ҳимояи ҳуқуқҳо, ҳуқуқи ворид шудан ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баромадан аз ҳудуди он, ихроҷи маъмури (моддаҳои 4-32),

Ҷамчунин ҳуқуқҳои озодиҳои шахсони бешаҳрванд дар дигар санадҳои байналмилалӣ, Эълумияи умумии ҳуқуқи башар аз соли 1948, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои озодиҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ва Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои озодиҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ аз соли 1966 инъикос ёфтаанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф ва ба тасвиб расонидааст. Бо дарназардошти уҳдадорӣ байналмилалӣ зарур аст, ки паёмадҳои ҳамроҳшавӣ ба Конвенсияҳои зикршуда, вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва дигар масъалаҳои ҷойдошта амиқ омӯхта шаванд.

Адабиёт

1. Безгражданства в регионе ОБСЕ. Международные стандарты и примеры передового опыта – 2016. – С. 49.
2. Безгражданство в Центральной Азии. Захираи электронӣ: <https://centans.net/ru/problem-bezgrajdanstva/bezgrazhdanstvo-v-centralnoy-azii/> . Санаи муроҷиат: 28.05.2024.
3. Бэтчелор Кэрл. Международная правовая система, касающаяся вопросов безгражданства и доступа лиц без гражданства // Журнал международного права и международных отношений 2011 — № 2. Захираи электронӣ: <https://evolutio.info/ru/journal-menu/2011-2/2011-2-batchelor>. Санаи муроҷиат. 27.05.2024.
4. Гай С. Гудвин-Гилл. Конвенция о сокращении безгражданства. Захираи электронӣ: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/crs/crs_r.pdf. Санаи дастрасӣ: 27.05.2024.
5. Доклад Генерального секретаря под названием «Права человека и произвольное лишение гражданства» (A/HRC/13/34, 14 декабря 2009 года)
6. Заявление УВКБ ООН на 10-м Подготовительном совещании ОБСЕ по вопросу выполнения обязательств касательно принципа человеческого измерения, Душанбе, 30 мая 2016 года // Руководство по вопросам
7. Майкл Могенсен. (Организация Объединенных Наций. Департамент общественной информации. Комиссия по правам человека). Экономические, социальные и культурные права: руководство для национальных правозащитных учреждений. № 12. Нью-Йорк и Женева, 2005. – С. 20-201. – 210 с.
8. Муллаярова П.А. Международно-правовые проблемы безгражданства // International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol. 11-3 (62), 2021. –С. 134.

9. Новостной материал УВКБ ООН, Представители органов государственной власти Республики Таджикистан обсуждают присоединение к конвенциям о безгражданстве (электронный ресурс), Душанбе, Таджикистан, 15 августа 2016 г., доступно по ссылке: <http://unhcr.kz/rus/news-of-the-region/news/2588/>.

10. Плюгина И. В. О статусе апатридов и сокращении безгражданства в Российской Федерации // Журнал российского права № 5 — 2011. – С. 111-117

11. Сегмент высокого уровня по проблеме безгражданства: результаты и основные моменты. Справочная информация к сегменту высокого уровня по проблеме безгражданства. UNHCR, Geneva, 2020. – С. 32.

12. Трифонова К.В., Трифонов С.Н. Безгражданство как конституционно-правовой статус // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Юридические науки. 2019. Т. 5 (71). № 4. С. 501-508;

13. States Parties to the 1954 Convention relating to the Status of Stateless Persons. Захираи электронӣ: <https://www.unhcr.org/media/states-parties-1954-convention-relating-status-stateless-persons>. Санаи дастрасӣ: 14.6.2024

14. United Nations Treaty Collection. Захираи электронӣ: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=V-4&chapter=5. Санаи дастрасӣ: 14.6.2024.

**МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ ВА
ЧОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ.
АЛОҚАИ МУТАҚОБИЛА**

**ПРАВОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И
ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО.
ВЗАИМНАЯ СВЯЗЬ**

**LEGAL AWARENESS AND CIV-
IL SOCIETY.**

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, маърифат, маърифати ҳуқуқӣ, чомеа, шаҳрванд, чомеаи шаҳрвандӣ, қойда, рафтор, рафтори ҳуқуқӣ, таълим, дониш, таълими ҳуқуқӣ, барнома, Тоҷикистон, иҷтимоӣ, нақш, татбиқ, таблиғот, унсур.

Ключевые слова: закон, образование, юридическое образование, гражданин, гражданское общество, статус, поведение, правовое поведение, образование, знания, юридическое образование,

Шарипов Абдулвахоб Махдиевич - муаллими калони кафедраи чомеаиносии Донишгоҳи байналмиллалии сайёҳи ва соҳибқории Тоҷикистон

Шарипов Абдулвахоб Махдиевич – старший преподаватель кафедры социологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Sharipov Abdulvahob Mahdievich – senior lecturer of the Department of Sociology of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

E-MAIL: yahob.mahdy@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаи муҳим ва асосӣ маърифати ҳуқуқӣ ва алоқаи мутақобилаи он бо чомеаи шаҳрвандӣ зерин омӯзиш қарор дода шудааст. Дар ин ҷо паҳлуҳои гуногуни ин масъала, бо назардошти сарчашмаҳои гуногуни илмӣ-оммавӣ баррасӣ ва таҳқиқ шудаанд. Муаллиф қайд мекунад, ки маърифати ҳуқуқӣ барои ташаккули чомеаи солим ва беҳатар нақши асосӣ мебозад. Ба воситаи он шаҳрвандон на танҳо ба фаҳмиши қоидаҳои ҳуқуқӣ мерасанд, балки масъулиятшинос ва ҳушёр дар назди қонун мешаванд. Дар ин раванд, нақши таълими ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ дар ташаккули маърифати ҳуқуқӣ хеле муҳим аст. Барои ҳалли мушкилоти маърифати ҳуқуқӣ, лозим аст, ки барномаҳои таълимӣ ва иттилоотӣ таҳким ёбанд ва таблиғи ҳуқуқӣ дар байни шаҳрвандон фаълтар гардад. Маърифати ҳуқуқӣ на танҳо маҷмуи донишҳо, балки як унсурҳои муҳими ҳаёти шаҳрвандӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Вай барои ташаккули чомеаи мутамаддин ва беҳатар, ки ҳуқуқҳо ва озодиҳои ҳар як шахс ҳифз мешаванд, асос мегузорад. Тавассути таълим ва иттилоот, маърифати ҳуқуқӣ метавонад ба ташаккули шаҳрвандони фаъоли ҳуқуқшинос, масъулиятшинос ва эҳтиёткор кӯмак расонад. Дар ин замина, ҳамкориҳои муассир байни ниҳодҳои давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ВАО барои ташаккули маърифати ҳуқуқӣ нақши муҳим мебозад.

Аннотация. В данной статье изучается важный и главный вопрос правовое образование и его взаимодействие с гражданским обществом. Здесь обсуждаются и исследуются различные аспекты данного вопроса с учетом различных научно-публичных источников. Автор отмечает, что правовое образование играет ключевую роль в формировании здоро-

программа, Таджикистан, социальный, роль, реализация, пропаганда, элемент.

Keywords: law, education, legal education, society, citizen, civil society, status, behavior, legal behavior, education, knowledge, legal education, program, Tajikistan, social, role, implementation, propaganda, element.

вого и безопасного общества. Благодаря этому граждане не только понимают правовые нормы, но и становятся ответственными и бдительными перед законом. В этом процессе очень важна роль юридического образования и законодательства в формировании правовых знаний. Для решения проблемы правового образования необходимо усилить образовательные и информационные программы, активизировать правовую пропаганду среди граждан. Правовое образование – это не только совокупность знаний, но и важный элемент гражданской и общественной жизни. Оно закладывает основу для формирования цивилизованного и безопасного общества, в котором защищены права и свободы каждого человека. Посредством образования и информации правовое образование может помочь сформировать активных законных, ответственных и осторожных граждан. В этом контексте важную роль в формировании правовых знаний играет эффективное сотрудничество государственных учреждений, общественных организаций и средств массовой информации.

Annotation. This article examines the important and main issue of legal education and its interaction with civil society. Various aspects of this issue are discussed and examined here, taking into account various scientific and public sources. The author notes that legal education plays a key role in the formation of a healthy and safe society. Thanks to this, citizens not only understand legal norms, but also become responsible and vigilant before the law. In this process, the role of legal education and legislation in the formation of legal knowledge is very important. To solve the problem of legal education, it is necessary to strengthen educational and information programs, intensify legal propaganda among citizens. Legal education is not only a set of knowledge, but also an important element of civil and public life. It lays the foundation for the formation of a civilized and safe society in which the rights and freedoms of each person are protected. Through education and information, legal education can help form active, legal, responsible and cautious citizens. In this context, an important role in the formation of legal knowledge is played by effective cooperation between government agencies, public organizations and the media.

Маърифати ҳуқуқӣ яке аз омилҳои муҳими ташаккул ва рушди ҷомеаи муосир ба шумор меравад. Он барои таъмини амният, ҳимояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои шаҳрвандон нақши калидӣ мебозад. Идомаи пешрафти ҷамъият бе фаҳмиши амиқи ҳуқуқӣ ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, омӯзиши маърифати ҳуқуқӣ ва таъсири он ба ҷомеа ҳамеша мавзӯи муҳими тадқиқоти илмӣ ва иҷтимоӣ буда, дар тӯли солҳо тавачҷуҳи зиёди олимони ва таҳлилгарони гуногунро ба худ ҷалб кардааст.

Дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд: «Амалӣ намудани меъёрҳои Конститутсия ба мо имкон дод, ки пояҳои устувори ҷомеа ва давлатро созмон диҳем, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллиро таҳким бахшем, рушди устувори иқтисодии кишварамонро таъмин намоем, барои ҳар як шаҳрванди мамлакат шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро муҳайё созем. Бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки соли 2024 ба ифтихори ин санаи бисёр муҳимми таърихӣ «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон карда шавад» [6; с. 1]. Ҳамин тариқ, бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намудани соли 2024» аз 30 декабри соли 2023, таҳти № 668 қабул гардид.

Маърифати ҳуқуқӣ на танҳо маҷмӯи донишҳо дар бораи қонун ва қоидаҳои ҳуқуқӣ мебошад, балки он ҳамчунин маърифати шаҳрвандӣ ва масъулияти шахсӣ дар назди қонунро дар бар мегирад. Маърифати ҳуқуқӣ бояд ба инкишофи масъулияти иҷтимоии шаҳрвандон мусоидат кунад ва ба тарбияи ҳуқуқӣ ва эҳтироми ҳуқуқҳо ва озодиҳои дигарон роҳнамоӣ кунад. Дар ҷомеаи муосир рушди маърифати ҳуқуқӣ метавонад ба пешгирии низоъҳои иҷтимоӣ ва таҳкими ҳамоҳангӣ миёни шаҳрвандон кӯмак расонад. Ба қавли А. Шарифзода, «Маърифати ҳуқуқӣ воситаи асосӣ барои таъмин намудани адолати иҷтимоӣ ва ҳамоҳангӣ дар ҷомеа мебошад» [10; с. 115].

Ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд ду воқеияти аз ҷиҳати таърихӣ ва ирсӣ ба ҳам алоқаманди ҷомеаи мутамаддини муосир ба ҳисоб мераванд, ки аз ҷиҳати ташкили худ демократӣ мебошанд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мавҷудият ва рушди худ ба мавҷудияти давлатдорӣ демократӣ ва рушди низоми ҳуқуқии демократӣ вобастагӣ дорад. Барои фаъолияти давлати ҳуқуқбунёд сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуқӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ, ки дар натиҷаи воқеӣ – ҷомеаи шаҳрвандӣ таҷассум ёфтаанд, зарур аст. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки ташаккули давлати ҳуқуқбунёд, рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ташаккули фарҳанги (маърифати) ҳуқуқӣ равандҳои ба ҳам вобастаанд [9; с. 170].

Муҳаққиқон фарҳанги ҳуқуқии муосирро ҳамчун фарҳанги ҳуқуқии ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёди рушдкарда ва самаранок амалкунанда муайян мекунанд. «Дар моҳият ва ғояи асосии худ вай фарҳанги эътироф, ҳифз ва татбиқи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ҳамчун арзишҳои олии ифода мекунанд. Маърифати ҳуқуқии муосир бо чунин хусусиятҳои сифатӣ, ба монанди аҳамияти ҳалкунандаи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар ташкили ҳуқуқии ҳаёти ҷамъият ва давлат; дар шуури ҳуқуқии омма ташаккул додани ҳисси эҳтиром ба қонун ва тартибот, ғояҳо ва арзишҳои волоияти ҳуқуқ; татбиқи амалии принципҳои конститутионизм ва волоияти қонун... фаъолияти ҳуқуқии шаҳрвандон, тавсиф мешавад» [2, с. 273].

Дар таҳқиқоти ҳуқуқшиносони муосир, мафҳуми маърифати ҳуқуқӣ ҳамеша бо ду унсур асосӣ — донишҳои ҳуқуқӣ ва ҳисси масъулиятшиносӣ дар назди қонун алоқаманд аст. Олимон ба ду равиши асосӣ дар омӯзиши маърифати ҳуқуқӣ тавачҷуҳ мекунанд: 1) маърифати ҳуқуқии формалӣ ва 2) маърифати ҳуқуқии ғайриформалӣ.

1. «*Маърифати ҳуқуқии формалӣ*» – ин фаҳмиши қоидаҳои ҳуқуқӣ ва тартиботи он дар сохторҳои давлатӣ мебошад. Ин маърифати шахсӣ бо воситаи омӯхтани қонунҳо, қоидаҳо ва принципҳои ҳуқуқӣ ба даст меояд. Ин равиш бештар ба донишгоҳҳо ва муассисаҳои таълимии ҳуқуқӣ марбут аст.

2. «*Маърифати ҳуқуқии ғайриформалӣ*» – ин омӯзиши ҳуқуқҳо ва қоидаҳо дар заминаи фаъолияти ҳаррӯзаи шахс мебошад. Ин равиш бештар ба таҷрибаҳои зиндагӣ ва маърифати шахсони инфиродӣ алоқаманд аст. Қ. Саъдуллоев қайд мекунанд, ки «маърифати ҳуқуқии ғайриформалӣ нақши муҳим дар ташаккули маърифати шахсӣ ва иҷтимоии шаҳрвандон дорад» [8; с. 89].

Қонунгузориҳои ҳар як кишвар асоси маърифати ҳуқуқӣ мебошад. Дар Тоҷикистон низ қонунгузорӣ ҳамчун воситаи ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон ва танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши муҳим дорад. Қонунҳо барои шаҳрвандон дастурҳо ва меъёрҳои муайяни рафториро муайян мекунанд, ки ба тартиботи ҷамъиятӣ ва ҳифзи

ҳукуку озодихои инсон мусоидат мекунад. С. Курбонов қайд мекунад, ки "қонунгузорӣ на танҳо воситаи ҳимояи ҳуқуқҳо, балки василаи тарбияи маърифати ҳуқуқӣ мебошад" [4; с. 67].

Аз тарафи дигар, маърифати ҳуқуқӣ ҳамчун натиҷаи ин қонунгузорӣ таҳия мешавад ва тавассути таълим ва иттилоот ба шаҳрвандон расонида мешавад. Дар ин замина, нақши мактабҳо, донишгоҳҳо ва ВАО дар паҳн кардани маърифати ҳуқуқӣ хеле муҳим аст. Тавассути ин раванд, шаҳрвандон ба донишҳо ва малакаҳои зарурӣ дар бораи ҳукуку озодихои худ дастрасӣ пайдо мекунад.

Таълими ҳуқуқӣ ҳамчун яке аз воситаҳои асосии баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон нақши муҳим мебозад. Ба қавли Ҳ. Ризоев, "таълими ҳуқуқӣ бояд ба таври мақсаднок роҳандозӣ шавад, то ки ҷавонон ба раванди ҳуқуқшиносӣ ва масъулияти иҷтимоӣ омода шаванд" [7; с. 101]. Ба андешаи ӯ, ба ҷузъ таълими ҳуқуқӣ, корҳои маърифатӣ ва ташвиқот низ бояд дар барномаи таълимӣ дохил карда шаванд, то маърифати ҳуқуқӣ дар сатҳи амалӣ бештар паҳн гардад.

Бояд қайд кард, ки мақсад аз эълон намудани "Соли 2024 - соли маърифати ҳуқуқӣ" ин аз дарк намудани аҳолии кишвар ҳукуку озодихои худ, ҳимояи манфиатҳои худ, тарғиби арзишҳои демократӣ, мустақкам намудани ниҳоди ҳукуки инсон, муносибати эҳтиромона бо он, баланд бардоштани мақоми қонун, тарбияи шаҳрвандон дар руҳияи эҳтиром нисбат ба қонун ва таъмин намудани волоияти қонун, ташаккул додани низоми устувори рафтори ҳуқуқӣ ва ғ. мебошад. Имрӯз доштани донишҳои ҳуқуқӣ ба ҳама шаҳрвандони кишвар зарур ҳисобида мешавад. Он фарогири дарки принципҳои демократии давлат, равандҳои сиёсӣ, низоми судӣ, масъалаҳои ҷиноятӣ ва ҳуқуқӣ мебошад, ки имкон медиҳад ҳар як шаҳрванди кишвар дар тамоми ҳаёти ҷамъиятии давлат иштирок кунад ва зиндагии мустақил ба худ бисозад.

Дар ин ҷода риояи қонунҳо, қойдаҳо, конститутсия, тартиботи ҷамъиятӣ аз манфиатҳои ҳоли нест. Маҳз бо донишҳои ҳуқуқҳои худ, дар ҷомеаи муосир метавон суботи ҷамъиятиро таъмин кард. Дарки ҳуқуқ ва доштани фарҳанги ҳуқуқӣ барои ҳаёти ҳаррӯза, фаъолият, тичорат, муносибатҳои оилавӣ, баҳсҳои молумулқӣ, пардохти андоз, бастанӣ шартномаҳо, ҳуҷжатгузорӣ ва ғ. зарур буда, барои ҳалли масъалаҳои гуногун мусоидат хоҳад кард. Ба андешаи мо, эълони гардидани "Соли маърифати ҳуқуқӣ" ин сохтани давлати ояндадори ҳуқуқӣ ва демократӣ, соҳибхитӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ мебошад, ки дар он ҳар як шаҳрванд ояндаи худро тавонад бисозад. Бидуни маърифати ҳуқуқӣ сохтани ҷомеаи мутамаддин, шаҳрвандӣ, озоду субот ғайриимкон аст ва ин иқдом дар оянда бояд натиҷаҳои назаррасро ба бор орад. Қонунгузорӣ бояд пайваста тақмил дода шавад ва ҳамқадами ислоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бошад.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ ин ҷамъияти шаҳрвандони комил ва озод буда, дорои ҷунин ниҳодҳо ва фарҳанги сиёсӣ мебошад, ки имкони амалӣ намудани ҳуқуқҳои инсонро фароҳам мегардонад ва «дарачаи ин пуррагӣ ба устувории ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ фарҳанги сиёсӣ ва ҳуқуқии шаҳрвандӣ бевосита мутаносиб аст» [3; с.96]. Яъне сатҳи рушди ҷомеаи шаҳрвандиро ҳиссаи шаҳрвандони фаъоли дорои фарҳанги сиёсиву ҳуқуқии рушдёфта муайян мекунад.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд бо ташаббуси худӣ шаҳрвандон ба вучуд ояд ва ихтиёран ташаккул ва инкишоф ёбад. Аз ин рӯ, яке аз шартҳои муҳимтарини ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ рушди ҳамаҷониба ва худшиносии шахсе мебошад, ки роҳи зиндагии худро озодона интихоб намуда, барои он масъул аст, худшиносии озод ва дорои фарҳанги ҳуқуқӣ аст. Ва ин фарҳанги ҳуқуқӣ, баръакс, метавонад ва бояд тавассути таълими ҳуқуқӣ, тарбияи ҳуқуқӣ, таълими ҳуқуқӣ-шаҳрвандӣ ва ғайра ташаккул ёбад. Тафаккури мустақил ва озоди ботиниро танҳо дар он сурат ба воя расонидан мумкин аст, ки саъю кӯшиш ба ташаккули эътиқод равона карда шавад, ки инсон, фард, ҳукуку озодихои ӯ арзиши олии мебошанд. Афзоиши ҷиноят ва кам шудани таъминоти иҷтимоӣ зиёд кардани ҷидду ҷаҳдро барои аниқ кардани ҳуқуқҳои шахсӣ, зиёд кардани имкониятҳои ба суд шикоят

кардан аз кирдорҳои ғайриқонунӣ ва беасос, руёнидани товони зарар, истифодаи ҳуқуқҳои муайяни шахрвандӣ, сиёсӣ ва моликиятро талаб мекунад.

Муносибатҳо миёни одамон, бо ҷамъият ва давлат дар тамоми давраҳои таърихӣ ба дараҷаи рушди моддӣ ва маънавии ҷомеа вобаста буд. Дар шароити муосир, вақте ки дар бораи волоияти қонун, давлати ҳуқуқбунёд, ҷомеаи шахрвандӣ, дар бораи роҳҳои ҳуқуқии ҳалли масъалаҳои ҳаррӯзаи марбут ба ташкили ҳаёт ва қонеъ гардонидани талаботи одамон ҳарчи бештар сухан меронанд, масъалаи маърифати ҳуқуқӣ махсусан муҳим арзёбӣ мегардад.

М.К. Ананьева модели иҷтимоии ҷомеаи шахрвандиро на танҳо ҳамчун робитаи расмишудаи параметрҳои инфиродӣ, балки маҷмӯи ниҳодҳои мефаҳмад, ки қобилияти ҳаёти низоми иҷтимоиро дар шароити мушаххаси кишвар ва ё минтақа муайян мекунанд: ягонагии ба ҳам алоқаманди қоидаҳо, меъёрҳо, расму оинҳо, институтҳо, ки риояи онҳоро таъмин мекунанд, шакл ва механизмҳои ҳамкорӣ субъектҳои ҳаёти иҷтимоӣ, танзими тартиботи иҷтимоӣ ва равандҳои иҷтимоӣ аз ҷониби давлат ва дигар сохторҳои институтсионалӣ [1, с. 25].

Агар муносибати одамон ба он арзишҳо, ки бо ҳуқуқ, қонун ва давлат алоқаманданд, ба дониш ва дарки ин арзишҳо асос ёфта бошанд, онро урфу одат ва анъанаҳо рад накарда, балки, баръакс, бо тамоми маҷмӯи дигар меъёрҳои иҷтимоие, ки дар ҷамъият амал мекунанд, дастгирӣ карда шаванд, раванди танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ натиҷаи зарурӣ ба даст оварда метавонад. Ин на танҳо бо муқаррар намудани муносибатҳои муътадил, мутаносиб ва дар айни замон оптималии ҳуқуқӣ, балки бо ба даст овардани тартиботи зарурии иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ низ алоқаманд хоҳад буд.

Ҳарчанд маърифати ҳуқуқӣ дар ҷомеа муҳим аст, аммо дар шароити муосир як қатор мушкилот пеш меоянд, ки таъсири онро маҳдуд мекунанд. Яке аз ин мушкилот — ноқофии сатҳи донишҳои ҳуқуқӣ дар байни шахрвандон мебошад. Таҳқиқоти Ҷ. Мирзоев нишон медиҳад, ки зиёда аз 40% шахрвандон дар Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқу озодиҳои худ маълумоти ноқофӣ доранд [5; с. 134]. Ин натиҷаҳо ба мушкилоти таълим ва дастрасии иттилооти ҳуқуқӣ дар ҷомеа ишора мекунанд.

Яке аз сабабҳои дигар ин нокифоягии низоми таълим ва таблиғоти ҳуқуқӣ мебошад. Барои баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ, бояд барномаҳои таълимӣ ва иттилоотӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ паҳн шаванд. Инчунин, ташкилотҳои ҷамъиятӣ бояд дар ин раванд фаъолона иштирок кунанд, то мардум ба таври васеъ бо ҳуқуқ ва қонунҳои худ шинос шаванд.

Дурнамои ташаккули сохторҳои ҷомеаи шахрвандӣ дар кишвар воқеан аз дурнамои ташаккули фарҳанги (маърифати) ҳуқуқӣ вобаста аст ва робитаи байни ин равандҳо мутақобила аст. Барои шахрванд шудан, шуури ҳуқуқии шахс кифоя нест, бояд ки эълони ҳуқуқ ба меъёри амалияи ҳаррӯза табдил ёбанд. Бо риояи анъанаи таърихан баҳо надодани инсон, ҳуқуқу озодиҳои ӯ, ба огоҳии мардум аз арзишҳои олии ҳуқуқӣ ва баланд бардоштани сатҳи рушди фарҳанги (маърифати) ҳуқуқии шахс ва ҷомеа, ба ташкили ҷомеаи шахрвандӣ мусоидат намекунад ва маърифати ҳуқуқӣ, ҷомеаи шахрвандӣ ва рушди давлати ҳуқуқбунёд миёни якдигар алоқаи зич ва мутақобила дорад.

Давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шахрвандӣ якҷо ташаккул меёбанд, раванди бунёди онҳо муддати тӯлонии таърихро дарбар мегирад, он бояд аз ҷониби ҷомеа аз саргузаронида шавад ва таъсири мақсаднокро тақозо мекунанд, яъне дар бораи давлати ҳуқуқбунёде сухан рондан лозим аст, ки сатҳи кофии баланди инкишофи ҳуқуқу давлатдориро ҳамчун заминаи ибтидоии рушди бошууронои мустақамкунии конститусионӣ ва татбиқи амалии модели муносиби иҷтимоию таърихӣ давлатдорӣ ҳуқуқиро дар назар дорад.

Дар ҷамъабаст ба ҷунин **хулоса** омадан мумкин аст, ки маърифати ҳуқуқӣ, ҳамчун маҷмӯи донишҳо ва малакаҳо дар бораи ҳуқуқ ва қонун, дар ҷомеа нақши калидӣ мебозад. Он на танҳо барои ҷимояи ҳуқуқҳои шахрвандон ва таъмини амният хизмат мекунанд, балки муҳити мутақобилаи масъулиятшиносӣ ва адолатро ташаккул медиҳад. Дар

шароити муосир, маърифати ҳуқуқӣ метавонад ба ташаккули ҷомеаи мутамаддин ва бехатар, ки ҳар шахс ҳуқуқу вазифаҳои худро медонад ва эҳтиром мекунад, мусоидат намояд.

1. Барои ташаккули ҷомеаи ҳуқуқӣ, маърифати ҳуқуқӣ бояд дар сатҳи ҳаматарафа таҳким ёбад, ки ин амал на танҳо тавассути қонунгузорӣ ва сохторҳои давлатии адлия, балки бо воситаи маориф, ВАО ва фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ амалӣ мегардад. Маърифати ҳуқуқӣ дар ҷомеа барои ҳар як шахс имконият медиҳад, ки қонунҳоро фаҳмад, ҳуқуқҳои худро ҳимоя кунад ва ҳамзамон, ҳуқуқу озодии дигаронро эҳтиром намояд. Ҷамчунин, маърифати ҳуқуқӣ кафолати ҳамкориҳои самарабахш байни шаҳрвандон ва ниҳодҳои давлатӣ мебошад.

2. Аз нигоҳи таърихӣ, рушди маърифати ҳуқуқӣ дар ҷомеа бо пешрафти қонунгузорӣ ва густариши дониши шаҳрвандон дар бораи ҳуқуқҳо ва вазифаҳои онҳо ҳамроҳ буд. Вақте ки шаҳрвандон дарк мекунанд, ки ҳуқуқҳои онҳо аз ҷониби қонун ҳифз шудаанд, онҳо бозғамӣ ва ҳушёр мешаванд. Ин фаҳмиш ба рафтор ва муомилоти шаҳрвандон таъсири амиқ мерасонад, ки дар натиҷа, ҷомеа ба сатҳи баланди мутамаддинӣ ва ҳамроҳгӣ мерасад.

3. Муҳимияти маърифати ҳуқуқӣ дар пешгирӣ ва ҳалли низоъҳои иҷтимоӣ низ аён аст. Вақте ки мардум қонунҳоро мефаҳманд ва онҳоро риоя мекунанд, шумораи ихтилофҳо ва муноқишаҳо дар ҷомеа кам мешавад. Дар ин замина, маърифати ҳуқуқӣ на танҳо ба ҳаёти шахс, балки ба муҳити умумии ҷамъиятӣ низ таъсири мусбат мерасонад. Ҷар шахс медонад, ки дар қадом ҳолатҳо ба қадом ҳуқуқу озодӣ такя кардан мумкин аст ва қадом амалҳо метавонанд ба ҳуқуқҳои дигарон ҳалал расонанд.

4. Таҳкими маърифати ҳуқуқӣ бояд аз солҳои аввали таҳсилот оғоз ёбад. Дар мактабҳо ва донишгоҳҳо таълими ҳуқуқ бояд ба таври васеъ ҷорӣ шавад, то ки насли наврас бо асосҳои қонун ва қоидаҳои ҷамъиятӣ ошно шавад. Инчунин, равиши фаҳмидани маърифати ҳуқуқӣ бояд аз омӯзиши принципҳои умумии қонун оғоз гардад, то ки донишҷӯён ҳуқуқҳоро дар заминаи ҳаёти ҳаррӯза дарк кунанд ва онҳоро амалӣ намоянд.

5. Дар замони муосир, нақши ВАО дар таъмини маърифати ҳуқуқӣ хеле муҳим аст. Хабарҳо, барномаҳои таълимӣ ва маълумотдиҳӣ метавонанд иттилоот дар бораи қонунгузорӣ, қоидаҳо ва ҳуқуқҳои шаҳрвандонро ба таври фароғир ва дастраси ҳамагон гардонанд. Ҷамчунин, фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва гурӯҳҳои ҳуқуқшиносӣ дар паҳн кардани донишҳои ҳуқуқӣ муҳим аст. Онҳо метавонанд барномаҳои маърифатӣ ва иттилоотӣ созон диҳанд, ки ба ташаккули маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон кӯмак мекунанд.

6. Агар ҷомеа дар маҷмӯъ ба ташаккули маърифати ҳуқуқӣ эътибор диҳад, ин ба ҳалли як қатор мушкилоти иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Масъулиятшиносии ҳуқуқӣ метавонад ба қоҳиши сатҳи ҷинояткорӣ, нобоварӣ ба системаҳои қонунгузорӣ ва низоъҳои иҷтимоӣ сабаб шавад. Зеро вақте ки шаҳрвандон қонунҳоро фаҳмида, онҳоро риоя мекунанд, муҳити иҷтимоӣ устувортар мегардад. Ин раванд боис мешавад, ки эътимод ба ниҳодҳои давлатӣ афзояд ва шаҳрвандон худро дар муҳофизати ҳуқуқҳои худ бехатар эҳсос кунанд.

7. Дар ин замина, ташкилотҳои давлатӣ низ бояд бо роҳандозии барномаҳои таълимӣ ва иттилоотӣ фаъолияти худ дар густариши маърифати ҳуқуқиро таҳким бахшанд. Масалан, ташкил намудани марказҳои ҳуқуқӣ ва барномаҳои иттилоотии доимӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва ҳукумати метавонанд ба паҳн кардани донишҳои ҳуқуқӣ кӯмак расонанд. Таҳқиқоти олимони ва ҳуқуқшиносон нишон медиҳанд, ки шаҳрвандоне, ки бо маърифати ҳуқуқии кофӣ шиносанд, дар амалӣ намудани ҳуқуқҳои худ фаъолтар ва эҳтиёткортар мебошанд.

8. Дар шароити муосири Тоҷикистон, маърифати ҳуқуқӣ бояд ҳамчун як ҷузъи муҳим ва калидии тарбияи шаҳрвандӣ ба назар гирифта шавад. Таҳлили вазъияти маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон нишон медиҳад, ки сатҳи донишҳои ҳуқуқӣ ҳанӯз ноқофӣ мебошад, ки ин метавонад ба муаммоҳои гуногуни иҷтимоӣ, аз ҷумла нобоварӣ ба

ниҳодҳои давлатӣ ва сатҳи баланди қонуншиканӣ сабаб гардад. Аз ин рӯ, лозим аст, ки барномаҳои таълимии ҳуқуқӣ дар мактабҳо, донишгоҳҳо ва дигар сохторҳои таълимӣ қорӣ карда шаванд, то ки шаҳрвандон ҳуқуқҳои худро беҳтар дарк кунанд.

9. Дар маҷмӯъ, маърифати ҳуқуқӣ яке аз асосҳои муҳим барои ташаккули ҷомеаи пешрафта ва мутамаддин аст. Ба шарофати он, шаҳрвандон на танҳо бо қонунҳо ва ҳуқуқҳои худ шинос мешаванд, балки масъулияти иҷтимоӣ ва адолатро ҳамчун ҷузъи муҳимтарини ҳаёти худ қабул мекунанд. Ин раванд боиси таҳкими ҳамоҳангӣ дар ҷомеа ва коҳиши муноқишаҳо мешавад. Ҳамчунин, маърифати ҳуқуқӣ ба ҳар як шахс имконият медиҳад, ки дар амал татбиқ намудани ҳуқуқҳои худ ва ҳифзи манфиатҳои шахсӣ ва ҷамъиятиро бо тавоноии бештар иҷро кунанд.

10. Ба ибораи дигар, маърифати ҳуқуқӣ дар ҳама сатҳҳои зиндагӣ нақши муҳими иҷтимоӣ ва маънавӣ мебошад. Рушди маърифати ҳуқуқӣ ва паҳн намудани донишҳо дар бораи ҳуқуқ қонунҳо барои ташаккули ҷомеаи дорой ҳуқуқи устувор муҳим мебошад. Ин раванд ба василаи таъмини адолат, пешгирӣ аз қонуншиканӣ ва нигоҳ доштани муносибатҳои солим ва устувор дар ҷомеа хизмат мекунад. Ба ин тарик, маърифати ҳуқуқӣ на танҳо кафолати ҳуқуқҳо ва озодиҳои шаҳрвандон аст, балки пояи устувор барои рушди ҳамоҳангӣ ва ҳамкорӣ дар ҷомеа мебошад.

Адабиёт

1. Ананьева М.К. Многопартийность в становлении и развитии гражданского общества современной России/ М.К. Ананьева. Автореферат дисс. на соиск. уч. степ. канд. полит. наук. -Саратов, 2009. С.25

2. Bauer R.A., Ithiel de Sola Pool, Dexter L. A. American Business and Public Policy: the Politics of Foreign Trade/ R.A. Bauer. N.Y.: Atherton Press, 1963. 499 p

3. Denzau A., Munger M. Legislators and Interest Groups: How Unorganized Interests Get Represented // A. Denzau. M. Munger. American Political Science Review. 1986. Vol. 8. №7. P. 89-106.

4. Қурбонов, Сайфулло. Нақши қонунгузорӣ дар ташаккули маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон/С. Қурбонов. Душанбе: Нашриёти "Садои Шарқ", 2021. Саҳ. 67.

5. Мирзоев, Ҷамшед. Тадқиқоти иҷтимоӣ дар бораи сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон/Ҷ. Мирзоев. Душанбе: Маркази таҳқиқоти иҷтимоӣ, 2022. Саҳ. 134.

6. Раҳмон Эмомалӣ. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ»/Э. Раҳмон. Душанбе. 28-уми декабри соли 2023.

7. Ризоев, Ҳасан. Таълими ҳуқуқӣ дар мактабҳои Тоҷикистон: Масъалаҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо/Ҳ. Ризоев. Душанбе: Маҷаллаи таълимии "Омӯзгор", 2023. Саҳ. 101.

8. Саъдуллоев, Қосим. Маърифати ҳуқуқии ғайриформалӣ дар Тоҷикистон: Таҳқиқоти иҷтимоӣ/Қ. Саъдуллоев. Душанбе: Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. Саҳ. 89.

9. Третьякова О. В. Правовая культура как условие становления гражданского общества/ О.В. Третьякова. Научная статья. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов. Грамота, 2012. №7 (21). Ч.2. С. 169-173.

10. Шарифзода, Аҳмад. Маърифати ҳуқуқӣ ва ҷомеа: Назари иҷтимоӣ/А. Шарифзода. Душанбе: Нашриёти "Ирфон", 2020. Саҳ. 115.

**ТАШКИЛИ ТАРБИЯИ
МАРДУМӢ ВА УСУЛӢОИ
ОМУӢЗИШИ ОН**

Назаров Холназар Давлатшоевич – мудири кафедраи забон ва фарҳанги Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣи Тоҷикистон. Номзади илмҳои педагогӣ.

**ОРГАНИЗАЦИЯ
НАРОДНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ И МЕТОДЫ
ЭГО ИЗУЧЕНИЯ**

Назаров Холназар Давлатшоевич – заведующий кафедрой языка и культуры Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Кандидат педагогических наук.

**ORGANIZATION OF FOLK
EDUCATION AND METHODS
OF LEARNING**

Kholnazar Davlatshoevich Nazarov – head of the department of language and culture at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Candidate of Pedagogical Sciences.

E-MAIL: nazarov-6888@mail.ru.

Калидвожаҳо: мардум, достон, фарҳанг, тақводорӣ, тарбия, забон, дониш, суннат, педагогика, афсона, инсон.

Аннотатсия. Мазмуни мақола аз он иборат аст, ки осори шиғоҳии миллати тоҷик андешаҳои баланди таълими-тарбиявиро доро буда, метавонанд, ки таъсирпазириро дар замири хонандагон эҳдо созанд ва дар ин замина эҳсоси хештаншиносиву ҳудогоҳиро дар вучуди наслҳои имрӯзаву ояндаи миллати тоҷик дучанд гардонанд. Аз ин рӯ, нашр гаштан ва дар амал татбиқ ёфтани мақола ба манфиати қор буда, аз аҳамият ҳолӣ намонанд.

Ключевые слова: народ, эпос, культура, благочестие, воспитания, язык, знание, обычия, педагогика, сказка, человек.

Аннотация. В статье исследуется место и значение фольклора в воспитании подрастающего поколения. А также определяется точки зрения основополагающего современного литература Садриддина Айни о значении народного творчество в патриотического и национального и духовного воспитания современного человека. В работе приводятся цитаты из произведения писателя и его содержательные мнение. Думается, статья будут полезным для воспитателей, учителям и молодым исследователям.

Keywords: People, Epic, cultura, piety, edecation, language, knowlebqe, customs, pedaqoqe fairy, tale, human.

Annotation. The content of the article is that the oral works of the Tajik nation have high educational and educational ideas, they can give influence in the minds of the readers and in this context double the feeling of self-knowledge and patriotism in the present and future generations of the Tajik nation. There fore, the publication and implementation of the article is in the interest of the work and does not remain without importance.

Фолклори тоҷик ҳазинаи адаб буда, дар забони халқи меҳнаткаш бунёд ёфтааст ва ривояту афсонаҳои пурмазмун иборат мебошад, ки дар чараёни таълиму тарбияи

насли нав ногузир аст. Ин гуна жанрҳо воситаҳои аз ҳама муҳими тарбияи халқ ба ҳисоб мераванд ва ҳамчун сарчашмаи таълиму тарбия ҳисобида мешаванд.

Ин падидаҳои матлуб, роҳҳои таъсиррасонӣ ба шуур ва рафтори кӯдак аст, ки мақсади он ба хонанда додани маълумотҳои муфид, ташаккули маҳорату малакаҳои амалӣ, рушди мақсад ва одатҳои рафтори ахлоқӣ мебошад. Дар бораи воситаҳои тарбияи халқӣ байни муҳаққиқон фикри ягонае мавҷуд нест. Дар интишороти алоҳида ба онҳо афсонаҳо, мақолу зарбулмасалҳо ва ғайра муносибанд. Тибқи таърифоти В.А.Николаев, сарчашмаҳои номбаршударо танҳо як восита – эҷодиёти шифоҳии халқ (фолклор) ташкил медиҳад [3, 105]. Аҳамияти аз ҳама муҳими чунин воситаҳо дар он аст, ки таҷрибаи ҳаёти халқро дар бар гирифта дар натиҷаи бархурди лаҳзаҳо рӯйи кор омадаанд.

Донишманди машҳур А.П. Орлова навъҳои эҷодиёти халқ, намудҳои гуногуни фаъолияти меҳнатӣ, забони модарӣ, эҷодиёти шифоҳии халқ, бозиҳо, урфу одатҳо, идҳо ва ғайраро ҳамчун таснифоти муфассали воситаҳо пешниҳод менамояд [4, 108].

“Концепсияи миллии тарбия” нишон медиҳад, ки яке аз мақсадҳои асосии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ интиқоли маданияти миллии ва ташаккули ҳудуди миллии дар наслҳои наврас мебошад. Татбиқи мақсадҳои гузашташуда, коркарди концепсияи рушди системаи миллии маълумотро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб менамуд. Асоси назариявӣ ва методологии он, ки дар ҷумҳурии мо коркард ва ҷорӣ мегардад, бо таърих ва маданият, бо назардошти тавсифномаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ воридсозии ҷузъи миллиро дар назар дорад. Мувофиқи он муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд рӯҳияи миллиро дар худ дошта бошад. Ба ҳаёт ва фаъолияти муассисаҳои томактабӣ унсурҳои эҷодиёти халқ, санъати амалӣ, ҳунароҳои мардумӣ, урфу одат, анъанаҳои миллии, таъриху маданияти халқ на танҳо мустаҳкам ворид шаванд, балки дар он мавқеи шоистаро ишғол кунанд. Хоссагии миллии бояд мазмуни маълумотро ғанӣ гардонад. Забони миллии, эҷодиёти шифоҳии халқ, таърих, маданияти халқ, унсурҳои педагогикаи халқӣ мебошанд ва асоси маънавӣ-ахлоқиро ба мактаби миллии эҳёшуда ва рушдбанди Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд гузарад.

Дар асоси гуфтаҳои дар боло зикргардида педагоги машҳур – К.Пирлиев низ, чунин воситаҳоро ба тарзҳои зерин ҷудо ҷудо мекунад: бозӣ, меҳнат, эҷодиёти шифоҳии халқ, урфу одат, маросимҳо [5, 113], ки дар ин натиҷа ҳам тарбия ва ҳам таълим дар шакли комил ҳосил мешавад.

Имрӯзҳо ҳам дар назди муассисаи таълимӣ, омӯзгор ва олимони Тоҷикистон вазифаи бадеӣ, идеалогӣ, эстетикӣ, ахлоқӣ хеле масъулиятнок гузашта шудааст. Яъне, бошуурона дарк намудани системаи арзишҳои эстетикӣ ва этикии осори халқӣ, ки чун панду ривоятҳо ва суруду афсонаҳои миллии, ба ақидаи бисёре аз донишмандон «осори аҷиб» баён ёфтаанд. Ин вазифа дар «Концепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми март соли 2006 бо мақсади нигоҳдорӣ, омӯзиш ва азхудкунии марворидҳои эҷодиёти шифоҳии халқ гузашта шудааст [2, 2]. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи мақсадноки ҷумҳуриявиро оид ба «Омӯзиши осори шифоҳӣ», ки барои солҳои 2025-2030 пешбинӣ мешавад, бояд тасдиқ намояд. Дар он омӯзиши амиқи чанбаҳои гуногуни ин ёдгории маданияти мо пешбинӣ бояд гардад. Меъёру принципҳои баланди ахлоқӣ-этикӣ, ғояҳои умумибашарии неки ва адолат, инсондӯстӣ ва ватандӯстии баландтарин, ки осори мардумии миллати тоҷикро фаро гирифтаанд, бояд ба асоси тарбияи миллии насли наврас дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузашта шаванд. Дар доираи барномаи мазкур, бо мақсади эҳёи урфу одат ва анъанаҳои халқӣ тоҷик, намудҳои миллии варзиш қароре қабул гардад, ки ҳар сол аз рӯйи намудҳои миллии варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусобақаҳо гузаронида шаванд. Бо ибораи дигар, омӯзиши осори даҳонакиро дар Тоҷикистон ба сатҳи баланди давлатӣ бардоштан лозим аст,

чунки он бо мубаддалгардонии меъёрҳои ахлоқӣ-этикии Ватани азиз – Тоҷикистони соҳибистиклол ба идеологияи насли муосир тақони нава медиҳад.

Вобаста ба роҳҳои воридсозии комили осори шифоӣ ба таркиби ҷараёни ҷаҳони эҳёи маданияти миллӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ фикр карда, пешниҳод менамоем: омӯзиши “фолклори тоҷик”-ро аз алифбо бо дохил кардани номҳои ва тасвири амалҳои қадимонаи паҳлавонӣ (интиҳобан), аз калимаҳои ифодаҳои алоҳида, ки, масалан, асп, орошоти он, либосу яроқи паҳлавон, ашӯҳои хона ва ғайраро тасвир менамоем. Мактаби миллии ибтидоӣ асосиест, ки ҳамаҷониби аввалини азхудкунии фолклори тоҷикро, ки дар он эҳсоси баланди ҳуввияти миллӣ, худшиносӣ худогоҳии миллӣ, саҳифаҳои аввали ватандӯстӣ, инсонпарварӣ, мардонагӣ, зиракӣ ва донишандӯзӣ маҳфуз аст, мегузаранд. Воридсозии он ба нақшаи таълими муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, тариқи омӯзиши васеъ, дар доираи таърихӣ, маданӣ, этнографӣ, педагогӣ, психологияи халқӣ, этникӣ ва дигарҳо имкон медиҳад, ки наслҳои наврас ва ҷавон ба гузаштаи дури халқи худ, аз ҷумла: таърих, фарҳанг, забон, мактабу маориф ва марзу буми худ ошно гашта, эҳсоси худшиносӣ худогоҳӣ ва ҳуввияти миллии хешро баланд бардоранд.

Дар ин ҷода, баъзе аз осори халқӣ ҳамаҷониби номиранд ва имкон фароҳам меоранд, ки дар дарсҳо ва корҳои берунаҷаҳонӣ берунаҷаҳонӣ, тавсеаҳои маълумоти иловагӣ ба навҳои гуногуни ҷаҳони хонадагон дохил намоем. Мусобиқаҳо ва озмунҳои донандаи беҳтарини «фолклори тоҷик» ба ифода кардани хонадагон дар расм, мусиқӣ, ҳунарҳои дастӣ, варзиш ва ҳ. к. мусоидат менамоем. Ташкили чунин мусобиқаҳо озмунҳо ба тарбияи тафриқавии писарону духтарон дар асоси анъанаҳои пешқадами аҷдодони мо имкон хоҳанд дод.

Боқӣ дар муассисаҳои таълими Ҷумҳурии Тоҷикистон мактаббачагонро бо ғояҳои, ки дар ҳазинаи эҷодиёти шифоии халқи тоҷик ҷой доранд, аз қабилҳои «Достони қадимонаи «Гӯрғули», «Паҳлавон Аваз» «сурудҳои халқӣ», ва ғайра ҷалб намоем.

Ба коллективи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ зарур аст, ки коркарди барномаи омӯзиши пайдарпайи фолклори тоҷикро дар синфҳои 1- 9 ва тарбияи мактаббачагонӣ хурдсолро дар рӯҳияи педагогикаи халқӣ бо назардошти замони имрӯза ба роҳ монанд. Дар синфи 1 хонадагон ба кишварҳои афсонавии Паси кӯҳи Қоф, Чамбули Мастон ва ҳ. сафар мекунанд. Дар ин ҷо онҳо бо паҳлавонии қадимонаи шинос мешаванд. Кӯдакон бо қаноатмандии хоса қасрҳои тасвиршударо мекашанд, порчаҳои сурудҳои афсона ва ривоятҳои халқиро аз ёд мекунанд. Дар синфи 2 тамоми ҷараёнҳои берунаҷаҳонӣ ва як қисми дарсҳо ба ситоиши онҳо, бахшида мешаванд. Кӯдакон хосаҳои ҳар яке онҳоро қайд мекунанд. Дар синфи 3 «сурудҳо дар бораи ва султони мутлақ» муфассалтар омӯхта мешавад. Дар ин синф достонҳо дар бораи Аваз, Эрачи тилисмшикан, Ҳотами той, ва ғ. қироат мегардад. Барои дарки пурраи мазмуни он дар студияҳои расоии мактабҳо лухтакҳои қадимонаи таърихӣ карда мешавад. Хонадагон намоиши расмҳои мегузаронанд, ки доираи ҷаҳонбинии онҳо хеле васеъ мешавад. Дар синфи 4 ба тасвири аспони паҳлавонӣ диққати зиёде дода мешавад. Бачаҳо рангу давандагӣ, пуртоқатӣ ва ҷониби аспро тасвир менамоем. Қайд мекунанд, ки асп дӯсти содиқу бовафо, ҳамроҳи доимии ҷанговар мебошад. Маводҳои достон на танҳо дар дарсҳои забони модарӣ, балки дар фанҳои дигар низ мавриди истифода қарор меёбанд. Чунончӣ, дар дарси математика зимни омӯзиши амалҳои арифметикӣ бозҳои «Тирандози моҳир», «Баромадан ба кӯҳи Қоф», «Аз дарё гузаштани Аваз» ва ғайра гузаронида мешавад. Ба матн ворид сохтани мисолу масъалаҳо бо қадимонаи достон, номҳои ҷуғрофӣ, рақамҳо-рамзҳо, ки дар нақли эпикӣ волеҷаанд, вазъияти махсуси мушкилотро ба вучуд меорад, рағбату амалҳои маърифатии хонадагонро ҷаҳол мегардонад. Дар дарсҳои забони тоҷикӣ зимни омӯзиши ҳиссаҳои нутқ аз сурудҳои тарбиявии халқӣ порчаҳо интиҳоб карда, ба сифати маводи дидактикӣ барои диктантҳои бинӣ истифода карда мешаванд. хонада-

гони хӯрдсол бо қаноатмандии калон ба бозии «Аспро биёб» (дар ду сутун аз рӯйи тартиби гуногун номи паҳлавонон ва аспҳои онҳо чой дорад, номи паҳлавон аспи ба ӯ тааллуқдоштаро ҷудо кардан лозим аст) ҳамроҳ мегарданд. Дар дарсҳои табиатшиносӣ бачаҳо харитаи Чамбули Мастонро мураттаб месозанду номҳои ҷуғрофӣ ва нишонаҳои дигарро, ки дар саҳифаҳои бисёре аз осори шифоӣ воমেҳуранд, ҷудо мекунанд. Бозии «Гашти бобарор», ки аз 5 давр иборат аст бо хонандагони синфи сеюм гузаронида мешавад, мураккабтар мебошад. Ин бозӣ супоришҳои гуногунро ба шакли кроссворду ребусҳо, викторинаҳо, ки ба дарки сурудҳои дoston равонаанд, дар бар мегирад. Илова бар ин, кӯдакони синфҳои 5,6 ва 7 ҷусту чолюкӣ карда, дар тирандозӣ, харсаборӣ, аспсаборӣ, бандкашӣ, гуштин ва дигар мусобиқаҳо ширкат меварзанд. Дар ин ҷо ҷустуҷӯи педагогӣ, ташаббуси эҷодии муаллимон ва баҳисобгирии гуногунии талаботҳои рағбатҳои маърифатии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва болоӣ чой дорад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ эҷодиёти шифоии халқи тоҷикро аз рӯйи барномаҳои муаллифӣ омӯхтан, мувофиқи мақсад аст, зеро хоҳу нохоҳ таъсири тарбиявии онҳо зоҳирёбанда аст. Дар давоми ду сол хонандагони синфи 8 ва синфи 9 ин ганҷинаи одобу ахлоқро омӯзанд ва машғулиятҳои амалӣ гузаронанд. Мувофиқан, ба омӯзиши фольклори тоҷик дар осорхонаи этнографии МТМУ маводи зиёде бояд омода карда шавад. Ҳангоми омӯзиши матнҳои зикргардида кӯдакон хатман ба осорхонаи ташриф меоранд. Чорабиниҳои хотимаӣ низ вобаста ба мустақкамсозии донишҳо равона карда мешавад.

Ба мавқеи «Гӯрғулӣ» дар ҷараёни таълиму тарбия диққати калон дода мешавад. Ташкили баромадҳо ба мавзӯи «Ворисони Гӯрғулӣ» бо намоиши сахнавии бобҳои дoston ҳамроҳ бо суруду рақсҳои халқӣ зеро роҳбарии муаллимони забон ва адабиёти тоҷик ба роҳ монда шавад.

Ташкили албомҳо, барориши маҷалаҳои дастнавис, вохӯрӣ бо ровиён ва ҷамъоварии маводҳои фольклор ба васеъшавии ҷаҳонбинии этнопедагогии хонандагон мусоидат менамояд.

Омӯзиши фольклор дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо тамоюли миллӣ-маданӣ, тамоми ҷараёни таълиму тарбияро фаро мегирад. Хонандагони мактаб мунтазам дар озмуну олимпиадаҳои шахрӣ, вилоятӣ ва ҷумҳурӣ оид ба фанни забони модарӣ, адабиёти тоҷик ва фанҳои дахлдор дар чорабиниҳои оммаӣ, ки ба мавзӯҳои мазкур бахшида шудаанд, ширкат меварзанд ва дар азхудкунии каломӣ модарӣ, дар тарбия дар асоси анъанаҳои аҷдодон, дар азхудкунии «асрор»-и ҳунарҳои мардумӣ, дар ҷалб ба асосҳои санъати хоси миллии ороишӣ-таҷрибавӣ муваффақиятҳои калонро ба даст меоранд.

Майлу рағбат ба осори халқӣ байни хонандагони намоёндогони миллатҳои дигаре, ки дар ҷумҳурӣ зиндагӣ мекунанд, хело афзуда мешавад. Вақте ки муаллими забони русӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба осори шифоии халқи тоҷик машғулиятҳои ҷолиб мегузаронад, намунаи мусбӣ ҳисоб меёбад.

«Таҳсилот, - менависад – В.Д. Шадриков, - аз тарзи маълумотдиҳии фард бояд ба механизми рушди маданият, ташаккули образи олам ва инсон дар он табдил ёбад» [8, 17]. Муносибатҳои шахсиятӣ, маданӣ ва аксиологӣ дар муайянсозии вазифаҳои маълумоти миёнаи умумӣ дар ҳуҷҷатҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд. Бинобар ин, дар мундариҷаи маълумот ду таркибот чой дорад: қисмҳои асосии дониш, ки ба инсон хос аст ба ӯ дар ҳаммонандсозии худ дар фазои ҷисмонӣ ва маданияти иҷтимоӣ, инчунин ҳаммонандсозӣ дар давраи иҷтимоисозии фанон имкон медиҳад. Дар ин ҷо маълумотро бо назардошти таҳаввулотии шуури хонандагони синфҳои болоӣ ба роҳ мондан зарур аст. Маълумот ислоҳи қисмҳои асосии донишро бо назардошти асосҳои милли-маданӣ ва иҷтимоии ташаккули ҷаҳонбинӣ ва арзишҳои умумимадании инсоният, инчунин мундариҷаи маълумотро, ки ба фардсозии роҳи маърифатии хонандагони синфҳои

болой тавассути татбиқи имконоти эҷодии онҳо ва рӯоварӣ ба касби оянда имкон медиҳад дар бар мегирад.

Дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик тамоми намудҳои варзиши миллӣ (гуштингирӣ, камонварӣ, найзапартоӣ, пойга) ва бозихое, ки дар ҳаёти халқ ва тарбияи насли наврас аҳамияти калон доранд, инъикос ёфтаанд. Ҳар як писарбача сурудҳои эҷодиёти шифоҳии халқро шунида, мехост, ки ба қаҳрамонон монанд шавад. Сараввал боқуввату чолок, баъд аз калон шудан одилу хирадманд буданро зарур ҳисоб мекард. Ба ин маънӣ эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик сарчашмаи хиради педагогикаи халқӣ ва нигоҳдорандаи адолату нобиғаи халқ мебошад.

Маълумотро тавсиф дода, В.Д. Шадриков таъкид менамояд: «Самти маданияти халқӣ – чунин тавсифоти маълумотест, ки нишон медиҳад, то кадом андоза мақсаду вазифаҳо, мундариҷа ва технологияи тарбия ва таълим ба рушд ва иҷтимоисозии шахсият чун субъекти халқ ва чун шахрванди давлати сермиллат, ки дар шароити тамаддуни муосир ба худмуайянкунӣ қодир аст, нигаронида шудаанд» [8, 63].

Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик ба пуррагӣ ба чунин тавсифнома мувофиқат мекунад. Он шахрванди ҷавонро ба идеалҳо ва санъати халқ, ба системаи манъу арзишҳои ахлоқӣ, ба ҳунарҳои мардуми дар низоми оmodасозии меҳнатии хонандагон ҷалб менамояд. Дар мундариҷаи эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик фалсафаи халқӣ ба ҳисоб гирифта шудааст. Шахсе, ки табиати инсон, мавқеи ӯро дар олами атроф мебинад, вижагиҳои этнопсихологии дарку услуби тафаккури халқро ба назар гирифта метавонанд. Кӯдак дар ҳамбастагӣ бо эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик аз рӯоварӣ ба маданияти халқ, идеалу арзишҳо ва санъати халқ қаноатмандӣ ҳосил мекунад, дар ӯ ҳисси ҳамдардӣ ба ҳамсолон ба вучуд меояд, ӯ истеъдоди худро нишон дода, дар татбиқи арзишҳои маданияти халқ муваффақиятро ба даст меорад. К.Д. Ушинский навиштааст: «Тарбия инсонро ба пуррагӣ, бо тамоми хусусиятҳои халқӣ ва ягонагӣ – бадан, рӯҳ, ақро фаро мегирад, чунки ҳислат он заминаест, ки дар он халқият реша медавонад» [9, 56].

Эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик дар рушди шахсият масъалаи омезиши арзишҳои умумибашарӣ ва ахлоқиро ташаккул дода, анъанаҳои миллиро бо пуррагӣ мепарварад. Арзишҳое, ки дар эҷодиёти шифоҳии халқи тоҷик ҷой доранд, дар замири наслҳои наврас барқароршавии ҳудуди миллӣ, кадрӣ қиммати миллӣ, эҳёи хоссагиҳои миллиро чун қисми муҳимтарини фарҳанг тақон дода метавонад.

Адабиёт:

1. Гургӯлӣ. – Душанбе: Ирфон, 1976. -314с.
2. Концепсияи миллии тарбия 03.03.2006. № 94 ш. –Душанбе, – 4 с.
3. Николаев В.А. Этнопедагогическая подготовка учителя русской национальной школы / Под ред. В.А. Сластенина. – Москва: Орел, 1998. – 178 с.
4. Орлова А.П. Преемственность народной и научной педагогики в развитии теории нравственного воспитания (на материале русской, украинской и белорусской народной педагогики): автореф. дис... д-ра пед.наук. – М., 1996. – 34 с.
5. Пирлиев К.П. Прогрессивные традиции народной педагогики в современном воспитании школьников / Автореф. дисс... д-ра пед. наук. – М., 1991. – 36 с.
6. Раҳимов К.С. таҷикӣ эҷод «Гуруглӣ» в традициях исполнительской школы Хикмата Ризо. Душанбе, 2019. – 256с.
7. Стрешневой Т., Виноградова Д. «Гуругли». Девять сказаний о подвигах Гуругли и Аваза –богатыря; пер. с таҷикӣ – Душанбе, 1983. – 160с.
8. Шадриков В.Д. Народная школа // Высшее образование в России. – 1993. – № 2. – С. 41-48.
9. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения в 6 т. Т. 5. – М., 1988. – 411 с.
10. «Гуругли». Таҷикӣ народный эпос. –М.: Главная редакция восточной литературы, 1989. -701с.

**УСУЛИ ТАЪЛИМИ СИФАТИ
ХОНАНДАГОНИ ТОЧИК ДАР
ШАКЛИ МУҚОИСАВӢ**

**МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ
ИМЕНИ
ПРИЛАГАТЕЛЬНОМУ
УЧАЩИХСЯ - ТАДЖИКОВ В
СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ
ПЛАНЕ**

**THE METHOD OF TEACHING
THE QUALITY OF TAJIK STU-
DENTS IN A COMPARATIVE
FORM**

Калидвожаҳо: Омӯзиш, суханронии русӣ, инсон, усул, луғат, грамматика, муқаддима, фаъолсозӣ, забон, таҳлил, мавод, муаллим, донишҷӯ, кор, нишо-наҳо, матн.

Давлатов Начмиддин Ҳамзаевич – номзади илмҳои педагогӣ, саромӯзгори кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Давлатов Наджмиддин Ҳамзаевич – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедрой иностранных языков Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Davlatov Najmiddin Hamzaevich – candidate of Pedagogical Sciences senior teacher department of foreign languages International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

E-MAIL: Naj-92@list.ru

Аннотатсия. Мушоҳидаҳо оид ба омӯхтан ва азхудкунии сифатҳо дар мактаб, натиҷаҳои муайян кардани озмоишҳо ба мо имконият доданд, ки доир ба дониши воқеии хонандагон дар мавзӯи мавриди таҳқиқ қазоват намоем. Бо дарназардошти сабабҳои, ки ба таълими бомуваффақияти забони русӣ дар мактабҳои тоҷикӣ ҳалал мерасонанд, ба мо имкон дод, ки усулҳои оқилона ва муассири тарзи иҷрои корро таҳия намоем, ки ба фикру андешаи мо метавонад ташаққули маҳорату малакаи нутқи русии онҳоро ҳангоми омӯзиши мавзӯи сифатҳо таъмин намояд.

Дар системаи рушдкарда интиҳоби машқҳо бо марҳилаҳои ташаққули фаъолияти нутқ мувофиқ мебошад: ретсептивӣ, репродуктивӣ, продуктивӣ (фаъол). Аз ин лиҳоз, таълими мавзӯи сифат барои хонандагони тоҷик ба таври самарабахш дар якҷанд марҳила гузаронида мешавад: 1. Шиносоӣ; 2. Аз бар намудани маводи таълимӣ; 3. Фаъолкунонии истифодаи сифатҳо дар инкишофи нутқи хонандагон.

Марҳилаи шиносӣ муаррифӣ намудани мафҳуми грамматикиро дар бар мегирад. Марҳилаи навбатии кор азхудкунии мафҳуми «номи сифат», дарки шинохти хусусиятҳои онро ҳамчун як ҷузъи ҳиссаи мустақили нутқ, азхудкунии шакли грамматикиро дар қолабҳои гуногуни забонӣ ва берун аз ҳолатҳои забонӣ дар худ фаро мегирад.

Вазифаи асосии марҳилаи сеюм ин омӯзиши забон ва вазифаи робитавии он ҳамчун воситаи муошират мебошад. Дар марҳилаи мазкур, дар раванди азхудкунии маводи забони, маҳорату

малакаи дарккунии пурмазмун ва истифодаи воситаҳои забонӣ дар нутқи донишҷӯёни тоҷик ташаккул меёбад. Ин марҳила рушду такомул ва ғаёлолсозии нутқи русии хонандагони тоҷикро низ пешбини менамояд.

Ключевые слова:

Обучения, русской речью, человека, метод, лексико, грамматика, ознакомительный, активизация, язык, анализ, материал, учитель, ученик, работа, признаков, текст.

Аннотация. Наблюдения за качествами обучения и усвоения в школе, результаты определяющих тестов позволили сделать суждения о реальных знаниях учащихся по исследуемому предмету. Принимая во внимание причины, препятствующие успешному преподаванию русского языка в таджикских школах, это позволило нам разработать умные и эффективные способы ведения дел, которые, на наш взгляд, могут обеспечить формирование у них навыков разговорной речи на русском языке при изучении предмета. прилагательных.

В разработанной системе выбор упражнений соответствует этапам формирования речевой деятельности: рецептивному, репродуктивному, продуктивному (активному). В связи с этим качественное образование таджикских студентов эффективно осуществляется в несколько этапов: 1. Знакомство; 2. От ношения учебных материалов; 3. Активизация употребления прилагательных в развитии речи учащихся.

Фаза ознакомления включает в себя введение грамматических понятий. Следующий этап работы включает в себя овладение понятием «имя прилагательное», узнавание его признаков как части самостоятельной части речи, усвоение грамматических форм в различных языковых конструкциях и вне языковых ситуаций.

Основная задача третьего этапа – изучение языка и его реляционной функции как средства общения. На этом этапе в процессе усвоения языкового материала в речи таджикских студентов формируются навыки осмысленного понимания и использования языковых средств. Этот этап также предусматривает развитие и совершенствование русской речи таджикских студентов.

Keywords: Teaching, Russian speech, human, method, vocabulary, grammar, introductory, activation, language, analysis, material, teacher, student, work, signs, text.

Annotation. Observations on learning and mastering qualities at school, the results of determining tests allowed us to make judgments about the real knowledge of students on the subject under investigation. Taking into account the reasons that hinder the successful teaching of the Russian language in Tajik schools, it allowed us to develop smart and effective ways of doing things, which, in our opinion, can ensure the formation of their Russian speaking skills when learning the subject of adjectives.

In the developed system, the choice of exercises corresponds to the stages of speech activity formation:

receptive, reproductive, productive (active). In this regard, quality education for Tajik students is effectively conducted in several stages: 1. Acquaintance; 2. From carrying educational materials; 3. Activation of the use of adjectives in the development of students speech.

The familiarization phase includes the introduction of grammatical concepts. The next stage of the work includes the mastering of the concept of "adjective noun", the recognition of its features as a part of an independent part of speech, the mastering of grammatical forms in various linguistic patterns and outside of linguistic situations.

The main task of the third stage is learning the language and its relational function as a means of communication. At this stage, in the process of assimilation of language materials, meaningful comprehension skills and the use of language tools are formed in the speech of Tajik students. This stage also foresees the development and improvement of the Russian speech of Tajik students.

Конечной целью обучения русского языка в таджикской школе является развитие речи. При изучении имени прилагательного особого внимания требуют вопросы специфических особенностей имени прилагательного по сравнению с родным языком обучающихся.

Работа по усвоению имени прилагательного заключается в выполнении различных упражнений. Как известно, эффективность процесса обучения русскому языку зависит от разработки системы упражнений. Для усвоения того или иного материала упражнения, как известно, необходимо подавать в определенной форме. «О системе, - справедливо замечает Т.А. Лады женская - можно говорить в том случае, если каждая из проводимых работ выполняет свою роль в формировании определенного коммуникативного умения, если все упражнения целенаправлены, последующие опираются на предыдущие» По мнению Н.И.Гез, «организационно взаимосвязанные действия, расположенные в порядке нарастания языковых и операционных трудностей с учетом последовательности становления речевых умений и навыков и характера реально существующих актов речи» Шатилов С.Ф. дает следующее определение системы упражнений, как «совокупности необходимых типов, видов и разновидностей упражнений, выполняемых в такой последовательности, которая учитывает закономерности формирования навыков, умений в различных видах речевой деятельности в их сложном взаимодействии и в таком количестве, которое обеспечивает максимально-высокий уровень владения русским языком».

Система упражнений должна основываться на усвоении грамматических явлений языка в их взаимосвязи и иметь речевую направленность.

При разработке системы упражнений необходимо учитывать особенности имени прилагательного как в русском, так и в таджикском языках с целью преодоления **внутриязыковой и межъязыковой интерференции**

Как известно, практические цели обучения русскому языку в условиях ограниченного времени, отсутствия языковой среды накладывают особый отпечаток на систему упражнений для учащихся-таджиков. Следует искать наиболее целесообразные, эффективные способы, отражающие закономерности системы русского языка в сопоставительном плане.

При классификации упражнений используются различные подходы, в связи, с чем выделяются упражнения: языковые и речевые (Бархударов С.Г., Рахма-

нов И.В.), подготовительные, первичные, предречевые (Салистра И.Д., Цетлин В.С.), комбинированные (Лапидус В.А.), тренировочные и творческие (Текучев А.В., Чистяков В.Л.), некоммуникативные и коммуникативные, условно-речевые, речевые (Щубин Э.Н., Пассов Е.И.) и др.

В методике преподавания русского языка деление упражнений основано на членении языка и речи, в связи с чем многие методисты выделяют языковые (подготовительные, тренировочные) и речевые (коммуникативные, творческие и т.д.) упражнения. Деление упражнений на языковые и речевые основано на разграничении первичного умения, предшествующего навыку и являющегося исходным для его образования, и вторичного умения, базирующихся на навыках.

Артемов В.А. характеризует первичное умение как действие, выполненное при произвольном внимании, т.е. при полном его осознании, а вторичным - выполнение действия в плане после произвольного внимания, т.е. без осознания [8, с. 141].

Следовательно, языковые упражнения - это упражнения соответствующие стадии первичного умения, а речевые упражнения относятся к вторичным умениям.

Стремясь оперировать уровнем высказывания, текста, а не уровнем отдельных языковых единиц методисты предлагают сейчас богатый опыт введения и закрепления у учащихся именно практических навыков использования языка. Ученые Костомаров В.Г. и Митрофанова О.Д. пишут, что «для пользования же языком любому человеку нужно усвоение функционирования факта, соотношение с действительностью (в большей мере, чем осознание его статуса в языковой системе), подкрепленное, безусловно, сознательно-аналитическим подходом к материалу» [69, с.18-19]. Бархударов С.Г. считает, что «задачей практического преподавания русской грамматики является не описание системы языка, не ознакомление учащихся с русскими грамматическими категориями, а овладение русской речью, устной и письменной. Изучение русской грамматики во всех своих разделах должно быть подчинено нуждам развития речи» [3, с. 14]. Ильина В.И. также утверждает, что «процесс речи характеризуется тем, что сознание человека одновременно охватывает и языковую форму, и смысл высказывания. Объективно существующее единство формы и содержания речи закономерно реализуется в единстве восприятия или производства языковой формы и заключенного в ней смысла» [3, с.25]. Мы вслед за указанными учеными считаем, что практическое владение языком учащимися-таджиками возможно, на наш взгляд, при усвоении языковой системы русского языка. Знание правил облегчает дело, экономит время при изучении языка.

Использование данных упражнений направлены обучению русскому языку в таджикской школе, а именно развитию речи и направлены на формирование языковых знаний, на то, чтобы научить учащегося обнаруживать, распознавать, обобщать, систематизировать изучаемые факты в ряду других языковых явлений, а также формированию у учащихся способности творчески применять объем языковых знаний в речи.

Главным признаком, который лежит в основе методики является лингвистическая база. С этой целью используются языковые упражнения. «Языковые упражнения способны помочь осознанию формы. Их использование, - отмечают Е.И. Пассов и Н.Е.Кузовлева,- будет целесообразно при овладении письмом, произносительными навыками говорения, навыками упреждения сложных синтаксических структур» [4, с. 234].

Следует заметить, что языковые закономерности, отличающие один язык от другого, действуют на этапе лексико-грамматического развертывания семантических структур.

Речевые упражнения направлены на формирование речевых умений и навыков учащихся - таджиков. Целью данных упражнений являются углубление, расширение и систематизация знаний учащихся - таджиков при изучении имени прилагательного, что в конечном итоге, учащиеся таджикской школы достигают автоматизма навыков употребления имен прилагательных во всех сферах речевой деятельности.

В разработанной системе подбор упражнений соотносится с этапами формирования речевых действий: рецептивным, репродуктивным и продуктивным. В этой

связи обучение имени прилагательного учащихся - таджиков целесообразно проводить в несколько этапов:

1. Ознакомительный;
2. Осмысление учебного материала;
3. Активизация употребления имен прилагательных в речи.

Известный ученый – методист А.Н.Щукин отмечает, что «способ представления грамматического материала является решающим условием достижения целей обучения языку» [5, с. 146], т.е. овладение языком как средством общения предполагает знание грамматических норм. Поэтому сообщение учащимся теоретических языковых сведений является решающим фактором в обучении имени прилагательного. Ознакомительный этап включает представление грамматического понятия. Однако, как мы отметили, из анализа программ, учебников, что систематизированное изучение имени прилагательного начинается в 7-ом классе. Как известно, существуют следующие пути введения грамматических понятий: 1) от анализа фактов языка к обобщениям (определениям и правилам)- индуктивный; 2) от обобщений (определений, правил) к анализу фактов языка – дедуктивный. Использование данных способов изложения материала зависит от определенных условий (характера материала, возраста учащихся, уровня их развития и подготовленности), которые влияют на эффективность учебного процесса. Первоначальное введение имени прилагательного уже знакомо в начальных классах. Поэтому целесообразно использование родного языка.

Как показывает опыт работы, в таджикских классах используется в основном дедуктивный способ изложения материала. На наш взгляд, использование дедуктивного или индуктивного метода изучения материала зависит от учителя. В результате учащиеся или принимают активное участие в понимании нового материала или же слушают объяснение нового материала.

При индуктивном способе изложения материала изучение имени прилагательного начинается с анализа языковых фактов, подобранных учителем. Анализ языкового материала либо проводит сам учитель, либо делают ученики под непосредственным контролем учителя. Факты языка группируются, обобщаются, делаются выводы. При этом следует отметить, что учащиеся включаются в активную работу.

Следующий этап работы предусматривает овладение понятием «имя прилагательное», осмысление распознавание признаков как самостоятельной части речи, **усвоение грамматической формы в различных языковых моделях вне языковой ситуации.**

Основная задача третьего этапа – изучение языка в его коммуникативной функции, как средства общения. Беляев Б.В. отмечает, что «грамматические знания положительно влияют на овладение языком...когда с помощью этих знаний учащимися осознаются (понимаются) грамматические особенности иноязычной речи и когда непосредственно вслед за этим осознанием следует тренировка учащихся в продуктивно-творческой иноязычной речи» [6, с.141].

Грамматические особенности имени прилагательного следует объяснять учащимся на синтаксической основе, при помощи анализа смысловых и грамматических связей между прилагательными и существительными, к которому оно относится в составе словосочетания.

При разработке системы упражнений нами учитывались, в первую очередь, трудности, с которыми сталкиваются учащиеся-таджики.

На основе многолетних наблюдений и эксперимента мы пришли к убеждению, что изучение имени прилагательного требует усиление внимания к словообразовательным элементам слова, выявление этих элементов, определение оттенков, вносимых ими в слова, помогает обучающимся быстро понять и запомнить семантику новых слов, способствует обогащению их словарного запаса, вооружению навыками стилистического анализа текста.

В связи с этим работа по развитию навыков морфологического анализа и словообразования приобретает особую значимость. Каждая часть слова не просто сочетание отдельных звуков, а носитель определенного значения, поэтому и словообразовательный анализ есть средство сознательного усвоения лексики и грамматики. От того, насколько ученик усвоил структуру слова, насколько хорошо улавливает смысловую связь между родственными словами, зависит его грамотность, словарный запас и общая речевая культура. Понимание закономерностей словообразования помогает нагляднее и глубже раскрыть сложные языковые явления, выявить активные процессы развития языка, выработать у учащихся умения самостоятельно анализировать языковые факты. Тем самым развиваются логические способности, навыки абстрактного мышления.

Однако несоответствие в грамматической структуре слов в русском и таджикском языках затрудняет словообразовательную работу в таджикской аудитории.

Лучшему развитию познавательных способностей и усвоению закономерностей словообразования в русском языке помогают языковые упражнения, в которых прилагательные даются в типических для данного слова лексических и грамматических связях, целью которых является – усвоение и активизация грамматической формы имени прилагательного в различных языковых моделях, развивать у учащихся - таджиков внимание к его значению обогатить речь данной частью речи, научить использовать ее в речи.

Морфологическая структура слов и словообразование в таджикском языке отличаются от русского языка: в родном языке обучающихся отсутствуют приставки, все словообразовательные суффиксы присоединяются к неизменной корневой морфеме, в то время как в русском языке даже корень слова может подвергаться частичному изменению формы (ср. *учить - ученый, учеба, наука, научный* и т.д.), однозначными являются флексии (ср. с русским, где каждое окончание выражает несколько грамматических значений). Прилагательные таджикского языка, как слова неизменяемые, вообще не имеют флексий.

Каждая словоформа обладает корневой морфемой, выражающей вещественное значение данного слова, вокруг которой по определенным образцам и моделям группируются другие аффиксальные морфемы. Понимая значение корневой морфемы, учащиеся без труда усваивают значение производных сил. В современном русском языке, как отмечается исследователями, имена прилагательные менее интенсивно пополняются новыми словами, чем, например, имена существительные.

Наиболее продуктивным способом словообразования имен прилагательных в русском языке является суффиксальный способ. Выделяя 80 суффиксов прилагательных, З.А. Потиха отмечает, что «лишь небольшая часть из них активно участвует в современном словообразовании».

Суффиксы и приставки, морфема с деривационным значением, образуют новые слова или вносят дополнительные смысловые оттенки в значение слова: *спор-спорный, бесспорный; камень-каменный, каменный; лес-лесной, лесистый* и т.д. Окончания прилагательных служат лишь для выражения связи слов в предложении, как показатели основных его грамматических категорий. Например, *серебристый лайнер*, окончание показывает, что прилагательное определяет предмет мужского рода, единств. числа, им. п., и не зависит от лексического значения определяемого слова, встречается оно во всех прилагательных при существительных мужского рода (*отважный космонавт, содержательный урок* и т.д.).

Лишь единичные прилагательные русского языка типа *беж, хаки, электрик*, обозначающие цвет, не имеют окончаний, как и в некоторых устойчивых словосочетаниях с определительными словами: *стиль, модерн, пальто реглан, часы пик* и другие.

Изменение звукового состава слов (чередование корневой морфеме) при словообразовании, богатая синонимика суффиксов, усиливающих выразительные возможности прилагательных русского языка и особенно резкие различия в способах образования прилагательных в родном и русском языках затрудняют словообразование и словообразовательный анализ. Даже прилагательные, образованные от одних и тех же частей речи, отличаются по структуре: *зима-зимНий день* (суффиксальный способ образования) *снег-снежНая зима* (чередование в корне и суфф- Н-) , (продуктивный суффикс прилагательных); *книжНый шкаф* (чередование в корне и суффикс -Н-) *шкафы* (имя существительное).

Как правило, учащиеся не затрудняются в образовании прилагательных по данному образцу, в вычленении морфем, но недостаточно усваивают смысловые оттенки, вносимые прилагательным различными суффиксами при словообразовании и формообразовании. Эти трудности преодолеваются системой специальных упражнений, опирающихся на те языковые ориентиры, за счет которых происходит изменение смысла: *человечный следователь, человек ЕСКА я натура; бесконечно малая величина* (в математике), *малЕНЬКий размер, малЮСЕНЬКий шарик*. Однокоренные прилагательные, образованные различными суффиксами от одного корневого слова, имеют различные смысловые оттенки и могут соединяться с определенным кругом слов.

Богатство суффиксальной системы русского языка позволяет опознавать не только различные смысловые оттенки слов, но и тончайшие стилистические оттенки прилагательных. Суффиксы, присоединяемые к словам, не столько варьируют самый качественный признак, сколько сообщают слову добавочные оценочно-характеристические элементы. Оценочный элемент не только вносит новые оттенки в значение слов, но и существенно его изменяет. Недопонимание этих оттенков часто приводит к ошибкам в употреблении имени прилагательного: *исполниТЕЛЬСКИЙ орган* (вместо *исполнительный*), *глубИННая вспашка* (вместо *глубОКАЯ*) *педагогичЕСКий поступок* (вместо *педагогичный*), *слезливая просьба* (вместо *слезНая*), *геройСКая эпопея* (вместо *героиЧЕСКАя*) и др.

Следует отметить, что суффиксальная синонимия представляет трудность в русской аудитории: однокоренные прилагательные, употребленные с одним и тем же существительным, различаются по смыслу. Например: *эффектная работа* - работа, производящая благоприятное впечатление; *эффективная работа* - работа, дающая положительные результаты (эффектная работа может дать и эффективные результаты). Слова, сходные по звучанию и частично совпадающие по морфемному составу часто употребляются в несвойственных им по значению сочетаниях: *дельный вид*, вместо *деловитый*; *деловитое предложение*, вместо *дельное* и др. "Патронимия - один из источников трудностей литературной речи, поскольку сходство слов вообще, а тем более сходство слов структурное (а значит, и смысловое) создает почву для смешения (контаминация) в процессе речевой практики".

Лучшему развитию познавательных способностей и усвоению закономерностей словообразования в русском языке помогают упражнения, в которых прилагательные даются в типических для данного слова лексических и грамматических связях.

Имя прилагательное, обладая несамостоятельными категориями рода, числа и падежа, употребляется в речи только с именами существительными, только в системе именных словосочетаний обнаруживает свое лексическое и грамматическое значение.

Лексическое же значение прилагательных проявляется в их многозначности, в лексической сочетаемости с определенным кругом слов, в способности прилагательных входить в состав несвободных и фразеологических сочетаний: *теплая вода, теплый климат, теплая встреча, теплая компания; горячее молоко, горячие споры, горячая голова; золотая монета, золотая осень, золотая молодежь; холодная осень, холодный ответ*, и каждом из данных сочетаний обнаруживается одно из значений: прилагательного (прямое, фигуральное или окказиональное), во многих словосочетаниях типа *космическая трасса, голубой телевизионный университет, атомный век, Ботанический сад, театр, педагогический институт* и др. прилагательное - вместе с определяемым именем существительным составляет единое смысловое целое, в котором прилагательное не столько подчеркивает, выделяет ту или иную особенность предмета, сколько сообщает новую возможность осмысления определяемого. При изучении словосочетания бросается в глаза тот факт, что способность слова сочетаться с другими зависит от его лексического значения.

Как было указано выше, усвоение согласования прилагательного-определения с определяемым словом в косвенных падежах для учащихся-таджиков представляет большие трудности, что обусловлено спецификой родного языка обучаемых. В таджикском языке нет согласования в падеже, так как в нем отсутствует изменяемость прилагательных по падежам. Поэтому согласование в падеже - самый трудный для учащихся-таджиков момент в изучении прилагательных.

Таким образом, при изучении морфологического состава, словообразования прилагательных главным образом внимание обращается на дедуктивные словообразовательные аффиксы, на трудно усваиваемые синонимичные суффиксы, приводящие к контаминации, а также на ценности образования прилагательных от иноязычных основ, на те словообразовательные типы, которым не уделяется нужного внимания.

В этой связи мы даем довольно обстоятельное описание основных значений всех косвенных падежей, а в практические задания включаем существительные всех трех типов склонения единственного и множественного числам.

Литература

1. Печенёва, Т. А. Система обучения морфологии русского языка в условиях близкородственного двуязычия: диссертация д-ра пед. наук, 2003 /Т.А. Печенёва.-428 с.
2. Акрамов, М. Ибораҳои сифатии забони хозираи тоҷик [Текст]/ М.Акрамов. - Душанбе: Дониш, 1977. - 166 с.
- 3.Алексеева, О.В. Использование изложений в процессе изучения морфологии в 5-7 классах [Текст]: Автореферат дис. ...канд. пед. наук./ О.В.Алексеева.- М., 2000. 22 с.
4. Амырова, Ж.И. Развитие письменной речи учащихся 5-7 классов при изучении имени прилагательного на уроках алтайского языка[Текст]: дис. ...канд пед.наук/ Ж.И. Амырова.-М., 2002.-230с.
5. Артемов, В.А. Психология обучения иностранным языкам[Текст]/ В.А.Артемов.- М.: Учпедгиз, 1969. – 279 с.
6. Бабаева, Р.Н., Бегматова, Р.А., Махмудова, М.О. Учебник для 10-го классов общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения [Текст] Р.Н. Бабаева, Р.А. Бегматова, М.О. Махмудова.- Душанбе:Маориф, 2018.-288 с.

7. Бабайцева В.В., Чеснокова Л.Д., Еремеев А.П. Лингвистические основы преподавания русского языка в общеобразовательной школе [Текст] / Под ред. В.В. Бабайцевой [Текст]. - М., 1980. - 79 с.
8. Бабанский, Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. Методические основы [Текст] / Ю. К. Бабанский. М.: Просвещение, 1982.-82 с.
9. Бабанский, Ю.К. Проблемное обучение как средство повышения эффективности учения школьников [Текст] / Ю. К. Бабанский. - Ростов-на-Дону, 1970.- 114 с.
10. Бабанский, Ю.К. Рациональная организация учебной деятельности [Текст] /Ю. К. Бабанский. М., 1981.-223 с.
12. Бакеева, Н.З. Структурно-типологическая характеристика языков в методическом освещении [Текст] // Лингвистические основы преподавания языка/ Н.З.Бакеева. - М.: Наука, 1983, с.19-27.
13. Баранов, Т. М. Методика преподавания русского языка Текст. / Т. М. Баранов. - М.: Просвещение, 1990. - 187 с.
14. Баранов, М.Т. Умения и навыки в школьном курсе русского языка [Текст] / М.Т. Баранов // Русский язык в школе. -1979. № 4. - С. 18-24.
15. Бархударов, С.Г. Основные проблемы преподавания русского языка в национальных группах вузов[Текст]/ С.Г. Бархударов //Русский язык в национальной школе. – 1964. - №2. С.14-
16. Бахтин, М.М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках [Текст] / М.М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. - М., 1979. - С250-261.

**СОХТОРИ ГРАММАТИКИИ
ВОХИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ
ФЕЪЛИ**

**ГРАММАТИЧЕСКАЯ
СТРУКТУРА ГЛАГОЛЬНЫХ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ
ЕДИНИЦ**

**GRAMMATICAL STRUCTURE
OF VERBAL PHRASEOLO-
GICAL UNITS**

Калидвожаҳо: Муносибати предикативӣ, шаклҳои тасрифии феъл, таркибҳо, Воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ, сохтори маъноӣ.

Ключевые слова: Предикативная связь, пассивные формы глагола,

Нурматова Мақсуда Рӯзобоевна - МД “Донишқадаи байналмилалии Хучанд”-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент.

Нурматова Мақсуда Рӯзобоевна – ГУ «Худжандский международный институт» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат филологических наук, доцент.

Nurmatova Maksuda Ruziboevna - SO "Khujand International University" of International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, candidate of philological sciences, associate professor. Address

E-MAIL: hnrmaovamaksuda@gmail.com

Аннотатсия. Дар ҳамаи забонҳои дунё муносибати маъноӣ предикативӣ, пеш аз ҳама, бо шаклҳои тасрифии феъл ифода мегардад. ВФФ аз дигар ҳиссаҳои нутқ бо ҳамин хусусияти грамматикӣ худ фарқ мекунад. Муносибати предикативӣ дар ҷумла он аст, ки калимаҳои маънодор ва таркибҳо ба вазифаи хабар омада, амал, ҳолат ва ё аломати дар калима ё таркиб ифодаёфтара ба воқеъшавии амалу ҳолат ва аломат, тасдиқ ё инкор далолат мекунад. Ҳамин маъноӣ грамматикӣ дар ҷумла зимни категорияҳои сифа, модалият, замон ва шакли феълҳои тасрифии ба вазифаи хабаромада ифода мегардад. ВФФ, пеш аз ҳама, бо ҳамин аломатҳои барҷастаи грамматикӣ худ аз навҳои дигари воҳидҳои фразеологӣ фарқ мекунад. Воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ – чи таркиб, чи ибора ва чи ҷумлаи содаю мураккаби фразеологӣ, мутобиқи қоидаҳои таркиббандӣ ва ибораву ҷумласозии забони тоҷикӣ шакл гирифтаанд. Фарқи сохтори маъноӣ ва грамматикӣ воҳидҳои фразеологӣ аз воҳидҳои озоди нахвӣ дар ин ҷост, ки маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ аз муносибати бевоситаи маъноӣ ҷузъҳо ҳосил намешавад ва он муносибати маъноиро ба ҷузъҳо ҷудо ё таҷзия карда, ба мисли ҷузъҳои ибора ва аъзои ҷумла таҳлил кардан мумкин нест. Аз ҳамин сабаб маъноӣ яклухти фразеологӣ ба ҳиссаҳои ҷудогонаи нутқ далолат кунад, воҳиди фразеологиро номӣ (исмӣ ва сифатӣ), зарфӣ ва феълӣ меноманд. Вазифаҳои нахвӣ воҳидҳои фразеологӣ дар заминаи маъноӣ яклухти фразеологӣ таъйин мегардад.

Аннотация. Во всех языках мира предикативно-семантическая связь выражается, прежде всего,

составы, фразеологизмы таджикского языка, семантическая структура.

пассивными формами глагола. Этой грамматической особенностью VFF отличается от других частей речи. Предикативное отношение в предложении заключается в том, что значимые слова и соединения выступают в функции информации и указывают на действие, условие или знак, выраженные в слове или составе, на реализацию действия, условия и знака, подтверждение или отрицание. То же грамматическое значение выражается в предложении через категории сига, модальности, времени и формы глаголов, используемых для сообщаемой функции. ВФФ, прежде всего, отличается от других типов фразеологизмов своими отличительными грамматическими особенностями. Фразеологические единицы таджикского языка – как составы, словосочетания, так и простые и сложные фразеологические предложения образованы в соответствии с правилами композиции и фразеологии таджикского языка. Отличие семантического и грамматического строения фразеологизмов от свободных грамматических единиц состоит в том, что значение фразеологизмов не выводится из непосредственной смысловой связи компонентов, а смысловые связи не могут быть разделены или разложены на компоненты и проанализированы подобно компонентам словосочетания и членов предложения.

Keywords: Predicative relationship, passive forms of the verb, compositions, phraseological units of the Tajik language, semantic structure.

Annotation. In all languages of the world, predicative semantic relationship is expressed, first of all, by the passive forms of the verb. VFF differs from other parts of speech with this grammatical feature. The predicative relation in the sentence is that the meaningful words and compounds come to the function of information and indicate the action, condition or sign expressed in the word or composition to the realization of the action, condition and sign, confirmation or denial. The same grammatical meaning is expressed in the sentence through the categories of siga, modality, tense and form of the verbs used for the reported function. VFF, first of all, differs from other types of phraseological units with its distinctive grammatical features. Phraseological units of the Tajik language - both composition, phrase, and simple and complex phraseological sentences have been formed in accordance with the rules of composition and phraseology of the Tajik language. The difference between the semantic and grammatical structure of phraseological units from free grammatical units is that the meaning of phraseological units is not derived from the direct semantic relationship of the components, and that semantic relationship cannot be separated or decomposed into components and analyzed like the compo-

Дар ҳамаи забонҳои дунё муносибати маъноии предикативӣ, пеш аз ҳама, бо шаклҳои тасрифии феъл ифода мегардад. ВФФ аз дигар ҳиссаҳои нутқ бо ҳамин хусусияти грамматикӣ худ фарқ мекунад. Муносибати предикативӣ дар ҷумла он аст, ки калимаҳои маънодор ва таркибҳо ба вазифаи хабар омада, амал, ҳолат ва ё аломати дар калима ё таркиб ифодаёфтаре ба воқеъшавии амалу ҳолат ва аломат, тасдиқ ё инкор далолат мекунад. Ҳамин маъноии грамматикӣ дар ҷумла зимни категорияҳои сифа, модалият, замон ва шакли феълҳои тасрифии ба вазифаи хабаромада ифода мегардад. ВФФ, пеш аз ҳама, бо ҳамин аломатҳои барҷастаи грамматикӣ худ аз навъҳои дигари воҳидҳои фразеологӣ фарқ мекунад.

Бояд дар назар дошт, ки ҳама гуна навъҳои воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ – чи таркиб, чи ибора ва чи ҷумлаи содаю мураккаби фразеологӣ, мутобиқи қоидаҳои таркиббандӣ ва ибораву ҷумласозии забони тоҷикӣ шакл гирифтаанд. Фарқи сохтори маъноӣ ва грамматикӣ воҳидҳои фразеологӣ аз воҳидҳои озоди нахвӣ дар ин ҷост, ки маъноии воҳидҳои фразеологӣ аз муносибати бевоситаи маъноии ҷузъҳо ҳосил намешавад ва он муносибати маъноиро ба ҷузъҳо ҷудо ё таҷзия карда, ба мисли ҷузъҳои ибора ва аъзои ҷумла таҳлил кардан мумкин нест. Аз ҳамин сабаб маъноии яклухти фразеологӣ ба ҳиссаҳои ҷудогонаи нутқ далолат кунад, воҳиди фразеологиро номӣ (исмӣ ва сифатӣ), зарфӣ ва феълӣ меноманд. Вазифаҳои нахвӣи воҳидҳои фразеологӣ дар заминаи маъноии яклухти фразеологӣ таъйин мегардад. Бесабаб нест, ки ба вазифаи мубтадо асосан воҳидҳои фразеологӣ номӣ, ба вазифаи хабар воҳидҳои фразеологӣ феълӣ меоянд.

Ҳангоми муайян намудани вазифаҳои нахвӣи ВФФ шакли маъноҳои грамматикӣ феълҳои тасрифшаванда ва тасрифнашаванда (масдар, сифати феълӣ ва феълӣ ҳол) ба назар гирифта мешаванд. Як намуна аз асари бадеӣ: Ҳоло падарат... мехоҳад, ки ту ҳам бесабаб *димоги ӯро насӯзонда* озурда накуни [6, 11]; Ягон кас-ку дар ин ҷо номи Фаррух ё Шаҳзодаро ба даҳон намегирад, пас, чаро *димогат ин қадар сӯхтааст?* [6,124]; Малик Тоҷхонуми бечора аз хашму ғазаб...хеле *димогаи сӯхта...* ба дуо хондан машғул буд [6,131].

Дар ҷумлаи якум фразеологизми *димоги ӯро сӯзонда* дар шакли сифати феълӣи замони гузашта, феълӣи гузаранда, бавосита ба саволи «чӣ тарз?» ҷавоб шуда, ҳамчун зарф ба вазифаи ҳоли тарзи амал омада, бо алоқаи ҳамроҳӣ ба хабари «озурда накуни» тобеъ шудааст. Хабарӣ ҷумла бо сифаи шартӣ-хоҳишмандӣ, замони ҳозира-оянда ва шахси дуҷуми танҳо ифода ёфтааст.

Дар мисоли дуюм ВФФ-и «*димогат ин қадар сӯхтааст*» дар қолаби ҷумлаи содаи дутаркибаи тафсилӣ ифода ёфта, дар он ҷузъи «*димог сӯхтааст*» ҷузъи асосӣ ва рехтаи ВФФ, бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии «-ат» ва ҷонишини ишоратии «ин қадар» ҷузъҳои озод буда, дар дохили ВФФ омадааст. Дар ин ҷо «*димогат сӯхтааст*» шакли замони гузаштаи наздики сифаи хабарӣи феълӣи нақлист. Бандакҷонишини «-ат» ба исми *димог* васл шуда, ба соҳибӣ амал, шахси дуҷуми танҳо (ту) ишора мекунад. Дар байни сараъзоҳои ҷумлаи фразеологӣ «*димог сӯхтааст*» ҷузъи озод – ҳоли миқдори «ин қадар» омадааст ва он метавонад, дар аввали он биёяд: ***Ин қадар димогат сӯхтааст.*** Ҳамчунин ба ҷойи бандакҷонишини ҷонишини шахсӣ «ту» омада, соҳибиятро ифода кунад: ***Ин қадар димоги ту сӯхтааст.***

Дар ҷумлаи сеюм ВФФ-и «хеле *димогаи сӯхта*» дар шакли сифати феълӣи замони гузашта «*сӯхта*» ба вазифаи хабарӣи ҷидаи кӯтоҳшудаи «*сӯхта буд*» дар шакли замони гузаштаи дури сифаи хабарӣ омадааст. Бандакҷонишини «-аи» баробари ифодаи маъноии соҳибият (*димог-аи*) чун воситаи грамматикӣ алоқаи тобеи мувофиқати хабар бо мубтадои *Малик Тоҷхонум* хизмат намудааст. Зарфи «хеле» ба вазифаи ҳоли дараҷа пеш аз таркиби субъекту предикат омадааст. Ин ҳам

як аломати хусусияти рехтагӣ доштани ВФФ-и дар қолаби чумлаи содаи дутаркибаи хуллас ифодаёфта ба шумор меравад.

Дар заминаи ВФФ-и «*димоғи касе сӯхта*» муродифи дигари он ба миён омадааст: Вай ранчид, сахт ранчид, *дуд аз димоғаш баромад*. Шояд ин вариант дар натиҷаи фуруғузур шудани чузъи аввали ВФФ *димоғи касе сӯхта*, *дуд баровард* бошад ва ба *димоғи касе сӯхта* зам шудани чузъи *дуд баровард* ба маънои ранчидан зам намудани ибораи сахт ранчидан гардидааст, яъне «*димоғи касе сӯхта*» – ранчид ва «*димоғи касе сӯхта дуд баровард*» – сахт ранчид. Дар ин вариантҳои ВФФ калимаи «димоғ» ба маънои ҳолати ранчиши одам ё хира шудани табъи шахс истифода мешавад. Ҳамин тарик, зина ба зина кӯтоҳ шудани ВФФ натиҷаи эҷодкорона ба кор бурдани сарвати забони тоҷикӣ: *димоғи касе сӯхта дуд бароовард – дуд аз димоғ баромад* – (аз димоғ) бӯйи қаҳдуд меояд: Машаққати 16-соатаро лаззати 15-дақиқагии ифтор *аз димоғҳо хоҳад баровард* [6,210];

Забони тоҷикӣ аз ВФ хеле бой мебошад. Ба ин муродифҳои фразеологии зерин ҳам далел шуда метавонад: *сари (касе) ба осмон расид, (касе) курта – курта гӯшт гирифт, (касе) дар курта нагунҷид, тоқиро ба осмон ҳаво додан* маънои хурсанд шуданро доранд. *гап доштан, гап ёфт шудан*, маънои барои гуфтугӯ, мавзӯ ёфт шуданро ифода мекунад. Қаринаҳои (вариантҳои) фразеологии *гарму ҷӯшон, гарму сӯзон; дили (касе) ба (касе) гарм будан, дили (касе) ба (касе) гарм шудан* ва ё бо калимаи «дил» ба мисли *дили худро хӯрдан, «дили (касеро) хун кардан, дили (касе) хун шуд»* ва ғайра низ аз он шаҳодат медиҳад, ки воҳидҳои фразеологӣ дар ганҷинаи луғавии забони тоҷикӣ мавқеи муҳим доранд.

ВФФ бо мурури замон камистеъмол гардида, хусусияти таърихӣ ё архаистӣ (матрукӣ) пайдо мекунад. Чунончи, ВФ-ии *димор аз рӯзгори касе баровардан* дар замони Восифӣ ё пештара маъмул буд, ҳоло қариб тамоман аз истеъмол баромадааст:

– Бародар, бисёр андӯхгин машав, ки имшаб туро ва худро раҳой мебахшам ва ин ду малъунро сагвор *димор аз рӯзгорашон мекашам* [2,91].

Дар чунин ҳолатҳо ҳам ВФФ ба вазифаи хабари чумлаи сода меояд. Дар ин чумла хабари бо ВФФ ифодаёфтаи *димор аз рӯзгорашон мекашам* аз ҷиҳати шакли грамматикӣ сиға, замон, шахсу шумора бо хабари феълии чумлаи яктаркибаи «раҳой мебахшам» пурра мувофиқат мекунад. Маълум мешавад, ки дар замони зиндагии Восифӣ ВФФ-ии *димор аз рӯзгори касе баровардан* дар варианти тағйири унсури луғавии *димор аз рӯзгори касе кашидан* ҳам истифода мешудааст.

ВФ ҳам аз лиҳози сохтори семантикӣ ва наҳвӣ мутобиқи қоидаҳои маъмули грамматикӣ забони тоҷикӣ дар қолабҳои таркиб, ибора ва чумла сохта мешаванд. Масалан, дар ибораи рехтаи *роҳи оҳан* калимаҳои *роҳ* ва *оҳан* ба маънои «роҳи аз оҳан сохташуда» ё «роҳи оҳанин» ба маънои асли омадаанд, вале дар қолаби ибораи номии изофӣ хусусияти рехтагӣ пайдо кардаанд. Дар ибораи *кафиши касе галбер шуд* ба маънои «бисёр роҳ рафтани дар ҷустуҷӯи касе ё чизе» калимаи *кафиш* (навъи пойафзол) бо феъли *роҳ рафтани* таносуби тираи маъноӣ дошта бошад ҳам, бидуни шабоҳати муболиғаомези мисли *галбер сӯроҳ-сӯроҳ шудан* асли матлабро ифода намекунад. Аз калимаҳои чумлаи рехтаи *аз димоғи(касе) дуд баромад* вожаи *димоғ* бо исми *дуд* ва феъли *баромадан* таносуби маъноӣ надорад, яъне маъноӣ чумла аз маъноӣ калимаҳои таркиби воҳиди фразеологӣ ҳосил намешавад. Маҳз ҳамин хусусият дар қисми зиёди ВФ мушоҳида мешавад.

ВФ аз лиҳози сохтори наҳвӣ ба мисли ибораву чумлаи озод сохта мешаванд. Дар намунаҳои боло фразеологизми *роҳи оҳан* мисли *роҳи қаҳқашон* дар қолаби ибораи номии исмӣ воқеъ гардида, *роҳ* чузъи асосии ибора буда, *оҳан* ва *қаҳқашон* чузъҳои тобеанд, ки бо бандаки изофӣ ба исми *роҳ* алоқаманд шудаанд. Калимаи *оҳан* бо исм ифодашуда бошад ҳам, ба саволи чӣ гуна? ҷавоб мешавад ва шакли кӯтоҳшудаи сифати нисбии *оҳанин* аст. Тафовут дар муносибати маъноӣ *оҳан* ва

каҳкашон бо исми *роҳ* ин аст, ки калимаи *каҳкашон* аломати роҳро ба тарзи қиёс ифода мекунад: Ситораҳо тарзе ҷойгир шудаанд, ки гӯё коҳи ба маркаб боркардаи деҳқон ба замин рехта-рехта ба ҷое расида бошад.

Дар иборай рехтаи *барги сабз* ҳам исми *барг* ва сифати *сабз* мисли *роҳи оҳан* ба маънои аслиашон омадаанд, ки дар аввали баҳор дар замони гузашта каландарҳо ғазалхонон ба дари мардум рафта, онро чун рамзи фарорасии фасли баҳор ба соҳибони хонаҳо тақдим мекардаанд. Бо гузашти замон *барги сабз* ба маънои «тухфаи камарзиш» хусусияти фразеологгии рехтагӣ пайдо кардааст.

Дар иборай рехтаи *нури ҷашм* ҳам исмҳои *нур* ва *ҷашм* ба маънои аслиашон омадаанд, ки маънои «фарзанди азиз, меҳрубон ва дӯстдошта»-ро ифода мекунад. Ин иборай муқаррарӣ ҳам бо гузашти замон хусусияти рехтагӣ пайдо кардааст: Дар вақти мурдани худ ягона васияте, ки модараш ба Бибиюиша намудин буд, ки *нури ҷашми ӯ* – Гулбибиро ба қатори Одина парвариш намояд... [4,158].

Воҳиди фразеологгии *дуд аз димоғи касе баромад* дар қолаби ҷумлаи содаи дутаркибаи тафсилии тасдиқӣ ифода ёфтааст. Ин воҳиди фразеологӣ дар шакли инкории феъл ифода намёбад. Ҷузъи озод (шартан касе) дар байни ҷумлаи сода омадааст. Хусусияти дигари сохтории чунин ҷумлаҳои рехта ин аст, ки ба мисли ибораҳои рехтаи феълӣ қариб ҳамеша ба вазифаи хабар меоянд ва феъл қариб ҳамеша ба замонҳои гузаштаи сиғаи хабарӣ далолат мекунад. Дар мисоли боло хабарӣ феълӣ *баромад* замони гузаштаи наздики сиғаи хабарӣ аст.

Воҳиди фразеологгии *калтакро ба сари (касе) шикаст* дар қолаби ҷумлаи содаи яктаркибаи тафсилии тасдиқӣ ифода ёфтааст. Ин воҳиди фразеологӣ дар шакли инкории феъл ифода намёбад. Ҷузъи озод (шартан касе) дар байни ҷумлаи сода омадааст. Хусусияти дигари сохтории чунин ҷумлаҳои рехта ин аст, ки ба мисли ибораҳои рехтаи феълӣ қариб ҳамеша ба вазифаи хабар меоянд ва феъл қариб ҳамеша ба замонҳои гузаштаи сиғаи хабарӣ далолат мекунад. Дар мисоли боло хабарӣ феълӣ *шикаст* замони гузаштаи наздики сиғаи хабарӣ аст.

ВФ-и *обрӯӣ касеро ба замин зад* дар заминаи қолаби аслии (ин варианти) *обрӯӣ касеро резонд* пайдо шуда, дар қолаби ҷумлаи содаи яктаркибаи тафсилии тасдиқӣ ифода ёфтааст. Ин ВФ дар шакли инкории феъл ба кор бурда намешавад. Ҷузъи озод (шартан касе) дар байни ҷумлаи сода омадааст.

ВФ-и *нону намаки касеро хӯрд* дар қолаби ҷумлаи содаи яктаркибаи тафсилии тасдиқӣ ифода ёфтааст. Ин ВФ дар шакли инкории феъл ифода намёбад. Ҷузъи озод (шартан касе) дар байни ҷумлаи сода омадааст. Хусусияти дигари сохтории чунин ҷумлаҳои рехта ин аст, ки ба мисли ибораҳои рехтаи феълӣ қариб ҳамеша ба вазифаи хабар меоянд ва феъл қариб ҳамеша ба замонҳои гузаштаи сиғаи хабарӣ далолат мекунад. Дар мисоли боло хабарӣ феълӣ *хӯрд* замони гузаштаи наздики сиғаи хабарӣ аст.

ВФФ-ро дар луғатҳо одатан дар шакли иборай масдарӣ оварда, маъноҳои онҳоро шарҳ медиҳанд. Бинобар ин ВФФ дар шакли ибораҳои масдарӣ низ ба вазифаи аъзоҳои гуногуни ҷумла омада метавонанд: Оё хубтар нест, ки ҷавонони мо ба ҷойи *ба ҳован об кӯбидан* аз ҳукумат хоҳиш кунанд, ки аз ҳисоби онҳо дастаҳои ихтиёрие бар зидди фасод ташкил шавад? [14,3].

ВФ дар шакли ибораҳои сифати феълӣ ба вазифаи ҳоли тарзи амал меоянд: Фақат андаке *забон хойида* ба баробар набудани маълумотнома... ишора намудед ; *Ҷонамонро дар қафи даст гирифта* ба тӯй мерафтем [12,2]; Ман ин шеърро *хуни дил хӯрда* навиштаам, ба ман худ баҳо диҳед, ношоирон! [11,5];

Агар ВФФ-и *забон хойдан* дар шакли тасрифӣ ба вазифаи хабарӣ ҷумла, дар шакли иборай сифати феълӣ *забон хойида* ва дар шакли калимаи мураккаби “забонхоён” ба вазифаи ҳоли тарзи амал омада тавонад, ВФФ-и *ҷонро ба қафи даст гирифта*, *хуни дил хӯрда* ҳамеша дар шакли иборай сифати феълӣ ба вазифаи ҳоли тарзи амал меоянд. Маълум мешавад, ки ин ВФ дар ин шакл устувор ё рехта

гардидаанд. ВФ-и хуни дил хӯрда дар қолаби ибораи феъли ҳол низ бо ҳамин маънову вазифаи нахвӣ ба кор бурда мешавад: Ман ин шеърро хуни дилхӯрон навиштаам. Аз ВФФ-и забон хойидан феъли таркибии забонхойӣ кардан ба вучуд омадааст, ки он ҳамеша ба вазифаи хабар кор фармуда мешавад: *Забонхойӣ накун*, ту нағз ба ёд дорӣ ва медонӣ.

Як хусусияти ВФФ ин аст, ки дар воситаҳои ахбори омма вариантҳои гуногун пайдо мекунад, ки аввалан, сохтори нахвӣи онҳо боиси ба вучуд омадани дигаргунӣ дар таркиби ибора ва ҷумлаҳои рехта мегардад, сониян, эҳтиёҷоти матн ва мавриди нутқ тақозо мекунад, ки онҳо ба талаботи матн ва тақозои услуби баён мутобиқ гарданд. Чунончи, ВФФ-и *ҷонамро ба ҳалқам* овард дар матни зерин ба тарзи *ҷонамро ба нӯги биниам овард* ба кор бурда шудааст, ки чандон табиӣ нест: Бехтар кори (қору) бори деҳа, хоса ғалладаравӣ (.) *ҷонамро ба нӯги биниам меовард* [12,3]. Чунин вариантҳои ВФФ, сарфи назар аз ноқис ё бенуқсон буданаш дар таркиби ҷумла вазифаи хабарро адо мекунад. Мисли ҳамин ВФФ-и *ақлаширо хӯрдааст*, мумкин аст, дар матн вариантҳои «(ақлаширо) бой додааст» ё мисли матни зерин «ақлаширо бохтааст» ба кор бурда шавад: Ин дафъа духтаратон на аз таъсири чину парӣ, балки аз таъсири зарбаи саҳти ба майнааш расида *ақлаширо бохтааст* [12,3]. Ҳамаи ин вариантҳои ВФФ сарфи назар аз дараҷаи истеъмолиашон дар услубҳои гуногуни баён ҳамеша ба вазифаи хабар меоянд.

Хусусияти дигари ВФФ ин аст, ки қисме аз онҳо ҳам дар шакли тасдиқӣ ва ҳам дар шакли инкорӣи феъл ба кор бурда мешаванд: *касоро хоб рабуд / касоро хоб нарабуд, савганд ёд кардан / савганд ёд накардан, ташинагии касе шикаст / ташинагии касе нашикаст* ва ғайра: Тасаллиёбии ман то вақте давом намуд, ки рафиқонамро *хоб рабуд* [2,178]. Аз ҳамин қолаби аслии ВФФ бо таъсири майли осонбаёнӣ дар забони гуфтугӯ (универбатсия) *хоби касе бурд / хоби касе набурд* ба вучуд омадааст, ки он дар шаклҳои тасдиқӣ ва инкорӣи феъл ба вазифаи хабар меояд: Албатта, модари ӯгай маро *рӯйи хуш намедод*,... падари меҳрубонамро ба ман номехрубон мекард [2,178].

Дар забони тоҷикӣ танҳо дар шакли инкорӣ ё тасдиқӣ таркибан устувор шудани ВФФ мушоҳида мешавад. Дуои бади «Илоҳо, *рӯйи некӣ набинӣ*», ё ин ки «Ин асар то кунун *рӯйи чопро надидаст*» шакли маъмули таъбирҳои рехтаи феълӣ ба шумор мераванд. Дар осори бадеии С.Айнӣ як намуна ба чашм расид, ки дар он ин ВФФ дар шакли тасдиқӣи феъл ба вазифаи хабари ҷумла омадааст: Орзу мекардам, ки коре шуда ин ғаму кулфатҳо... *аз дил барояд* ва ман ҳам андаке рӯйи осоишро бинам... [2,176].

Дар осори адибон бисёр мушоҳида мешавад, ки ВФФ бо муродифи луғавиаш ё ВФФ-и дигари ҳаммаънояш ба тариқи мувозӣ ба кор бурда шудааст. Дар ин маврид сарфи назар аз он ки ВФ дар қолаби ҷумлаи сода ифода ёфтааст ё ҷумлаи мураккаб ҳамчун воҳидҳои баробармаъно дар таркиби ҷумла вазифаи муштараки нахвиро адо намуда, бештар ба вазифаи хабар меоянд. Дар матни зерин ВФ дар қолаби ҷумлаи мураккаби тобеъ ифода ёфтааст, вале ба ҳамон вазифаи нахвӣ омадааст, ки муродифи фразеологӣи пеш аз он омада адо мекунад: барои дуруст кардани камбудии тӯйи бемаҳали шумо ман бояд бисёр вақтҳо меҳнат кунам, ҳар кас ба хонаи мо барои келинбинӣ меояд, ман *изо мекашам*, дар он вақт *замин намекафад*, ки *дароям* [1,312-313].

Дар аввали ин ҷумла феъли *изо мекашам* низ ВФФ буда, кӯтоҳшудаи *бори изо (шармандагӣ) кашидан* аст, ки хабари он аз ҷиҳати сиға, шакли замон, шахсу шумора бо хабари ВФФ-и дигар (*дароям*) мутобиқати том дорад. ВФФ-и дуом *замин намекафад*, ки *дароям* маънои амали хабари ҷидаи пешомадаро аз ҷиҳати муассирии ҳолат тақвият мебахшад.

Дар заминаи ВФФ калимаҳои мураккабе сохта мешаванд, ки алоқамандии маъноӣи онҳо пойдор монад ҳам, вобаста ба шакли феъл ва сохтори ҷумла онҳо муродифи ҳамдигар шуда наметавонанд: Дарди он вақтаи моро нафароне дарк

мекунанд, ки чанд сол барои фарзанд хуни *чигар шудаанд* [15,5]; Модар дар сари дастархон чашм аз писараш намеканд, хоби дидааш ҳар лаҳза ба ёдаш омада *чигархунаш месохт* [12,3].

ВФФ-и хуни *чигар шудан* бо феъли таркибии *чигархун шудан* ҳаммаъно буда, маъноӣ грамматикӣ мафъули ҳолатро ифода намудааст. Дар матни дуҷумла феъли таркибии *чигархун сохтан* низ феъли таркибии номӣ буда, шакли фоилӣ дорад, бинобар ин дар ҷумла вазифаи муштараки нахвино (хабарӣ феълӣ) адо карда бошад ҳам, онҳо аз ҷиҳати маъноӣ грамматикӣ феъл ВФФ-и хуни *чигар шудан* ва хуни *чигар сохтан* (кардан) аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Шаклҳои фоилу мафъули феълӣ ба вазифаи хабар омада ду навъи ВФФ-ро ба вучуд овардаанд: *губори дили касе баромад*: Мувофиқи табъашон гап мезанам ва бо ҳамин *губори дилам мебарояд* [5,169]; *губори дили касеро баровардан*: Вай ҳамроҳи онҳо аз таҳти дил хандида, шӯҳӣ карда, *губори дилашро баровард*. Ҳарчанд дар ҳар ду маврид ҳам ВФФ як маъноӣ «аз ғаму ғусса, нохушӣ фориғ шудан»-ро ифода мекунанд, сохтори нахвӣ воҳидҳои предикативӣ гуногун аст: дар матни якум ВФФ дар қолаби ҷумлаи содаи дутаркиба, аммо дар мисоли дуҷумла дар қолаби ҷумлаи содаи яктаркиба ифода ёфтааст.

Дар матнҳои зерин низ ҳамин хусусияти ВФФ-ро дидан мумкин аст: Ман дар мактаби кӯҳна ҳам бошад, ба хондан тайёр будам ва агар ин муяссар мешуд, *сарам ба осмон мерасид*. Лекин шумо бо пой худ омада *сарамро ба осмон расонед*, раҳмат! [8,168]. Дар ин гуна ҳолатҳо шаклҳои феълӣ мондаву гузаранда, бавоситаю бевосита нақши муҳим доранд: *сари касе ба осмон расид / сари касеро ба осмон расонд*.

Дар забони тоҷикӣ баъзан як маъноӣ ВФФ дар ду қолаби предикативӣ ифода мегардад. Масалан, дар матни зерин ибораи рехтаи *хумори касе шудан* аз лиҳози маъно муродифи ҷумлаи фразеологӣ *хумори чизе (касе) гирад* аст: Ҳар вақт *хумори онҳо мешавам*, маро ранҷу азоб дар панҷаи худ мефишоранд, *хӯру хобамро гум мекунам...* [14,3]; Ба чашмони хумори ту хуморӣ гафта чашмонам, Биё, то бишканам, хумори чашмони хумориро.

ВФ дар асари бадеӣ хеле серистеъмол буда, хусусиятҳои гуногуни услубӣ зоҳир мекунанд. С.Айнӣ аз тамоми имконоти услубӣ ВФ бо камоли маҳорат ва нозукадоӣ истифода мекунанд. Яке аз хусусиятҳои услубӣ ВФ дар осори бадеӣ ва публицистӣ ӯ дар заминаи маъно ва қолаби ВФ ҳосил намудани вариантҳои эҷодкорона аст:

- *Мурдари мону тутхӯрӣ кун, гӯед-а?...*

- *Хоҳ тутхӯрӣ кунед, хоҳ тӯйхӯрӣ, шудани шуд [1,310].*

Шакли аслии ин ВФФ *мурдари монда, тутхӯрӣ кардан* аст, вале вобаста ба мундариҷаи матн дар гуфтори симои асар ба ҷойи исми мураккаби «тутхӯрӣ» калимаи наздикталаффузи он – «тӯйхӯрӣ» ба кор бурда шудааст, ки санъати таҷниси ноқис аст. Дар ин гуна ҳолатҳо вазифаи нахвӣ ВФ бетағйир мемонад. Дар ҳар ду тарзи ифода ҳам пуркунандаи бевоситаи суратёфтаи «мурдари» ҷузъи озои ВФФ буда, амалҳои «мондан» ва «тутхӯрӣ кардан» ё «тӯйхӯрӣ кардан»-ро ифода намуда, ба вазифаи хабарҳои ҷидаи ҷумлаи содаи яктаркибаи умумишахс омадаанд. Аз ин намуна маълум мегардад, ки дар таркиби ВФ калимаҳо мутобиқи қоидаҳои маъмули нахвӣ забони тоҷикӣ алоқаманд шуда ҷумла сохтаанд. Дар ин бобат байни сохтори нахвӣ ВФ ва озод (ғайрифразеологӣ) тафовути ҷиддӣ мушоҳида намешавад. Тафовут танҳо дар ин ҷост, ки маъно дар ВФ дар қолаби нахвӣ таркибан устувор ё рехта ифода меёбад.

Бояд қайд намуд, ки баъзе ВФФ ду сохти нахвӣ доранд. Масалан, забоншинос Ю. А. Рубинчик *дохили утоқ шуданро* «қолаби баста» (рамочная конструкция) ва *ба утоқ дохил шуданро* «қолаби кушода» (нерамочная конструкция) номидааст [7,143-145].

Аз маводи забони тоҷикӣ маълум мешавад, ки чунин вариантҳо на танҳо дар ибораҳои озод, балки дар қолабҳои ВФФ низ мушоҳида мешаванд: *ба беморӣ гирифтори шудан / гирифтори беморӣ шудан; ба бахти худ зомин шудан / зомини бахти*

худ шудан: Агар мекид, ки мард **ба кори худ машгул аст**,... ба сӯи чавоне, ки **машгули заминхаткашӣ буд**, охистекак нигоҳе мекард [2,11]; Аз кучое пайдо шуда, маро таҳдид мекарду ба ҳолам механдид, ки «аз дастат коре намеояд ва боз зори ман шуда / ба ман зор шуда наздам меой» [14,4]; Падараш ҷойи корашро аз даст дод, бародари хурдиаш **ба бемории вазнине гирифт** // **гирифтори бемории вазнин шуд**... [12,2].

Муносибати маъноӣ ва грамматикӣ чузӯҳои ВФФ бо воҳидҳои озода нахвӣ, мавқеи воҳидҳои озода дар таркиби ВФ мавзуи баҳси ҷудоғона аст. Дар ин ҷо бояд хотирнишон намуд, ки гоҳе воҳидҳои озода нахвӣ дар дохили ВФ хеле тафсил ёфта, боиси аз ҳам дур афтодани чузӯҳои ВФ мегарданд. Дар ин сурат сохтори рехта ва яклухти ВФ осеб мебинад: ...ҳама **чашиҳои худро ба нуқтае**, ки ояндағони аз Сари Ҷӯй аз ҳамон нуқта ба дара мебароманд, **дӯхтанд** [2,16]. Дар ин мисол байни ду чузӯи ВФФ-и «**чашиҳо.. ба... дӯхтанд**» исми **чашиҳо** бо муайянкунандаи «худ» ба феъли **дӯхтан** пуркунандаи бавоситаи «**ба нуқта**» ва ба он ҷумлаи пайрави муайянкунандаи «ояндағони аз Сари Ҷӯй аз ҳамон нуқта ба дара мебароманд» бо пайвандаки «**ки**» тобеъ шудааст.

Дар матни зерин ибораи феълии **давлати пирӣ рондан** байни исми **давлат** ва феъли **рондан** таносуби маъноӣ вучуд надорад: Ин модари мушфику меҳрубон имрӯзо дар ҳалқаи фарзандону наберағонаш **давлати пирӣ меронад** [11,4]. Шакли дурусти ВФФ **давр рондан** аст, ки аз аввали он калимаи «асп» фурӯгузор шудааст: «**аспи давр рондан**». Ин ВФФ дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» ҷунин шарҳ ёфтааст: «**Давр рондан** 1. ҳукмронӣ кардан, 2. бо айшу ишрат, хушвақтона рӯз гузарондан: Инҳо ҳамон одамонеанд, ки дар даври амир **давр меронданд**, соҳиби мамлакат буданд, заминҳои хуб, рамаҳои калон аз онҳо онҳо буд [10,271].

Дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» бо калимаи «давлат» зарбулмасали «**Аз давлати (пушти) шолӣ курмак об мехӯрад**» оварда шудааст: «Хуб, шумо намехӯрда бошед, ман мехӯрам, – гӯён зани калон пиёлаи наботҷойро аз пеши олинҷаш гирифт ва илова кард: – Амакаш аз барои келин фиристода бошанд ҳам, «**аз давлати шолӣ курмак об мехӯрад**» гуфтагӣ гапҳо ҳаст» [9,270]. Бояд гуфт, ки дар байни ВФ ва зарбулмасалу мақолҳо тафовути ҷашмрас вучуд дорад, ки ба ин нуқта профессор Ҳ. Мачидов дар «Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик» [1982] ишора карда буд. Ба назари мо, азбаски дар солҳои таълифи фарҳанг назарияи мукаммали фразеологияи тоҷик вучуд надошт, як миқдор зарбулмасалу мақолҳо, таркибҳои феълии ва панду андарзҳо ба он роҳ ёфтанд. Аммо дар забони гуфтугӯ бо исми «давлат» ба маънои зарбулмасали боло вариантҳои гуногуни ВФФ-и «**дар давлати касе** бо ҳузуру ҳаловат зиндагӣ кардан», «**дар давлати касе** осуда умр ба сар бурдан», «**ҳузуру ҳаловати давлати пирӣ дидан**» ва ғайра ба кор бурда мешаванд.

Дар вариантҳои ВФФ як калима одатан бо калимаи дигари ҳаммаънояш иваз мешавад. Дар ин сурат баъзан тарзи табиӣ ифода осеб мебинад. Ҷунончи: Рӯзо бар ман хастакунанда мегузаранд. Шомгоҳон, ки офтоб ба мағриб фуру меравад, ман **нафаси сарде мекашам** ва ба худ меандешам, фардо ҷӣ мешуда бошад, вале фардо ҳам фаро мерасаду монанди дирӯзу имрӯз бароям дилгиркунандаю хаста мегузарад [14,4]. Аммо С.Айнӣ ба ҷойи **нафаси сарде кашидан** таъбири табиӣ **оҳи сард кашиданро** ба кор бурдааст: Баъд аз соате, ки Одина аз хона дур шуд, Бибиоиша **оҳи сарде аз дили пурдард кашид**, лаб фуру баст [1,157].

Мисоли дигар: Бародаронат баъди суҳбат бо ту бо занҳояшон ғамхортар мегарданд, ба баъзе камбудихҳои хурди онҳо **чаши менӯшанд** [15,5].

Дар **бо занҳояшон ғамхор гардиданд** ва **ба баъзе камбудихҳои хурди онҳо чаши менӯшиданд** пешояндҳо ғалат кор фармуда шудаанд. Тарзи бенуксонӣ ифода **ба занҳояшон...** ва **аз баъзе камбудихо...** аст.

Бояд дар назар дошт, ки дар сохтори грамматикӣ ВФ нуқсонӣ ночизе роҳ ёфта бошад, хилофи меъёри забони адабӣ ва боиси баҳси илмӣ мегардад. Ҷунончи, ибораи **ба касе, чизе ё амале сару кор доштан**” дуруст аст ё ...сару кор доштан? .

Хулоса, ВФФ чӣ гуна муносибати маъноиро дар ҷумла зоҳир накунад ҳам, вобаста ба мавқеи худ дар ҷумла ин ё он вазифаи нахвиро адо мекунад. Воҳидҳои фразеологӣ феълӣ дар шаклҳои тасрифӣ ҳамеша хусусияти предикативӣ зоҳир намуда, вазифаи хабарро ва дар шакли ғайритасрифӣ (асосан масдар ва сифати феълӣ) омада, бештар вазифаҳои аъзои пайрави ҷумларо адо мекунад. ВФФ ба вазифаи муайянкунанда, пуркунанда ва навъҳои гуногуни ҳол (тарзи амал, замон, монандӣ, сабаб, мақсад) меоянд. Дар ин маврид онҳо бо шакли масдарӣ ва сифати феълии ВФФ ифода мегарданд. Дар барҷастатар ифода кардани вазифаи нахвӣ онҳо воситаҳои грамматикӣ саҳми назаррас доранд.

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Куллийёт, ҷ.1 / С.Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1962. – 320 с.
2. Айнӣ С. Куллийёт, ҷ.2 / С.Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 475 с.
3. Айнӣ С. Дохунда / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 1969. – 252 с.
4. Айнӣ С. Одина / С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2016. – 240 с.
5. Икромӣ Ҷ. Асарҳои мунтахаб, ҷ.1./ Ҷ.Икромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1968-580с.
6. Козимӣ М. М. Техрони махуф / М. М. Козимӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 523 с.
7. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка / Ю.А. Рубинчик. – М: Наука, 1981. – 276 с.
8. Ҷалил Р. Асарҳои мунтахаб, ҷ. 2. / Р. Ҷалил. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 476 с.
9. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. / М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – 953 с.
10. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ. 2. / М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1964. – 803 с.
11. «Адабиёт ва санъат», 19.05.2016, с.5
12. “Оила”, № 4, 17.10.2018, с. 5, №3,12.02.2014,3
13. “Тоҷикистони Советӣ” 21.03.1975, с.2
14. “Чархи гардун” №4, 11.10.2018, с.5
15. “Муҳаббат ва оила”, №4,21.08.2018,с.5

**КАЛИМАВУ ИСТИЛОҲОТИ
СОҲАИ КИШОВАРЗӢ
ДАР ЛЕКСИКАИ ЛАҲҶАИ
КОНИБОДОМ**

Сангинова Рақиба Иномовна - дотсенти кафедраи забон ва фарҳанги Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ

**СЛОВА И ТЕРМИНЫ АГРАР-
НОГО СЕКТОРА В
ЛЕКСИКЕ
КАНИБАДАМСКОГО
ДИАЛЕКТА**

Сангинова Рақиба Иномовна - доцент кафедри языка и культуры Международного университета Туризм и предпринимательство Таджикистана, кандидат филологических наук

**WORDS AND TERMS OF AG-
RICULTURAL SECTOR IN THE
LEXICON OF THE
KANIBADAM DIALECT.**

Sanginova Raqiba Inomovna - Associate Professor of the Department of Language and Culture of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences

Калидвожаҳо: Конибодом, ғалла, лаҳча, кишту кор, соҳа, деҳқон, меъёр, забон, вожа, ғаллакорӣ.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур дар бораи истифодаи истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ дар лексикаи лаҳҷаи Конибодом ва муқоисаи он бо дигар лаҳҷаҳои манотиқи гуногуни сарзамини Тоҷикистон муфассал сухан меравад. Конибодом яке аз калонтарин навоҳии вилояти Суғд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта, аҳолии муқимии он асосан тоҷикон ба ҳисоб мераванд. Машғулияти асосии кишоварзони Конибодом ғаллакорӣ, обчакорӣ, кишти пунбадона ва чорвопарвариву боғдорӣ мебошад ва тамоми калимаву истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ дар иртибот ба ҳамин бахшҳо ба зухур омадаанд.

Истилоҳоти соҳаи ғаллакорӣ як баҳши махсуси фаъолияти кишоварзии кишоварзони ноҳияи Конибодомро ташкил медиҳад ва онҳо аз ҷиҳати маъниву тобишҳои маъноӣ аз дигар гурӯҳҳои лексикаи лаҳҷаҳои маҳаллӣ тафовут доранд. Калимаву истилоҳоти марбут ба ин соҳа, пеш аз ҳама, номи анвои ғалла, қисмҳои ҷудоғонаи ғалладона, рафти кишту кор ва коркарди замин, амалиёти марди деҳқон дар мавриди ҷамъ овардани ҳосили зироат ва монанди инҳоро дар бар мегирад.

Дар лексикаи лаҳҷаи Конибодом номи аксарияти навъҳои ғалладона бо калимаҳои умумиточикӣ ифода меёбанд ва аз забони адабиву лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ танҳо бо шакли овозии худ тафовут доранд, ки дар мақолаи мазкур зикр гардидаанд. Бояд гуфт, ки мақола характери муқоисавӣ дошта, дар он маводи лаҳҷаи Конибодом дар қиёс бо лаҳҷаҳои ҷанубии ҷумҳуриамон мавриди пажӯҳиш гузошта шудааст.

Ключевые слова: Канибадам, зерно, диалект, зерновое

Аннотация. В данной статье подробно рассматривается вопрос употребления

хозяйство, сфера, крестьянин (аджамец), норма, язык, слово, земледелие.

сельскохозяйственных терминов в лексике канибадамского диалекта и его сравнение с другими региональными диалектами Таджикистана. Канибадам – один из крупнейших районов Согдийской области Республики Таджикистан, жители которого в основном таджики.

Основными занятиями земледельцев Канибадама являются выращивание зерновых, ирригация, земледелие, животноводство и садоводство, и все слова и термины в области сельского хозяйства появились в связи с этими отраслями.

Терминология зерновой промышленности является особой отраслью земледелия Канибадамского района и по смыслу и коннотации отличается от других лексических групп местных говоров.

К словам и терминам, относящимся к этой области, относятся, прежде всего, названия сортов зерна, отдельных частей зерна, процесса посадки и обработки земли, действий земледельца по сбору урожая и тому подобное.

В лексике канибадамского диалекта названия большинства злаков представлены общетаджикскими словами и отличаются от литературного языка и других диалектов таджикского языка только гласной формой, о чем говорится в данной статье. Следует сказать, что статья носит сопоставительный характер, в которой материал канибадамского диалекта изучается в сравнении с южными диалектами нашей республики.

Keywords: agriculture, grain, dialect, agriculture, field, farmer, norm, language, word, grain farming.

Annotation. This article examines in detail the use of agricultural terms in the lexis of the Kanibadam dialect and its comparison with other regional dialects of Tajikistan. Kanibadam is one of the largest districts of the Sughd region of the Republic of Tajikistan, whose inhabitants are mainly Tajiks. The main occupations of the agriculturists of Kanibadam are grain growing, irrigation, farming, animal husbandry and horticulture, and all words and terms in the field of agriculture originated in connection with these industries.

The terminology of the grain industry is a special branch of agriculture of farmers of the Kanibadam region and in meaning and connotation differs from other lexical groups of local dialects.

Words and terms related to this area include the names of grain varieties, individual parts of grain, the process of planting and cultivating the land, the actions of the farmer in harvesting, and similar topics.

In the lexis vocabulary of the Kanibadam dialect, the names of most cereals are represented by common Tajik words and differ from the literary language and other dialects of the Tajik language only in the vowel form, as

discussed in this article. It should be said that the article is of a comparative nature, in which the material of the Kanibadam dialect is studied in comparison with the southern dialects of our republic.

Конибодом аз калонтарин навоҳии вилояти Суғд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки соли 1925 таъсис ёфтааст. Табиати ин диёри бостонӣ басо рангин ва гуворост. Шояд тақозои ҳамин муҳити дилангез буд, ки дар солҳои Ҷумҳурии Шуравӣ аз Конибодом кадрҳои хуби илмиву сиёсӣ, роҳбарони варзида ба камол расида, пайи обод намудани ҷоҳои ноободи Тоҷикистон камари Ҷимнат бастанд. Асосгузори сулҳу ваҳдат – Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин бобат чунин мефармоянд: «Конибодом гӯшаи хушманзараи диёри мо буда, бо обу хоки зархезу пурбаракаташ на танҳо макони пахта ва меваҳои шаҳдбор, балки парваришгоҳи кадрҳои хушлаёқату тавоно мебошад» [Раҳмонов 2004, 3].

Аз нигоҳи ҷуғрофӣ Конибодом дар ҳудуди Тоҷикистон бо ноҳияҳои Исфара, Хучанд ва Ғафуров наздик ҷойгир буда, берун аз ҳудуди Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ўзбекистон ҳамсарҳад аст. Аҳолии муқими он асосан тоҷикон ба ҳисоб мераванд. Дар қатори тоҷикон дар Конибодом ўзбекҳо, русҳо, тоторҳо, қирғизҳо ва намояндагони дигар халқияту миллатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ зиндагӣ мекунанд. Мавзеоти зисти тоҷикон асосан шаҳри Конибодом ва ду деҳшӯро – Қарачқуму Маҳрам мебошанд. Соқинони шаҳри Конибодом, дар навбати худ, ба чор ҷамоа ҷудо мешаванд: Пулотон, Фурезоба, Кӯйқозиён, Сарикӯй.

Лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аз манбаҳои муҳими ташаккул ва рушду нумӯи забони адабии тоҷик маҳсуб мешаванд. Зеро забони адабӣ ҷоҳои холии луғати худро дар ҳама давру замон маҳз аз ҳисоби унсурҳои умумишавандаи лаҳҷаҳои маҳаллӣ такмил меод, ки ин раванди таърихӣ имрӯз ҳам ногузир идома дорад. Воқеан, ин як омилҳои бисёр хуби ба меъёрҳои солим табдил ёфтани воҳидҳои лаҳҷавӣ дар забони адабиёт. Дар як мактуби устод Садриддин Айни, ки соли 1948 дар мавриди маслиҳат ба адиби ҷавон Пулод Толис зимни истифода аз калимаҳои лаҳҷавӣ дар асарҳои бадеӣ иншо карда буд, ин маъно басо ҷолиб ифода гардидааст: «Дар ин ҷо ҳарчанд аз мавзӯи ин мактуб берун буда, ба ҳикояи Шумо дахл надорад, як роҳи инкишофи забони адабиёро ҳам қайд кардан мехоҳам. Ин кор фармудани луғатҳои маҳаллӣ аст» [Айни 1948, 38].

Замони ҳозира даврони инкишофи босуръат ва зуҳуроти тақомулоти бахшҳои алоҳидаи илм ва соҳаҳои мухталифи техникаву саноат, хоҷагии халқ, баҳрнавардӣ кайҳоншиносӣ, пешгӯӣҳо дар риштаи обуҳавосанҷӣ, заминларза ва амсоли инҳост. Аз ин хотир, дар назди забоншиносони тоҷик вазифаҳои хеле муҳим меистанд, ки натиҷагирӣ аз таркиби луғавӣ ҳар як лаҳҷаи забони тоҷикӣ, муқоисаву муқобилаи луғати ҳар кадоми он бо лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ ва гурӯҳҳои нисбатан дур, бо забони адабӣ ва бо ин роҳ ёфтани пешкаши аҳли эҷод намудани воҳидҳои солиму шоистаи нутқи лаҳҷавӣ аз ҷумлаи онҳост. Зеро тарҷумаи адабиёти бадеӣ, илмиву техникӣ, ба низом даровардани луғатҳои тафсириву нимтафсир, дузабонаву бисёрзабона, соҳавӣ, муҳовараву маълумотномаҳо ва кор дар бобати пурраву мукамал сохтани ҷоҳои холии қабати истилоҳоти луғати забони тоҷикӣ бе пажӯҳишу бозбинӣ аз таркиби луғавӣ лаҳҷаҳои маҳаллӣ натиҷаи дилхоҳ ба бор оварда наметавонад [Григорьев 1861, 71].

Дар ҳақиқат, имконияти захиравӣ луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ хеле фаровон аст ва лаҳҷаҳо дар ҳар мавриди мусоид метавонанд вожаҳои софӣ полудаи худро ба ихтиёри забони адабӣ гузоранд. Хусусан, ҳоло ки забони тоҷикӣ дар Тоҷикистон мақоми давлатӣ гирифта, шоҳаи адабии он ниёз ба меъёрҳои худӣ дорад, тақозо мекунанд, ки луғати ҳар як лаҳҷаи забони тоҷикӣ ба таври алоҳида мавриди омӯзиш қарор гирад ва ба ин восита калима ва таркибу ибороти меъёрзеби онҳо чун ҷойгузини унсурҳои нодаркори иқтибосӣ, воҳидҳои услубан дурушт ва аз нигоҳи бадеӣ пасту хароб ба забони адабӣ бештар ворид карда шаванд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки тадқиқи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ҳанӯз пеш аз Инкилоби Октябр оғоз ёфта буд, вале асарҳои ин давра ниҳоят мухтасар иншо гардида, хусусияти тасвирӣ доштанд ва ҷиҳатҳои хоси лаҳҷаро ба таври комил дар бар гирифта наметавонистанд. Омӯзиши муқаммалу пурсуръати лаҳҷаҳои тоҷикӣ асосан дар солҳои Ҳукумати Шӯравӣ шуруъ шуд. Алалхусус дар доираи солҳои 50-уми асри ХХ олимони ба таҳқиқи лаҳҷаҳои алоҳида даст зада, дар ин замина асарҳои хуб офариданд. Маводи ҷамъовардаи муҳаққиқон дар соҳаи лаҳҷашиносӣ ба профессор Расторгуева В.С. имконият дод, ки соли 1964 як асари муқаммали ҷамъбасти офарад ва дар он умумияту тафовути лаҳҷаҳои тоҷикиро дар боби садонокҳо ва қисман феъл ба таври қиёс нишон диҳад [Расторгуева 1984, 33-66]. Ин иқдоми В.С. Расторгуева баъдан аз ҷониби кормандони Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ Тоҷикистон идома дода шуд ва эшон дар панҷ ҷилд китобро бо номи «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» ба таърифи расониданд, ки он ҳам моҳияти ҷамъбасти дорад.

Ҷи тавре ки мебинем, таҳқиқи тадқиқи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аз баррасии маводи лаҳҷаҳои алоҳида сар шуда, рафта-рафта ба дараҷаи омӯзиши муқоисавӣ ва ҷамъбасти илмии лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ омада расид. Бо вучуди ин, бояд қайд намуд, ки бозбинӣ аз қисматҳои алоҳидаи системаи нутқи лаҳҷавӣ дар лаҳҷашиносии тоҷик аз ибтидо нобаробар сурат мегирифт. Масалан, далелҳои, ки мо дар даст дорем, нишон медиҳанд, ки то анҷоми солҳои 50-уми асри ХХ бештар бахшҳои фонетикаву морфологияи лаҳҷаҳо тадқиқ шудаанд ва доир ба луғати лаҳҷаҳо бошад, баъзе асару мақолаҳо аз аввали солҳои шаст ин ҷониб ба майдон омадаанд [Қосимов 1961, 210]. Соли 1963 аз ҷоп баромадани китоби В.С. Расторгуева «Очерки по таджикской диалектологии» (вып.5), ки он луғати дузабонаи тоҷикӣ ба русӣ буда, як қисми воҳидҳои луғавии лаҳҷаҳои шимоли ғарбиро дар бар мегирад, дар лаҳҷашиносии тоҷик кашфиёти тозае буд. Ин асар, ғайр аз он ки аҳамияти луғатнигорӣ дорад, дар он чун дастури раҳнамо мурағиб роҳҳои тадқиқи минбаъдаи масоили марбут ба луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикиро ба аҳли тадқиқ бозгӯ намудааст. Ин буд, ки дар доираи солҳои 60-70-уми садаи ХХ як силсила мақолаҳо бахшида ба луғати лаҳҷаҳои ҷудогонаи тоҷикӣ аз ҷоп баромаданд [Розенфельд 1967, 47-48].

Лаҳҷаи тоҷикони Конибодом, ки дар тангҳои қисмати ғарбии водии Фарғона ва соҳили чапи дарёи Сир интишор ёфтааст, ҳанӯз охири солҳои сӣ ва ибтидои солҳои чилуми қарни гузашта таваҷҷӯҳи олимониро ба худ ҷалб кард. Аввалин муҳаққиқе, ки бевосита ба тадқиқи лаҳҷаи Конибодом даст зад, забоншиноси маъруф Б. Ниёзмӯхаммадов буд. Ӯ ҳамчун аспирант лаҳҷаи мазкурро ба сифати рисолаи номзадӣ ба таҳқиқ гирифта, онро соли 1938 дар Шурои илмии Пажӯҳишгоҳи шарқшиносии Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) зери унвони «Канибадамское наречие таджикского языка» бомуваффақият дифоъ намуд, ки баъдан ин рисола дар шакли китоби алоҳида соли 1951 интишор ёфт [Ниёзмӯхаммадов 1951]. Дар ин китоб асосан матнҳои фолклорӣ (афсона, рубой, қиссаи ривоятҳо) ҷо дода шуда, дар ин замина намунаи нутқи лаҳҷавии тоҷикони Конибодом бо забони адабии тоҷик муқоиса гардидааст.

Бояд қайд кард, ки иртиботи нутқи лаҳҷавӣ бо тафаккур ва олами рӯҳониву маънавии соҳибони лаҳҷа маҳз дар луғати он инъикос меёбад. Ин аст, ки луғат тамоми паҳлуҳои фаъолияти аҳли ҷомеа ро гирифта, ба ҳайси як қисмати махсуси забон ҳамеша дар ташаккулу таҳаввул қарор дорад.

Кишоварзӣ аз бахшҳои қадимаи амалиёти мардуми тоҷик маҳсуб меёбад. Аз ин ҷиҳат, калимаву истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ дар забони тоҷикӣ бо мурури замон ташаккул ёфта, вобаста ба даврҳои рушди ҷомеа муродифот ва муодилу мувозаҳои гуногун пайдо кардаанд. Имрӯз вожаҳои марбут ба бахшҳои кишоварзӣ як ҳиссаи калон ва аз ҳама сермаводи лексикаи забонамонро ташкил медиҳанд.

Маълум аст, ки соҳаҳои кишоварзӣ дар манотиқи гуногуни Тоҷикистон дар алоқа ба муҳити ҷуғрофӣ – табиӣ худ мавзӯҳо – релефу ландшафти онҳо инкишоф меёбанд. Аз ин рӯ, агар дар як минтақаи кишвар зироати пунбадона хуб нашъунамо карда, ҳосили

фаровон ба бор орад, дар ҷойи дигар мебинед, ки ғалла ё зироати полезӣ ҳосили баланд медиҳад. Ин дар таҷрибаи мардуми тоҷик, баҳусус аз аҳли таҳассус онҳое, ки ба риштаи кишоварзӣ ва парвариши хелҳои зироат сари қор мегиранд, санчидаву аниқ карда шудааст. Маҳз ҳамин санчиш ва омӯзишу таҷриба буд, ки ҳар як минтақаи Тоҷикистон дар даврони Шӯравӣ барои кишту қори ин ё он навъи зироат махсус гардонида шуда буданд. Аз ин ҷиҳат, калимаву истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ дар забони тоҷикӣ аксаран шакли талаффузи лаҳҷавӣ пайдо карда, хелҳои зироат бо калимаҳои лаҳҷавӣ номгузорӣ гардиданд. Мардуми Конибодом низ дар мавриди қорбасти калимаҳои соҳаи кишоварзӣ аз унсурҳои лаҳҷавии он фаровон истифода бурдаанд.

Машғулияти асосии кишоварзони Конибодом ғаллақорӣ, обҷақорӣ, кишти пунбадона ва қорвопарвариву боғдорӣ мебошад ва тамоми калимаву истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ дар иртибот ба ҳамин бахшҳо ба зӯҳур омадаанд.

Ғаллақорӣ як баҳши махсуси фаъолияти кишоварзии кишоварзони ноҳияи Конибодомро ташкил медиҳад. Калимаву истилоҳоти марбут ба ин соҳа, пеш аз ҳама, номи анвои ғалла, қисмҳои ҷудоғонаи ғалладона, рафти кишту қор ва қорқарди замин, амалиёти марди деҳқон дар мавриди ҷамъ овардани ҳосили зироат ва монанди инҳоро дар бар мегирад.

Дар лексикаи лаҳҷаи Конибодом номи аксарияти навъҳои ғалладона бо калимаҳои умумитоҷикӣ ифода меёбанд ва аз забони адабиву лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ танҳо бо шакли овозии худ тафовут доранд. Мисли ҷаварӣ, ҷармака (ҷуворимакка), гурунҷ (биринҷ), лӯвиё (лӯбиё), шолё (шолӣ) ва амсоли инҳо. Тафовути дигари лексикаи лаҳҷаи Конибодом дар ин бобат аз дигар лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар он аст, ки хелҳои ғалладона аксаран бо истилоҳоти маҳаллӣ номгузорӣ шудаанд. Масалан, вожаи гандум дар лаҳҷаи мазкур аз лиҳози шаклу маънӣ бо забони умумихалқии тоҷик як аст, аммо хелҳои гандум дар бисёр маврид бо унсурҳои ифода мешаванд, ки хоси муҳовараи кишоварзони худӣ Конибодоманд. Аз қабилӣ қайроқӣ, сурхкалак, сафеткалак, қароқидир (қароқизил). Ин падидаҳо нисбат ба ғаллаи ҷав ва хелҳои он, ҷуворимакка ва истилоҳоти ба он алоқаманд низ ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Талаффузи вожаи ҷав, ҷунон ки гуфтем, дар ин лаҳҷа мисли забони адабии тоҷик аст, аммо истилоҳоти дурфарға ва шашфарға, ки дар ифодаи номи навъҳои ҷав қор фармуда мешаванд, аз доираи лаҳҷаи Конибодом ва лаҳҷаҳои дигари ҳамгурӯҳи он берун рафта наметавонанд. Лекин дар мавриди истифода аз унсурҳои луғавии ҷуворимакка вазъият дигар хел аст. Ин ҷо ҳам вожаи ҷуворимакка шакли талаффузи лаҳҷавӣ дорад ва ҳам истилоҳоти марбут ба он низ характери лаҳҷавӣ зоҳир мекунанд: ҷармака/ҷаварӣ (ҷуворимакка), ҷавари сафет, ҷавари сурхак, боводарвеш (хелҳои ҷуворимакка), ғуша, шувак, сари ҷаварӣ, риши ҷармака, сутта (номи қисмҳои поя ва танаи ҷуворимакка).

Ғайр аз ин дар нутқи кишоварзон ва умуман сокинони ноҳияи Конибодом як силсила калимаву истилоҳоти маҳаллӣ ба назар мерасанд, ки онҳо дар ифодаи номи появу танаи ғалладона, ҳолатҳои сабзишу нумӯи ғалла ва монанди инҳо истеъмол меёбанд: қилдирики гандум, сарак, қӯсақ, сеқавоқ, бовлуқ, қӯқбош, арпахон (ҷузъҳои алоҳидаи поя ва хӯшаи гандум), думбул (дунбул), ширахамир (лаҳҷаи пухта истодани дони гандум), майса задан, меҳча шудан, сӯзанак задан, гандумак шудан (неш зада баромадани ғалла аз замин).

Азбаски гандум дар Тоҷикистон дар ду фасли сол – ҳам дар баҳор ва ҳам дар тирамоҳ кишт карда мешавад, дар забони тоҷикӣ ба ин муносибат истилоҳоти кишти баҳорӣ, кишти тирамоҳӣ ва гандуми баҳорӣ, гандуми тирамоҳӣ ба вучуд омадаанд.

Ин истилоҳот дар лаҳҷаи Конибодом низ роиҷанд, вале ҷузъи тирамоҳӣ аз таркиби ибораҳои гандуми тирамоҳӣ ва кишти тирамоҳӣ ба меъёрҳои фонетикӣ лаҳҷаи мазкур мутобиқ гашта, шакли талаффузи лаҳҷавии тирамоҳӣ пайдо намудааст.

Аз истилоҳоти боло доираи интишори сарак, дунбул дар шакли дълмъл, майса аз таркиби майса задан, қӯсақ дар шакли кусик, сутта васеъ буда, дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ низ истифода мешаванд. Ибораи риши ҷармака бошад, дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ синоними дигар дорад, ки он бо истилоҳи пушии ҷағорӣ ифода меёбад.

Ҳамин тариқ, лексикаи лаҳҷаҳои маҳаллӣ ва таҳқиқи он мисли дигар қисматҳои нутқи лаҳҷавӣ на танҳо дорои аҳамияти калони назаривӣ, балки ба ҷуз ин аҳамияти калони амалӣ ҳам дорад. Зеро ба таври пурра ва қатъӣ муайян намудани меъёрҳои солими луғати забони адабӣ аз чанд паҳлу, бахусус аз лиҳози услуб, маданияти нутқ ва фасоҳати калом бе тадқиқи ҳамаҷонибаи луғати лаҳҷаҳо ва бе натиҷагирӣ аз муносибати ин ду шоҳи забони миллӣ – забони адабиву лаҳҷаҳои маҳаллӣ дар шароити кунунии рушди забоншиносии тоҷик амалест аз имкон берун. Умуман, лексикаи лаҳҷаи тоҷикони Конибодом аз ҳисоби калимаву истилоҳоти марбут ба номи ғалла ё зироати полезӣ хеле бой мебошад. Ин шояд аз он ҷиҳат аст, ки мардуми Конибодом мисли дигар мардуми минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон ба соҳаи кишоварзӣ машғуланд ва дар Тоҷикистон, ки Конибодом як пораи хоки ин кишварро ташкил медиҳад, калимаву истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ дар лексикаи лаҳҷаи он дунёи рангини худро дорад.

Адабиёт

1. Айнӣ С. Мактуби кушода ба рафиқ Толис – Шарқи сурх, № 11, Сталинобод, 1948, с. 37-40.
2. Григорьев В.В. О некоторых событиях в Бухаре, Коканде и Кошгаре. Казань, 1861, 71 с.
3. Исмоилов Ш. Қабатҳои лексикӣ-семантикии шеваҳои Қаротегин. – Масъалаҳои забони тоҷикӣ (маҷмӯаи илмӣ). Душанбе, 1978, с. 88-92.
4. Каххаров М. Лексика Пенджикентских говоров. АКД. Душанбе, 1998, 23 с.
5. Қосимов В. Хусусиятҳои лексикаи шеваи тоҷикони райони Фориш. – Материалы 3-ой объединенной научной конференции ученых г. Самарканда. Самарканд, 1961, 210 с.
6. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара. Душанбе, 1977, с. 35.
7. Ниязмухамедов Б. Канибадамское наречие таджикского языка. Сталинабад, 1951, 57 с.
8. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. М., 1964, стр.149.
9. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии, вып.3. Ленинабадско-Канибадамская группа северных таджикских говоров. М., 1956, стр. 24,112, 114.
10. Розенфельд А. З. Лексика Бадахшанских говоров таджикского языка. – Филология и история стран зарубежной Азии и Африки. Л., 1967, с. 47 – 48.
11. Ҷӯраев Ғ. Лексика. Шеваи чанубии забони тоҷикӣ, ҷ.1. Душанбе, 1980, с. 93.
12. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар форуми «Канди куҳан – 94», 12. 08. 1994. – Конибодом. Энциклопедия. Хучанд, 2006, 567 с.

**ТАҶАССУМИ АРХАИЗМҲОИ
ЛУҒАВӢ ВА УНСУРҲОИ
ГРАММАТИКИИ ПЕШИН ДАР
СОХТОРИ ИДИОМА**

Зогакова Гурдофарид Исроиловна – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

**ВОПЛОЩЕНИЕ
ЛЕКСИЧЕСКИХ АРХАИЗМОВ
И ПРЕДШЕСТВУЮЩЕ
ГРАММАТИЧЕСКИЕ
ЭЛЕМЕНТЫ В
ИДИОМАТИЧЕСКОЙ
СТРУКТУРЕ**

Зогакова Гурдофарид Исроиловна – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы Таджикского национального университета

**EMBODIMENT OF LEXICAL
ARCHAISMS AND PREVIOUS
GRAMMARIC ELEMENTS IN
IDIOMATIC STRUCTURE**

Зогакова Гурдофарид Исроиловна – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik Language and Methods of Teaching Tajik Language and Literature, Tajik National University

TEL.: 93-420-39-39

Калидвожаҳо: фразеология, идиома, архаизмҳои луғавӣ, образнокӣ, калима, калимаҳои шевагӣ, архаизмҳои идиоматикӣ, унсурҳои грамматикӣ.

Аннотатсия. Муаллифи мақола дар натиҷаи омӯзиш архаизмҳои идиоматикиро ба ду гурӯҳ ҷудо намуда, ба навъи аввал он воҳидҳои куҳнашудаеро дохил намудааст, ки пурра вобастаи як давру замони муайяни таърихӣ буда, ҳозир аз истеъмол баромадаанд ва ҳамчун архаизми фразеологӣ дар ҳазинаи фразеологии забон нигоҳ дошта мешаванд ва мавриди тасвири ҳодисаҳои ҳамон давраҳо аз онҳо истифода бурдан мумкин аст. Ба гурӯҳи дувум архаизмҳои идиоматикиро ворид намудааст, ки бо мурури замон доираи истеъмоли баъзе калимаҳояшон маҳдуд шуда аз истеъмоли озод дур мондаанд. Дар ҳулоса, муаллиф таҷассуми архаизмҳои луғавӣ ва грамматикиро дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ, ҳамчун яке аломатҳои асосии ифодаҳои рехтаи идиоматикӣ забонамон бевосита қайд менамояд.

Ключевые слова: фразеология, идиома, лексические архаизмы, образность, слова, идиоматические слова, идиоматические архаизмы, грамматические элементы.

Аннотация. В данной статье автор исследует воплощение лексических архаизмов и предшествующие грамматические элементы в идиоматической структуре. Лексические архаизмы – это устаревшие слова нашего языка, которые со временем уступили место новым словам. В некоторых из них их прежние значения устарели, а сфера их использования ограничено. Благодаря сохранению многих таких слов в составе фразеологизмов, они приобрели новую статусе и используются через эти единицы по сей день. В результате исследования автор статьи разделил

идиоматические архаизмы на две группы, и включил в первый тип те устаревшие единицы, которые полностью зависят от определенного исторического периода и вышли из употребления и сохраняются как лексических архаизмов в фразеологических фонд языке их могут быть использованы для события тех же периодов. Во вторую группу автор статьи он ввел идиоматические архаизмы, которые с течением времени ограничили сферу употребления некоторых слов и далеки от свободного употребления. В заключение автор непосредственно отметино, что воплощение лексических и грамматических архаизмов в составе фразеологизмов считается как в качества основных признаков идиоматических выражений нашего языка.

Keywords: phraseology, idiom, lexical archaisms, imagery, words, idiomatic words, idiomatic archaisms, grammatical elements.

Annotation. In this article, the author examines the embodiment of lexical archaisms and preceding grammatical elements in the idiomatic structure. Lexical archaisms are outdated words of our language, which over time gave way to new words. In some of them, their previous meanings are outdated, and their scope of use is limited. Thanks to the preservation of many such words as part of phraseological units, they acquired a new status and are used through these units to this day. As a result of the study, the author of the article divided idiomatic archaisms into two groups, and included in the first type those obsolete units that are completely dependent on a certain historical period and have fallen out of use and are preserved as lexical archaisms in the phraseological fund of the language; they can be used for events of the same periods. In the second group, the author of the article introduced idiomatic archaisms, which over time have limited the scope of use of certain words and are far from free use. In conclusion, the author directly notes that the embodiment of lexical and grammatical archaisms as part of phraseological units is considered as the main features of idiomatic expressions of our language.

Дигар аз нишонаҳои иловагии воҳидҳои фразеологӣ дар таҷассуми архаизмҳои луғавӣ ва грамматикӣ дар сохтори онҳо мебошад. Ин аломатҳо дар қолаби воҳидҳои идиоматикӣ бо ду роҳ ифода шудаанд:

Ба навъи аввал он воҳидҳои куҳнашудае, дохил мешаванд, ки пурра вобастаи як давру замони муайяни таърихӣ буда, ҳозир аз истеъмол баромадаанд ва ҳамчун архаизми фразеологӣ дар ҳазинаи фразеологӣ забон нигоҳ дошта мешаванд. Мавриди тасвири ҳодисаҳои ҳамон давраҳо аз онҳо истифода бурдан мумкин аст. «Архаизмҳои фразеологӣ воҳидҳои фразеологӣ куҳнашуда ва аз истеъмол баромада мебошанд. Хусусияти ҳоси чунин воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун воситаҳои пуробуранги забон дар он ба назар мерасад, ки оҳанги мутантан доранд» [5, 83]. Масалан, воҳидҳои идиоматикӣ **кашфи кубул** «мартабаи ниҳоят баланд», **ба як пули пуччак нахаридан** «ниҳоят беқадру қимат доништан», **чуфтакро музоф кардан** «гурехтан», **як мирӣ надодан** «аз бахшиш ва

мурувват даст нигоҳ доштан, хасис будан», **ба сӯфигӣ баровардан** «занро аз никоҳи шаръӣ бароварда, лек дар хонаи худ нигоҳ доштан», **сар қозию по машкоб** «чомеае, ки табақаҳои мухталифи иҷтимоӣ дорад» имрӯз воҳидҳои таърихии кӯҳнашуда мебошанд:

Сулаймон – Шайх одами хурдтарак нестанд, ин шайх сайри сулук карда ба мартабаи **кафши кубул расидаанд** (С. Айнӣ. Одина, 260). Босмачиён, ки ҳазор мусулмонро **ба як пули пуччак намехаранд**, мехостанд аз шуҳрати Анварпошишо фоида бурда, ҳокимиятро ба дасти худ гиранд... (С. Айнӣ. Дохунда, 310). – Ҳоло ту тамоман аз дунё беҳабар будай, аввал касе ки **чуфтакро музоф кард**, Ҳикмати буз буд... (С. Айнӣ. Чаллодони Бухоро, 228). Ҳеч кас надидааст, ки вай ба ягон ғариб ё гадое **ягон мирӣ пул** ё бо дасти худ ягон бурда нон дода бошад (С. Айнӣ. Ёддоштҳо, 297). ...соли гузашта як беандешагӣ карда, аз занони никоҳиям боз ду нафарашонро **ба сӯфигӣ бароварда**, ба бадали 15 ҳазор тангаи бухорӣ ду духтари чавони зебопайкари уҳдабарои дигарро никоҳ карда гирифтаам (С. Айнӣ. Ғулмон, 13). Агар ба шаҳри Бухоро равед, мебинед, ки нимаи мардуми шаҳр коммунист шудаанд. Кори коммунистӣ дар Бухоро **сар қозию пой машкоб** аст (С. Айнӣ. Ғулмон, 322).

Навӣи дуввуми архаизмҳои фразеологиро чунин воҳидҳои ташкил медиҳанд, ки бо мурури замон доираи истеъмоли баъзе калимаҳои маҳдуд шуда аз истеъмоли озод дур мондаанд. Воҳидҳои идиоматикӣ аз қабилӣ чунин воҳидҳои фразеологӣ ба шумор рафта, аз ҷиҳати истеъмоли бисёр вақт ҷузъҳои ҷудоғонаи онҳо маҳдуд шудаанд. Калимаҳои кӯҳнашуда ва шевагӣ дар таркиби онҳо зиёд ба ҷашм мерасад, зеро ки ин хусусият ба онҳо бештар хос аст: «Бисёр калимаҳои системаи забон бо гузашти рӯзгор аз истеъмоли мебароянд, дар ибтидо маъно ва баъдтар худӣ онҳо кӯҳна шуда, бо гурӯҳи калимаҳои архаистӣ таърихӣ дохил мешаванд. Агар чунин калимаҳо дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ дохил шуда бошанд, мавҷудияти худро давом дода метавонанд, лекин фақат ҳамчун ҷузъи дохилии онҳо» [4, 27]. Масалан, калимаҳои зерин ба ин мисол шуда метавонанд:

Музоф. Калимаи мазкур дар забони арабӣ маънои «1. иловакардашуда, изофашуда, ҳамроҳшуда, тобӣ; 2. нисбатдодашуда, мансуб, таалукдошта, дахлдор» [107, 722.] дар истифода аст. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик ин калима танҳо дар таркиби воҳиди идиоматикӣ **чуфтакро музоф кардан** боқӣ мондааст:

– Ҳоло ту тамоман аз дунё беҳабар будай, аввал касе, ки **чуфтакро музоф кард**, Ҳикмати буз буд... (С. Айнӣ. Чаллодони Бухоро, 228).

Рамақ. Калимаи мазкур маънои «тобу тавони охири инсон, нафаси охирин»-ро ифода мекунад [8, 118]. Ин калима дар истеъмоли озоди имрӯза нест. Он дар таркиби воҳидҳои идиоматикӣ **рамақе аз ҷон доштан ва то ҷон дар рамақ доштан** ба маънои «то нафаси охирин» боқӣ мондааст.

... бояд **то ҷон дар рамақ дорам**, барои халосии худ ва духтар кӯшиш кунам (С. Айнӣ. Ёддоштҳо, 44).

Ҳаёту мамот. Калимаи **ҳаёт** маъноҳои «умр, зиндагӣ» - ро ифода мекунад [8,9, 715]. Калимаи **мамот** бошад, муқобили **ҳаёт** ба маънои «марг» [1,2, 299] дар истеъмоли буд. Имрӯз калимаи мазкур дар истеъмоли озод набуда, танҳо дар таркиби воҳиди идиоматикӣ **ҳаёту мамот** боқӣ мондааст ва маънои маҷозӣ «зиндагӣ, умр»-ро ифода мекунад:

... ман дар маҳлакае мондаам, ки **ҳаёту мамотам** ба марҳамати шумо вобаста аст (С. Айнӣ. Ёддоштҳо, 37).

Қилу қол. Ин таркиб аз ду калима **қил** ва **қол** ба вучуд омада, дар забони адабиёти классикӣ маъноҳои ба ҳам наздикро ифода мекарданд. Калимаи арабии **қил** ё **қило** маънои «чизи гуфта шуда»-ро ифода мекунад [8, 688]. Калимаи **қол** ба маънои «гуфт, гуфтор» корбаст мешавад. Ҳар ду ин калима дар таркиби идиомаҳои **беқилу қол** ба маънои «бе ҳеч гап, бе ҷанҷолу хархаша, бечуну чаро» ва **қилу қол** ба маънои «муҳокима, гуфтугӯ» корбаст шуда, дар асарҳои устод С. Айнӣ низ ба ин маъноҳо омадаанд:

Агар шумо дар ҳақиқат аз сари савдои босмачигарӣ гузаштанӣ бошед, **беқилу қол** бо ҳамаи навқар ва яроқҳои худ омада, ба мо таслим шавед... (С. Айнӣ. Дохунда, 148).

Худ ба худ гаҳ **қилу қолат** мекунам,

Ёди айёми висолат мекунам (С. Айнӣ. Шеърҳои то инкилоб, 258).

Таркиби **чарху дук** ба маъноӣ «дастгоҳе буд, ки бо он нахи абрешим барои борик, маҳин ва дароз шуданаш тоб дода мешуд». Ҳоло ин таркиб ва калимаҳои куҳнаи дохили он ба қатори унсурҳои архаистӣ даромадаанд, аммо онҳо дар таркиби воҳиди фразеологии бо **чарху дуки** худ ёфтанд ба маъноӣ «бо меҳнати ҳалол ёфтанд» маҳфуз мондаанд:

– Ман инро **бо чарху дуки худ ёфта будам**, ҳаргиз гумон надоштам, ки ин гуна моли ҳалолӣ ман ҳаром бимирад, - гӯён ҳикояи худро тамома кард (С. Айнӣ. Ғуломон, 382).

Калимаи **салма**, ки шакли дурусташ **салмо** аст, дар забони арабӣ маъноҳои «1. номи зани хушрӯе дар араб, 2. маъ. маъшуқа»-ро дорад [8, 181]. Калимаи **сақат** «вайрон, беҳуда, бефоида, паст, ноқис» гуфтанд аст [8, 223]. Ин ду калима дар таркиби воҳиди фразеологии **салмаи сақат** маъноӣ «бори зиёдатеӣ, чизи нолозим»-ро гирифтаанд:

Ин **салмаи сақатро** аз кучо ёфтӣ? гуфтаам ман (С. Айнӣ, Марги судхӯр, 117).

Вожаи **мот** дар гузашта дорои чанд маъно: 1. ҳайрон, мабхут; 2. гирифтадор шудани шох; 3. мағлуб кардан, ғолиб омадан буд [6, 702]. Ҳамчун ин калимаи **мабхут** ба маъноӣ «ҳайрон, моту мутаҳайир» истеъмоли меёфт. [8, 613]. Имрӯз ин ду калима дар таркиби воҳиди идиоматикии **моту мабхут кардан** ба маъноӣ «қоил кардан, ҳайрон кардан» дар истифода мебошанд:

Фақат дар ғайби ӯ дар байни худ мегуфтанд, ки «қандаша хӯрад, ҳамаро қоил ва **моту мабхут кард**» (С. Айнӣ. Ёддоштҳо, 595).

Қобили зикр аст, ки дар таркиби як қатор воҳидҳои фразеологӣ, аз ҷумла воҳидҳои идиоматикӣ номҳои шахсони таърихиро воমেҳӯрем. Ин номҳо бештар ба пешвоён ва бузургони дини Ислом тааллуқ доранд, ки ба тавассути воҳидҳои идиоматикӣ то ба имрӯз мавриди истеъмоли қарор гирифтаанд: «Ҳамчунин дар таркиби воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ номҳои шахсони таърихӣ аз қабилҳои расулони Эзид авлиёву анбиё ва симоҳои барҷастаи адёни замонҳои гузаштаре низ дучор омадан мумкин аст. Онҳо асосан номҳои динӣ мебошанд. Масалан, **Исо, Мӯсо, Ҳайдар** – лақаби **Алӣ** – домоди пайғамбар ва монанди инҳо. Ин номҳоро дар таркиби воҳидҳои фразеологии **алами Исоро аз Мӯсо гирифтаанд** «ба қасе беғуноҳ чазо додан», **на пай буду на Ҳайдар** «осоре, нишоне боқӣ намонда буд» дучор омадан мумкин аст» [7, 80]. Ба ҳаминҳо монанд, ибораҳои **Шайхи Барсисо** – яке аз шайхҳои маъруфи Ислом, **Ҳоча Баҳовиддин** низ яке аз пешвоёни маъруфи дини Ислом, сардори сулуки Нақшбандия буд, ки дар соли 1381 вафот кардааст. Ёро **Баҳовиддини балогардон** низ мегӯянд, дар таркиби воҳидҳои идиоматикии **Шайхи Барсисо шудан** ба маъноӣ «аз қай боз порсо шудан», **Баҳовиддини балогардон камаратро бандад** «қувват диҳад, тавоно гардонад» боқӣ мондаанд:

– «Лекин дудӣ намекунам» гӯй! Ҳамин тавр не? гуфта Ҳочизоқир ба Ҳошим суол дода ва оташинона давом намуд, – аз қай боз **Шайхи Барсисо шудай?** Дирӯз магар камак дудӣ кардӣ? (С. Айнӣ. Ёддоштҳо, 280). – Иллоҳӣ чаноби олий ҷаҳонгир шавад, теғаш бурро шавад... ҳазрати **Баҳовиддини балогардон камарашонро бандад**, душманоне, ки ба зоти ҳумоюнӣ қасд кардаанд, паст шаванд – гуфта даст ба рӯ кашид... (С. Айнӣ. Ғуломон, 194).

Ҳамин тариқ архаизмҳои луғавӣ калимаҳои аз истеъмоли баромадаи забонамон мебошанд, ки бо мурури замон ҷойи худро ба калимаҳои нав додаанд. Дар баъзе аз онҳо маъноҳои пешинашон кӯҳна шуда, доираи истеъмолашон маҳдуд гардидааст. Ба тӯфайли дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ боқӣ мондани бисёре аз ҷунин калимаҳо онҳо умри дубора пайдо карда, ба тавассути ин воҳидҳо то ба имрӯз ба қор бурда мешаванд.

Адабиёти илмӣ

1. Ғиёсиддин бинни Ҷалолиддин. Ғиёс-ул-луғот. – Ҷ.I. – Душанбе: Адаб, 1987. – 139с.
2. Ғиёсиддин бинни Ҷалолиддин. Ғиёс-ул-луғот. – Ҷ.I. – Душанбе: Адаб, 1988. – 173с.

3. Кабиров Ш., Кабиров Х. Ибораҳои рехта дар ашъори Мавлоно // Забон – рукни тоат (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе, 2008. – № 4 – С. 153-166.
4. Мачидов Ҳ. Таркиби лексии воҳидҳои фразеологӣ // Мактаби советӣ. – 1986. – №10. – С. 25-28.
5. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1982. – 103 с.
6. Мирзоева М. М. Воҳидҳои фразеологии асарҳои С. Айнӣ ва усулҳои тарҷумани онҳо ба забони русӣ. – Душанбе: Матбуот, 2008. – 160с.
7. Муслимов М. Воҳидҳои фразеологии забони адабии муосири тоҷик бо унсурҳои луғавии араб. – Душанбе, 2009. – С.78-81.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (дар зери таҳрири М.Ш.Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ). – М: Советская Энциклопедия, 1969. – Ҷ. I. – 951 с.; Ҷ. II. – 949 с.
9. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1963 – 1964. – Ҷ. 1–952 с.; Ҷилди 2. – 840 с.

Адабиети бадеӣ

1. Айнӣ С. Куллиёт. – Ҷ.1. Чаллодони Бухоро. – Душанбе: Нашрдавтоҷ., 1958. – 346с.
2. Айнӣ С. Куллиёт. – Ҷ.1. Одина. – Душанбе: Нашрдавтоҷ., 1958. – 346с.
3. Айнӣ С. Куллиёт. – Ҷ.3. Ғуломон. – Душанбе: НДТ, 1960. – 620с.
4. Айнӣ С. Марғи судхӯр. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 160с.
5. Айнӣ С. Шеърҳои то инқилоб. Куллиёт. Ҷ.8. – Душанбе: Ирфон, 1981 – 400 с.
6. Айнӣ С. Дохунда. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432с.
7. Айнӣ С. Ёддоштҳо. Қисми 1-2.- Душанбе: Адиб, 1990. – 325с.

МАФҲУМИ ТАРҶУМИ АДАБИ

Тураева Дилноза – ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ Донишгоҳи байнанмиллалии сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

Ҷураева Чамила Абдурашдовна - муаллими кафедраи забони англисӣ барои ихтисосҳои ҳамгиро Донишгоҳи байналмиллалии забонҳои хориҷӣ ба номи С. Улуғзода.

ПОНЯТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

Тураева Дилноза - ассистент кафедры иностранных языков Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Джураева Джамия Абдурашдовна - старший преподаватель кафедры английского языка двухпрофильных специальностей Международного университета иностранных языков имени С.Улугзаде.

CONCEPTS OF LITERARY TRANSLATION

Turaeva Dilnoza - Assistant of the Department of Foreign Languages of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Juraeva Jamilya Abdurashdovna - Senior Lecturer of the Department of English for Two Profile Specialties of the International University of Foreign Languages named after S. Ulugzade.

E-MAIL: *dilnoza_turaeva@bk.ru*

Калидвожаҳо: мафҳумҳо, тарҷумаи бадеӣ, забоншиносӣ, асарҳои бадеӣ

Аннотатсия. Мақолаи мазкур, дар мафҳуми тарҷумаи бадеӣ ҳамчун самти махсуси фаъолияти тарҷумониро дар бар мегирад, ки тарҷумаи асарҳои бадеӣ аз як забон ба забони дигар ҳамчун тарҷумаи мушкилтарин доништа мешавад. Инчунин мураккабияти асосии тарҷумаи бадеиро ошкор мекунад, ки на дар интиқоли маъно, балки дар интиқоли услуби муаллифии асар, воҳид ва воситаҳои забонӣ, мазҳака, хусусият ва рӯҳияи дар матн ҷойгиршударо инъикос менамояд

Ключевые слова: понятия, художественный перевод, языковедение, художественные произведения.

Аннотация. В данной статье дается понятия художественного перевода, как особое направление переводческой деятельности, которое представляет собой перевод художественных произведений с одного языка на другой. Так же раскрывает основную сложность художественного перевода, который заключается не в передаче смысла, а в передаче авторского стиля произведения, богатства языковых средств, юмора, характера и настроения, заложенных в тексте.

Keywords: concepts, literary translation, linguistics, artistic works

Annotation. In this article, the concept of artistic translation is given as a special direction of translation activity, which is the translation of works of art from one language to another. It also reveals the main difficulty of the artistic translation, which consists in the fact that it cannot be misleading, and also because of the

author's style of the work, the wealth of linguistic means, humor, character and mood laid down in the text.

According to the opinions of many experts, a literary translation is the most complex kind of translation activity. It will be very difficult to learn such a translation, but in most cases it is impossible. After all, in order to qualitatively translate the artistic works one must have a special innate talent, which should be developed and improved throughout the life.

So what is so special in literary texts and why is it considered as an extremely difficult to translate them?

The concept of literary translation is considered as the one of the special direction of translation, which is the translation of works of art from one language to another. The main difficulty of literary translation is that it has nothing to do with what is not in it.

The literary translation is radically different from legal or scientific and technical translations, which is required extreme accuracy, almost "literalness" when reproducing texts.

The literary translation is not limited only by the field of linguistics and philology, it can be said that is border on art.

To overestimate the importance and role of literary translation is extremely difficult. The indisputable fact is that the world literature itself has arisen, exists and develops and exists precisely because of the artistic translation of various works of literary art. Thanks to it, the names of great writers became known all over the world and their works are accessible to the bearers of different languages and cultures.

The need for gifted literary translators is extremely high today. This is due to the fact that artistic translation is not limited to working exclusively with works of art. The translation of journalistic and advertising texts is also in the competence of artistic translators. At the moment there are many sites, magazines, newspapers, news, various articles that need to be translated into various foreign languages.

With the advent of the Internet the dissemination of information has accelerated at times, so the translation must also take place as soon as possible. The task, as you can see, is not easy.

In a word, today translation of art is also in demand in advertising, journalism, theater, and cinema and so on.

It should be noted that a literary texts, as a rule, contain a large number of means of expressiveness and imagery. The transfer of which from an interpreter will require remarkable ingenuity, imagination and a high professionalism. The examples expressions of artistic texts are: metaphors, comparative word combinations, repetitions (lexical, phonetic, morphemic and so on); neologisms, dialectic, professionalism, place names, speaking title, names and surnames and others.

Literary translation is a type of translation in which the source document is fiction.

Translation of literary texts includes:

- literary translation of books, articles, stories and other types of prose,
- literary translation of poems,
- translation of advertising materials,
- translation of other texts.

Having translated such things into another language is difficult. It is appeared because of the lack of direct equivalents, the presence of certain cultural and other differences. This is a great opportunity for interpreter to demonstrate his professional skills. The translator must have a broad spare of vocabulary, including idiomatic expressions and proverbs, be able to correctly select and use special reference books and dictionaries. He must possess as well as a large scope of cultural information regarding the country and the native speakers of the given language-adequate demand that must have any professional artistic translator.

An important feature and complexity of the artistic translation is also transfer the game of words. Very rarely a literal translation allows you to transfer the play of words in the target

language. Therefore, the translator has to connect his imagination in order to preserve the humorous component of the text.

The research of the peculiarities and challenges of translation is conducted in philology in various directions as: phraseological, idiomatic, word-formative, lexicological, stylistic, etc. Translation is an important auxiliary tool that ensures the performance of the language of its communicative function in cases where people express their thoughts in different languages.

If to talk regarding the features of translation of literature is fundamentally different from other categories, and the features of literary translation of works are numerous. This means that in addition to providing information to the reader, literary translation also serves an aesthetic function. An artistic image created in a particular literary work (whether it is a character or nature image) will certainly have an impact on the reader. For this reason, the literary translator must take into account all the features of the original text. When reading a story, poem or any other literary work translated from a foreign language, we perceive the text itself with its meaning, emotions and characters.

To achieve the main goal of translation, namely to create a certain image for the reader, is a rather difficult task. Therefore, literary translation may have some deviations from the standard rules in order to show what features the writer wanted to convey to the reader. Literal translation according to words cannot reflect the depth and meaning of a literary work. It's all about how the translator perceives it, because you can read a phrase in different ways. It rewrites the text from start to finish. An experienced translator will be able to convey the skill and humor that the native wanted to display in the book, simultaneously maintaining the style and atmosphere.

Answering the question what it is, literary translation, it should be emphasized that this method of translation requires a creative approach and translation skills. As a consequence, this method causes a lot of controversy in science. One of the most common translation difficulties is that the source and target languages are different cultures.

In a whole the translation is an important auxiliary tool, ensuring the performance of the language of its communicative function in cases where people express their thoughts in different languages. The possibilities of translation are reflected in the peculiarities of translating artistic texts with their expressiveness and specific functions

Literature:

1. Komisarov V.N. Teoria perevoda (linguisticheskie aspekti); textbook. High sch., 1990.253p.;
2. Vlahov, S. Neperevodimoe v perevode. M.: Mezhdunarodniye otnesheniya, 1980.342 s.;
3. Tekhov T.T. O nekotorykh osobenostyakh khudozhestvennogo perevoda Naf Jusoit. 2015;
4. Golubkova O.N. Modelirovaniya processa perevoda./2015;
5. Poe Adward "Cambridge English"/2016;
6. Simon Highness "16 Hearing principals" 2014;
7. Bly R., Levison L. The angels knocking on the tavern door. USA, 2008-114pg.
8. Dick Davis. Faces of Love/Hafiz and the poets of Shiraz. USA, New York, «Penguin books», 2013-285 pg.
9. Gertruda L. Bell. Teaching of Hafiz. London, «The Octagon Press», 1979-186pg.
10. Nunan D. 2001. Communicative tasks and the language curriculum. TESSOL Quarterly.
11. Richard S, 2014. English language Education. Boston: p85.
12. Sapon – Shevin, 2001. Cooperative learning as empowering pedagogy. In Empowerment through multicultural education, ed. C.E. Steeter, Albany, NY: State University of New York Press.
13. Wilkins D, 2011. The Linguistic and Situational content of the common core in a credit system. Stasbourg, France: Council of Europe

**ИСТИОРА ДАР ҒАЗАЛҶОИ
ҲУМОМИ ТАБРЕЗӢ**

Фатулоҷони Умарзода – мудири редаксияи фарҳанги мардуми тоҷики Энциклопедияи миллии тоҷик

**МЕТАФОРЫ В ГАЗЕЛИ
ХУМАМА ТАБРЕЗИ**

Фатуложани Умарзода – главный редактор отдела культуры таджикского народа Таджикской национальной энциклопедии.

**METAPHOR IN THE GHAZAL
OF HUMAM OF TABREZ**

Fatulozhani Umarzoda – editor-in-chief of the department of culture of the Tajik people of the Tajik National Encyclopedia

Тел: (+992) 987762376

Калидвожаҳо: вазн, кофия, ошноизудой, хунарсоза, Ҳумом, ғазал, девон, , тавсиф, тасвир, хиссомезӣ, ташбех, истиора.

Аннотатсия. Яке аз хунарсозаҳои маънавӣ, ки дар ғазалҳои Ҳумоми Табрезӣ (1237–1314), корбурди фаровон дорад, истиора мебошад. Ба маънои истилоҳӣ истиора чунин санъати бадеие мебошад, ки як калимаро ба ҷои калимаи дигар ба қор мебранд, ки бояд аз ягон ҷиҳат шабоҳате миёни ин ду калима дида шавад.

Шоир тавонистааст бо қор гирифта аз навҳои гуногуни истиора сухани худро расо, шево ва олий ба муҳотаб расонад. Мушоҳида мешавад, ки шоир ҳангоми тавсифу тасвири қаҳрамони лириӣ – ошиқ калимаҳоро истиора мекунад, ки ҳоли табоҳ ва беқадриву нотавонии ошиқро дар пеши маъшук чилва медиҳад. Ҳангоми тасвири хусусиёти маъшук, шоир калимаҳои зебо, дилнишин ва тавсифомезро истифода мекунад.

Ключевые слова: газел, Хумам, метрика, рифма, острание, поэтический приём, диван, эпитет, прием, аллегория, метафора.

Аннотация. Одним из духовных художников, который широко используется в газелях Хумами Табрези (1237–1314), является метафора. В буквальном смысле метафора – это художественное искусство, использующее одно слово вместо другого, что следует рассматривать в некотором роде как сходство между этими двумя словами.

Поэт умел ясно, изящно и возвышенно передать свою речь, используя разные виды метафор. Видно, что поэт, описывая и описывая лирического героя - влюбленного, употребляет слова, отражающие уныние и беспомощность влюбленного перед любимой. Описывая характеристики возлюбленной, поэт использует красивые, обаятельные и описательные слова.

Keywords: ghazal, borrowing, Humam, metric, rhyme, defamiliarization, artistic device, divan, synaesthesia, metaphor.

Annotation. One of the spiritual artists, which is widely used in the ghazals of Humami Tabrezi (1237–1314), is metaphor. In the literal sense, a metaphor is an artistic art that uses one word instead of another word, which should be seen in some way as a similarity between these two words. The poet was able to convey his

speech clearly, elegantly and sublimely by using different types of metaphors. It can be seen that the poet, while describing and describing the lyrical hero - the lover, uses words that reflect the lover's despondency and helplessness in front of the beloved. When describing the characteristics of the beloved, the poet uses beautiful, charming and descriptive words.

Яке аз ҳунарсозаҳои маънавӣ, ки дар ғазалҳои Ҳумоми Табрезӣ (1237–1314), корбурди фаровон дорад, истиора мебошад. Истиора дар луғат ба маънои орият гирифтани чихе омадааст. Ба маънои истилоҳӣ истиора чунин санъати бадеие мебошад, ки як калимаро ба ҷои калимаи дигар ба қор мебаранд, ки бояд аз ягон ҷиҳат шабоҳате миёни ин ду калима дида шавад. Муҳаққиқон ба истиора ва анвои он таърифҳои гуногуне қоил шудаанд. Аз донишмандони тоҷик Туракул Зехнӣ, [1, с. 83-84], Худой Шарифзода [10, с. 118], Урватуллоҳ Тоиров [8, с. 169-170] ва «Донишномаи илми бадеъ» [7, с. 213-115] ва аз донишмандони Эрон Сирусӣ Шамисо [9, с. 189-233] ва Мир Ҷалолуддини Каззоӣ [5, с. 95-97] дигарон маълумот додаанд. Аксари донишмандони номбурда истиораро такмили ташбеҳ доништа, ӯро як навъи маҷоз барзёбӣ қардаанд: «Истиора ҳам ба маҷоз ва ҳам ба ташбеҳ наздик аст. Донишмандони илми бадеъ истиораро як навъи маҷоз медонанд ба ин маънӣ, ки дар истиора калима аз маънои аслии худ хеле дур меравад. Истиораро ташбеҳи пӯшида низ меноманд ва истиора дар асоси инкишофи минбаъдаи ташбеҳи пӯшида ба вучуд меояд. Фарқи истиора аз ташбеҳ он аст, ки дар истиора ташбеҳшаванда зикр наёфта, фақат ташбеҳқунанда ном бурда мешавад» [7, с. 213].

Муҳаммадризо Шафъии Қадқанӣ дар хусуси суварӣ истиора ва нақши он дар такмили ашъори ғиноӣ гуфтааст: «Ҷар шоире мумкин аст яке аз суварӣ ҳаёдро бештар дар ғазали хеш мавриди истифода қарор дода бошад, аммо он ҷӣ дар ин давра (асрҳои X-XI) метавон мушоҳида қард ва тақомули шеърӣ форсӣ дар адвори баъд онро таъйид мекунад, ин аст, ки қавитарин унсур дар сохтмони шеърӣ ғиноӣ ва ошиқона истиора аст: забоне, ки метавонад авотиф ва эҳсосҳои рақиқу нармро дур аз ҷараёни оддӣ гуфтор ва дур аз мантиқи маъмулии сухан баён кунад» [3, с. 383].

Дар истиора калимаҳо аз маъноӣ қомусӣ худ дур мешаванд ва шоир ба воситаи истиора растохезӣ калимотро ба вучуд меорад.

Истиораро ба навъҳои пӯшида ва равшан ҷудо намудаанд. Дар истиораи равшан ташбеҳшаванда, яъне соҳибистиора зикр нашуда, истиорашаванда оварда мешавад [7, с. 214]. Дар истиораи пӯшида шоир истиорашавандаро умуман зикр накарда, ягон сифат, аломат, ҳислат ва узви онро ба таври изофат соҳибистиора месозад [7, с. 214]. Доир ба хусусияти образфаринӣ истиораи Мир Ҷалолуддини Каззоӣ чунин гуфтааст: «Яке аз абзорҳои, ки шоир бо ёрии он талош мекунад, то сухани хешро ҳарчи бештар дар зеҳни хонанда ҷой кунад, истиора аст. Арзиши зебоишинохтӣ ин фан нисбат ба дигар фунуни баёнӣ бештар аст. Аврупоиён истиораро малакаи ташбеҳ медонанд. Чун хонандаро бештар ба шигфти меорад ва бо дарки маъно бармеангезад ва ба ин тартиб хонанда бо ҳунари офариниши шоир дамсоз мегардад. Дар истиора мушаббаҳ ва мушаббаҳбахун бо ҳам дармеомезанд ва яке мешаванд, яъне, ки дар миёни онҳо шоир ҷудой намеафканад» [5, с. 95-97].

Ҷи тавре, ки гуфтем, истиора дар ашъори Ҳумом ҷойгоҳи махсус дорад. Бино бар ин, мо низ таҳлилро аз истиора шуруъ мекунем. Бо ин роҳ шоирӣ ориф матлаби худро хеле олий ва ва муассир ба хонандаи худ мерасонад. Ҳумом шоирӣ нозукбин ва тавоност, зеҳни халлоқи ӯ калима ва таркибҳои муносибро дар ҷанбаи сайди хеш гирифта, дар ҷойи муносиб, ба тарзи бисёр сода ва олий ба қор мебарад. Шоир калимаҳои сода, бепироя ва гоҳҳо хушқиро дар ҳарири рангоранги баёнӣ хеле назаррабо матраҳ қардааст. Дар ашъори шоир ҷаҳони ҳастӣ дар ҳоли ҳаракат ва нооромӣ аст. Ҳама ҷиз ҳаёт дорад ва ба ӯ сухан меғӯяд: наботот, парандагон, ҷарандагон ва, ҳатто, ҷамодот ба ӯ дар иртибот ва алоқа ҳастанд.

Ҳамаи ин аносири табиат ба эҳсосоти шоир даромехтаанд ва шоир низ як чӯзӣ табиат ба шумор меравад, ки ин чиз боиси равнақи сухани шоир гардидаанд: «Тасарруфи зехни шоир дар мафохими оддӣ ва иртиботи зиндгии инсон бо табиат, табиат бо табиат, чунонки медонем, ҳосили навъе бедории ўстдар баробари дарки ин иртиботот. Зехни шоир танҳо зехне аст, ки метавонад баробари эҳсоси ин навъ иртиботот бедор шавад. Ин иртиботҳо то бекарон густарда аст ба густардагии табиат ва ба густардагии ҳаёти инсонӣ ва таърих ва фарҳанги башар...аммо ба шартӣ ин ки шоирон онро дар вучуди хеш эҳсос кунанд ва қабл аз он ки ба риштаи назм дарояд, ба ҳиссу чони шоир муртабит ва пайваста шавад. Ҳар гӯшае аз зиндагии инсон бо гӯшае аз табиатҳазорон ҳазор пайванд ва иртибот дорад, ки аз ин ҳама пайвандҳои гуногун, зехни шоир гоҳ якеро эҳсос мекунад ва дар баробари он бедор мешавад ва ҳосили ин бедории худро ба мо нишон медиҳад» [3, с. 3]. Яке аз барҷастагиҳои мавҷуд дар ашъори Ҳумом доир ба истиора, растохези калимот, ҳаётбахшӣ ба калима ва таркибҳост, ки бештар бар муҳити ирфону фалсафа чарх мезананд. Ба мисли **оби ҳаёт**, **чон**, **нури Ҳақ**, **рахмат**, **ишқ**, **фазл**, **яқин** ва ғайра. Гоҳ дар тасвиrotи шоир мо, ҳатто, аносиреро мебинем, ки ғайривоқеъ ва тасаввурнашаванда ҳастанд ва ба воситаи ин хунарсоза чон гирифтаанд:

Маро рашк ояд аз пирохани ту,
Ки бо худ мекашад **симинтани** ту [6, с. 80].

Дар ин байт таркиби **симинтан** ба маънои тани наҳиф ва нозуки маъшук ба кор рафтааст, ки истиора мебошад. Шоир нисбат ба маъшуқаи худ чунон ҳассос ва ғайратӣ аст, ки ҳатто ба пирохани ў, ки тани нозукашро пӯшонидаст рашк мебарад, чуки пирохан пеш аз ошиқ тани маъшукро мебинад.

Шоири ориф, ки бо рӯварӣ ба ирфону тасаввуф дил аз ҳамаи тааллуқоти дунявӣ кандааст, мудом дар ашъораш ба воситаи коргирӣ аз истиора, ба бевафоии дунё ва гузарон будани моддиёт ва сарватҳои ў ишора мекунад:

Дар **хокдони тира** диламро қарор нест,
Боду ҳавои даҳр маро созгор нест [6, с. 52].

Дар байти фавқ таркиби **хокдони тира** ба маънои дунё ба кор рафтааст, ки шоир бо коргирӣ аз ин истиораи тавсифӣ канораҷӯйии худро аз дунё ва мофиҳо талқин мекунад. Матлаби шоёни зикр дар ин чо он аст, ки мо ба калимоте бармехурем, ки як ё ду бор истироа шудаанд, вале боз вожаҳои ҳастанд, ки мудом такрор мешаванд. Масалан, калимаҳои дил (13 бор), чон (93 бор), чашм (79 бор), ақл (41 бор), гул (61 бор) истиора шудаанд:

Магар, ки бод биёрад насиме аз кӯҳсор,
Ки ҳаст **булбули** мискин асир дар **қафасе** [6, с. 159].

Булбул дар ин байт истиора ва **мискин** сифати ў мебошад, ки санъати тавсиф аст. Дар ин байт булбул худ шоир аст ва асири дар **қафас будан** сифти мутараки байни шоир ва булбул аст. **Булбул** дар маънои қомусии худ барои хонанда ягон таровату ҷазобияте надорад, аммо вақте, ки шоир онро аз маънои қомусии худ бароварда, барои хонанда ғариб месозад ва ба воситаи хунарсозаҳо ороиш медиҳад, растохези калимотро ба вучуд меорад. Масалан, калимаи **булбул** дар натиҷаи растохези калимот ва хинчоргурезиҳо аз забони расмӣ, зинда шудааст. Калимаи **қафас** низ дар байти боло гунае аз истиора аст ва ба маънои дунё омадааст. Қафас ба маънои қомусии худ истифода нашуда, балки аз ҳавзаи хонаводаи худ ҷудо шуда, дар канори хонаводаи дигаре қарор дорад, бино бар ин. барои хонанда ғарибу бикр шудааст: «вақе калимаеро аз хонаводаи худ ҷудо кардем ва дар канори хонаводаи дигаре қарор додем, хонанда ё шунавандаи аҳли забон дар ин ҷудой ва дар ин издивочи ҷадид навъе зебӣ эҳсос кунад, вагарна, сарфи ошуфта кардани низоми хонаводагии алфоз коре аст, ки бар асоси ҷадовили хоссе ба осонӣ қобили тавсеъа ва таълид аст...» [4, с. 15]. Дар байти зерин таркиби **оби ҳаёт** ба маънои сухан, калом ва **набот** ба маънои даҳон омадааст. Дар ин байт лаби ёрро дар ширинӣ ба **набот** ва каломии маъшуқаро дар шевоӣ ва ҷаззобию ширинӣ ба **оби ҳаёт** нисбат медиҳад.

Чун лабат аз Миср кай хезад набот,
К- аз **наботат** мечакад **оби ҳаёт** [6, с. 126].

Хонанда хангоме, ки саргарми мутолиаи ашъори Ҳумом мегардад, ҳеч мушкилӣ ва печидагӣ барои ӯ вучуд надорад, зеро ҳамаи истиораҳо барои ӯ равшан аст. Мухотаб ё хонанда муносибати байни худ ва шоирро мефаҳмад:

Ман дастбӯсӣ мекунам, марди лабу чашмат наям,
Нукли лаби мастон мақун, он **шаккару бодомро** [6, с. 59].

Дар байти зикршуда **бодом** истиора аз чашм ва **шаккар** истиора аз даҳон ва каломии ширин аст.

Мушоҳида мешавад, ки шоир хангоми тавсифу тасвири қаҳрамони лириёӣ – ошиқ калимаҳоро истиора мекунад, ки ҳоли табоҳ ва беқадриву нотавонии ошиқро дар пеши маъшук чилва медиҳад. Ҳангоми тасвири хусусиёти маъшук, шоир калимаҳои зебо, дилнишин ва тавсифомезро истифода мекунад. Барои тасвири лабу даҳон ва сухани маъшук шоир калимаҳои оби ҳаёт, набот, қанд, шаккар ва ғайраро хеле шоирона истифода мекунад:

Дар он нафас, ки лабаш дар ҳадис меояд.
Равон ҳамешавад оби **ҳаёт аз қандаш** [6, с. 111].

Дар байти боло таркиби **оби ҳаёт** ба маъноӣ ба маъноӣ сухан ва **қанд** ба маъноӣ даҳони маъшук омадааст:

Ба остину ба домон **шаккар** кашанд он чо,
Ки **пистаро** ба сухан ё ба ханда бикшояд [6, с. 100].

Да ин байт низ **шаккар** ба маъноӣ сухан ва **писта** ба маъноӣ даҳон омадааст. Дар байти зер низ писта ба маъноӣ даҳон омадааст:

Медод шароби нобу нуқлам,
Аз **пистаи** хеш дод пайваст [6, с. 63].

Дар байти дигар шоир бо овардани талмеҳи Миср ишорат бар он мекунад, ки агарчанде макони қанду набот Мирс аст, аммо ман ба он эҳтиёҷ надорам, чуни макони қанду наботи ман вучуди маъшук аст:

Ман фориғам зи Миср, ки дар давлати лабаш,
Ирӯз кони **қанду набот** ин **вилоят** аст [6, с. 66].

Дар ин байт **қанду набот** ба маъноӣ сухани маъшук ва **вилоят** ба маъноӣ вучуди маъшук омадааст. Дар байти зер **навбахор** ба маъноӣ маъшук ва **ҷӯйбор** ба маъноӣ ошиқ омадааст.

Наботат бар лаби **шаккар** баромад,
Зумуррад гирди ёкутат даромад [6, с. 86].

Дар байти бигар чашмаҳои оби ҳаёт ба маъноӣ сухан омадааст:

Равон шавад зи лабам **чашмаҳои оби** ҳаёт,
Чу номи дӯст маро бар сари забон ояд [6, с. 102].

Дар қорбурди калимаи **офтоб ҳамчун истиора** ҳам, ки киноят аз маҳбуб мебошад, латофати гуфтори Ҳумомро барҷаста мебинем:

Офтобию зи меҳрат ҳама дилҳо маҳрур,
Чашм рӯшан бувад онро, ки ту бошӣ манзур [6, с. 109].

Дар байти фавқ гузашта аз истиора, таркиби **чашм рӯшан будан** истифода шудааст, ки ба маъноӣ маҷозӣ қорбасти шудааст ва онро баъдтар ҳини таҳлили санъатҳои киноя ва маҷоз шарҳ хоҳем дод. Дар байти зер низ калимаи офтобро ба маъноӣ рӯйи тобони маъшук овардааст:

Мунтазир бошанд шабҳо ошиқон нокарда хоб,
То барояд бомдод аз шарқи кӯят **офтоб**,
Офтобе мекунад аз машиқи кӯят тулуъ,
К-аз шуои ӯ наёрад чашмаи хуршед тоб [6, с. 61].

Дар байти дигар **офтобро** ба маъноӣ рӯйи истифода кардааст:

Дар чашми ман фироқат нагзошт рӯшноӣ,
Эй **офтоби тобон**, дарёб дидаҳоро [6, с. 56].

Дар байти зер таркиби **ба гул хуршед пӯшидан** истифода шуда, гул ба маънои мӯй ва кокул ва хуршед ба маънои рӯй омадааст:

Миёни халқ мебояд, ки ошиқ роз накшоёд.

Вале ҳаргиз намешояд, **ба гул хуршед пӯшидан** [6, с. 138].

Бе **офтоби рӯят** рӯзам бувад чу мӯят,

Бо зулфи мушкбӯят бошад шабам чу рӯят [6, с. 79].

Шоир барои тасвири чашми маъшук калимаи наргисро истиора кардааст:

Нест моро сари бӯстону раёҳин имрӯз,

Наргиси масту гулу сарви хиромон ин чост [6, с. 66]

Дилам зи **наргиси хушат** илоҷ металабад,

Табиб низ чу маст асту нотавон, чӣ кунам? [6, с. 126].

Интизори назарам, пардаи сабрам бидарид,

То ба кай **наргиси мастат** бувад аз мо мастур [6, с. 109].

Барои тасвири қадди маъшук калимаи сарв бештар истиора шудааст:

Маро чу **сарви** ту бояд, ба бӯстон, чӣ кунам?

Чу масти рӯи туам, ранги арғувон, чӣ кунам? [6, с. 126].

Рӯят ба ҳар анчуман дарег аст,

Сарви ту ба ҳар чаман дарег аст [6, с. 69].

Дар байти поён гузашта аз **сарв**, ки ба маънои қадди ёр меояд, ҳамчунин, калимаи **чӯйборро** ба маънои ашки чашм истифода кардааст:

Мудом бар тарафи **чӯйбори** дидаи ман.

Хаёли **сарви** қадат ёри дилситон хуштар [6, с. 108].

Дар байти дигар рӯи ёр ба офтоб ва қадди ӯ ба сарв истиора шудаанд:

Рӯю болои туро ҳар ки бубинад, гӯяд,

Офтобест, ки бар **сарв** равон мебинам [6, с. 127].

Барои тасвири рӯи ёр таркибҳои чашмаи нур, гулбарг ва сунбул, гул, лаъл, парвин ва ғайраро истиора намудааст:

Ончи мечуст Сикандар ба миёни зулмот,

Гу, биёед бубинед дар ин **чашмаи нур** [6, с. 109].

Дар байти боло таркиби **чашмаи нур** ба маънои рӯи маъшук омадааст:

Дар зери **хирмани гул** дорӣ шакарситонӣ,

Дар ҳеҷ бӯстоне гул бо шакар набошад [6, с. 85].

Дар ин байт хирмани гул киноя аз рӯи ёр аст. Бо истифода аз бикру тоза Хумом мазмунҳои нав ва тасвирҳои гуногуни шоиронаро ба вучуд овардааст. Ӯ барои ифодаи маъшук калимаҳои турк, оби зиндагонӣ, хусрави хубон, оинаи Худо ва ғайраро истифода кардааст:

Турк:

Туркам зи майи муғона сармаст,

Меомаду ақл рафта аз даст [6, с. 63].

Оби зиндагонӣ:

Аз чашми ман ниҳонӣ, **ай оби зиндагонӣ**,

Васлат муносиб омад Симурғу кимиёро [6, с. 58].

Хусрави хубон:

Маро, эй **хусрави** хубон, чу Фарҳод,

Насибе з-он лаби ширин набошад [6, с. 56].

Оинаи Худо:

Пеши рухи ту бояд бар хок сар ниҳодан,

Шарт аст сачда бурдан **оинаи Худоро** [6, с. 58].

Дар фароварди ин навиштор бояд зикр кард, ки тарзи чолиби диққати истифодаи истиораҳо дар бештари вайқт бозгӯи сабки мухтас ба Ҳумом ба шумор меояд, зеро шоир истиораҳоро ба тарзе истифода кардааст, ки ивази онҳо бо дигар ибораи маҷозӣ сабаби халалпазирии маъно мегардад.

Адабиёт

1. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан/ Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. –400 с.
2. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафееъ. Растохези калимот/ Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. Бо кӯшиши Ш. Сӯфизода. – Душанбе: Нашри Файз, 2023. – 400 с.
3. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафееъ. Суvari хаёл дар шеърӣ форсӣ/ Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафееъ. – Техрон, 1371.– 732 с.
4. Кадканӣ, Шафееъ Муҳаммадризо. Мусиқии шеър / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1373 ҳ. – 680 с.
5. Каззоӣ, Мир Чалолуддин. Зебоишносии шеърӣ форсӣ / Каззоӣ, Мир Чалолуддин. Баён.- Техрон: Интишорӣ ширкати Марказ, 1370.– 220 с.
6. Табрезӣ, Ҳумом. Девон / Ҳумоми Табрезӣ. Бо кӯшиши Рашид Айвазӣ.-Техрон: Таърих ва фарҳанги Эрон, 1351. 317 с.
7. Тоиров, У. Донишномаи каломи бадеъ. – У. Тоиров – Душанбе: Эр-граф, 2021. – 950 с.
8. Тоиров, У. Каломи манзум/ У. Тоиров – Душанбе, 2005.– 455 с.
9. Шамисо, С. Баён / С. Шамисо.– Техрон: Пайк, 1376. –276 с.
10. Шарифов Х. Каломи бадеъ / Шарифов Х. – Душанбе: Маориф, 1991.-199 с.
11. Шарифов Х., Тоиров У. Назмшиносӣ. / Х. Шарифов, У. Тоиров. – Душанбе: Ҳумо, 2005. – 384 с.
12. Шарифов Х. Балоғат ва суҳанварӣ/ Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 278 с.

СИЁСАТШИНОСӢ / ИДОРАИ ДАВЛАТӢ

УДК:94

**МУНОСИБАТҲОИ
ТОҶИКИСТОН ВА БЕЛГИЯ:
ТАЪРИХ, ДАСТОВАРДҲО ВА
АФЗАЛИЯТҲО**

Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдуваҳҳоб - Котиби матбуоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2003-2024), доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Шарифзода Фирдавс Абдуфаттоҳ - Котиби якуми раёсати кишварҳои Аврупо ва Америкаи Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих (Тоҷикистон, Душанбе)

**ОТНОШЕНИЯ ТАДЖИКИ-
СТАНА И БЕЛГИИ:
ИСТОРИЯ, ДОСТИЖЕНИЯ И
ПРЕИМУЩЕСТВА**

Шарифзода Абдуфаттоҳ Абдуваҳҳоб - Пресс-секретарь Президента Республики Таджикистан (2003-2024 гг.), доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана

Шарифзода Фирдавс Абдуфаттоҳ - первый секретарь Управления стран Европы и Америки Министерства иностранных дел Республики Таджикистан, кандидат исторических наук (Таджикистан, Душанбе)

**RELATIONS OF TAJIKISTAN
AND BELGIUM:
HISTORY, ACHIEVEMENTS
AND ADVANTAGES**

Sharifzoda Abdufattoh Abduvahhob, Press-Secretary of the President of the Republic of Tajikistan (2003-2024), doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Sharifzoda Firdavs Abdufattoh, first Secretary of the Department of European and American countries of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Tajikistan, candidate of historical sciences (Tajikistan, Dushanbe)

E-MAIL: abdufattoh@yahoo.co.uk
firdavs.sharifzoda@mfa.tj

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Белгия, муносибатҳои байналмилалӣ, сиёсати хориҷӣ, таърих, Президенти Тоҷикистон, Иттиҳоди Аврупо, робитаҳои иқтисодӣ ва гуманитарӣ, табодули сафарҳо, машваратҳои сиёсӣ, тарғибу ташвиқи симои фарҳангӣ ва нуфузи сиёсӣ, имкониятҳои ҳамкориҳои тичоратӣ.

Аннотатсия. Дар мақола таърихи ташаккул ва рушди рабобити дучонибаи Тоҷикистону Белгия дар бадали 32 соли истиқрори муносибатҳои дипломатӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллифон афзалиятҳо ва дастовардҳои шарикӣ ду давлатро дар партави рӯйдоду чорабинӣҳои сатҳи гуногун, аз ҷумла дар чорҷӯбаи боздидҳои расмиву қорӣи Президенти Тоҷикистон аз Брюссел ва ташрифҳои ҳайатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва парлумонӣ, инчунин раванди пешбурди муколамаи сиёсӣ, рабобити иқтисодӣ, сармоягузорӣ ва сайёҳӣ, симои мусбати фарҳангӣ ва байналмилалӣи Тоҷикистон дар доираҳои бонуфузи Иттиҳоди Аврупо ба туфайли

Ключевые слова: Таджикистан, Бельгия, международные отношения, внешняя политика, история, Президент Таджикистана, Европейский Союз, экономические и гуманитарные отношения, обмен визитами, политические консультации, продвижение культурного имиджа и политического авторитета, возможности торгового сотрудничества.

Keywords: Tajikistan, Belgium, international relations, foreign policy, history, President of Tajikistan, European Union, economic and humanitarian relations, exchange of visits, political consultations, promotion of cultural image and political authority, opportunities for trade cooperation.

мусоидати ниҳодҳои дипломатии кишвар таҳлил кардаанд. Зимни таълифи мақола китобҳову рӯзномаҳо оид ба фаъолияти сиёсати хориҷии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нашрияҳои Вазорати қорҳои хориҷӣ, инчунин дигар матолиби электронии дохилию хориҷӣ ва маводи иттилоотию оморӣ истифода шудааст.

Аннотация. В статье сделана попытка изучения истории становления и развития двусторонних взаимоотношений между Таджикистаном и Бельгией за 32 года установления дипломатических отношений. Авторы проанализировали преимущества и достижения партнерства двух стран в свете событий и мероприятий различного уровня, в том числе в рамках официальных и рабочих визитов Президента Таджикистана в Брюссель, а также визитов политических, экономических и парламентских делегаций, процесса продвижения политического диалога, экономических, инвестиционных и туристических взаимосвязей, положительного культурного и международного имиджа Таджикистана во влиятельных кругах Европейского Союза благодаря содействию дипломатических учреждений страны. При написании статьи использовались книги и материалы газет относительно внешней политики Президента Республики Таджикистан и издания Министерства иностранных дел, а также другие отечественные и зарубежные электронные материалы и информационно-статистические публикации.

Annotation. The article makes an attempt to study the history of the formation and development of bilateral ties between Tajikistan and Belgium over the 32 years of establishing diplomatic relations. The authors analyzed the advantages and achievements of the partnership between the two countries in the light of events and activities at various levels, including within the framework of official and working visits of the President of Tajikistan to Brussels, as well as visits of political, economic and parliamentary delegations, the process of promoting political dialogue, economic, investment and tourism relationships, positive cultural and international image of Tajikistan in influential circles of the European Union thanks to the assistance of the country's diplomatic establishment and mission. When writing the article, books and newspaper materials were used regarding the foreign policy of the President of the Republic of Tajikistan and publications of the Ministry of Foreign Affairs, as well as other domestic and foreign electronic editions and information and statistical materials.

Эҷодиёти барҷастаи рассомони фламандии асрҳои XIV-XVII, бахусус Рубенс, комиксҳои машҳуртарини фаронсавизабон ва ҳофизи маъруф Stromaе, намунаҳои беҳтарини меъморӣ, шурӯъ аз сабки романи (асри XI) то ар-нуво (оғози асри XX), ки чолибтаринашон дар шаҳрҳои Брюгге, Гент, Антверпен ва Брюссел ҷой доранд, брендҳои шоколадҳо ва пралинеи белгиягӣ (Côte d'Or, Neuhaus, Leonidas, Godiva ва ғайра), 500 тамғаи пиво ва беш аз 250 намуди панир – чунинанд чанде аз оламшумултарин мисолҳои симои хоси Подшоҳии Белгия. Барои дарёфти мушаххасоти бештаре оид ба ин кишвари аврупоии афсонавӣ ва пешрафта, ки муносибатҳои хуби он бо Тоҷикистон сипас баррасӣ хоҳад шуд, месазад ба маълумоти поён таваҷҷуҳ кард.

Подшоҳии Белгия (бо ҳудуди 30,688 км² ва аҳолии 11,6 млн.) дар қисми ғарбии Аврупо ҷойгир буда, дарёҳои асосиаш Маас, Шелда, Уаза, Эско ва Изер, қуллаи баландтаринаш дар кӯҳҳои Арденн – Синиял-де-Ботранж (694 метр аз сатҳи баҳр) мебошанд [7].

Белгия монархияи федералии конституционӣ аст, ки дар он Подшоҳ (айни ҳол Аълоҳазрат Филипп) сарвари давлат ва Сарвазир (ҳоло Александр Де Кро) раиси Ҳукумат дар низоми бисёрҳизбӣ ва парламентӣ мебошанд. Ваколатҳои қабули қарорҳо марказонида нашуда, балки миёни се зинаи ҳукуматдорӣ тақсим шудаанд: Ҳукумати федералӣ, 3 ҷамъияти ба забонҳои расмӣ асосёфта (фламандӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ) ва 3 музофот (Фландрия, Минтақаи пойтахтии Брюссел ва Валлония). Се ҳизби калидии марбут ба се ҷамъияти болозикр – Демократҳои масеҳӣ, Либералҳо ва Сотсиал-демократҳо [8].

Подшоҳии Белгия кишвари узви СММ, САҲА, Хазионаи байналмилалии асбор, Шӯрои Аврупо (Council of Europe), Иттиҳоди Бенилюкс, Минтақаи Шенген, инчунин яке аз шаш кишвари аъзои муассиси Иттиҳоди Аврупо, Минтақаи Евро, СААШ (НАТО), Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд ва Созмони умумичаҳонии савдо мебошад. Брюссел ҳамчунин де-факто пойтахти Иттиҳоди Аврупо (ИА) ба шумор рафта, ин шаҳр ҳамчун мақарри сохторҳои марказии ИА, аз қабилӣ Комиссияи Аврупо, Шӯрои Иттиҳоди Аврупо, Шӯрои Аврупо (European Council), инчунин Парлумони Аврупо шуҳрат ёфтааст [5]. Ҳамзамон, Брюссел мавқеи ҷойгиршавии қароргоҳҳои созмонҳои байналмилалии сершумор (зиёда аз 1000 ташкилоти байналхалқии давлатӣ ва хусусӣ), бавежа СААШ ва Созмони умумичаҳонии гумрук мебошад, ки ин омил онро ба макони будубоши яке аз ҷомеаҳои бузургтарини дипломатҳо, рӯзноманигорони хориҷӣ, марказҳои илмӣ-тадқиқотӣ, олимон, коршиносон ва лекторҳо, ширкатҳои фаромиллӣ ва байналмилалӣ гардонидааст [2].

Ба тариқи муаррифии гурӯҳи кишварҳои “хурди” асосгузори Иттиҳоди Аврупо, Брюссел мусоидат ба ташаккули мавқеи яқдилона дар ҷаҳорҷӯби ИА ва ифодаи овози ягонаи дипломатияи аврупоиро вазифаи аввалиндараҷаи худ медонад. Белгия СММ-ро ҳамчун арсаи марказӣ барои таъмини низоми асили бисёрҷониба ҳисобида, СААШ ба сифати кафили субот дар Аврупо ва амнияти миллӣ дида мешавад. Подшоҳӣ ҳифзи ҳуқуқҳои инсонро дар дунё аз самтҳои калидии сиёсати хориҷии худ қарор дода, ҳамзамон нақши назаррасро дар ташаккули усулҳои бархурди ИА нисбат ба умури африқоӣ мебозад [9].

Белгия кишвари мутараққии пасосаноатӣ (ММД номиналӣ 627,5 млрд. долл. ШМА ва ММД ба ҳар сари аҳоли 53,656 долл. ШМА тибқи арзёбии соли 2023) буда, асоси иқтисодиёти онро, ки ба бозори байналмилалӣ хеле таъя мекунад, бахши хизратрасониҳо (пеш аз ҳама нақлиёт ва савдо) ва саноат ташкил медиҳанд. Вобаста ба имтиёзҳои бахшҳои саноатии Белгия метавон қайд кард, ки ин кишвар яке аз назаррастарин истеҳсолгарони маснуоти металлӣ, пӯлод, бофандагӣ (бахусус тӯр) буда, дорои саноати басо рушдкардаи химиявӣ, коркард ва тичорати алмос (пеш аз ҳама дар Антверпен), истеҳсоли семент, шиша, қоғаз, коркарди ҷӯбу тахта, хӯрокворӣ аст. Чанде аз нуқтаҳои автомобилсозӣ низ дар Белгия мавҷуданд. Дар ин кишвар ҳамчунин шабакаи хуби обӣ-нақлиётӣ тариқи Баҳри Шимолӣ вучуд дошта, дарёи Рейн аз паҳнои Антверпен то Гент

дастрас аст [6]. Ба ғайр аз ин, Подшоҳӣ яке аз пешсафтарин марказҳои ҷаҳонии коркарди кобалт, радиӣ, мис, руҳ ва қалъагӣ мебошад [4].

Муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Подшоҳии Белгия 29 апрели соли 1992 барқарор шуда, беш аз се даҳсола аст, ки дар руҳияи дӯстиву ҳамдигарфаҳмӣ ва бар пояи усулҳои эҳтирому эътимоди мутақобила ҷараён доранд. Аслан, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳкими минбаъдаи муносиботи неки дучонибаву бисёрҷониба бо Подшоҳии Белгия ба сифати яке аз кишварҳои асосгузори Иттиҳоди Аврупо ва қароргоҳи ниҳодҳои марказии ин иттиҳоди байнидавлатии бонуфуз (Комиссияи Аврупо, Шӯрои Аврупо, Парлумони Аврупо ва Хадамоти аврупоии робитаҳои беруна) басо муҳим аст. Робитаҳои дучониба аз соли 2001 инҷониб дар сатҳи оливу баланд ва чанде аз соҳаҳои рушди бештаре касб карданд, зеро ҳамон сол дар шаҳри Брюссел Сафорати Тоҷикистон кушода шуд, ки ҳамзамон ҳамчун Намояндагии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Иттиҳоди Аврупо фаъолият мекунад [3, с. 139].

Мубодилаи сафарҳои дучонибаи сатҳи олий, бавежа шаш сафари расмиву кори Президентҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба шаҳри Брюссел (солҳои 2003, 2004, 2009, 2013, 2015, 2021) баҳри густариши муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд таҳкурсии мустақкам гузошт [10]. Муомилаи бамисли ҷониби Белгия ҷиҳати тақвиятбахшии муколамаи сиёсӣ ва стратегии сатҳи оливу баланд дар ташрифҳои Сарвазирӣ Подшоҳии Белгия ҷаноби Ҷерман ван Ромпей, муовини Сарвазир-вазирӣ қорҳои хориҷӣ Дидье Рейндерс ва вазирӣ мудофияи ин кишвар Питер де Крем ба Тоҷикистон равшан ифода ёфта буд.

Дидорҳои хушбину умедбахши Роҳбари давлати тоҷикон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ханӯз нимаи солҳои 1990-ум бо сафирони Белгия хангоми маросими қабули эътимодномаҳояшон анҷом ёфта буд. Ҳамин тариқ, санаи 30 марти соли 1995 зимни суҳбати Президентҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Сафири Фавқуллода ва Мухтори Подшоҳии Белгия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаноби Мишел Адам атрофи масъалаҳои раванқу ривоҷи робитаҳои ҳамкориҳои байни Тоҷикистону Белгия мубодилаи афкор сурат гирифт. Дар идомаи муҳовараи сиёсӣ-дипломатӣ, Президентҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 18 ноябри соли 1997 зимни супоридани эътимодномаи сафири навтаъйини Белгия изҳор доштанд, ки ҷониби Тоҷикистон ба роҳандозии ҳамкориҳои судбахши иқтисодӣ бо Белгия ва мамлакатҳои дигари аъзои Иттиҳоди Аврупо манфиатдор аст. Дар навбати худ, дипломати аршади белгиягӣ аз рафти таъмини сулҳ дар Тоҷикистон арзи қаноатмандӣ карда, аҳамияти қалони ин дастовардро дар таҳкими суботи тамоми минтақа ва ибратомӯз будани таҷрибаи Тоҷикистонро дар мавриди бартарафсозии ихтилофоти иҷтимоию сиёсӣ таъкид кард [14].

Болоравии сатҳи муносибатҳо дар нимаи якуми солҳои 2000-ум на танҳо ба тариқи анҷоми сафарҳои сатҳи олии Сарвари давлати тоҷикон ба пойтахти Белгия, балки ба туфайли ташрифи намояндагони баландпояи ин кишвар ба Душанбе дар ин давра амалӣ гардид. Чунончи, 1 ноябри соли 2001 Президентҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Раиси Шӯрои вазирони Иттиҳоди Аврупо, вазирӣ қорҳои хориҷии Подшоҳии Белгия ҷаноби Луис Мишелро ба ҳузур пазируфтанд. Зимни мулоқот маҷмуи васеи масъалаҳои мавриди тавачҷуҳи тарафайн, пеш аз ҳама бо таъкид ба пурзӯр шудани ҳамкориҳои байналмилалӣ зиддитеррористӣ вобаста ба авзои минтақа ва воқеоти Афғонистон, зарурати расонидани кумаки очили башардӯстона ба аҳолии осоиштаи ин кишвари ҷафокашида, инчунин ниёз ба дастгирии фаъоли созмону шарикони хориҷӣ дар марҳалаи аввали эъмори ҷамъияти демократии дорои иқтисоди бозорӣ дар Тоҷикистон, муҳокима шуданд [28]. Рӯйдоди дигари фараҳбахш дар солномаи муносибатҳои дучонибаву бисёрҷониба, ташрифи Раиси амалқунандаи Созмони амният ва ҳамқорӣ дар Аврупо (САҲА), вазирӣ қорҳои хориҷии Подшоҳии Белгия ҷаноби Карел де Гюхт ба Душанбе буда, 30 марти соли 2006 ўро Президентҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳузурӣ хеш қабул карданд. Дар рафти музоқирот доираи фароҳи масоили ҳамқироӣҳои Тоҷикистону САҲА дар соҳаҳои сиёсат, амният ва иқтисодиёт

матраҳ шуда, ҷониби Тоҷикистон онро воситаи муҳими амалӣ намудани ҳамкориҳои бисёрҷабҳа дар масоили таҳким бахшидани ниҳодҳои демократӣ ва бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ арзёбӣ кард. Ҳамчунин тадбирҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шарикии муштараки он дар мубориза бар зидди коррупсия, зухуроти терроризму экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, пурзӯр намудани ҳифзи сарҳади давлатии байни Тоҷикистону Афғонистон, поксозии ҳудуди ҷумҳурӣ аз минаҳо ва дигар моддаҳои тарканда дар меҳвари мулоқот буданд [30, с. 101].

Панҷсолаи аввали 2000-ум боз ҳам бо он хос буд, ки тайи ин давра сафарҳои расмиву кории Президенти кишвар ба Брюссел ду сол пайҳам, солҳои 2003 ва 2004, ҷун падидаи нодир дар доираи муносибатҳои байнидавлатӣ сурат гирифтанд. Ҳамин тавр, дар рафти сафари нахустини расмӣ хеш ба Брюссел Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯзи 25 марти 2003 бо Подшоҳи Белгия Аълоҳазрат Алберти II оид ба масъалаҳои дучониба ва байналмилалӣ мулоқоти судбахш анҷом дода, ҷонибҳо омодагии худро ба инкишофи минбаъдаи муносибатҳои шарикӣ ва ҳамкориҳои муфид таъкид карданд. Ҳамзамон, воҳӯрии меҳмони олиқадр бо намояндагони доираҳои соҳибқорӣ Белгия барпо карда шуд [3, с. 140]. Зимни суҳбати навбатии сарони ду давлат дар фазои созандаву эътимодбахш, ки дар чаҳорҷӯби боздиди дубораи Президенти Тоҷикистон аз Белгия (11-12 октябри соли 2004) сурат гирифт, муҳимтарин паҳлуҳои ҳамкорӣ дар ҷодаи иқтисоду тиҷорат муҳокима шуданд. Тавре муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо қаноатмандӣ изҳор доштанд: *“Баъди мулоқоти аввал дар муносиботи дучонибаи кишварҳоямон пешрафтаҳои назаррас заминагузорӣ шуд”*. Подшоҳи Белгия Алберти II имзои созишномаи шарикӣ ва ҳамкориҳои Иттиҳоди Аврупо ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои раванги муносиботи ояндадори Тоҷикистону Белгия пураҳамият баҳо дод [31, с. 287-290].

Дар ҳошияи сафари расмӣ Сардори давлати тоҷикон ба Белгия рӯзҳои 9-12 феввали соли 2009 мулоқотҳои ӯ бо Сарвазир Белгия Ҷерман ван Ромпей ва Раиси Сенати ин мамлакат Арман де Деккер баргузор гардиданд. Дар воҳӯрӣ бо Сарвазир (*рӯзи 10 феврал*) гуфтугӯи судманд роҷеъ ба имкону захираҳои фаровони густариши ҳамкориҳои ду кишвар доир шуда, бахшҳои коркарди алюминий, пахта, мевачот ва масолеҳи полезӣ, истихроҷи маъданҳо ва сангҳои қимматбаҳо, истеҳсоли маводи сохтмонӣ ва рушди сайёҳӣ аз самтҳои ояндадори ҳамкориҳо ном бурда шуд. Танзими мунтазами ҳамоишҳои соҳибқорон ва тавсеаи робитаҳои судманди онҳо матлуб доништа шуд. Ҳамчунин, ба роҳ мондани ҳамкориҳои миёни муассисаҳои илмӣ Тоҷикистону Белгия бобати тадқиқоти гуногунсоҳа низ аз самтҳои афзали равобитаи ҳадафнок арзёбӣ гардид. Дар мулоқот бо Раиси Сенати Подшоҳӣ (*рӯзи 11 феврал*) табодули андешаву тақлифҳо перомуни ҷанбаҳои ҳуқуқию сиёсии ҳамкориҳои ду кишвар ба қайд расид. Қобили зикр аст, ки худӣ ҳамон рӯз Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Брюссел дар маросими ифтитоҳи бинои нави Сафорати Тоҷикистон ширкат варзиданд. Дар бинои намояндагии дипломатии кишвар Сарвари давлат нахуст бо ҷамъияти тоҷикону ҳамватанони муқими Белгия мулоқоти гарму самимӣ ораста, сипас дар форуми соҳибқорону тоҷирони Тоҷикистону Белгия иштирок ва суханронӣ намуданд, ки бо натиҷаҳои умедбахш хотима ёфт [33, с. 82].

Самараи ин боздид дар вусъатёбии заминаи қарордодию ҳуқуқии муносибатҳо ва роҳкушоӣ ба бахшҳои нави ҳамкорӣ инъикос гардид. Дар поёни музокироти ҳайатҳои ҳукумати Созишнома миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттифоқи иқтисодии Белгия - Люксембург оид ба ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи мутақобилаи сармоягузорӣ, Созишнома миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Подшоҳии Белгия оид ба қанорагирӣ аз андозбандии дукарата ва пешгирии саркашӣ аз пардохти андоз аз даромад ва сармоя, Протокол дар бораи ҳамкорӣ байни вазоратҳои корҳои хориҷии Тоҷикистон ва Белгия, Ёддошти тафоҳум байни Палатаи савдо ва саноати Тоҷикистон ва Палатаи савдои музофоти Фландрияи Белгия, Ёддошти тафоҳум байни шаҳрҳои Кӯлоб ва Намур, Ёддошти тафоҳум байни Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи Гент, Изҳороти муштараки Маркази тадқиқоти стратегӣ назди Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон ва Институти муносибатҳои байналмилалӣ Эгмонт ба имзо расиданд [3, с. 140].

Бо гузашти се моҳ пас аз боздиди таърихии Роҳбари давлати тоҷикон аз Брюссел, ин бор ба Душанбе мизбони сафари кории раиси Ҳукумати Белгия шудан муяссар гардид. 31 майи соли 2009 Сарвазир Подшоҳии Белгия Херман ван Ромпей дар пойтахти Тоҷикистон бо Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мулоқоти хоса ва музокироти васеъ доир намуда, зимни он мавзуоти мубрами ҳамкориҳои дучониба байни Тоҷикистон ва Белгия, амният дар Афғонистон, Стратегияи нави Иттиҳоди Аврупо барои Осиёи Марказӣ, нақшаю барномаҳои густариши ҳамкориҳои минтақавӣ ва ғайра матраҳ шуданд [16, с. 106]. Бахусус, ба зарурати пайгирии татбиқи натиҷаҳои сафари расмӣ Президенти Тоҷикистон ба шаҳри Брюссел (моҳи феврالی 2009) ишора шуда, ҳамчунин таъкид гардид, ки монеаҳои сунъӣ дар Осиёи Марказӣ мавҷудбуда бояд барои таъмини мубодилаи озоиди иттилоот, молу хизматрасонӣ ва ҳаракати одамон аз байн бурда шаванд. Қонибҳо нақшаҳои гидроэнергетикӣ ва коммуникатсиониро бо инобати судмандиашон барои тамоми кишварҳои минтақа дорои аҳамияти ҳаёти номиданд [32, с. 45-51].

Соли навбатии 2010 низ аз лиҳози тамосу муоширати сиёсии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо намояндагони сатҳи баланду олии Белгия пурмаҳсул буд. Ҳамин тавр, 16 октябри ҳамон сол Президенти ҷумҳурӣ вазири мудофияи Белгия Питер де Кремро ба ҳузур пазируфта, бо ӯ масоили ҳамкориҳои Тоҷикистону Белгия ва авзои минтақаро баррасӣ карданд. Аз сатҳи муносиботи дучониба ва азми қонибҳо ба манзури дарёфти роҳҳои татбиқи босамари натиҷаҳои сафари расмӣ Президенти кишвар ба Подшоҳии Белгия (феврالی 2009) изҳори қаноатмандӣ гардид. Мусоҳибон ба омодагиашон ба рушди ҳамкориҳои иқтисодию сармоягузорӣ ва поксозии ҳудуду марзҳои Тоҷикистон аз мина ва дигар маводи тарканда таъкид доштанд. Боварӣ баён гардид, ки робитаҳо миёни сохторҳои дифоию амниятии ду кишвар низ густариш ёфта, ба таҳкими оромӣ субот дар минтақаи Осиёи Марказӣ бо фарогирии Афғонистон мусоидати фаъол менамоянд. Чаноби де Крем ба муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои пуштибониву дастгириҳои пайвастаи Тоҷикистон нисбати амалиёти Нерӯҳои байналмилалӣ пасдори сулҳ дар Афғонистон арзи сипос кард. Ҳамзамон, Сарвари давлати тоҷикон аз Белгия ҷуну кишвари соҳибнуфуз дар саҳнаи байналмилалӣ ва бавежа тавассути раёсаташ дар Иттиҳоди Аврупо даъват ба амал оварданд, ки дар бартарафсозии мушкilotи сунъӣ дар роҳи ҳамкориҳои минтақавӣ Осиёи Марказӣ эҷодгашта кумак намояд [12].

Якуним моҳ пас аз мулоқоти мазкур, 1-2 декабри соли 2010 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар хошияи иштирок дар ҳамоиши навбатии сарони давлатҳо ва ҳукуматҳои кишварҳои аъзои Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо дар шаҳри Остона бо Сарвазир Подшоҳии Белгия чаноби Ив Летерм дидору гуфтугӯ карданд. Диққати махсус ба татбиқи амалии санадҳои ҳамкориҳои дучониба, ки дар рафти сафари охирина расмӣ Президенти Тоҷикистон ба Брюссел имзо гардида буданд, инчунин дигар мувофиқаҳои бадастомада зоҳир гардид. Гузашта аз ин, Ив Летерм аз ҷумла иброз дошт: *«Ҷомеаи ҷаҳонӣ ба тадбирҳои Тоҷикистон оид ба таъмини амниятӣ субот ва рушди иқтисодӣ минтақавӣ бояд тавачҷуҳи бештар дошта бошад, зеро кишвари Шумо бо Афғонистони ноором сарҳади хеле тӯлонӣ дорад»* [35, с. 342].

Рӯйдоди дигари хотирмон, инак дар бахши робитаҳои байнипарлумонӣ бо Белгия, он буд, ки дар рафти сафари ҳайати вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи март соли 2011 ба Брюссел чиҳати иштирок дар ҷаласаи нахустини Комиссияи ҳамкориҳои байнипарлумонӣ байни Тоҷикистон ва Парлумони Аврупо, Ёддошти тафохум миёни парлумонҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Подшоҳии Белгия ба имзо расид. Дар ин росто, миёни Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Сенати Подшоҳии Белгия Гурӯҳи дӯстии Иттиҳоди байнипарлумонии Белгия ва Тоҷикистон таъсис дода шудааст [16, с. 106].

4 майи соли 2012 муовини Сарвазир-вазири корҳои хориҷии Подшоҳии Белгия Дидье Рейндерс (*ҳоло Комиссари Аврупо оид ба масоили адлия - муаллифони*) ва вазири

мудофиаи ин кишвар Питер де Крем ба Тоҷикистон сафари корӣ анҷом дода, ҳангоми гуфтушунид нақши Тоҷикистонро дар пуштибонии фаъол аз амалиёти логистикии Нерӯҳои ӷтилофи байналмилалӣи посдори сулҳ дар Афғонистон баланд арзёбӣ намуданд ва барои муҳайё сохтани шароити муносиби баҳрабардорӣ аз имкониятҳои коммуникатсионӣ-техникии кишвар ба роҳбарияти давлату Ҳукумати ҷумҳурӣ изҳори миннатдорӣ карданд [1, с. 128]. Дар мулоқоти ҳайати баландмақоми белгиягӣ бо Президенти кишвар масоили вобаста ба муносиботи дӯстона ва ҳамкориҳои судбахши ду кишвар баррасӣ шуда, диққати асосӣ ба се ҷанбаи ҳамкорӣ – ҳамгирӣ барои барқарорсозии суботу ӷтидол дар Афғонистон, рушди ҳамкорӣ дар Осиёи Марказӣ ва густариши робитаҳои дучонибаи Тоҷикистону Белгия равона гардид. Пешбурди ҳамкориҳои васеи иқтисодию тичоратӣ ва сармоягузорӣ бо инобати бозори кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ дорой дурнамои судбахш барои ҳарду ҷониб номида шуд. Муовини Сарвазир-вазирӣи корҳои хориҷӣи Белгия ҷаноби Рейндерс густариши муносиботро бо Тоҷикистон бисёр муҳим шумурда, аз номи Ҳукумати кишвараш аз Роҳбари давлати мо Эмомалӣ Раҳмон даъват намуд, ки ба Брюссел бо сафари расмӣ ташриф баранд [13].

Ҳамин тавр, мувофиқи даъвати ҷониби белгиягӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нимаи якуми моҳи апрели соли 2013 аз пойтахти Подшоҳӣи Белгия боздиди расмӣ анҷом доданд. Нахуст, 9 апрел Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Брюссел Президенти Ассотсиатсияи тандурустӣи Подшоҳӣи Белгия Дирк Ламбрехтсро ба ҳузур пазируфта, мавзӯи ҳамкориҳои Тоҷикистон бо ин иттиҳодияро, ки созмони муштаракӣи давлатию хусусӣ аст, баважа дар мавриди ташхису табобати бемориҳои гуногун, оmodасозии кадрҳо, табодули мутахассисон ва донишу таҷриба, дастгирии техникийи муассисаҳои тандурустӣи Тоҷикистон баррасӣ карданд. Пас аз анҷоми мулоқот Ёддошти хусни тафохум оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи тандурустӣи давлатӣ ва хусусӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ассотсиатсияи тандурустӣи Подшоҳӣи Белгия аз ҷониби Раиси Кумитаи давлатӣи сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ Давлаталӣ Саидов ва Президенти ассотсиатсияи мазкур ба имзо расид. Қайд гардид, ки минбаъд дар асоси ин санад Барномаи ҳамкориҳои Тоҷикистону Белгия дар соҳаи тандурустӣ таҳия ва татбиқ хоҳад шуд. Баргузориҳои Форуми “Имкониятҳои нави сармоягузорӣ дар соҳаи энергетикаи Тоҷикистон” (11 апрели соли 2013) таҳти раёсати вакили Парлумони Аврупо Струан Стивенсон бо иштироки Президенти Тоҷикистон, роҳбарони вазорату идораҳои дахлдори кишвар, Дабири кулли Паймони неру Урбан Руснак, Ноиби аввали президенти Тотал Майкл Боррел, Президенти ширкати Тетис петролиум Девид Робсон ва роҳбарону намояндагонӣи воломақоми ширкатҳои зиёди бонуфузи Аврупо ҷузъи муҳими барномаи сафар буд. Ин ҷорабинӣ имкони муаррифӣ гардидани зарфиятҳои мавҷудаи Тоҷикистон дар соҳаи энергетика на танҳо барои доираҳои соҳибкорӣи Белгия, балки тамоми Аврупоро фароҳам овард.

12 апрели соли 2013 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Брюссел бо муовини Сарвазир-вазирӣи корҳои хориҷӣи Подшоҳӣи Белгия Диде Рейндерс мулоқот намуданд. Сарвари давлат нақши Белгияро дар татбиқи амалии Созишнома дар бораи шарикӣ ва ҳамкорӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо ва Стратегияи Иттиҳоди Аврупо барои Осиёи Марказӣ баланд арзёбӣ карда, барои дастгириҳои пайвастаи ин кишвар аз рушди Тоҷикистон ибрози қадрдонӣ намуданд. Дар муносиботи дучониба нақши Бизнес-клуби Белгия – Тоҷикистон намоён маънидод гардид. Ҳамзамон, атрофи рушди муносиботи сиёсӣ амниятӣ, иқтисодию тичоратӣ, сармоягузорӣ, илмию техникий ва фарҳангӣ табодули судманди андеша анҷом ёфт. Худи ҳамон рӯз мулоқоти меҳмони олиқадр бо Раиси Палатаи намояндагонӣи Парлумони Федералии Белгия Андре Флау танзим гардид. Сарвари давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар оғози суҳбат чунин тазаккур доданд: *“Мо равобити нек ва дӯстонаи сиёсӣ, аз ҷумла робитаҳои байнипарлумониро омилӣ муҳими муносибатҳои судманди дучониба медонем”*. Зимни муколамаи пурмазмун ҳарду ҷониб ба густариши ҳамкориҳои мутақобилан самарабахш мароқ зоҳир карданд [34, с. 102-104].

Дар солҳои баъдӣ низ бо эҳтимому талошҳои муштаракӣ Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Сафорати кишвар дар Брюссел ба равобитаи гуногунҷанба бо Подшоҳии Белгия тақони иловагӣ бахшида шуд. Ҳамин тариқ, 18 октябри соли 2014 дар ш. Брюссел воҳӯрии вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сирочидин Аслов бо Консули фаҳрии Тоҷикистон дар Подшоҳии Белгия Клаус Ван Дейк баргузор гардид, ки дар он оид ба роҳҳои инкишофи муносибатҳои дӯҷонибаи Тоҷикистону Белгия, аз ҷумла дар доираи фаъолияти самараноки Бизнес-клуби Белгия-Тоҷикистон ва Маркази фарҳангии тоҷикон дар шаҳри Брюссел табудули назар сурат гирифт. Консули фаҳрӣ итминон дод, ки минбаъд низ ҷиҳати рушди робитаҳои дӯстӣ ва ҳамкориҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ сармоягузорӣ, фарҳангӣ ва маърифатӣ миёни ду давлат саъй хоҳад кард [20].

Масъалаҳои дарёфти василаҳои нави густариши ҳамкориҳои дӯҷониба миёни Тоҷикистон ва Белгия бо тамарқуз ба зарурати истифодаи имкониятҳои фароҳ дар бахшҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва сармоягузориҳои ду кишвар, алалхусус дар соҳаҳои гидроэнергетика, нақлиёт, коммуникатсия, кишоварзӣ ва сайёҳӣ, зимни мулоқоти вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон Сирочидин Аслов бо муовини Сарвазир-вазири корҳои хориҷии Белгия Дидье Рейндерс 15 майи соли 2017 дар шаҳри Брюссел матраҳ шуданд. Мусоҳибон хосатан аз сатҳу сифати робитаҳои сиёсии ду кишвар дар партави боздидҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз Белгия изҳори қаноатмандӣ намуданд [19].

16 октябри ҳамон сол дар Хадамоти федералии корҳои хориҷӣ, савдои хориҷӣ ва ҳамкорӣ баҳри рушди (Вазорати корҳои хориҷии) Подшоҳии Белгия дар шаҳри Брюссел даври нахустини машваратҳои сиёсӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Подшоҳии Белгия баргузор гашт. Ҳайати Тоҷикистонро муовини вазири корҳои хориҷӣ Музаффар Ҳусейнзода ва ҳайати Белгияро директори генералии Хадамоти федералии корҳои хориҷӣ оид ба равобитаи дӯҷониба хонум Аник ван Калстер муаррифӣ намуданд. Масоили умдаи дӯҷониба, минтақавӣ ва байналмилалӣ, бавежа ҳамкориҳо дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ сармоягузорӣ, амният, илмию фарҳангӣ, ҳуқуқӣ, маориф, сайёҳӣ ва дигар самтҳо мавриди муҳокима қарор гирифтанд [18]. Шурӯъ аз соли 2017 ҳамакнун машваратҳои сиёсӣ, ки ҳар ду сол як маротиба доир мешаванд, абзори калидии баррасии мавзӯҳои мубрами рӯзномаи дӯҷонибаву бисёрҷонибаи ҳамкориҳои Тоҷикистону Белгия ба ҳисоб мераванд.

Соли навбатии 2018 аз лиҳози рушди робитаҳои байнипарлумонӣ ва табудули илмӣ-таълимӣ дар соҳаи кишоварзӣ байни Тоҷикистону Белгия бахосият буд. Ҷунончи, 30 ноябри соли 2018 дар бинои Сенати Подшоҳии Белгия дар шаҳри Брюссел нишасти навбатии ҳайати вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ (МНМО) таҳти роҳбарии раиси Кумитаи палатаи поёнии Парлумон оид ба иқтисод ва молия Шариф Раҳимзода бо ҳайати сенаторони Гурӯҳи дӯстии Иттиҳоди байнипарлумонии Белгия ва Тоҷикистон таҳти роҳбарии сенатор Ален Дестекс доир гардид. Дар рафти чаласа ҳайатҳо роҷеъ ба ҳолати кунунии умури сиёсӣ, пешрафти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сайёҳӣ, баробарии гендерӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар Тоҷикистон, вазъи сарҳад бо Афғонистон, мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм, инчунин роҳҳои таҳким бахшидани равобитаи байнипарлумонӣ андешаронӣ карданд [25]. Ба замми ин, тавре дар боло ишора рафт, 27 ноябри ҳуди ҳамон сол дар Донишгоҳи яке аз шаҳрҳои бостониву машҳури Подшоҳии Белгия – Гент маросими супоридани шаҳодатномаҳои хатми Барномаи махсуси омӯзиши илмӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба ҳайати Тоҷикистон баргузор гардид. Тибқи барнома, 22 нафар намояндагони Муассисаи давлатии “Рушди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ”, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ва коллеҷҳои кишоварзии Мастчоҳ ва Бохтар аз тарафи Факултаи ҳандасаи биологии Донишгоҳи Гент ва Маркази таълимии байналмилалӣ он бо бозомӯзӣ фаро гирифта шуданд. Маврид ба зикр аст, ки ба татбиқи лоиҳаи мазкурӣ мубодилаи ҳайати профессорону муаллимон ва донишомӯзон, инчунин бозомӯзии онҳо 23 ноябри соли 2017 ба туфайли баймзорасонии созишномаи ҳамкорӣ байни Донишгоҳи Гент ва Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон заминагузорӣ шуд. Ҷолиби диққат аст, ки ин

барнома ба рушди на танҳо амалияи таълимии соҳаи кишоварзӣ, балки рушди худи соҳа ва деҳоти Тоҷикистон мусоидат менамояд [17].

Бо назардошти эълон гардидани соли 2018 бо ташаббуси бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”, 8 март ва 25 октябри ҳамон сол дар ш. Брюссел мутаносибан Форуми сармоягузори кишвари мо зери унвони “Тоҷикистон: имкониятҳои нави сармоягузорӣ ва сайёҳӣ” (дар Паҷуҳишгоҳи аврупоии таҳқиқоти кишварҳои Осие) ва Ҳамоиши сармоягузорӣ ва сайёҳӣ таҳти унвони “Тоҷикистон: кишвари имкониятҳо” (Tajikistan: A Land of Opportunities) баргузор гардиданд. Дар ҳамоиши аввал бо сухани ифтитоҳӣ сафири Тоҷикистон дар Белгия, Намояндаи доимии кишвар дар Иттиҳоди Аврупо Эркинхон Раҳматуллозода бо даъвати ширкаткунандагони нишаст ба ҳамкории созандаву мутақобилан судманд байни Тоҷикистону аъзоёни Иттиҳоди Аврупо баромад карда, сипас муовини якуми вазири рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон Завқӣ Завқизода бо барномаи фарогири муаррифии имконоти сармоягузори кишвар муҳимтарин бахшҳои барои сармоягузорӣ ҷолиби Тоҷикистонро ба ҳозирин шинос намуд. Хусусан диққати ҳозирин ба бахши сайёҳӣ ҷалб гардида, аз афзоиши теъдоди сайёҳон аз Аврупо ва бавежа аз кишварҳои Бенилюкс дар солҳои охир ба Тоҷикистон изҳори хушӣ карда шуд [22]. Дар ҳамоиши дувуми зикршуда намояндагони воломақоми идораҳои мухталифи Иттиҳоди Аврупо, масъулони мақомоти Белгия, роҳбарон ва намояндагони ширкатҳои мухталиф ва доираҳои соҳибкорӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва ВАО-и Подшоҳии Белгия, Подшоҳии Нидерланд ва Ҳертсогии Бузурги Люксембург ҳузур доштанд. Дар он оид ба бахшҳои сайёҳӣ ва лоиҳаҳои сармояталаби кишвар, аз қабилӣ имкониятҳо дар соҳаҳои энергетика, саноат, маъданҳои табиӣ, кишоварзӣ, тавлиди доруворӣ дар шакли рӯнамо иттилоӣ муфассал манзур гардид [24].

Шоёни зикри хос аст, ки тадбирҳои дар самти муаррифии шоистаи фарҳангу таърихи қуҳани Тоҷикистон ва имкониятҳои сайёҳии он дар арсаи кишварҳои Бенилюкс ва умуман миёни доираҳои соҳибнуфузи гуногунсоҳаи Иттиҳоди Аврупо қаблан низ андешида мешуданд. Ҳамин тавр, 8 майи соли 2014 дар ш. Брюссел дар бинои Осорхонаи шоханшоҳии санъат ва таърихи Белгия муаррифии китоби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳти унвони “Тоҷикон дар оинаи таърих” дар тарҷумаи забони фаронсавӣ баргузор гардид. Китоби мазкур аз ҷониби Намояндагии доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Иттиҳоди Аврупо дар ҳамкорӣ бо ширкати иттилоотӣ консалтингии бонуфузи аврупоӣ “Big Media Group” (ш. Брюссел) бори аввал ба забони фаронсавӣ 10 март соли 2014 нашр карда шуда, аз ҳарду ҷилди китоби асли ва аксҳои таърихи бостонии тоҷикон иборат аст. Дар рафти чорабинӣ директори Осорхона, доктори таърих, санъат ва ҳафриётшиносӣ, профессори Донишгоҳи озоди Брюссел Эрик Губел ва ректори Донишгоҳи Весалиус, доктори сиёсатшиносӣ, профессор Берт Мосселманс тазакур доданд, ки наشري китоби “Тоҷикон дар оинаи таърих” ба забони фаронсавӣ, ки аҳамияти амиқи илмӣ-таърихи дорост, рӯйдоди муҳиме дар ҳаёти илмиву иҷтимоии Аврупо мебошад. Корманди масъули Осорхона, доктори илмҳои таърих ва ҳафриётшиносӣ, профессори Донишгоҳи Гент Бруно Оверлет ба ҳайси муҳаррири китоби мазкур ба ҳозирин дар бораи мундариҷаи умумии китоб, ки таърихи тоҷиконро аз Ориён то Сомониён инъикос менамояд, маълумоти қобили тавачҷуҳ ироа кард. Дар навбати худ, Президенти ширкати “Биг Медиа Груп” Тию Кейперс таъриху фарҳанги бойи мардуми тоҷикро ба намояндагони доираҳои илмӣ тавсиф дода, зикр намуд, ки Тоҷикистон мавзӯҳои таърихӣ ва тамошобоби хуб дошта, лоиқаи диққати сайёҳон, таърихшиносони аврупоиву америкой мебошад [23]. Чорабинии дигари муҳим дар ҷодаи муаррифии кишвар намоишгоҳи аксҳо таҳти унвони “Тоҷикон дар оинаи таърих” буд, ки аз ҷониби Сафорати Тоҷикистон дар Белгия дар толори бахши бонки “BNP Paribas Fortis” дар ш. Намур, пойтахти музофоти Валлонияи Подшоҳии Белгия, таҳти сарпарастии шаҳрдории ш. Намур созмон дода шуда, аз 13 то 26 феввали соли 2015 ҷараён дошт. Дар маросими ифтитоҳи намоишгоҳи аксҳо шахсони расмӣ ш. Намур ва музофоти Валлонияи Белгия,

роҳбарият ва профессорони Донишгоҳи Намур ва муассисаҳои таҳсилоти олии Подшоҳӣ, олимони фарҳангшиносон, шарқшиносон ва кормандони воситаҳои ахбори оммаи кишвари иқомат иштирок намуданд. Дар баробари суханрониҳои пурмухтавои шахрдори Намур Максим Прево ва профессори Донишгоҳи Лювени Белгия Александр Тоуроветс, сафири Тоҷикистон дар Белгия Рустамҷон Солиев зимни баромади худ ба ҳозирин дар бораи таърихи куҳан ва фарҳангу санъати бойи тоҷикон, ки дар аксҳои рангини ба маърази тамошо гузошташуда инъикос ёфтаанд, маълумот дод. Ӯ ҳамчунин перомуни дастовардҳои кишвари худ дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва гуманитарӣ тайи солҳои истиқлолият нақл намуд.

Ручуи таърихӣ ба чанд сол қабл аз ин низ барои намоиши корҳои назаррас ва собитсозии дастовардҳо дар самти ташаккули симои мусбати Тоҷикистон дар Белгия ва Аврупо муфид хоҳад буд. 3 октябри соли 2012 дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон маросими муаррифии китоби “Наҷотбахши миллат”, ки бо мусоидати Сафорати Тоҷикистон дар Брюссел ба забонҳои англисӣ ва фаронсагӣ таҳти унвони “The Architect of Peace”, “L’Architecte de la Paix” (Меъмори сулҳ) тарҷума ва аз ҷониби ширкати “Big Media Group”-и Белгия нашр шуд, баргузор гардид. Дар презентатсияи худ роҳбари ин ширкати маъруфи аврупоӣ Тию Кейперс иттилоъ дод, ки китоби мазкур ба ифтихори 20-солагии Иҷлосияи XVI таърихии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омода гардида, дар он фаъолияти гуногунҷабҳаи Эмомалӣ Раҳмон дар мақоми Президенти Тоҷикистон давоми 20 соли охири даврони Истиқлолият инъикос ёфтаанд. Ба таъкиди номбурда, муаллифони китоб, профессор Абдуфаттоҳ Шарифзода ва номзади илмҳои таърих Абдулло Ғафуров, заҳматҳои хастагинопазири ин шахсияти таърихӣ дар роҳи истиқрори сулҳу субот ва ризоияти миллии дар кишвар, баргардонидани гурезагон ва муҳоҷирони иҷборӣ, қабули Конститутсия, таҳкими пояҳои давлатдорӣ ва ҳифзи муқаддасоти миллии, ташкили давлати соҳибхитобӣ демократӣ ва дунявӣ, роҳандозии ислоҳоти сиёсӣ иқтисодӣ, ташаккул ва татбиқи муваффақонаи сиёсати хориҷии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор додаанд. Ҷамчунин, доир ба аҳамияти таърихӣ ва публитсистики китоб академики Академияи илмҳои Тоҷикистон Раҳим Масов, дигар олимону коршиносони пуртаҷриба, аз ҷумла Додихудо Саймуддинов, Абдураҳмон Абдуманнонов, Насиба Содикова, Саттор Турсун ва яке аз муаллифони китоб Абдулло Ғафуров изҳори ақида намуданд. Қайд гардид, ки тавзеҳи кӯтоҳи мундариҷаи китоб дар шумораи 36-уми маҷаллаи аврупоии «Diplomatic World» (ш.Брюссел; бо теъдоди 25 ҳазор нусха) интишор шудааст. Ҷамзамон, ҳуди ҳамон рӯз, рӯнамоии шумораи махсуси маҷаллаи чанде қабл нашршудаи «The European Times», ки пурра ба Тоҷикистон бахшида шудааст, аз ҷониби ноширон ва Шариф Раҳимзода орошта шуд. Дар маҷалла, ки бо теъдоди 500 ҳазор нусха чоп шудааст, хонандагон аз миёни доираҳои дипломатӣ, сиёсӣ, тижоратӣ-иқтисодӣ, бонкӣ ва сармоягузориҳои Белгия ва дигар давлатҳои аврупоӣ, бо имконоту зарфиятҳои табиӣ, тижоратӣ-иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сармоягузорӣ ва илмию фарҳангии Тоҷикистон ошноӣ пайдо карданд [27].

Қобили зикр аст, ки соли 2012 илова ба тарғибу ташвиқи фаъоли Тоҷикистон, таъриху фарҳанг ва нуфузи сиёсӣ манзалати байналмилалӣ кишвар, ҷамзамон тавассути баргузориҳои форуми сармоягузориҳои Тоҷикистон ва Белгия (6 ноябри 2012) бо ташаббуси Сафорати ҷумҳурӣ дар Брюссел ва дастгирии роҳбарияти гурӯҳи ширкатҳои «Saturn Group» ва «Cliniques de l’Europe» ғаниву рангинтар гардид. Дар назди ҳозирини мутааллиқ ба доираҳои сиёсӣ, тижоратӣ ва соҳибкорӣ Белгияву дигар ниҳодҳои аврупоӣ роҷеъ ба иқтидор, шароит ва ҷаззобияти сармоягузориҳои Тоҷикистон дар бахшҳои гуногуни иқтисодӣ кишвар роҳбари гурӯҳи ширкатҳои мазкур Дирк Ламбрехтс, сафири Тоҷикистон дар кишварҳои Бенилюкс Рустамҷон Солиев, инчунин бо рӯнамоии муфассал муовини вазири рушди иқтисод ва савдо Саидрахмон Назриев баромад намуданд [26].

Дар маҷмуъ, Сафорати Тоҷикистон дар Брюссел аз замони ифтитоҳаш дар аввали солҳои 2000-ум то ҳол таҳти роҳбарии сафирон, дипломату сиёсатмадорони варзида Шариф Раҳимзода, Саймумин Ятимов, Рустамҷон Солиев, Эркинхон Раҳматуллозода ва Музаффар Ҳусейнзода (аз соли 2023 инҷониб) дар ҷодаи рушду такомули равоҷоти

дӯстонаи Тоҷикистону Белгия саҳми бориз гузошта, онҳо лоихаву чорабиниҳои зиёдеро дар бахшҳои мухталифи барои таъмини пешрафти кишварамон муҳим пиёда сохтаанд.

Боиси хушнудист, ки соли 2021 дар марҳилаи муосири инкишофи робитаҳои Тоҷикистону Белгия бо бархе аз рӯйдодҳои муҳим пурмухтаво ба шумор меравад. Нахуст, моҳи сентябри ҳамон сол ба ифтихори 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Брюссел шумораи вежаи маҷаллаи “Diplomatic World” ба забони англисӣ интишор шуд, ки дар он ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон муаррифӣ гардида, ба дастовардҳои кишвар дар замони давлатдорӣ навини тоҷикон, ҳамчунин нақши торафт афзояндаи кишвар дар арсаи ҷаҳонӣ аҳамияти махсус дода шудааст. Маҷалла бо паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Шӯрои Аврупо ҷаноби Шарл Мишел (*собиқ Сарвазири Подшоҳии Белгия дар солҳои 2014-2019 – шарҳи муаллифон*) ифтитоҳ шуда, инчунин мақолаҳои роҳбарони мақомоти давлатиро вобаста ба бахшҳои дахлдор дар бар мегирад [21].

Рӯйдоди аз ин муҳимтару дорои аҳамияти байналмилалӣ бозиди кории навбатии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз Брюссел рӯзҳои 10-12 октябри соли 2021 махсуб меёбад, ки дар рафти он вохӯриҳои судманд бо роҳбарияти олии Подшоҳии Белгия ва ниҳодҳои Иттиҳоди Аврупо барпо шуданд. Ҳамин тавр, дар мулоқот бо Президенти Палатаи намояндагони Парлумони федералии Белгия хонум Элиан Тийё масоили ҳамкории сиёсӣ байнипарлумонии Тоҷикистону Белгия ва бо Подшоҳи Белгия Аълоҳазрат Филипп масъалаҳои густариши ҳамкории неки дучонибаи самарабахш бо Белгия ва робитаҳои бисёрҷониба дар доираи Иттиҳоди Аврупо баррасӣ шудаанд [29]. Бахусус, зимни гуфтушунид бо роҳбари палатаи поёнии Парлумони Белгия Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз сатҳи хуби робитаҳои сиёсӣ ва байнипарлумонӣ изҳори қаноатмандӣ карда, дар ин рафти густариши минбаъдаи фаъолияти Гурӯҳи дӯстии Иттиҳоди байнипарлумонии Белгия ва Тоҷикистонро амри зарурӣ номиданд. Ҳамзамон, масоили ҳамкорӣ ва табодули таҷриба оид ба фаъолияти сиёсӣ қонунгузорӣ, иқтисодию тичоратӣ, сармоягузорӣ, фарҳангӣ ва имкониятҳои сайёҳии ҳарду кишвар муҳокима гардид. Ба тавсеаи ҳамкорӣ дар соҳаҳои энергетика, саноат, илм, фарҳанг, маориф ва тандурустӣ ҳавасмандӣ зоҳир гардида, ҳамчунин масъалаҳои мубориза алайҳи таҳдидҳои муосири амниятӣ матраҳ шуд. Дар оғози мулоқот бо Аълоҳазрат Филипп Президенти кишвар бо таассуроти нек аз сафарҳои қаблӣ ба Подшоҳии Белгия, хосатан нахустин мулоқот бо Аълоҳазрат Подшоҳ Алберти II, тазаққур доданд, ки Подшоҳии Белгия яке аз мамлакатҳои қалидии қитъаи Аврупо, кишвари дӯст ва шарикӣ боэътимоди Тоҷикистон дар Аврупо мебошад. Бо пуштибонӣ аз иқдомҳои яқдигар дар ҳалли масоили мубрами сайёра, таъкид гардид, ки Тоҷикистон номзадии Белгияро барои ишғол кардани мақоми узви ғайридоимӣ дар Шӯрои Амниятӣ Созмони Милали Муттаҳид барои солҳои 2019-2020 ва Подшоҳии Белгия дар навбати худ, ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистонро дар масоили глобалии об ва иқлим ҷонибдорӣ намуд. Гузашта аз ин, ҷонибҳо ҷиҳати ҳалли мушкилоти Афғонистон, муборизаи муштарак бо таҳдиду хатарҳои муосир, аз қабилӣ терроризм, экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, кибер-ҷиноятҳо ва дигар зухуроти хатарборӣ ҷинояткорӣ муташаккили фаромиллӣ ибрази омодагӣ намуданд [15].

29 апрели соли 2022 ба муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Подшоҳии Белгия 30 сол пур шуда, тайи ин давра ҳарду кишвар ба сатҳи баланди шарикӣ даст ёфтанд ва робитаҳои мазмунан ва сифатан нави байнидавлатиашонро ба таври назаррас таҳким бахшиданд. Тоҷикистон ба рушди мунтазами муносибатҳо бо Белгия, ки яке аз кишварҳои қалидии Иттиҳоди Аврупо мебошад, аҳамияти хоса дода, дурнамои онҳоро умедбахш арзёбӣ менамояд. Бахшида ба ин санаи фархунда табодули паёмҳои табриқии Президенти Тоҷикистон ва Подшоҳи Белгия анҷом ёфта, сарони ду кишвар ба давлату мардумони яқдигар сулҳу шукуфой таманно карданд [11].

Бино ба маълумоти Агентии омери кишвар, ҳаҷми гардиши савдо байни Тоҷикистон ва Белгия дар соли 2023 – 17,75 млн. долл. ИМА-ро ташкил дод, ки ин нишондиҳанда тақрибан ба тичорати дучонибаи Тоҷикистон бо Австрия, Литва, Нидерланд ё Фаронса шабеҳ аст. Содирот ба Белгия аз фулузот, нахи пахта, матои пахтагӣ ва маснуоти дигари саноати бофандагӣ иборат буда, воридот ба Тоҷикистон моддаҳои химиявӣ, маҳсулоти пластмасса барои борпечонӣ, навиштафзор, маснуоти резинӣ, озуқавориро фаро мегирад.

Тавре аз матлаби дар боло дарҷшуда аён аст, муносибатҳои сиёсӣ, дипломатӣ ва илмию фарҳангӣ миёни Тоҷикистон ва Белгия тайи давраи сипаришуда ба шарофати сиёсати бисёрсамтаи “дарҳои боз”-и Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба сатҳи баланд бароварда шуда, ҳамзамон Брюссел бештар ҳамчун сахнаи муносиби пешбурди манфиатҳои милли дар равобит бо Иттиҳоди Аврупо ва муаррифии сазовори симои ҷолиби кишвари мутамаддини тоҷик барои аврупойён хидмат кардааст. Ба зами чунин дастоварду афзалиятҳо, мувофиқатсозии вазъи ҳамкориҳои иқтисодию тичоратӣ ба сатҳи баланди бадастомадаи робитаҳои сиёсӣ боиси пешравии назарраси шарикӣ Тоҷикистону Белгия дар бахшҳои мухталиф хоҳад гардид.

Дар ин зимн, афзунгардони шумораи сафарҳои кории соҳибкорони ду ҷониб ба кишварҳои якдигар ба манзури баргузории ҳамоишҳои тичоратӣ ва дарёфти шарикон ба ин раванд такони нав хоҳад бахшид. Сафари кории соҳибкорони ватани мо 11-17 феввали соли 2019 ба шаҳрҳои Марке, Десселгем ва Ипри Белгия ва бозиди онҳо аз ширкатҳои маъруфи “Вандервелле”, “Маттис” ва “Пиканол” барои ба роҳ мондани ҳамкорӣ дар самтҳои мушаххаси саноати сабук ва истифода аз таҷрибаи андӯхта ва технологияҳои навини Аврупо, музокироту гуфтушунидҳо дар бахшҳои нассоҷиву бофандагӣ ва қисматҳои дигари саноати сабук намунаи иқдомҳои амалиест, ки афзоиши чунин “ҳолатҳои муваффақ” ба сохтмони корхонаҳои нав бо истифода аз технологияҳои муосири белгиягӣ мусоидат хоҳад кард. Бахусус, пешбурди ҳамкориҳои кишварамон бо Белгия дар бахшҳои афзалиятдори иқтисодаш, ба монанди саноати химиявӣ, бофандагӣ, истеҳсоли шиша, қоғаз, коркарди ҷӯбу тахта ва ғайра ба суди кор хоҳад буд.

Адабиёт

1. 25 қадам дар паҳнои олам / Зери назари С. Аслов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 218 с.
2. Брошюраи “Belgium at a glance” (Назаре ба Белгия) [Манбаи электронӣ]. URL: https://www.belgium.be/sites/default/files/Brochure_2022_Anglais_web.pdf (ба заб. англ.)
3. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду ҷилд. Ҷилди 1 / Зери назари Ҳ. Зарифӣ. – Душанбе, 2009. – 296 с.
4. Маълумотнома дар бораи Белгия аз Донишномаи Британника [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.britannica.com/place/Belgium/Economy> (ба заб. англ.)
5. Маълумотнома дар бораи Белгия аз Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Belgium> (ба заб. англ.)
6. Маълумотнома дар бораи Белгия аз Донишномаи Википедия [Манбаи электронӣ]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Бельгия> (ба заб. русӣ)
7. Маълумотнома дар бораи Белгия дар сомонаи расмӣ Белгия “Focus on Belgium: people, stories, facts and figures” [Манбаи электронӣ]. URL: <https://focusonbelgium.be/en/information-about-belgium> (ба заб. англ.)
8. Маълумотнома дар бораи Белгия дар сомонаи расмӣ Иттиҳоди Аврупо [Манбаи электронӣ]. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles/belgium_en (ба заб. англ.)
9. Маълумотномаи кишварии Белгия дар сомонаи расмӣ Вазорати корҳои хориҷии Федератсияи Россия. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.mid.ru/ru/maps/be/>
10. Маълумотномаи «Муносибатҳои Тоҷикистон бо Белгия» [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣ Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/159/munosibathoi-tojikiston-bo-belgiya>

11. Мубодилаи барқияҳои табрикии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Подшоҳи Белгия Филипп [Манбаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/28285>
12. Мулоқот бо Вазири мудофиаи Белгия Питер де Крем [Манбаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/1637>
13. Мулоқоти Эмомалӣ Раҳмон бо Дидје Рейндерс ва Питер де Крим [Манбаи электронӣ] // Агентии Миллии Иттилоотии Тоҷикистон “Ховар”. URL: <https://khovar.tj/2012/05/mulo-1179-oti-emomal-1251-ra-1203-mon-bo-didje-rejnders-va-piter-de-krim/>
14. Робитаи Тоҷикистону Белгия таҳким меёбад // Ҷумҳурият. – 1997. – 22 ноябр. – №67-68 (19.985 –19.986). – С.1.
15. Сафари кории Пешвои миллат ба Подшоҳии Белгия // Садои мардум. – 2021. – 14 октябр. - № 127-128, 129.
16. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар масири истиқлолият / Зери назари Ҳ. Зарифӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 352 с.
17. Хабарҳои иттилоотии «Барномаи махсуси омӯзиши илмӣ дар соҳаи кишоварзӣ барои Тоҷикистон дар Донишгоҳи Гент» [Манбаи электронӣ] // Соמוнаи расмӣи Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/3739/barnomai-makhsusi-omuzishi-ilmii-dar-sohai-kishovarzi-baroi-tojikiston-dar-donishgohi-gent>
18. Хабарҳои иттилоотии «Машваратҳои сиёсӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Подшоҳии Белгия» [Манбаи электронӣ] // Соמוнаи расмӣи Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/2629/mashvarathoi-sijosi-mijoni-jumhurii-tojikiston-va-podshohii-belgiya>
19. Хабарҳои иттилоотии «Мулоқоти Вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон бо Вазири корҳои хориҷии Шоҳигарии Белгия» [Манбаи электронӣ] // Соמוнаи расмӣи Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/2229/muloqoti-vaziri-korhoi-khorijii-tojikiston-bo-vaziri-korhoi-khorijii-shohigarii-belgiya>
20. Хабарҳои иттилоотии «Мулоқоти Вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон бо Консули фахрии Тоҷикистон дар Шоҳигарии Белгия» [Манбаи электронӣ] // Соמוнаи расмӣи Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/529/muloqoti-vaziri-korhoi-khorijii-tojikiston-bo-konsuli-fakhrii-tojikiston-dar-shohigarii-belgiya>
21. Хабарҳои иттилоотии “Наشري махсуси маҷаллаи “Diplomatic World” ба муносибати 30-солагии Истиқлолияти Тоҷикистон” // Соמוнаи расмӣи Сафорати ҚТ дар Подшоҳии Белгия. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://mfa.tj/tg/brussels/view/8601/nashri-makhsusi-majallai-diplomatic-world-ba-munosibati-30-solagii-istiqloliyati-tojikiston>
22. Хабарҳои иттилоотии «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар Тоҷикистон – Форуми сармоягузорӣ дар Брюссел» [Манбаи электронӣ] // Соמוнаи расмӣи Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/3014/soli-rushdi-saijohi-va-hunarhoi-mardumi-dar-tojikiston-forumi-sarmoyaguzori-dar-bryussel>
23. Хабарҳои иттилоотии «“Тоҷикон дар оинаи таърих” ба забони фаронсавӣ» [Манбаи электронӣ] // Соמוнаи расмӣи Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/330/tojikon-dar-oinai-tarikh-ba-zaboni-faronsavi>
24. Хабарҳои иттилоотии «Ҳамоиши сармоягузорӣ ва сайёҳӣ дар Брюссел» [Манбаи электронӣ] // Соמוнаи расмӣи Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/3639/hamoishi-sarmoyaguzori-va-saijohi-dar-bryussel>
25. Хабарҳои иттилоотии «Ҷаласаи навбатии ҳайати вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ ва Сенати Подшоҳии Белгия» [Манбаи электронӣ] // Соמוнаи расмӣи Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. URL: <https://mfa.tj/tg/main/view/3746/jalasai-navbatii-haiati-vakiloni-majlisi-namoyandagoni-majlisi-olii-jt-va-senati-podshohii-belgiya>

26. Хабарӣ «Инвест-форум Таджикистон – Бельгия в Брюсселе» // Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон “Ховар”. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://khovar.tj/rus/2012/11/invest-forum-tadzhikistan-belgiya-v-bryussele/>
27. Хабарӣ «Состоялась презентация книги «Спаситель нации» // Агентии миллии иттилоотии Тоҷикистон “Ховар”. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://khovar.tj/rus/2012/10/sostoyalas-prezentatsiya-knigi-spasitel-natsii/>
28. Ҳамкориҳо густариш меёбанд // Ҷумҳурият. – 2001. – 13 ноябр. – №133 (20.413). – С. 1.
29. Шарифзода А., Айниддин С. Эмомалӣ Раҳмон ва 30 соли Истиқлоли давлатӣ. [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/28034> (Санаи нашр: 23.03.2022)
30. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва соли тамаддуни ориёӣ. (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2006). Китоби 6. Нашри дуюм. / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.
31. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва соли, ки ба қарнҳо баробар аст. (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2004). Китоби 4. Нашри дуюм. / А. Шарифзода, С. Шамсиддинов. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.
32. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва соли Имоми Аъзам. (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2009). Китоби 9. Нашри дуюм. / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.
33. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон ва ҷомеаи ҷаҳон / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе, 2011. – 372 с.
34. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон: интиҳоби мардум. (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2013). Китоби 13. / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 366 с.
35. Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон: соли маориф ва фарҳанги техникӣ. (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2010). Китоби 10. Нашри дуюм. / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.

НАЗАРИЯИ ИСТИҚЛОЛ ВА РУШДИ ДАВЛАТДОРӢ

Чабборов Бахриддин Бурхонович – дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.

Абдуллоева Латофат Музафаровна – ассистенти кафедраи фалсафа ва таърихи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.

ТЕОРИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ И РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТ- ВЕННОСТИ

Джабборов Бахриддин Бурхонович – доцент кафедраи эконоимической географии и экологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Абдуллоева Латофат Музафаровна – ассистент кафедраи социологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

THEORY OF INDEPENDENCE AND DEVELOPMENT OF STATESHIP

Jabborov Bahriddin Burkhanovich – Associate Professor of the Department of Economic Geography and Ecology at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Abdulloeva Latofat Muzafarovna - assistant of the Department of Sociology of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Калидвожаҳо: истиқлолият, давлат, давлатдорӣ, манфиатҳои миллӣ, манфиатҳои ҷамъиятӣ, истиқлолияти дохилӣ, истиқлолияти берунӣ, озодӣ, муносибатҳои дохиливу берунӣ.

Ключевые слова: независимость, государство, государственность, национальные интересы, обще-

Email: jabborov1962@mail.ru, abdulloeva21@inbox.ru
Аннотатсия. Масъалаи истиқлолият ва доираи омӯзиши он дар замони муосир ба яке масъалаҳои рӯзмараи ҷомеашиносӣ, махсусан илми сиёсӣ табдил ёфтааст. Аз тарафи дигар, истиқлолгарой яке аз категорияи махсуси сиёсатшиносӣ ба ҳисоб рафта, паҳлӯҳои мухталифи онро равшан менамояд. Таърихи истиқлолият якранг нест. Онро дар давраҳои мухталифи инкишофи таърихӣ ва мазмуну моҳияти гуногун шарҳу эзоҳ меоданд. Аз замони атиқа оғоз ёфта то ба муҳақиқони замони муосир андешаҳои пуарарзиш оид ба истиқлолияти сиёсӣ ибрази андешаҳои худро доштаанд, ки моҳияти худро нигоҳ медоранд. Он андешаҳо бештар рушди давлатдориро нишон меод ва ҳар як андешаҳои онҳо баҳри рушди ақлонии инсон навишта шудаанд. Мутаҳсифона, на ҳар як субъектони давлатҳои гуногуни Олам ба дарки амиқи онҳо сарфаҳм рафтаанд, он сиёсатмадорон ва субъектони давлате, ки андешаҳои онҳоро дарк намуда ва дар ҷомеаии худ амали намудаанд, дар воқеият бурди калон дар рушди давлатдори намудаанд.

Аннотация. Вопрос независимости и масштаб ее изучения в новейшее время стал одним из повседневных вопросов социологии, особенно политоло-

ственные интересы, внутренняя независимость, внешняя независимость, свобода, внутренние и внешние отношения.

Keywords: independence, state, statehood, national interests, public interests, internal independence, external independence, freedom, internal and external relations.

гии. С другой стороны, независимость считается одной из особых категорий политической науки и в ней ярко показаны различные ее аспекты. История независимости неоднородна. Оно объяснялось в разные периоды исторического развития и имело различный характер. С древнейших времен до современных исследователей высказывались ценные идеи о политической независимости, сохраняющие свою суть. Эти идеи в основном отражали развитие государственности, и каждая их идея была написана для интеллектуального развития человека. К сожалению, не все подданные разных государств мира пришли к их глубокому пониманию, те политики и подданные государства, которые поняли их идеи и реализовали их в своем обществе, по сути, добились больших успехов в развитии государственность.

Annotation. The question of independence and the scope of its study in modern times has become one of the everyday issues of sociology, especially political science. On the other hand, independence is considered one of the special categories of political science and its various aspects are clearly shown. The history of independence is heterogeneous. It was explained in different periods of historical development and had a different character. From ancient times to modern researchers, valuable ideas about political independence have been expressed that retain their essence. These ideas mainly reflected the development of statehood, and each of their ideas was written for the intellectual development of man. Unfortunately, not all subjects of different states of the world came to their deep understanding; those politicians and subjects of the state who understood their ideas and implemented them in their society, in fact, achieved great success in the development of statehood.

Илми сиёсатшиносӣ паҳлӯҳои гуногуни ҷомеаро меомӯзад, оғози он масъалаҳои хурдтарини ҷомеаро дар бар гирифта, масъалаҳои гуногуни сайёро дар доираи худ қарор гирифта анҷоми он муайян нест. Илмҳои мухталифи ҷомеашиносӣ, аз он ҷумла сиёсатшиносӣ анҷом надорад, он инсонро ба як соҳили хурд кашида то ба баҳр равона месозад, ки инсон аз он саволҳои ҷустаашро дарёфт нанамуда, то ба фарҷоми ҳаёт дар ҷустуҷӯи ҷавоб ба савол мебошад. Дар воқеъ инсоне, ки ба илми сиёсатшиносӣ сару қор дорад, аз доираи васеи назарияҳои сиёсӣ, муносибатҳои сиёсӣ, равнади сиёсӣ ва ғайра бархурдор мешавад.

Яке аз масъалаи актуалӣ ин назарияи «истиклол» мебошад. Мо мавзӯи «*назарияи истиқлол ва рушди давлатдори*»-ро бо таври ихтиёри интихоб намуда, дар асоси он паҳлӯҳои гуногуни онро таҳлил намудаем. Дар илмҳои ҷомеашиносии Ғарб ба масъалаи истиқлол диққати ҷидди дода, паҳлӯҳои амалинамоии онро аз назар гузаронидаанд ва дар шароити ҳозира бошад онро аз нигоҳи нав таҳлил намуда истодаанд, ки дар раванди таҳлил дида мебароем.

Масъалаи истиқлолият ва тадқиқу таҳлили ҳамаҷонибаи он дар шароити ҳозира ба муҳимтарин мавзӯи пажӯҳиши илмию академи табдил ёфтааст. Бисёре падидаҳо ва равандҳои ҷомеа аз инкишофи мутасилли истиқлолияти кишвар бармеояд. Масъалаи

истиклолият хосияти мушаххас дошта, ба макон, замон ва низоми муайяни арзишҳо пайваст аст. Вобаста бо чунин хосиятҳо донишмандон онро мавриди омӯзиши махсус қарор додаанд. Дар таърихи афкори сиёсӣ мутафакирони зиёдеро дучор гаштан мумкин аст, ки дар бораи масъалаҳои истиклолият ибрази андеша намудаанд. Вобаста ба марҳалаҳои мухталифи инкишофи таърихӣ ё шароити кишварҳои алоҳида фаҳми истиклолият дар маъноҳои гуногун сурат мегирифт. Масъалаи мазкурро, аз ҷумла Арасту, Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо, Ч. Локк, И. Алгузий, К. Ч. Фридрих, М. Гренстон, А. де Токвил ва дигарон мавриди баҳсу андешаҳо қорор додаанд.

Дар ташаккул ва инкишофи назарияи истиклол, махсусан **Жан Боден (1530 - 1596)** саҳми арзанда гузоштааст. Беҳуда нест, ки дар илми сиёсӣ ӯро ҳамчун асосгузори концепсияи истиклолияти давлатӣ пазируфтаанд. Ӯ мафҳуми «сувернитет» («истиклол») - ро ба низоми илмҳои сиёсии Ғарб ворид намуда, назарияи истиклолро такмил ва то он чое, ки қудрат ва имконият дошт, инкишоф додааст. Мафҳуми «сувернитет» - ро Жан Боден дар маънои ҳокимияти олий мефаҳмид. Ӯ дар асари машҳураш «*Шаи китоб дар бораи ҷумҳурӣ*» хосиятҳои дохиливу хориҷии истиклолиятро мутафакирона шарҳ додааст. «Сувернитет» - ро ҳамчун ҳокимияти мутлақ ва абадии ҷумҳурӣ ва ҷумҳуриро шакли давлат медонист [1, С.324-325]. Яъне, дар ҳолате ба даст овардани суверенитети сиёсӣ он аз ҳар гуна марказ, фишорҳо озод буда дорой идоранамоеи ҳам сиёсӣсати дохили ва ҳам беруни мебошад.

Дар бораи истиклол назари **Чон Локк (1632-1704)** низ пурарзиш аст. Вай дар асараш «*Ду рисола дар бораи идораи давлатӣ*» (соли 1690) ба масъалаи суверенитети халқ назари ҷидди намудааст. Халқ ба таври абадӣ хосиятҳои истиклолро соҳиб аст. Вай ҳуқуқи комил дорад, ки ҳукумати бемасъулиятро ҷонибдорӣ накунад ва ҳатто, онро барҳам диҳад.

Таълимоти Чон Локк дар бораи истиклол ва умуман, назари иҷтимоии ӯ дар ташаккул ва инкишофи таълимоти истиклоли Иттиҳоди Муттаҳидаи Амрико таъсири амиқ расонидааст. Бахусус, Чепферсон тавонист, ки принципҳои асосии назарияи сиёсӣ Локкро, ки ифодагари ҳуқуқҳои табиӣ инсон буданд, бо баҳисобгирии вазъияти мушаххаси сиёсӣ дар тамоми кишвар пайваст гардонад [3, -С. 181.].

Мувофиқи таълимотҳои Ч. Локк «*Қонунҳои табиӣ* инсон дар он аст, ки он ба қонунҳои қасе итоат намекунад, танҳо ба қонунҳои табиӣ тақия намуда, онро амалӣ месозад. *Озодии инсон дар ҷомеа* бошад дар он аст, ки инсон ба қонунҳои қадом фард маҳдуд нест, балки мувофиқи он қонунҳое рафтор менамояд, ки онро давлат эъҷод намудааст» [7, -С. 274.].

Жан Жак Руссо (1712-1778) бошад сувернитет ва истиклолро ҳамчун қудрати комил бештар ба таври умумӣ хоси миллат донистааст. Ғояи марказиро дар ташаккули додани истиклоли фардӣ ва фикрӣ дар таърихи Ғарб Ж. Ж. Руссо асос гузоштааст. Ӯ сувернитетро ҳамчун қудрате, ки роҳбарият ва қонунгузорию дар зимма дорад, ба ҳуди миллат ва инсон марбут медонад.

Ж. Боден концепсияи «сувернитети мутлақ» ва *куллиро (absolute sovereign)* инкишоф дода буд, ки бештар дар симои як миллат ва як шахсият таалуқ дошт. Аммо бар хилофи он Ж. Ж. Руссо концепсияи «сувернитети мардумӣ ва халқӣ» (*popular sovereign*) - ро инкишоф дод, ки дар он ҷо мавқеи шахсият ва мардум дар мадди аввал меистод. Ин ба он маъност, ки ҳокимият ва истиклол бояд аз он халқ бошанд [8, С. 42.]. Истиклолияти шахсиятро меҳвари асосии рушди давлат ва ҷомеа шуморид, қайд менамояд:

«... ҳар як инсон озод таввалуд мешавад ва ҳеч кас ҳуқуқ надорад, ки озодии онҳоро маҳрум намояд, зеро онҳо озод ба дунё меоянд ва озодии онҳо ба ҳуди онҳо таалуқ дошта ҳеч кас ба ғайр аз ҳуди онҳо озодияшонро маҳрум карда наметавонад. То замоне ба балоғат расиӣ онҳо озди ва амнияти онҳо дар зери дастии падарони онҳо менамояд ва инҳам ба он хотире аст, ки падарони онҳо муайяна намоянд, ки қадом масъала ба ғайри фарзандони онҳо аст, зеро то ба замони ба балоғат расидан онҳо аз бисёр масъалаҳо хабардор нестанд. Ягон падар ҳақ надорад, ки фарзанди худро ба ғуломӣ ҳадия намояд, зеро чунин рафтор рафтори падарона нест ва бар зиди

қонунҳои табиат мебошад. Аз ин хотир ҳар як шахс пас аз ба балогат расидан ҳуқуқ дорад, ки интихоб намояд, оё ҳуқумронӣ аз ҷониби ҳуқумронон дуруст аст ё не, оё чунин ҳукумат ҳақи ҳуқумрониро дорад ва ё не ...» [11, С. 202-203].

Дар воқеъият назарияи Ж.Ж. Руссо ҳосият ҳам гуманиясти ва ҳам паҳлӯҳои илмиро тақозо менамояд, аз ин ҷост, ки таълимотиҳо ӯ яке аз таълимотҳои барҷастарин буда ҷойҳои холии истиқлолиятро пурра намуда, нишонаи бузург будани истиқлолро нишон медиҳад.

Муҳаққиқоне, ки оиди озодии инсон андешарони намудаанд арзишҳои онро низ ба инобат гирифтаанд. Бештари муҳаққиқон озодиро аз қонунҳо боло нагузоштаанд, зеро он озодие, ки дидан мехостан аз ҷаҳорҷӯбаи қонун боло набуд аз он ҷумла, Монтеスキё Л.Ш. бошад, «*озодии сиёсӣ он аст, ки на ҳар чӣ кӣ хоҳӣ ба амал ороӣ. Озодӣ ҳуқуқест, ки тавассути қонунҳо воқеӣ мегардад*» [3, С.298]. Умуман дар бораи озодии инсон метавон якҷанд мисол овард, лекин бояд қайд кард: озодӣ мутлақ буда наметавонад, агар он ҳам бошад он дар ҷомеаи инсонӣ нест. Он танҳо нисбӣ буда метавонад.

Соли 1776 **Томас Пейн (1737-1803)** рисолаи «*Ақли солим*»-ро ба таъб расонид, ки дар он масъалаи истиқлол низ мавриди муҳокима қарор гирифта буд. Ӯ зидди ҳокимияти шохӣ баромада, ба ҷои он идоракунии ҷумхуриявиро пешниҳод намуда буд. Дар сарвари ҷумхури ҳукумате бояд қарор мегирифт, ки мардум ва кишварро ба озодӣ ва хушбахтӣ мерасонид. Андешаҳои Пейн дар таҳкими ғояҳои истиқлол дар тамоми минтақаҳои олам таъсири ҷидди расонида буданд [4, С. 7-8].

Назарияи истиқлолро ба таври мукамал дар Эломиаи Истиқлоли ИМА дучор гардидан мумкин аст, ки асосан аз тарафи Томас Чезферсон таҳия гардида, 4 июли соли 1776 ба расмият шинохта шудааст. Меҳвари асосии Эломиаи озодии инсон чун қудрати асосӣ ташкил медиҳад.

Асоси Эломиаи Истиқлолият ИМА – ро таълимоти сувернитети халқ ташкил менамояд. Дар он омадааст:

«Мо тарафдори ҳақиқате ҳастем, ки тамоми мардум баробар офарида шудааст ва онҳоро Худованд ба як қатор ҳуқуқҳои ҷудошаванда мушарраф гардонидаст, ки дар байни онҳо Ҳаёт, Озодӣ ва Хушбахтӣ мебошанд. Барои таъмини ин ҳуқуқҳо дар байни мардум ҳукуматҳо созмон дода мешаванд, ки ҳуқуқҳои одилонаи худро аз ризоият ҳуқумронӣ қардан мегиранд ва ҳар вақте ки шакли ҳукумат ба ин талабот ҷавоб дода натавонад, маҳз халқ ҳуқуқ дорад, онро дигар ё бекор намояд ва ҳокимияти нав таъсис диҳад, ки ба Бехатарӣ ва Хушбахтии онро таъсири беҳтарин расонад» [2, С. 3].

Истиқлол ин ҳокимияти доимӣ ва ягонаи давлат аст. Вучуд доштани истиқлол, ягона нишонаи вучуд доштани ҳокимият мустақили давлатист ва бе истиқлолияти комил давлат ғайолияти мустақили сиёсиаашро ба роҳ монда наметавонад [9, С. 277].

Инчунин оиди озодии инсон якҷанд мутафаккирон андешарони намудаанд, аз онҷумла П. Сорокин чунин андеша дорад:

«Озодии инсонро дар ҳамон вақт мушоҳида намудан лозим аст, ки ҳар чизе хоҳад амалӣ кунад ва ҳар чизе нахоҳад накунад, ҳар он чизе, ки намендорад, напиндорад» [12, С. 563].

Мафҳум ва моҳияти сувернитет ё худ истиқлолияти сиёсӣ яке аз масъалаҳоиест, ки ҳамеша аз ҷониби муҳаққиқон, таҳлилгарони сиёсӣ марказҳои пажӯҳиши таҳти ғайолият ва баҳогузори қарор гирифтааст. Бештари инкишофи равандҳои падидаҳои ҳаёт, аз ҷумла соҳаҳои ҳаёти ҷамъияти аз инкишофи босуръат ва мустақам будани заминаи воқеии истиқлолият вобастаги доранд. Алббата, дар таърихи афкори сиёсӣ андешаҳо дар мавриди хислат, мазмун, таркиб ва хусусиятҳои истиқлол гуногунанд. Аммо, ҷиҳатҳои умумие низ буданд, ки таълимоти донишмандонро ба ҳам наздик менамуданд.

Мутафаккирони замони гузашта, ки асосан ба донишҳои фалсафаи сиёсӣ таъа менамуданд, истиқлолиятро дар сатҳи умуми ва комил мефаҳмиданд. Масъалаи истиқлолияти кишвар, ба мисли масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти ҷомеа ба таври зайл

гузошта мешуд: қонунҳо ва қоидаҳои рафтори одамон ва ҷомеаро, ки тағйир дода метавонад. Чигунагии ҷавоб ба саволи мазкур моҳият ва хусусиятҳои истиқлолиятро ошкор месохт. Ҳокимияти давлати, ки нерӯи пешбарии истиқлолият ба ҳисоб меравад, бояд ҳосияти мазкури масъаларо дар назар дошта бошад. Фаъолияти он боиси тағйири муносибатҳо гардад. Давлат бояд кафили сохтори ҷамъияти, муносибатҳои байни ҳамдигарии одамон, муносибатҳои байни умумиятҳои иҷтимоӣ танзимгари муносибатҳои байни халқи баромад намояд [4, С. 9].

Чуноне, ки мебинем дар айёми гузашта низ истиқлолиятро дар маънои мушаххас мефаҳмиданд. Фаҳми комилтари он ба давраи заволи муносибатҳои ҷомеаи асримиёнагӣ ва ташаккули давлатҳои миллӣ рост меояд. Синфи миёна ва табақҳои поёнии ҷомеа, ки истиқлолияти халқӣ ва конституциониро пуштибони менамуданд, баҳри шикасти ҳокимияти аристократи кушишҳои зиёдеро ба харҷ додан. Ба вучуд омадани давлатҳои зиёди миллӣ, маҳсусан дар Аврупо, асосан таҷассуми ғояҳои истиқлолияти давлати буданд. Дар ин айём мақом ва нақши ҳаракатҳои озодихоҳии миллии Аврупо ва Амрикои мустамликавӣ хеле бузург буд. Масъала миллӣ, ки яке аз қисматҳои асосии истиқлолияти кишвар буд, аз ҳар вақта дида, баръоло ҳис мегардид. Аз ин ҷост, ки идеологҳои ҷомеаи сармоядори принсипи миллиятро аз миён мегузоштанд. Мувофиқи он бояд ҳар як миллат соҳиби давлати худ мегашт.

Истиқлолияти ду навъи асосӣ: истиқлолияти дохилӣ ва истиқлолияти хориҷӣ дорад. Ба истиқлолияти дохилӣ ғояҳои монархия, халқ, конституция, қонун, парламент ва ғайраҳоро мансуб медонистанд. Яъне, мавҷудияти чунин институтҳои сиёсиро шартӣ зарури воқеияти истиқлолият меҳисобиданд. Ба сифати шартӣ зарурияти истиқлолияти хориҷии кишвар бошад, ҳуқуқи комили давлатҳоро оид ба ҳалли масъалаҳои гуногуни давлатию ҷамъиятӣ медонистанд. Донишварони замони гузашта, ки асосан ба донишҳои фалсафаи сиёсӣ таъя менамуданд, истиқлолиятро дар сатҳи умумӣ ва аз назари замона комил мефаҳмиданд.

Масъалаи истиқлолияти кишвар, ба мисли масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти ҷомеа ба таври зайл гузошта мешуд: қонунҳо ва қоидаҳои рафтори одам ва ҷомеаро кӣ тағйир дода метавонад? Чигунагии ҷавоб ба саволи мазкур моҳият ва хусусиятҳои истиқлолиятро ошкор месохт. Ҳокимияти давлати, ки нерӯи пешбари истиқлолият ба ҳисоб меравад, бояд ҳосияти мазкури масъаларо дар назар дошта бошад. Фаъолияти он боиси тағйири муносибатҳо гардад. Давлат бояд кафили сохтори ҷамъиятӣ, муносибатҳои байниҳамдигарии одам, муносибатҳои байни умумиятҳои иҷтимоӣ, танзимгар муносибатҳои байналхалқӣ баромад намояд [5, С. 206-207].

Давлати миллӣ, воқеан пас аз баста шудани сулҳи Вестфал ибтидо мегирад. Дар шароити Аврупои пароканда, сохторҳои сиёсӣ ташаккул меёфтанд ва мустақилияти ҳеш муваффақ мегардиданд. Онҳо тадриҷан ҳокимияти император ва Папаи Римро эътироф намекарданд. Фанои ҷанги си сола ва баста шудани шартномаи сулҳи Вестфал ба тамоми ҳуқумронии империяи муқаддаси Римро дар саросари Аврупо хотима бахшид. Ба ҷанг бештари минтақаҳо ва халқҳои Аврупо кашида шуда буданд. Баохираси он, ки ба баста шудани шартномаи сулҳ (с. 1648) расмият гирифта буд, ба ташаккули системаи навин муносибатҳои байналхалқӣ асос гузошт, ки асоси онро ғояи давлати миллӣ ташкил менамуд. Дар натиҷа дар мудати кӯтоҳтарин дар Аврупо, давлатҳои зиёди миллӣ пайдо шуданд, ки тарҳи давлатию марказиро ба худ гирифта буданд.

Принсипи истиқлолияти миллӣ тақозо менамуд, ки давлат тамоми ҳуқуқҳо ва имкониятҳоро барои истифодаи ҳокимият дар ҳудудҳои ҳеш истифода намуда, сиёсати кабирро пеш мебарад. Давлат на фақат сиёсати самтҳои стратегии инкишофи ҳокимият ва идоракуниро муайян менамуд, балки дар нисбати муайян намудани стратегияи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданӣ низ ҳукми олиро соҳиб буд. Ҳолати мазкур ҳосияти объективӣ табииро гирифта буд [10, С. 69.]. Чунин ҳуқуқи ҳокимияти давлатиро давлатҳои дигар эътироф ва эҳтиром менамуданд. муҳим он буд, ки барои қорҳои дохилии яқдигар даҳолат менамоянд.

«Принципи истиқлоли миллӣ мавҷудияти кадом як ҳокимияти дигари олиро истисно менамуд. Дар фаҳми аввал асоси ғояи давлати соҳибистиқлоли миллиро аломатҳои зерин ташаккул меоданд: мавҷудияти ҳудуди муайян; аҳоли, ки дар ҳудудҳои муайян шуда зиндагии доимдоштан; ба таври қонуни (легитимӣ), идора намудани аҳоли; истиқлолияти давлати миллиро давлатҳои дигар эътироф намудан» [4, С. 10].

Умуман масъалаи рушди давлатдорӣ ва таҳкими истиқлолиятҳои бештар пас аз сулҳи Вестфал ба назар мерасад, аз ҳамон замон оғоз ёфта ҳам манфиатҳои иҷтимоӣ ва ҳам манфиатҳои миллию давлатӣ саҳми сазоворро ниҳодаанд. Дар шароити ҳозира бошад яке аз омилҳои марказии рушди давлатдорӣ, манфиатҳои миллӣ мебошад.

Масъалаҳои «манфиатҳои миллӣ» таваҷҷӯҳи намояндагони соҳаҳои мухталифи илмро ба худ мекашанд. Намояндагони марказҳои мухталифи илмҳои гуманитарӣ кӯшиш менамоянд, ки дар омӯзиш ва пайдо намудани сиру асрори масъалаи мазкур, ҳарчи бештар саҳм гиранд. Аммо масъала ҳосияти сиёсиро пайдо менамояд. Чунин муносибат амри зарури ва воқеиятест, зеро бунёди масъалаи мазкурро муносибатҳои сиёсӣ ташкил медиҳанд. Он асосӣ муносибатҳои дохили давлатӣ ва равандҳои сиёсии байналхалқӣ мансуб меёбанд. Дар бораи масъалаҳои манфиатҳои миллӣ андешаҳо ва таълимоти муҳақиқони франсуз Р. Арон, Р. Дебре, П. Ренуван ва дигарон аҳамияти хоса пайдо намудаанд. Таълимот ва андешаҳои онҳо то андозае сароғози пажӯҳиши сиёсии манфиатҳои миллӣ ба ҳисоб меравад. Б. Аътар ба консепсияи «манфиатҳои миллӣ» тадқиқотчиёни машҳур, аз қабилӣ З.Бжезинский, Ч.Розенау, К.Уолтс, Ф.Фукуяма ва дигарон рӯ овардан [9, С. 10.]. Барҳақ асосгузор ва классики мактаби мазкур Г. Маргентау, ба ҳисоб меравад. Маҳз вай аз ҷиҳати назариявӣ мафҳум ва масъалаҳои манфиатҳои миллиро дар сиёсати беруни мавриди барасӣ қарор додааст.

Дар пажӯҳиши масъалаи мазкур мақом ва нақши олимони шӯравӣ низ назаррас мебошад. Масъалаи манфиатҳои миллиро бештар дар нимаи дууми асри ХХ мавриди тадқиқ қарор доданд ва онҳоро вобаста ба рӯовариҳои арзишиашон метавон ба якҷанд гурӯҳ тақсим намуд: асарҳое, ки бештар мафҳуми «манфиатҳо»-ро мавриди таваҷҷӯҳ ва таҳлили ҳамачониба қарор дода, ба масъалаҳои методологӣ диққатро ҷалб намудаанд. Асарҳое, ки маҳсус ба инкишофи манфиатҳои миллӣ бахшида шудаанд асарҳое, ки манфиати ҷамъияти ва шахсиро ҳадафи асосии тадқиқот қарор додаанд. Асарҳое, ки масъалаи манфиатҳои синфӣ, гуруҳҳои иҷтимоӣ ва қонуниятҳои инкишофи ҷомеаро мавриди таҳлилу таркиби амиқ доништаанд. Маҳсусияти тадқиқоти мазкурро дар заминаи ҷаҳонбинии марксизм – ленинизм иншо гардидадани онҳо ташкил менамояд, ки бештар ҳосияти идеологӣ доштан. Аз ин ҷост, ки баъзе принципҳои тадқиқоти илмӣ чандон ба эътибор гирифта нашудааст ва ё онҳо вобаста ба ҳадафҳои сиёсӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд [6, С.10-11].

Дар маънидод намоии мафҳуми «манфиатҳо» мутаффиқони давраи Эҳё ва Замони нав низ ҳусни таваҷҷӯҳ зоҳир намудаанд. Онҳо ба андешае буданд, ки манфиатҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва муқовимати гуруҳҳои гуногуни иҷтимоӣ оварда мерасонад. Масалан Н. Макиавелли қайд мекунад, ки қувваи ҳаракати таърихи инсоният аз «манфиатҳои моддӣ» таркиб ёфтааст. Инчунин қайд менамояд: *«Одамон зуд ғавти падари хешро фаромӯш месозад, нисбат ба он, ки аз молу мулки падари худ маҳрум гарданд»*. Ё сабаби бархӯрди манфиатҳои моддиро дар ҳодисаҳои сиёсӣ, пеш аз ҳама дар муборизаи байни сарватмандон ва камбизоатон мебинад. К.Гелветсий бошад дар чунин мавқеъ қарор дошт: *«агар хоҳӣ, ки рафторат адолатнок бошад, танҳо ба манфиатҳои ҷамъияти таъя бинамо, на ба манфиатҳои одамони гирду атроф»* [8, С.34].

Дар рушди давлатдори масъалаи манфиатҳои миллӣ яке аз категорияҳои асосии давлат ба шумор меравад, аз ин ҷост рушди давлатдорӣ мамлакатҳои Ғарб ғояҳои давлатдориро пеша гирифта, рушди давлатдорӣ онҳо то андозае бо мурури замон дигаргун шудан гирифт. Аз ин ҷост, ки ҳам сиёсатмадорони Ғарб ва ҳам мутаффиқони соҳаҳои гуногуни ҷомеа маҳз ғояи миллиро пеша мегиранд, ки аз ҷиҳати назариявӣ асоснок карда шуда баҳри рушди давлат тақони пурзуре диҳад. Дар он давалате, ки сиёсат

«шахсӣ» гардонида мешава, он давлат на рушд меёбаду на пурзур мешавад. Дар чунин ҳолат сиёсат ба як категорияи нолозим боқи мемонаду хулос ва онро метавон таҳо танкиду «сиёсати пучак» номид. Аз ин ҷост, ки давлатҳои абарқудрат дар рушди давлатдории хеш, бештар инстутҳои сиёсиро пурқуват намуда баъдан рушди давлатдориро пеша гирифтаанд. Ба маънии дигар пеш аз ҳама онҳо сиёсати дохилиро пурқувват намуда баъдан ба сиёсати бузург (сиёсати хориҷӣ) даҳолат намудаанд.

Адабиёт

1. Боден Ж. Основоположение концепция государственного суверенитета.-М., 1983.-С. 324-325.
2. Декларация независимости.-М.:ТОО «Ла Пред», 1992.-С. 3.
3. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ.-Душанбе, 2007.-С. 181.
4. Зокиров Г.Н. Истиқлолияти сиёсӣ.-Душанбе, 2006.-С. 7-8.
5. Зокиров Г.Н. Давлат.-Душанбе., 2012.- С. 206-207.
6. Зокиров Г.Н., Абдулҳақов М., Манфиятҳои миллӣ-омили меҳварии рушди давлатдорӣ.-Душанбе, 2008.-С. 10-11.
7. Локк Дж. Сочинения.-М.,1988.Т.Ш.-С. 274.
8. Масъалаҳо ва роҳу воситаҳои таҳким ва тақмили истиқлолияти Тоҷикистон//Маводҳои ҳамоиши илмӣ маҳфили инфиродии «Шабафрӯз».-Душанбе, 2012.-С. 42.
9. Политология: Словарь-справочник. Под. реда. М.А. Василик, М.С. Вершин и др.-М., 2001.-С. 277.
10. Политический энциклопедия.-М.,2000. Т. II.-С. 69.,
11. Руссо Ж.Ж. Обо общественном договоре.-М., 1998.-С. 202-203.
12. Сорокин П. Социальная и культурная динамика. - СПб, 2000.-С. 563.

**ЧАБҲАҶОИ НАЗАРИЯӢ ВА
МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ
РАВАНДИ ИДОРАНАМОӢ**

**ТЕОРЕТИКО-
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ
АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ
ПРОЦЕСС УПРАВЛЕНИЯ**

**THEORETICAL AND
METHODOLOGICAL ASPECTS
OF RESEARCH OF
THE MANAGEMENT PROCESS**

Калидвожаҳо:

идоранамоӣ, идоранамоии давлатӣ, идоранамоии сиёсӣ, сувернитет, ҳокимият, давлат, сиёсат, ҷамъият, ташкилотҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, манфиат, мубориза.

Ключевые слова: Управление, государственная администрация, политическое управление, политика, государство, общественные ассоциации, организации, заинтересованные организации, интерес, борьба.

Абдуллоева Латофат Музафаровна, ассистенти кафедраи фалсафа ва таърихи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Абдуллоева Латофат Музафаровна, доцент кафедраи филолофии ва таърихи Ҷамоати Ҷумҳурии Тоҷикистон, факултати Ҷамоати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Abdulloeva Latofat Muzafarovna, Assistant Professor, Department of Philosophy and History, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Email: latofat.91@bk.ru

Аннотатсия. Аз замони қадим идоранамоӣ ҳамчун воситаи муҳимтарини рушди ҷомеа ва таҳкими давлату давлатдорӣ нақши хосаро анҷом медиҳад. Дар дарки амиқи раванди идоранамоӣ тавсифи мафҳуми он аҳамияти муҳимро касб намудааст. Мафҳуми «идоранамоӣ» аз мафҳуми «governance» маншаъ мегирад ва дар маъноҳои идоранамоӣ, дастурдиҳӣ, роҳбарӣ, ҳуқуқронӣ ва ғайраҳо мавриди истифода қарор мегирад. Идоранамоӣ дар маҷмӯъ маъно ба амал баровардани вазифаҳои институтҳои давлатӣ, ташкилотҳои ҳуқуқатӣ ва ғайри ҳуқуқатиест, ки ба воситаи он нақшаҳо ва барномаҳо амалӣ мегарданд, самтҳои инкишофи идоранамоӣ дар шароитҳои муҳталиф муайян ва мавриди истифода қарор мегирад. Мафҳуми «идоранамоии сиёсӣ» ҳамчун яке қисматҳои муҳими идоранамоии давлатӣ доништа шуда, он новобаста аз хоҳиш ва иродаи ҷомеа ба амал бароварда мешавад ва инкишофи ҷомеаро назорат ва танзим менамояд.

Аннотация. С древних времен Навханга выполняет различную роль в качестве наиболее важного инструмента для развития общества и укрепления государства и государства. В самом глубоком понимании менеджера концепция ее стала важным значением. Концепция «управления» не использует концепцию «правительства» и в административном и руководстве, лидерстве, чрезвычайной ситуации в правительстве и тогда. В целом, является смыслом задач государственных учреждений, правительства и неправительственного правительства, которые осуществляются, посредством которых планы и программы реализуются в различных условиях. Концепция «политического управления» считается важными компонентами государственной администрации и реализует и регулирует развитие общества.

Keywords: Administration, state administration, political administration, politics, state, public associations, organizations, public associations, interested organizations, struggle, interest.

Annotation. Since ancient times, Zavhang has a different role as the most important tool for the development of society and strengthen the state and state. In the deepest understanding of the manager, her concept became an important meaning. The concept of “management” does not use the concept of “government” both in administrative and leadership, leadership, and emergency in the government and then. In general, it is the meaning of the tasks of state institutions, government and non-governmental government, which are implemented, through which plans and programs are implemented in various conditions. The concept of “political management” is considered important components of the state administration and implements and regulates the development of society.

Дар низоми донишҳои сиёсӣ пажӯҳиши раванди идоранамоӣ арзиши махсусро касб намудааст, ки он далели рӯзмарра будани масъала аст. Аз замони қадим идоранамоӣ ҳамчун воситаи муҳимтарини рушди ҷомеа ва таҳкими давлату давлатдорӣ нақши хосро анҷом медиҳад. Дар дарки амиқи раванди идоранамоӣ тавсифи мафҳуми он аҳамияти муҳимро касб намудааст. Мафҳуми «идоранамоӣ» аз мафҳуми «governance» маншаъ мегирад ва дар маъноҳои идоранамоӣ, дастурдиҳӣ, роҳбарӣ, ҳукумронӣ ва ғайраҳо [3,С.54], мавриди истифода қарор мегирад. Идоранамоӣ дар маҷмӯъ маъноӣ ба амал баровардани вазифаҳои институтҳои давлатӣ, ташкилотҳои ҳукуматӣ ва ғайри ҳукуматиест, ки ба воситаи он нақшаҳо ва барномаҳо амалӣ мегарданд, самтҳои инкишофи идоранамоӣ дар шароити муҳталиф муайян карда мешавад.

Идоранамоӣ дар ҷанбаҳои муҳталифи илм баррасӣ карда мешавад ва дар фаҳмиши он назари маъноӣ гуногун ҷой дорад. Аз ин рӯ, на танҳо роҳҳо ва ҷиҳатҳои гуногуни идоранамоӣ, балки ҳуди идоранамоӣ, концепсияи он мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтааст.

Дар адабиёти илмӣ дигар мафҳумҳоро низ пайдо намудан мумкин аст, ки моҳиятан идоранамоии сиёсиро ифода менамоянд. Масалан, дар Ғарб мафҳуми «government» – «ҳукумат», «power» – «ҳокимият», «authority» – «қувва, иқтидор, қудрат» ба маъноӣ идоранамоии сиёсӣ истифода мешавад [9, С.7]. Яъне, бештар идоранамоии сиёсиро мансуб ба давлат дониста, танҳо институтҳои давлат ҳуқуқи аз болои тамоми табақаҳои ҷомеа ҳукумронӣ намуданро дошта, онҳоро ба самтҳои муайян равона месозад. Идоранамоӣ инчунин дар ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ низ ҳамчун механизми мақсаднок истифода бурда мешаванд, аммо на дар маъноӣ сиёсиаш, балки дар маъноӣ пеш бурдани истеҳсолот ва ба даст овардани натиҷаҳои самарабахш. Аз ин ҷост, ки идоранамоии сиёсӣ танҳо ба институтҳои сиёсии давлат мансуб дониста мешавад.

Мафҳуми «идоранамоии сиёсӣ» («политическое управление») ҳамчун яке қисматҳои муҳими идоранамоии давлатӣ дониста шуда, он новобаста аз хоҳиш ва иродаи ҷомеа ба амал бароварда мешавад ва инкишофи ҷомеаро назорат ва танзим менамояд [4, С.525]. Фарқияти байни идоранамоӣ ва идоранамоии сиёсиро ҳамчунин бо маъноӣ то маш намебинанд, зеро идоранамоии сиёсӣ худ як шакли идоранамоӣ аст.

Имрӯзо дар адабиётҳои илмӣ ба сифати синоними «идоранамоӣ» мафҳуми «менечмент» (management) истифода бурда мешавад. Дар бораи калимаи «менечмент» сухан ронда ҳамеша шакли «менечер» - одам, субъекти идоранамоӣ, ки дар якҷанд ташкилотҳо ва фазаи тичоратӣ амал мекунанд, дар назар дошта мешавад. Дар маъноӣ васеътар ба ҷои мафҳуми “менечмент” калимаи «ташкилот», «ташкилотчигӣ», “маъмурӣ” (administration) истифода мешавад. Мафҳуми «идоранамоӣ» бошад маъноӣ ҳардуи ин калимаҳоро истифода мекунанд. Дар забони лотинӣ - regere, дар забони англисӣ - control,

management, дар забони франсавӣ - administration, дар забони немисӣ – Regierung ва ғайра дар маънои идоранамо фаҳмида мешавад [4, С.525]. Мафҳумӣ ҳамон вақт маъно пайдо мекунад, ки алоқаи мутаносиби муносибат, зухурот, равандҳои ибтидоии фаҳмиш, рағбат ва дониш, мақсадҳо ва иродаҳо, қувва ва амалҳои инсон ба ғайраро ифода мекунад. Ба маънои умум зеро мафҳуми «идоранамоӣ» фаъолияти банизомдарории равандҳо, чи равандҳои табиӣ, техникӣ ва ё чи раванди ҷомеа бошад фаҳмида мешавад. Ба танзим даровардани муносибатҳои ҷамъияти ва бо дар назардошти самтҳои рушд ва воситаҳои тағйирёбанда ба ҳолати даркори овардани он ҳамчун идоранамоӣ фаҳмида мешавад.

Мафҳуми «идоранамоӣ» дар илмҳои гуманитарӣ, ба монанди фалсафа, сотсиология, менечмент, иқтисодиёт ва ғайра, дар шаклҳои мухталиф фаҳмида мешавад. Ҳар яки онҳо аз нигоҳи худ мафҳуми мазкурро шарҳ додаанд. Масалан, дар илми фалсафа идоранамоӣ ҳамчун фаъолияти субъект барои дигаргун намудани объект ва ба даст овардани баъзе мақсадҳои нақшавӣ доништа мешавад. Дар сотсиология идоранамоӣ ҳамчун фаъолияти ягонаи ташкилотҳо ва одамон доништа шуда, одамонро идораҳои сиёсӣ истехсолӣ назорат ва идора менамоянд [10, С.14]. Ин мафҳум дар менечмент бо мафҳуми “сотсиология” ҳаммаъно доништашуда, менечмент бештар идоранамоиро ба роҳбарияти ташкилотҳо мансуб медонад. Дар иқтисодиёт идоранамоиро бештар ба истехсолоти муассисаҳо ва идораи корхонаҳо мансуб доништа, идораи қавиро дар он ҳолате назаррас мекунанд, ки натиҷаҳои мусбӣ диҳанд [13, санаи мурочиат 12.06.2014].

Идоранамоӣ бояд тартиботи ба низом мувофиқкунанда, бекамбудӣ, вазифагузории муътадил ва рушди онро таъмин намояд. Идоранамоӣ табиӣ, техникӣ ва иҷтимоӣ мешавад. Идоранамоии табиӣ равандҳоеро дар бар мегирад, ки ба табиат тааллуқ дорад. Мисол инкишофи растаниҳо, ҳаракати воситаҳои обӣ ва ғ. Ба идоранамоии техникӣ бошад, идоранамоии объектҳои дасти тааллуқ дорад, метавонем мошин, резиши сангҳо ва ғайраро мисол орем.

Яъне, ҳангоми таҳлили мафҳуми «идоранамоии сиёсӣ» ба хулосае омадан мумкин аст, ки он дар ҳар як илми гуманитарӣ ба маъноҳои гуногун, шаклан дар фаҳмишҳои мухталиф истифода мешаванд. Аммо, моҳиятан он дар ҳамаи илмҳои зикршуда якхела фаҳмида шуда, мақсади асосии он ба қадом роҳе набошад бояд идоранамоӣ натиҷаи мусбӣ ва самарабахш диҳад. Аммо, дар илми сиёсӣ идоранамоӣ ба маънои умумиаш фаҳмида шуда, маънои аз болои раванд, ҳодиса ва падидаҳои дигари ҷомеа назорат ва ҳукум карданро ифода мекунад.

Идоранамоӣ дар доираи силсилаи падидаҳои сунъӣ (сохташуда), ки дар тамоми таърихи тамаддуни инсон офарида шудааст, инкишоф меёбад. Он аз ҷониби худ одамон барои ҳадафҳои худтанзимкунии фаъолиятҳои онҳо офарида ба вучуд омада дар таъмин намудани эҳтиётот ва манфиатҳои онҳо аз қабилӣ оила, моликият, ахлоқ ва қонун, тарзи истехсолот кӯмак мекунад. Аз ин ҷост, ки мафҳуми “идоранамоӣ” дар қадом сатҳе, ки набошад рушди қонуниятҳо, шаклҳо, идеалҳо, арзишҳо ва нерӯи инсонӣ, ҳамаи он аз вазъияти иҷтимоӣ вобастагӣ дорад. Дар тамоми давру замонҳои таърихӣ идоранамоӣ барои баландшавии сатҳи зиндагии оммаи мардум, барои беҳбудии ҷомеа равона гаштааст. Дар он имкониятҳои амалӣ месозад, ки қисми идоранамоӣ ба шумор меравад ва барои он арзи ҳасти менамояд, ки дар сатҳи рушди он хусусият ва беҳбудӣ мегирад. Барои оқилона ва самаранок нигоҳ доштани ҳокимияти иситифода шудааст. Нигоҳ доштани низоми сиёсии ҷомеа кори осон набуда, барои дар ҳолати оромӣ нигоҳ доштани ҷомеа ҳамеша як қувваи бузург ва низоми пурқуввате лозим меояд. Барои он, ки дар ҷомеа як низоми сиёсии муайяне пешниҳод намоянд, бояд тамоми манфиатҳои табақаҳо ва гурӯҳҳои аксарияти ҷомеаро ба инобат бигиранд. Аз назар дур намудани манфиати ҷомеа ба сарсонӣ нооромии ҷомеа оварда мерасонад. Ҳамин аст, ки дар ҷомеа сохт ва баровардани низоми сиёсӣ осон аст, вале идора намудани он масъулияти баланди сиёсиро талаб мекунад.

Ҳамин тарик, идоранамой яке аз соҳаҳои нисбатан қаноатбахш ва самарабахши фаъолияти интеллектуалӣ ва амалии одамон мебошад. Ин соҳаест, ки аз он беҳбудии ҷомеа пешомади ниҳои сарнавишти ҳар як шахс вобастагӣ дорад.

Роҳбарияти давлат низ дар ҷаҳорҷӯбаи ҳамкориҳои муштараки одамон ва асоси қонун муносибат карда метавонад. Ба роҳбарии шакли яқум, пеш аз ҳама, одамон бо ҳам муттаҳид мешаванд, яқоя ҳаёти коллективӣ ва иҷтимоиро ташкил медиҳанд. Объектҳои, ки одамон ба онҳо сару кор доранд, метавонанд ҷизҳои моддӣ, воситаҳои техникӣ, равандҳои технологӣ, арзишҳои иҷтимоӣ, маҳсулоти эҷодии рӯҳонӣ ва ғайра бошанд, аммо танҳо одамони оқил роҳбари карда метавонанд. Вазъият бо таъсиси низоми сиёсӣ низ тағйир намеёбад, вале ба ҳамкориҳои муштарак бо воситаҳои техникӣ, технологӣ ва биологӣ ба сатҳи баландтарини худтанзимкунии идоранамой расидан мумкин аст.

Тавсифи илмӣ фаҳмиши «идоранамой» - ин ҳамоҳангсозӣ ва ташкили объекти идоранамой мебошад. Идоранамой – ин соҳаи фаъолияти инсонӣ мебошад, ки дар натиҷаи тақсимоли меҳнат ба вучуд меояд, ки тавассути он шахс ба равандҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, техникӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ барои расидан ба ҳадафҳои муайян таъсир мерасонад.

Идоранамой ҳамчун падидаи умумичаҳонӣ дорои ҳадафҳои гуногун аст. Муҳаққон, се самти инкишофи онро муайян намудаанд: табиати ғайризинда, табиати зинда ва ҷомеаи инсонӣ. Ба се қисмат ҷудо намудани соҳаи идоранамой ба мо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои идоранамоеро ошкор намоем [8, С.234]:

Доир ба раванди идоранамой дар табиати зинда - идоранамоеи равандҳои истеҳсоли техникӣ ва табиат ҷудо кардан мумкин аст;

Идоранамоеи ҷисмҳои зинда равандҳои мебошанд, ки ба табиати зинда таъсир мерасонад ва бо фаъолияти ҳаётии ҷисмҳо, яъне мавҷудоти биологӣ алоқаманд аст.

Доир ба равандҳои идоранамой дар ҷомеа ҳаминро бояд гуфт, ки он фаъолияти одамон, муттаҳиднамои онҳоро дар гурӯҳҳои манфиатдори иҷтимоӣ, яъне идоранамоеи низомҳои иҷтимоӣ, маъмурияти инсонӣ ё иҷтимоиро дар бар мегирад.

Идоранамой ҳоси ҳамагуна низомҳо аст, вале вақте ки сухан дар хусуси идоранамоеи давлатӣ меравад, дар адабиёти англисӣ калимаи «public administration» -ро истифода мекунанд, ки он дар забони русӣ ҳамчун «идоранамоеи давлатӣ» ва «идоранамоеи маъмурӣ» тарҷума шудааст [4, С. 525]. Илова бар ин, дар забони англисӣ мафҳуми «назорат» вуҷуд дорад, ки ба идоранамоеи низомҳои техникӣ мансубаст. Технологҳои идоранамоеи менеҷментӣ шакли махсуси идоранамой мебошанд, аз ин рӯ, пеш аз он ки дар бораи он таваққуф кунем, бояд бо мафҳуми худ идоракунӣ шинос шавем.

Мафҳумҳои бисёри «идоранамой» вуҷуд дорад, ки дар баробари умумият аз рӯи унсурҳои асосӣ мақсад, воситаҳо, натиҷаҳо ва шароит аз ҳам фарқ мекунанд. Идоранамой метавонад ҳамчун фаъолияти тағйирдиҳанда ва роҳнамоӣ, ноил гардидан ба ҳадафҳои муқарраршуда бошад. Истилоҳи «фалсафаи идоранамой» вақтҳои охир чандон маъмул нест, онро дар соҳаи журналистика ва адабиёти таълимӣ бештар вохӯрдан мумкин аст. Аз ин рӯ, дар сомонҳо на ҳама вақт аён аст, ки бо истифодаи ин мафҳум ҷӣ дар назар дошта шудааст. Аксар вақт ин истилоҳ дар рекламаҳои семинару тренинги гуногун ба маънои арҷгузори ба фаъолияти бунёдкорӣ истифода бурда мешавад. Идоранамой ҳамчун намуди фаъолият таърихи пайдоиши ниҳоят тӯлонӣ дорад, аз замоне, ки инсоният вуҷуд дошт аз ҳамон замон шаклҳои гуногунӣ идоранамой низ арзи ҳастӣ доранд. Ҳар як марҳалаи таърихӣ муносибатҳои ба худ хоси идоранамой, усулҳои ҳавасмандгардонӣ, миқёси ташкили раванд ва истилоҳи худро дорад,

Аксари сиёсатшиносон мафҳуми “Сиёсат ва идоранамой” –ро шарҳу эзоҳ медиҳанд, ки қариб яқхел аст. Сиёсатшиносон ба он андешаанд, ки идоранамоеи сиёсӣ як навъи махсуси муносибати байни гурӯҳҳои калони одамон нисбат ба институтҳои сиёсӣ буда, онро барои амалӣ намудани манфиатҳои ҳаётан муҳими худ истифода менамоянд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, аз ин нуқтаи назар ҷунин бармеояд, ки идоранамой дар сиёсат

таввасути таҳияи қабули қарорҳо, татбиқи барномаҳо ва назорати иҷрои он амалӣ гардонида мешавад. Дар ин шакл сиёсат рӯ ба самти идоранамоӣ намуда, вобаста ба сохти рушди ҷомеа шакли хосаи идоранамоиро интихоб мекунад. Дар ин ҳолат шакли идоранамоии сиёсиро дар ҷомеа на фақат самти сиёсати дохилии давлатӣ, балки сиёсати берунии он низ муайян мекунад. Масалан ба андешаи сиёсатшинос тоҷик Зокиров Г.Н., “Идоранамоии сиёсӣ – шакли муҳими танзимимуносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҷомеа мебошад, ки ба таври ошкоро тавассути ҳокимияти давлатӣ ба амал бароварда мешавад. Идоранамоии сиёсӣ бо хусусиятҳои хеш аз шаклҳои дигари идоранамоӣ мекунад. Зеро, ки идоранамоии сиёсӣ тартиби хоси худро дорад: қарори сиёсӣ қабул карда мешавад, иҷрои он ташкил ва назорат карда мешавад. Дар сурати риоя нагардидани қарор ва таъмини иҷрои он шахсони масъул ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд [1, С.429].

Моҳият ва шаклҳои идоранамоии сиёсӣ бештар бо динамизми бузурги худ фарқ мекунад. Шакл ва усулҳои идоранамоии сиёсиро омилҳои гуногуни беруна ва дохила муайян мекунад. Дар ин ҳолат раванди сиёсӣ пеш аз ҳама ба қонунҳои иҷтимоӣ таъна намуда, хусусиятҳои мушаххаси онҳо ба вазъияти таърихӣ бештар алоқаманд аст. Табиист, ки ибтидои асри XXI дар шароити тезонидани равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва тағйирот дар ҳаёти сиёсӣ нақши идоранамоии сиёсии ҷомеа ва асоснок намудани илми сиёсӣ ба маротиб меафзояд. Набудани як шарҳи асосии идоранамоии муосир о хавфи муносибатҳои ҷамъиятиро ҳангоми қабули қарорҳ зиёд мекунад. Зеро ки идоранамоии сиёсӣ мақомоти махсус дошта, дар қори ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсии ислоҳоти ҷомеа, муайян кардани афзалиятҳои стратегияи рушди ҷомеа, амали гардонидани қарорҳои сиёсии қабулшуда саҳми назарас дорад. Дар раванди идоранамоӣ аз як тараф муайян намудани мақсадҳои сиёсӣ, аз тарафи дигар амалӣ сурат мегирад.

Аммо вақте ки баъзе гурӯҳҳои ҷомеа аз ҳадафи сиёсӣ розӣ нестанд, метавон аз усулҳои интихоботӣ истифода намуд. Дар ин ҳолат ҳам мо рӯ ба шакли идоранамоии сиёсӣ меоварем, чунки ҷомеаро муттаҳид намудан қори басо душвор аст. На ҳар шакли идоранамоии сиёсӣ ҷомеаро метавонад муттаҳид созад. Идоранамоӣ – ин таъсири муназзам, фаъолияти бомароми идоранамоии субъект нисбат ба объекти идорашаванда барои ба тартиб даровардан, ҳифз намудан, рушд додан мебошад. Аммо идоранамоӣ танҳо бо таъсири субъект нисбат ба объект ба анҷом нарасида, балки тавассути низоми идорашаванда амалӣ карда мешавад. Дар чунин ҳолат пешомади низоми идоранамоиро донишмандони субъект хеле зарур шуморида мешавад. Ҳамин тариқ, дар байни субъект ва объекти идоранамоӣ муносибатҳои ҷиддии назоратӣ ба амал меояд. Ҷамъият ё худ низоми сиёсӣ, сарфи назар аз он ки ҷи гуна ҷамъият ё низом аст ҳатман рӯ ба идоранамоӣ оварда субъект ва объекти ҳадафҳо муайян месозад. Дар идоранамоӣ – шакли олии танзими бошууронаи равандҳои сиёсӣ ба рушди низоми сиёсӣ мубаддал мегардад. Субъекти идоранамоӣ – синфҳо, гурӯҳҳо, шахсони алоҳида, низоми сиёсӣ ва равандҳои сиёсӣ ба ҳисоб мераванд, ки объектро идора менамоянд. Объекти идоранамоӣ бошад, иҷрокунандаи дастури супоришҳои субъект мебошад, ки ба он меъёрҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, анъанаҳо, қабули қарорҳо, лоиаҳо, барномаҳо ва ғайраҳоромансуб донишмандони мумкин аст.

Идоранамоии сиёсӣ ҳамчун раванди доимии баҳисобгирӣ ва ҳамроҳангсозии манфиатҳои тамоми субъектҳои раванди сиёсӣ ва маъмурӣ дар ҳама марҳилаҳои таҳия ва татбиқи қарорҳои моҳияти идоранамоӣ дошта намоён мешавад [2, С.80]. Бо вучуди ҷой доштани тафовутҳои мавҷуда дар идоранамоии сиёсӣ, дар идоранамоии сиёсӣ ин иштироки фаъоли шахрвандон дар ҳаёти сиёсӣ, хусусан дар ҷараёни муҳокима, омодагӣ ва қабули қарорҳои сиёсӣ мебошад.

Қисми муҳимтарини идоранамоии сиёсӣ ин қабули қарори сиёсӣ ба ҳисоб меравад, ки дар раванд бештар мутахассисони соҳаҳои гуногун, гурӯҳҳои манфиатдор ва иттифоқчиён иштирок менамояд. Иштироки воқеии шахрвандон дар қабули қарорҳои сиёсӣ ин худ як шакли идоранамоии сиёсии давлатӣ мебошад, зеро дар ин аснод онҳо манфиатҳои худро хубтар дарк менамоянд.

Дар бораи хусусияти идоранамоии сиёсӣ нуктаи назари мухталиф вучуд доранд ва механизмҳои ҳамкориҳои субъектҳои сиёсӣ онҳо дар фаъолияти идоранамоӣ ба таври кофӣ таҳқиқ нашудаанд. Дар таҳқиқи ин паҳлуи мавзӯ ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳадафи асосии муттаҳид сохтани ҷомеаҳои шахрвандӣ дар ҳалли қонунии проблемаҳои иҷтимоӣ тавассути роҳнамоиву муттаҳидсозии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба даст оварда мешавад.

Бояд гуфт, ки самаранокии принсипи идоранамоӣ аз рӯи қабули қарорҳо баҳо дода мешавад. Ин раванд дар сохтори фаъолияти низоми идоранамоӣ ҷойи марказиро ишғол мекунанд. Аён аст, ки қарорҳо на танҳо дар соҳаи идоранамоӣ, балки дар дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ низ қабул мешавад. Бояд зикр кард, ки нақши равандҳои қабули қарор дар соҳаи сиёсии ҳаёти ҷомеа бисёр муҳим буда, он барои бартараф намудани мушкилҳои дар ҷомеа буда равона мегардад.

Бояд тазаққур дод, ки қабули қарор муҳимтарин низом фаъолияти низоми идоранамоии давлатӣ ва мақсади сиёсатмадор ба ҳисоб меравад. Албатта қабули қарорҳо заҳмати зеҳнӣ, эмотсионалӣ, маънавӣ ва ахлоқиро талаб мекунанд. Масъалаи қабули қарори сиёсӣ имрӯз яке аз самтҳои муҳимтарини таҳқиқоти раванди идоранамоии сиёсӣ мебошад, чунки қабули қарор дар ҳаёти инсонӣ нақши муҳим мебозад. Бе зиёдаравӣ метавон гуфт, ки некӯаҳволии инсон дар ҳаёт бевосита кори ҳалли фасли мушкилотҳои ҷамъиятӣ вобаста аст.

Низоми идоранамоӣ метавонад ба рушди соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсии давлат такони ҷиддӣ диҳад. Қабули қарори дурусти сиёсӣ ҷомеаро инкишоф медиҳад. Қабули қарори сиёсии нодуруст барои ҷомеа хавфнок гардида, хатарҳои зиёдро ба вучуд орад.

Пас сиёсат - на танҳо илм ва технология, балки санъати ба даст овардани ҳокимият ва истифода намудани ҳокимият ҳисобида мешавад. Аз ин хотир сифатҳои шахсии сиёсатмадор, раванди қабули қарори сиёсӣ барои ҷомеа бисёр муҳим мебошад. Сиёсатмадор дар раванди идоранамоӣ бояд мушкилоти асосии ҷомеаро хуб таҳлил ва дарк карда тавонад ва барои аз байн бурдани мушкилоти асосии ҷомеа қарори дуруст қабул карда тавонад. Барои аз уҳдаи ин кор баромадан сиёсатмадор бояд қобилияти хуби таҳлилнамоӣ, муттаҳидсозӣ ва дарккуниро дошта бошад. Ногуфта намонад, ки сиёсатмадор бояд хислатҳои беҳтарин ва олитарини роҳбариро дошта бошад. Яъне вай ҳангоми қабули қарор пеш аз ҳама таъминӣ адолати иҷтимоиро бояд ба инобат гирад. Идора намудани ҷомеа аз сиёсатмадор, қобилияти баланди сиёсиро талаб мекунанд. Маҳз сиёсатмадор метавонад тавассути барномаи сиёсии худ дар ҷомеа дигаргуниҳои куллиро ба вучуд орад ва ё баръакс ҷомеаро ба харобазор табдил дода, онро аз байн барад. Дар ин ҳолат самаранокии идоранамоии сиёсӣ аз қабули қароре, ки ҳам манфиатҳои давлат ва ҳам манфиатҳои ҷомеа ба инобат гирифта метавонад, вобаста аст.

Идораноии сиёсӣ ҷузъи махсусу соҳавии идоранамоии умумӣ сатҳи баландтарини идораи қорҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ буда, аз мутташакилӣ ва бонизомии он ҳалли масъалаҳои мухталиф вобаста аст. Идоранамоӣ ин соҳаи фаъолияти ҷамъияти инсонист, ки дар натиҷаи тақсимооти меҳнат ба вучуд меояд. Тавассути он шахс ба равандҳои иҷтимоию сиёсӣ, техникӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ барои расидан ба ҳадафҳои муайян таъсир мерасонад.

Таълимот дар бораи идоранамоии сиёсӣ яке аз масъалаҳои муҳими илми сиёсӣ буда, диққати бисёр мутафакирони гузашта ва имрӯзаро ба худ ҷалб намудааст. Идоранамоии сиёсӣ бо низоми ташкилотҳои давлатӣ зич алоқаманд буда, он барои ташкилу инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии байни одамон бо ҳокимият равона шудааст. Идоранамоӣ ҳамчун зарурати таърихӣ дар як вақт баробари пайдо шудани ҷамъияти инсонӣ пайдо шудааст. Аслан пайдоиши идоранамоӣ ба чунин омилҳо вобастааст:

- ҳамчун талаботи объективӣ барои идомаи насли инсон;
- якхела набудани таркиби иҷтимоии ҷомеа;

- хусусияти умумӣ ва дастачамъӣ гирифтани меҳнат;
- бартари ва фарқияти одамон нисбат ба якдигар;
- гуногуни будани одамон аз ҷиҳати равони ва завқу ҳавас.

Дар сатҳи зарури таҳқиқ нагардидани худӣ категорияи «менечменти сиёсӣ» зарурати банизомдарории ин мафҳумро талаб мекунад. Набудани нуқтаи назари ягона дар фаҳмиши мафҳуми қобили истифодаи “идоранамой” дар фазои сиёсӣ ва илмҳои ҷомеашиносӣ мушкилоти зиёдеро пеш меорад ва ба сар задани нофаҳмиҳо дар шарҳи он мусоидат менамояд. Бо вучуди ин, мушкилот на танҳо дар кофӣ набудани мафҳумҳо, балки дар ихтилофоти назари таҳқиқотчиёне, ки бо ин мушкилоти илмӣ сару кор доранд алоқаманд мебошанд.

Аввалин маротиба С.В.Рогачев истилоҳи «илми сиёсии менечмент»- ро дар соли 1994 истифода бурд ва кӯшиш кард, ки ҷузъҳои сиёсии идоранамойро дақиқкунад. ба таври пурра мушаххас намудааст, ки ибораи «сиёсат» аз калимаи «идоранамой» сохта шудааст. Бо вучуди ин, бо сабабҳои маълум ин калима ҳамчун синоними «назорати сиёсӣ» мавриди истифода қарор нагирифтааст. Ҳамин тавр, тибқи яке аз таърифи пешинаи идоранамоеи сиёсӣ – ин «раванди таҳия ва татбиқи қарорҳои ҳокимиятиву идоранамой, роҳи интихоби сиёсии худ тавассути иштироки бевосита ва ё ғайримустақими шахсони алоҳида, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва этно-мазҳабӣ ва минтақавӣ ва созмонҳои он, маъмурон, аз ҷумла татбиқи назорат аз болои фаъолияти ҳамаи муассисаҳои хизмати давлатӣ, дараҷаи илмии «менечменти сиёсӣ» ва ғайраро дар назар доранд [5, С.16–17]. Бо вучуди ин, дар адабиёти илмии ватанӣ ба масъали мазкур ба таври ҷиддӣ диққат дода нашудааст.

Баъзе олимони боварӣ доранд, ки вазифаи асосии идоранамоеи сиёсӣ ин таъмини мувозинати манфиатҳои давлат, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва фард инчунин ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва амнияти давлату ҷомеа аст. Таҳқиқотчиёни дигар чунин фикру ақида доранд, ки идоранамоеи сиёсӣ ин танҳо як қисмати (ҷузъи) идоранамоеи давлатӣ аст. Агар қудратро ҳамчун ҳуқуқ барои қабули қарорҳои муҳими ҷамъиятӣ, иҷтимоӣ ва идоранамой фаҳмам, он гоҳ дар бораи идоранамоеи давлатӣ ҳамчун таъсир ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат ҳамчун омилҳои асосии идоранамоеи сиёсат ҳулосабарорӣ кардан мумкин аст. Дар пояи ин ҳулоса, идоранамоеи сиёсиро ба идораи давлатӣ дохил кардан зарур меоян.

Мавҷудияти диди гуногун ва таърифҳои оиди идоранамоеи сиёсӣ ба он боис гардидааст, ки истилоҳҳои «идоранамоеи давлатӣ» ва «идоранамоеи сиёсӣ» аксар вақт дар адабиёти илмӣ ҳамчун синоним истифода шаванд, ки ин нодуруст аст. Идораи давлатӣ авлабият ва мустақилияти дастгоҳи давлатиро пешбинӣ менамояд, дар ҳоле, ки идоранамоеи сиёсӣ мақсад ва самарабахшии ҳамкориҳои дигар иштирокчиёни раванди сиёсиро дар бар гирифта, то андозае хусусиятҳои идоранамоеи ҷамъиятро таъкид мекунад.

Баъзе таҳқиқотчиён ҳама соҳаҳои ҳамкориҳои ҳокимият ва ҷомеаро ҳамчун идоранамоеи сиёсӣ мепиндоранд. Зеро, ки идоранамоеи сиёсӣ ба тамоми ҷараёну рӯйдодҳои ҷомеа мерасонад, ба ҷараёнҳои муҳолифин ва мушкилотҳои иҷтимоӣ фаъолон таъсир мебахшад, дар рушди инкишофи ҷомеа таъсири худро метавонад аз интихоботи алтернативӣ истифода намояд, дар истифодаи ҳокимияти қонунбарор ва ҳокимияти зӯрварӣ нақши муҳим мебозад, он аз қувваҳои ҷамъиятӣ иборат аст, ба ҳадаф танҳо ба воситаи амалҳои гурӯҳҳои алоҳидаи ҷомеа ва ё худ давлат расида метавонад [6, С.93].

Дар шакли умумӣ идоранамой метавонад чунин самтҳои фаро гирад: муайян намудани шакли низомии сиёсӣ дар ҷомеа ва таъмини рушди бемайлонии он дар самтҳои гуногун. Ҳамин тариқ, мақсади асосии идоранамоеи сиёсӣ ҳамчун фаъолияти ҷамъиятӣ ин мубориза барои ба даст овардани ҳокимият ва истифодаи он ба манфиати тамоми аъзоёни ҷомеа аст.

Ба ибораи дигар, дар маънои идоранамоеи давлатӣ ин бо дар назардошти заруратҳо, талабот ва дастгирии аъзоёни ҷомеа ба роҳ мондани фаъолияти ниҳодҳои сиёсӣ мебошад. Илми сиёсии муосир идоранамойро ҳамчун ин як навъи фаъолияти идоранамой, инчунин истеҳсол ва тақсими арзишҳо дар ҷомеа тавсиф мекунад. Дар ин асно масъалаҳои

зеринро ҳал намудан зарур меояд: қабул ва татбиқи қарорҳо, муайян намудани самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ ҳамчун барномаи тарроҳӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳо, таҳлили мақсадҳои сиёсӣ ва вазифаи асосии сиёсат ва ғайра.

Хулоса, ташаккули идоранамоии сиёсӣ замоне ба миён омадааст, ки одамон дар шакли оддӣ муқаррарӣ ризоияти байниҳамдигариро ба даст оварда натавонистааснд ва зарурат ба танзими маъмурии муносибатҳои муносибати кишрҳо ва инкишофи ҳаёт ба миён омадааст, ки он мунтазам шакли низоми муайяни сиёсиро гирифтааст. Замон ва макон низомҳои мухталифи сиёсиро ба вучуд оварда, онҳоро комил гардонид, ба кўлли тағйир медонанд. Вобаста ба сохти ҷомеа ва муносибатҳои ҳукумрон идоранамоии сиёсӣ худро ба талаботионҳо мувофиқ мегардонанд. Дар қадом ҳолате набошад идоранамоии сиёсии ҷомеа манфиатҳои гуногуни умумиятҳои иҷтимоиро бевосита ва ё тавассути ташкилотҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳои дигари ҷамъиятӣ инъикос менамояд.

Адабиёт

1. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Душанбе – 2019, С.429
2. Кузич А.Е. Политическое управление и развитие российского федерализма// Россия. Политические вызовы XXI века. М., 2002. С. 80.
3. Нерсеянца В. С. История политических и правовых учений. / Под общ. ред. акад. Нерсеянца В. С. 3-е изд. //, - М.: 2001. -С.54.
4. Политическая энциклопедия. В 2 томах. Т.2.–М., 2000.–С. 525.
5. Политическое управление. Курс лекций / Под ред. В.С. Комаровского, С.В. Рогачева. М.: РАГС,1999. С. 16–17.
6. Политическое управление: понятие и методологические аспекты исследования (материалы методологического семинара) // Моделирование в социально-политической сфере. № 1 (2). 2008. С. 77.
7. Политическое управление: понятие и методологические аспекты исследования (материалы методологического семинара) // Моделирование в социально-политической сфере. № 1 (2). 2008. С. 93
8. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология. В 3 ч. – Ч.2. – М., 1992
9. Халипов В.Ф. Кратология.–М., 2002. –С. 7.
10. Харченко К. В. Социология управления: от теории к технологии. –Белгород, 2008. – С.14. Almond G.A. Political Development: Essays in Heuristic Theory. □ Boston, 1970; Almond G., Coleman J. The Politics of the Developing Areas. □ Princeton - New Jersey, 1960; Blau P.M. Bureaucracy in Modern
Сомона
11. ru.wikipedia.org/wiki/Управлениеcite_note-3

**ТАРАФҶОИ МУСБӢ ВА
МАНФИИ ҲАРАКАТИ
ЛОББИСТӢ**

Зокиров Бобошариф Мирзоевич – ассистенти кафедраи ҷомеашиносии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон
Сафаров Сиёвуш Хуршедович – ассистенти кафедраи ҷомеашиносии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

**ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЕ И
ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ
СТОРОНЫ ЛОББИСТСКОГО
ДВИЖЕНИЯ**

Зокиров Бобошариф Мирзоевич – ассистент кафедры обществоведения Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Сафаров Сиёвуш Хуршедович – ассистент кафедры обществоведения Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

**POSITIVE AND NEGATIVE
SIDES OF THE LOBBYING
MOVEMENT**

Zokirov Bobosharif Mirzoevich – assistant at the Department of Social Sciences International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Safarov Siyovush Khurshedovich – assistant at the Department of Social Sciences of International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

E-MAIL: bobsharif.zokirov@mail.ru siyvushsafarov9@gmail.ru

Калидвожаҳо: лоббизм, давлат, ҳокимият, қарори сиёсӣ, амалдорон, сиёсат

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба яке аз падидаҳои ҷадидаи замони муосир - лоббизм бо таъки ба таҳлил ва ҳулосаҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ андеша баён намуда, бо асоснокнамоиҳои илмӣ - назариявӣ ва методологӣ паҳлуҳои норушани падидаи мазкурро мушаххас гардонида аст. Табиати навпазир ва таъсиррасониҳои мусбӣву манфӣи онро муайян намуда, андешаи муҳаққиқонро ба таври мукамал вобаста ба мавзӯи ҷобачогузорӣ қарда аст.

Ключевые слова: лоббирование, государство, власть, политическое решение, чиновники, политика

Аннотация. В данной статье автор высказал свое мнение об одном из новых явлений современности - лоббизме, основываясь на анализе и выводах отечественных и зарубежных исследователей, и обозначил негативные стороны этого явления с научно-теоретическими и методологическими обоснованиями. Он определил изменяющую природу этого явления, и его положительные и отрицательные последствия и смог всесторонне изложить мнение исследователей по этой теме.

Key words: lobbying, state, power, political decision, officials, politics

Annotation. In this article, the author expressed his opinion about one of the new phenomena of our time - lobbying, based on the analysis and conclusions of domestic and foreign researchers, and outlined the negative aspects of this phenomenon with scientific, theoretical and methodological justifications. He

identified the changing nature of this phenomenon, and its positive and negative consequences, and was able to comprehensively present the opinion of researchers on this topic.

Илмҳои сиёсӣ паҳлӯҳои гуногуни ҷомеаро меомӯзонанд, онҳо масъалаҳои хурдтарини ҷомеаро дар бар гирифта, масъалаҳои гуногуни сайёро дар доираи худ қарор медиҳанд. Илмҳои мухталифи ҷомеашиносӣ, аз он ҷумла сиёсатшиносии амалӣ анҷом надорад, он инсонро ба соҳил кашада то ба баҳр равона месозад, ки инсон аз он саволҳои ҷустаашро дарёфт нанамуда, то ба фарҷоми ҳаёт дар ҷустуҷӯи ҷавоб ба савол ва амали он мебошад. Дар воқеъ инсоне, ки ба илмҳои сиёсӣ сару қор дорад, аз доираи васеи назарияҳои сиёсӣ, амалҳои сиёсӣ, раванди сиёсӣ ва ғайра бархурдор мешавад.

Мақсад аз омӯзиши мавзӯи мазкур дар он мебошад, ки имрӯз «лоббизм» яке аз масъалаҳои актуалии замони муосир ба шумор меравад ва аз ҳамин сабаб ҷиҳатҳои мусбӣю манфии ин амал ва раванди ташаккулёбии он аз рӯи воридшавии ин падида ба ҳаёти ҷамъиятӣ ва муносибати гуногуни он дар тамоми соҳаҳои ҳаёт, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳуқуқӣ аст, ки дар тамоми системаҳои сиёсии ҷомеаи муосир ба таври махфӣю ошқоро амал менамояд ва он чун ҷузъи таркибии ҳаёти иҷтимоӣ чун дигар падидаҳо бояд мавриди омӯзиш қарор гирад.

Дар олами мутамаддин мафҳуми «lobby» («лоббизм»), ки аз забони англисӣ гирифта шудааст, васеъ истифода мегардад. Вожаи «лоббизм» маънои роҳрав ё зали паҳлӯи барои истироҳат ва гуфтушуниди ғайрирасмӣ муқараршударо дорад. Ҷараёни либбистӣ метавонад дар таркиби ҳокимияти давлатӣ, дар таркиби мақомоти қонунбарор, иҷроия ва ғайра амал наояд. Вобаста ба вазъияти мушаххаси ҳар як мамлакат чунин ташкилотҳо ҳар хел фаъолият мегузаронанд.[6;248]

Лоббизм ҳамчун институти махсуси системаи сиёсӣ дар ИМА барои воқеӣ гардонидани таъсири сиёсии ташкилотҳои ҷамъиятию гурӯҳҳо (гурӯҳҳои фишоровар) дар раванди қабули қарорҳо оид ба сиёсати дохилию хориҷӣ расмӣ пайдо намудааст. Ра-ванди ба амалбарории лоббизмро лоббистинамӣ ва шахсоне, ки онро ба амал мебароранд лоббистҳо меноманд.

Намояндагии доимии лоббистҳо дар Вашингтон ва дар ҳама шаҳрҳои дигари Амрико хусусияти хоси худ ҳаёти Амрико мебошад. Дар Амрико амалан тамоми иттиҳодияҳои касаба, иттифокҳои соҳибкорон ва шаклҳои мухталифи ташкилотҳои калон дар дохили худ гурӯҳҳои махсусе, ки шумораи аъзоҳояшон вобаста ба имкониятҳои ташкилотҳо то ба садҳо мерасад, танҳо ба фаъолияти лоббистӣ машғул мебошанд. Бурдани тарғибот ва шаклҳои дигари дастгирии ин ё он қонунҳо на ҳама вақт характери зиддиҳуқуқию зиддиқонунӣ доранд. Фаъолияти лоббистон аксаран дар таъмини ахборот ба аъзоёни мақомоти қонунбарор ва ҳукумат оид ба асоснокнамоии муносибати ин ё он ташкилот ба лоиҳаи қонунҳо дар назди комиссияи давлатӣ зоҳир мегардад. [2;204]

Дар маънои сиёсӣ «лоббизм»-ро бори аввал аз протоколҳои даъватии конгресси ИМА соли 1808 дучор гардидан мумкин аст. Аз ҳамон давр то ин ҷониб мафҳуми мазкур на танҳо дар матнҳои сиёсии амрикоӣ, балки дар мамлакатҳои дигар низ мавриди истифода қарор гирифтааст. Лоббизм ҳамчун шакли фаъолияти касбияти баланд маъно ва мазмуни сиёсӣ дорад, тавассути низоми ҳуқуқӣ идора мегардад ва унсури маъмули низоми сиёсии демократӣ мансуб меёбад. Он ба актори муҳимтарини системаи сиёсии бештари мамлакатҳои Ғарб табдил ёфтааст. Лоббизм як навъ таҷассумгари таърихӣ сиёсӣ ва мақомоти интишороти қонунии Амрикоӣ мансуб меёбад. Андешаи мазкурро мисоли зерин тақвият медиҳад. Дар як муддати кӯтоҳ аз соли 1975 то соли 1990 шумораи умумии лоббистҳо дар сенати ИМА аз 3 ҳазор ба 33 ҳазор расидааст. Аммо ин шумораи ниҳой нест барои таҳкими фаъолияти лоббистҳо ҳазорон нафари дигар ёрӣ мерасонанд. Ҳаҷми даромади яқсолаи лоббистҳо дар ИМА ба 2,5 миллиард доллар баробар аст. [5;278]

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҷараёни лоббизм амалан дар ҳамаи кишварҳо мавҷуд аст. Албатта миқёс ва шакли фаъолияти лоббистҳо дар ҳама кишварҳо як хел шуда наметавонад. Лоббизм аслан дар заминаи манфиатҳои муайян ташкил ёфта, ҳама кӯшишҳои давлат баҳри решақан намудани он бемувафақият аст, зеро як қатор сабабу амалҳои умумӣ ҷой доранд, ки кӯшиши таъсис ва инкишофи ҷараёни лоббистиро доранд, ки муҳимтаринашон инҳо мебошанд.

1. Дар шароити рӯшди демократӣ ба таври худмухтор ҷомеаи шаҳрвандӣ ташкил меёбад, ки наметавонад бо давлат дар алоқамандӣ қарор надошта бошад. Хатти марказӣ дар ин алоқамандӣ фаъолияти ташкилотҳои гуногуни манфиатдори ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ мебошанд. Ба тартиб ва ба қоида даровардани фаъолияти лоббистҳо ба мақомоти давлатӣ имкони пешниҳоди манфиатҳои муҳими иттиҳодияҳои таркибии ҷомеаи шаҳрвандиро медиҳад, ки дар таҳлили муносибати байни ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат мусоидат менамояд.

2. Дар шароити бисёрхизбӣ ва муборизаи онҳо барои ҳокимият ҳизбҳои оппозитсионӣ дар сохторҳои ҳокимият барои қабули лоиҳаҳои, ки ифодагари манфиатҳои сиёсӣ ва иқтисодии онҳо аст, ба фаъолияти лоббистӣ мепардозанд.

3. Дар мамлакатҳои гуногун миллат - объекти фаъолияти лоббистӣ қарор гирифта, дар ин сурат сохтори ҳокимиятро ин гуногуни манфиатҳои милли ташкил медиҳад.

4. Дар шароити ҷомеаи демократӣ ташкилот ва ҳаракатҳои гуногуни ҷамъиятӣ вучуд дорад: иттифоқҳои касаба, ҳаракатҳои фаъоли занон, ҷавонон ва ғайра, ки дар мақомотҳои ҳокимият барои ҳимояи манфиатҳои худ фаъолияти лоббистиро пеш мегиранд.

5. Комплекси таркибии хоҷагӣ дар соҳаи иқтисодӣ манфиатҳо ва праблемаҳои зиёд дорад, ки ҳалли баъзе аз онҳо таъсири мақсаднок ба ҳокимияти давлатиро талаб мекунад. [8;146]

Вобаста ба он, ки дар кадом сатҳ масъалаҳои гузошташуда ҳалли худро пайдо месозад, лоббизмро метавон ба навъҳои гуногун тақсим намуд. Ба навъҳои асосии он ин лоббизми сохторҳои гуногуни иҷтимоӣ: - ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ҳаракатҳо, ҳизбҳо, гурӯҳҳо ва иттифоқи касаба, экологӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, иттифоқҳои соҳибкорӣ ва ғайра дохил мешавад.

Вобаста ба объекти фаъолияти лоббизмро ба лоббизми президентӣ, парламонӣ ва ҳукуматӣ ҷудо мекунанд.

Лоббизмро вобаста ба муносибаташ ба институтҳои сиёсӣ ба хориҷӣ (фишор ба мақомотҳои ҳокимият аз берун) ва дохилӣ (вақте, ки ба сифати лоббист аъзоёни ҳукумат баромад мекунанд).

Ба ташкилотҳои лоббистӣ муассисаҳои гуногуни ҳуқуқӣ мақомотҳои дастаҷамъии гуногун ва агентҳо дохил мешаванд. Сарчашмаи асосии кадрҳои ин гурӯҳҳо адвокатҳои касбӣ, мутахассисони соҳаи реклама, собиқ депутатҳо ва амалдорон ташкил медиҳанд. [1;328]

Дар шуури ҷамъиятӣ мафҳуми лоббизмро бештар дар ду маъни мефаҳманд, манфӣ ва мусбат:

Тарафҳои мусбӣи ҳаракати лоббистиро чунин қайд намудан мумкин аст:

- ба сифатнокии қабули қарорҳои сиёсӣ таъсир мерасонад ва уҳдабарорию серҳаракатии ҳокимияти давлатиро дар идораи ҷомеа таъмин месозад. Ба мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ рақобат менамояд ва онҳоро водор месозад, ки мавқеъ ва нуфузи хешро дар ҷомеа нигоҳ доранд;

- сифати идоракунии давлатиро баланд мебардорад ва сатҳи хатою иштибоҳҳои мақомоти идоракуниро кам мегардонад;

- воситаи худмутаҷаллагардии ҷомеа мебошад. Тавассути он дастгирии ҷамъиятӣ ё рад намудани ин ё он лоиҳаи қонуну қарори мақомоти идоракуни ба амал бароварда мешавад. Ин воситаи муҳими таъсиррасонӣ ба сиёсат ва имкониятест, ки низомии намояндагии демократиро тақмил медиҳад;

- ҳамчун низоми намояндагии ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад, ки бо ёрии он дастгирии ҷамъиятӣ ё оппозитсия бо воситаи ин ё он лоиҳаи қонун ба сиёсат таъсир мерасонад. Дар ин ҳолат лоббизм ба ҳама гуна шакли низоми бюрократӣ зид мебарояд.

- лоббизм барои ҳифзи манфиатҳои ақаллият шароитҳо фароҳам меорад. Ба сифати барандаи плюрализми сиёсӣ баромад мекунад. Ошкорбаёнро тақвият медиҳад ва эҳтимолияти раванди инкишофро донишашаванда мегардонад. Махфияти қабули қарорҳои сиёсиро маҳдуд мегардонад. Назорати мақомоти ҳокимияти давлатиро аз тарафи аҳли ҷомеа кушода мегардонад;

- тавассути лоббизм принципҳои демократия, озодии мақомотҳои ғайридавлатӣ ва институтҳо: ассотсиатсияҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва табақаҳо ва ғ. амалӣ мегарданд. Бо истифода аз лоббизм, онҳо кушиши ҳалли масъалаҳои хешро менамоянд. Дар ҳаллу фасли масъалаҳо аз воситаҳои мухталиф истифода менамоянд;

- манфиатҳои умумиятҳои гуногуни иҷтимоиро рӯзмарра мегардонад;

- он дар қабули қарори сиёсӣ имконияти васеъ намудани базаи ахборотиноро дорад, ки дар масъалаҳои авалиндарача диққати махсус медиҳад. Лоббистон дар органҳои ҳокимияти давлатӣ оиди ин ё он масъала иттилоот пахш менамоянд, ки он қарори сиёсиро ба муҳокимаи парламент пешниҳод мегардонад. Барои ҳамин баъзан онҳоро ҳамчун тоҷирони иттилоот ном мебаранд;

- лоббизмро ҳамчун олоғи баҳамалоқамандии ҳокимияти намояндагон ва иҷроия метавон баҳо дод. Тақсими ҳокимият онҳоро бо якдигар муқобил намегузоранд, балки хусусияти кори онҳоро дар якҷоягӣ мустаҳкам месозад. Барои ҳамин бо ёрии ва кумаки лоббизм вазоратҳо ва кумитаҳои депутатӣ манфиатҳои умумиро дар қарорҳои меъёрҳои ҳаёти сиёсӣ пурра ба тартиб мебароранд ва ғайра;

Тарафҳои манфии он чунинанд:

- лоббизм метавонад ба манфиатҳои миллӣ зарар биеорад, ки дар натиҷа дар ҷомеа падидаи хориҷипарастиро ба миён меорад.

- воситаи ба эътибор нагирифтани ва риоя нагардидани адолати иҷтимоӣ мегардад. Зеро гурӯҳи манфиатҳо кушиш менамояд, ки мавқеи муносибтареро дар тақсими ҳокимият ва ё истеҳсолоти ҷамъиятӣ тақсими маҳсулоти ҷамъиятӣ пайдо намуда, онро муҳофизат намояд. Дар ин айём лоббизм мақоми хешро дар инкишофи ҷамъиятӣ дидан намехоҳад. Имкониятҳо ва захираҳои ҷамъиятиро ба инобат намегиранд ва талабҳои беасоси ҳимояи манфиатҳо ва талаботҳои худро ба миён мегузоранд. Яъне, хосияти протекционистӣ пайдо намудани лоббизм дар он мазмуни иртиқоиро қувват мебахшад;

- дар раванди идоракунии ҳолати рукудро ба миён меорад. Он замоне пайдо мешавад, ки ҳаракати лоббистӣ амалҳо ва ташаббусҳои зарурӣ ва муҳими мақомоти давлатӣ, махсусан ҳокимияти иҷроияро ба таври муташаккилона пешгирӣ менамоянд ва дар роҳи амалӣ гаштани онҳо монеаҳо мегузоранд;

- лоббизми канора инкишофи босуботро ҳалалдор менамояд ва баробарии нерӯҳоро дар раванди дарк ва ҳимояи манфиатҳои гурӯҳҳо ва умумиятҳои иҷтимоӣ, ҳудудӣ ва ғ. вайрон месозад;

- лоббизми канора ба моҳияти ҳалқии ҳокимият таъсири манфӣ расонида, институтҳои демократии ҳокимиятро ба воситаи амалигардонии ғаразҳо ва манфиатҳои зиддиҷамъиятии гурӯҳҳои алоҳидаи олигархӣ табдил медиҳад ва ғайра. [5;281]

Аслан, мафҳуми «лоббизм» муддати зиёде барои ифодаи ҷое, ки намояндагони палатаҳои парламони англис воҳӯриҳо ва гуфтушунидҳои ғайри расмӣ дар дахлез баргузор мегарданд, истифода бурда мешавад. Дар маънои сиёсӣ тавре дар боло ишора рафт, «лоббизм»-ро бори аввал аз протоколҳои даъвати X конгресси ИМА дучор гардидан мумкин аст. Аз ҳамон дам ин ҷониб мафҳуми мазкур на танҳо дар матнҳои сиёсии амрикоӣ, балки дар мамлакатҳои дигар низ мавриди истифода қарор гирифт. Дар тамоми таърихи минбаъдаш лоббизм танҳо маънои қаблӣ худро нигоҳ надошта, ба он шаклҳои дигари манфӣ низ илова гаштаанд. Дар бисёри аз давлатҳо дар раванди амалҳои

лоббистӣ фишори бевосита ба намояндагони сохторҳои ҳокимият, таҳдидҳо, порадиҳӣ, шантаж истифода мегардад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ фактҳои зиёд оиди истифодаи амалҳои ка-рупсионӣ дар рафти амалҳои лоббистӣ вучуд дорад. Намояндагони ҳокимияти сиёсӣ ба таври кушоду васеъ паҳн шудани коррупсияро дастгирӣ мекунанд ва боз кушиши мубориза ба муқобили онро мекунанд, ки ин ҳолат наметавонанд натиҷаи мусбат диҳад.

Фарқиятҳои амалҳои лоббистӣ дар байни кишварҳо аз чунин нишондиҳандаҳо вобастагӣ доранд:

1. Аз сатҳи инкишофи ҷомеа, дар маҷмӯъ ва аҳволи соҳаи иқтисодии он;
2. Шакли идора ва режими сиёсӣ;
3. Муносибати давлат бо раванду падидаҳои амалкунанда;
4. Ҳолати қонунҳо дар маҷмӯъ ва қисме аз онҳо, ки ба лоббизм дахл доранд;
5. Самаранокӣ ва натиҷаи бахши қори мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ. Агар қонунҳо

манфиатҳои шахрвандонро таъмин ва ҳимоя карда натавонанд, шахрвандон маҷбур мешаванд даст ба амали ғайриқонунӣ зананд. Яъне шароитро ба вучуд меоваранд, ки аз навъи дигари лоббизм яъне «лоббизми криминалӣ»-ро рӯйи қор меояд. Чунин ҳолат аксар вақт дар вақти гузариш ба шакли нави сохти иҷтимоӣ сиёсии ҷомеа ва дар давраҳои бӯҳронӣ ба вучуд меояд. Дар чунин шароит манфиатдорони зиёди молиявӣ ба истифодаи амалҳои лоббистӣ манфиатҳои худро дар сохтори гуногуни ҳокимият ҳимоя мекунанд. [10;208]

Бештари амалҳои лоббистӣ ба тариқи дар қом-панияҳои интихоботӣ гузоштани одамони дилхоҳи худ, дар ҷой гирифтани дар сохтори ҳокимияти давлатӣ зоҳир мегардад.

Лоббистони криминалӣ дар худ хайфҳои зиёдро ниҳон дошта, метавонанд дар сиёсати дохилию берунии кишвар таъсир расонанд. Новобаста азоне, ки дар қучо чунин амалҳои лоббистӣ сар мезананд, оқибат онҳо ба сохторҳои ҳокимият дохил мешаванд. Фаолияти лоббистӣ аксаран дар шоҳаҳои ҳокимияти қонунбарор ва иҷроия ба амал бароварда мешавад, чун ки ин ҷо қучо қоида марказӣ эҷоди қонунҳо ҷойгир шудааст. Аммо, фаъолияти лоббистӣ метавонад ба ҳокимияти иҷроия алоқаманд бошад, ки ҳолати мазқурро дар амалияи Германия дидан мумкин аст.

Амалҳои лоббистӣ дар мамлақатҳое, ки сохти федеративиро доранд хеле васеъ паҳн шудааст. Аз ин лиҳоз, доираи фаолияти лоббистонро метавон ба чунин навъ тақсим намуд: маҳаллӣ, минтақавӣ ва федеративӣ.

Маврид ба зикри хос аст, ки лоббистон, ба таври фаъол ба мақомотҳои қонунбарор, иҷроия ва судии федератсия таъсир мерасонанд. Бештар онҳо дар сатҳи маҳаллӣ ва минтақавӣ ба вучуд меоянд.

Марҳилаҳои фаъолияти лоббистӣ. Фаъолияти лоббистҳо аз як қанд марҳилаҳо иборат аст, ки тариқи зайл сураат мегиранд:

-Агар объекти фаъолияти лоббистҳо қабули ин ё он лоиҳа дар сохтори ҳокимият (мисол дар мақомоти қонунбарор) бошад, он гоҳ фаъолияти лоббистҳо баҳри пешбарии он равона мегардад;

-Омузиш ва ташҳиси проблемаҳои ба объекти фаъолияти лоббисти алоқаманд;

-Дастгирии лоиҳаҳои қорӣ пеш аз муҳокимаи он дар сохтори ҳокимият;

-Иштирок дар пешбарии лоиҳа ба мақомот; [8;402]

Дар марҳилаи аввали фаъолиятҳои вазифаи асосии лоббистҳо ба даст овардани омухтани ахборотҳои зиёду саҳеҳ оиди монеа ва мушкилоти мураккаби дар роҳи фаолияти онҳо мавҷудбуда, инчунин ахборот оиди шахсони манфиатдор дар қабули қарори мазқур ва шахсони муқобил мебошад. Барои қамъ ва ташҳиси чунин ахборот муттаҳасисон аз соҳаҳои гуногун қалб қарда мешаванд, аз қабили: иқтисодчиҳо, ҳуқуқшиносон, сотсиологҳо, психологҳо ва ғайра. Проблемаҳои ба фаолияти лоббистон алоқаманд, метавонад на он қадар мураккаб бошад, зеро барои қамъ овардани ахборот баъзан институтҳои илмӣ - тадқиқотӣ машғул мешаванд. Чуноне таҷриба нишон медиҳад, барои қамъи ахборот роҳҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ истифода мегарданд.

Дар марҳилаи дуюм (дастгирии лоиҳа) фаолияти лоббистӣ ба як қатор самтҳо равона мегардад. Аз ҷумла, онҳое, ки қарор қабул мекунанд, ҳаматарафа зарурати амалигардонии лоиҳаи пешниҳодгардидаро исбот мекунанд. Дар баъзе аз кишварҳо лоббистҳо метавонанд бевосита чунин корро иҷро кунанд. Масалан, дар Амрико дар ҷаласаи Конгресс лоббистҳо ҳамчун Ҳимоякунандаи лоиҳа метавонанд иштирок кунанд.

Дар Германия дар назди сохторҳои ҳокимиятӣ мақомотҳои махсуси машваратӣ таъсис дода шудаанд, ки «гурӯҳҳои манфиатдор», мурочиат мекунанд. Ба ғайр аз ин, дар марҳалаи дуюм гурӯҳҳои лоббистӣ роҳҳои зиёдро истифода менамоянд, ки яке аз ин роҳҳо ташкил намудани афкори мувофиқи умум тариқи ВАО мебошад. Инчунин, барои мақсадҳои худ имконияти ба амалбарории чорабиниҳои мухталифро аз қабili чорабиниҳои сиёсӣ ва илмиро низ дорро мебошад.

Хусусияти марҳилаи сеюми бошад аз он иборат аст, ки дар бисёре аз кишварҳо гузаронидани ин ё он лоиҳа ба мақомот дар ҷаҳорҷӯбаи қонунҳои мӯайян ба муҳлати муайяни вақти ба тартиб дароварда мешавад, ки раванди мураккаб ма кулминатсионӣ дар фаъолияти лоббистӣ доништа мешавад. Иҷроиши куллии вазифаҳои лоббистҳо раванди мазкурро метезонанд ва муносибати мусбатро ба лоиҳа таъмин менамояд. Ин хеле мураккаб буда, имкониятҳои расмӣ лоббизм дар ин марҳила маҳдуд мегарданд. Барои ҳамин, бисёр вақт шароитҳои стихиявӣ оиди гузаштан ба роҳи лоббизми ғайриқонунӣ ба вучуд меояд. [4;396]

Ҳамин тариқ, лоббизми сиёсӣ натавонанд муборизаи пасипардагии сиёсатмадорон аст он системаи асоснокнамоиҳо, тартиби омадасозӣ ва қабули қарорҳоест, ки манфиатҳои гурӯҳҳои лоббистиро амалӣ ме-гардонанд. [6;248]

Гуногуннавьии ба худ хоси фаъолияти лоббистӣ солҳои охир ло- бизми хоричиро ба вучуд оварда аст. Моҳияти ин навъи лоббизмро он ҷиҳат ташкил медиҳад, ки дар ҳокимияти хоричиро тоҷирон ва ташкилоти гуногун низ ҳамроҳанд, ки ин таркиби гуруҳи лоббистиро гибриди мегардонад. Дар ин баробар, баамалбарории таъсир ба мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ бо методҳои ғайридипломатӣ, ки ин навъи амалҳои лоббистӣ дар ИМА ба вучуд омадааст ва дар амалияи сиёсӣ дар замони муосир хоси давлатҳои рӯ ба рушд буда, он аслан барои бадастории тавоноии сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳарбӣ мавриди истифода қарор гирифта, дар навбати аввал барои ноустувории ҳукмронии режим ва бамиеҳои трендҳои кратополитикии ҷадид мавриди баҳрабардории канораи васеъ қарор мегирад. [2;545]

Аз лиҳози шинохти методологӣ дар системаи сиёсии ҷомеа вобаста ба мақсадҳои лоббизм ба гурӯҳҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маданӣ, соҳавӣ, минтақавӣ, парламентӣ, парездентӣ, ҳукуматӣ, зоҳирӣ ва дохилӣ тақсим мешаванд.

Дар амалияи ҷамъиятӣ ташкилоти лоббистиро вобаста ба шакли фаъолият метавон ба **лоббизми расмӣ ва ғайрирасмӣ** ҷудо намуд. Муносибати мазкур лоббистонро водор месозад, ки методи фаъолияти хешро дар системаи сиёсии ҷомеа муайян созанд.

Лоббизми расмӣ дар раванди сиёсии ҷомеа намегузорад, ки қонунҳо ва тартиботи мавҷуда, ки аз тарафи аксарият эътироф гаштааст, поймол карда шаванд. Онҳо кушишҳо ба харҷ медиҳанд, ки қонун дар ҷомеа аз тарафи одамон эътироф ва риоя гардад ва волияти қонун дар ҷомеа таъмин бошад. Муносибати мазкур болоравии симои шахсияти лоббистони расмиро таъмин менамояд.

Лоббизми ғайрирасмӣ дар қабули қарорҳои сиёсӣ монетаҳо эҷод месозанд. Зеро лоббистони мазкур шахсони мансабдорро барои амалӣ гаштани мақсадҳои ниҳонии худ харидорӣ менамоянд. Мансабдорони зардхарид дар ин ҳолат маҷбур мешаванд, ки аз доираи қонунҳои мавҷуда берун баромада амали ғайриқонуниро пеша гиранд ва чунин амал ба вайрон намудани қонунҳои мавҷуда оварда мерасонад.

Хулоса, сабабу пайдоиши лоббизм дар ҳақиқат хеле ҷолиб аст ва дар аввал ин амали мазкурро зеро танқид гирифта, ба он муносибати манфӣ намуда, ба он ҳамчун амали номатлуб баҳогузори менамуданд, аммо бо гузашти солҳову моҳҳо ин амал ба худ тобиши дигар гирифта, қариб дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дахл карда, бештар

он дар давлатҳои муттаракии Ғарб ва Амрико ташаккул ва инкишоф ёфт. Аммо, таҳлил ва омӯзишҳои илмҳои сиёсӣ дар солҳои охир нишон медиҳанд, ки падидаи мазкур самти векториалии хешро иваз намуда, дар давлатҳои рӯ ба инкишоф низ доман паҳн кардааст. Падидаи мазкур дар доираҳои гуногуни илмии ватаниву хориҷӣ дар сатҳҳои мухталиф мавриди омӯзиш қарор гирифта, мавқеи муҳаққиқони соҳа, махсусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он муайяну мушаххас гардонида шуда аст.

Адабиёт

1. Василик А.М. Словарь с правочник. под. ред. - М., 2000. - 492 с.
2. Семьчина Ю.В.В. Политическая энциклопедия. под. ред. 2.Т. - М., 2000. - 605 с.
3. Симонов К.В. Политический анализ. - М., 2002. - 267 с.
4. Грезновой А.Г. Политология. Учебник. под. ред. - М., 2008. - 478 с.
5. Зокиров Г.Н. Сиёсатшиносӣ. - Душанбе: «Эр-граф», 2010. - 520 с.
6. Зокиров Г. Н. Донишномаи сиёсӣ. - Душанбе, 2007. - 602 с.
7. Зокиров Г.Н. Системаи сиёсӣ: масъалаи рӯз ва дурнамои инкишоф. - Душанбе: «Истеъдод», 2011. - 352 с.
8. Матвеев Р.Ф. Курс политология. под. ред. Р.Ф. - М., 2002. - 487 с.
9. Матвеев Р.Ф. Политология. - Саратов, 2010. - 206 с.
10. Общая и прикладная политология: учеб. пособие / Под ред. В.И Жукова, Б.И. Краснова. - М., 1997. - С. 208.
11. Прикладная политология: словарь-справочник / М.Г. Анохин. под общ. ред. Ю.И. Матвиенко. - М., 2004. - 260 с.

**ХУСУСИЯТҲОИ МАХСУСИ
МУНОСИБАТҲОИ ГЕОПО-
ЛИТИКИИ БАЙНИ
ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАР-
КАЗӢ**

**СПЕЦИФИКА ГЕОПОЛИТИ-
ЧЕСКИХ ВЗАИМООТНОШЕ-
НИЙ МЕЖДУ ГОСУДАР-
СТВАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ
АЗИИ**

**SPECIFICITY OF GEOPOLITI-
CAL RELATIONS BETWEEN
THE STATES OF CENTRAL
ASIA**

Калидвожаҳо: Давлатҳои Осии Марказӣ, вижагиҳо, давлатҳои мустақил, геополитикӣ, соҳибхитӣрӣ, истиқлолият, мушкilot, ҳамкорӣ, манфиатҳо, раванд, муносибатҳои байни миллатҳо, ҷаҳонӣ.

Шарипов И.И. – омӯзгори калони кафедраи ҷомеашиносии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

Шарипов И.И. – старший преподаватель кафедры социологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Sharipov I.I. – senior lecturer of the Department of Sociology of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Аннотатсия. Дар мақола минтақаи Осии Миёна ва давлатҳои мустақил, ки пас аз пошхӯрии ИҚШС ташаккул ёфтаанд, истисно нестанд. Албатта, дар микёси сайёраҳои геостратегӣ минтақаи Осии Марказӣ як фазои хурди геополитикӣ мебошад.

Аммо, мавқеи ҷуғрофии минтақа, иқтисодии он, захираҳои сӯзишвории энергетикӣ, инчунин робитаҳои самараноки транзитӣ ва коммуникатсионӣ ин минтақаро нерӯи ҷолиб барои бозигарони асосӣ ва тавоноии геополитикӣ мегардонанд.

Аз ин лиҳоз, барои рушди ояндаи минтақаи Осии Марказӣ, муносибатҳои аксари давлатҳои Осии Марказӣ дар ин геосфера аҳамияти махсус доранд.

Дар ин росто, давлатҳои Осии Марказӣ бояд як қатор монеаҳои душвори геополитикиро паси сар кунанд.

Аввалан, он бо даъвоҳои геополитикӣ ба ҳамдигар худро аз бори гузаштаи таърихӣ ба кулӣ раҳо мекунад, ризоияти ба ҳама тарафайн қобили қабулро меҷӯяд ва пайдо мекунад ва байни худ муносибатҳои муътадили неки ҳамсоғӣ барқарор мекунад.

Дуввум, агар ҳалос шудан аз бори гузаштаи таърихӣ ғайриимкон бошад, пас кӯшиши мутақобила бо ҳамдигар дар доираи меъёрҳои муқаррарии ҳуқуқии байналмилалӣ, ки мутаассифона, аксар вақт вайрон карда мешаванд, риоя намешаванд ва ё умуман амалӣ намешаванд, ҳанӯз ҳам бефоида нест.

Саввум, агар давлатҳои Осии Миёна дар

Ключевые слова: Центрально-Азиатские государства, специфика, независимые государства, геополитические, суверинитет, независимость, проблемы, взаимодействия, интересы, процесс, межнациональные отношения, глобальный.

Keywords: Central Asian states, specificity, independent states, geopolitical, sovereignty, independence, problems, interactions, interests, process,

муносибатҳои худ ин имконотро ё яқум ё дуввуми онро иҷро карда натавонанд, пас сеюм боқӣ мемонад - ба яке аз бозигарони пешқадами геостратегӣ шомил шавад.

Аннотация. В статье рассматривается Среднеазиатский регион и независимые государства, которые образовались после распада СССР не составляют исключения. Конечно в геостратегическом общепланетарном масштабе, среднеазиатский регион представляет собой небольшое геополитическое пространство.

Однако географическое расположение региона, его геоэкономические возможности, топливно-энергетические ресурсы, а также эффективные транзитно-коммуникационные связи, делают этот регион притягательной силой для основных и мощных геополитических игроков. В связи с этим, для будущего развития среднеазиатского региона, особое значение приобретают взаимоотношения самых Центрально-Азиатских государств на этом геопространстве.

В чем конкретно проявляются эти специфики. На наш взгляд, их можно свести к следующему:

На нормальное развитие взаимоотношений современных независимых государств Центральной Азии серьёзное негативное влияние оказывает груз исторического прошлого, доставшего им после национально-территориального размежевания.

В этой связи государствам Центральной Азии необходимо преодолеть ряд сложных геополитических препятствий.

Во-первых, коренным образом освободится от груза исторического прошлого с геополитическими претензиями друг к другу, искать и находить взаимоприемлемый консенсус и установить нормальные добрососедские отношения между собой.

Во-вторых, если не удастся избавиться от груза исторического прошлого, то все же не бесполезно попытаться взаимодействовать между собой в рамках нормальных международно-правовых норм, которых к сожалению, частенько нарушают, не соблюдают или же вовсе не выполняют.

В-третьих, если государства Центральной Азии в своих взаимоотношениях не смогут выполнять ни первое, ни второе из указанных возможностей, то остается третий – примкнуться к одному из ведущих геостратегических игроков.

Annotation. The article examines the Central Asian region and the independent states that were formed after the collapse of the USSR are no exception. Of course, on a geostrategic planetary scale, the Central Asian region is a small geopolitical space

interethnic relations, global.

However, the geographical location of the region, its geo-economic potential, fuel and energy resources, as well as effective transit and communication links, make this region an attractive force for the main and powerful geopolitical players.

In this regard, for the future development of the Central Asian region, the relationship between the Central Asian states in this geospace is of particular importance.

Will the independent states of the region be able to withstand, firstly, the ever-growing complex and contradictory global challenges of our time and, secondly, withstand the persistent and annoying onslaught of leading foreign powers seeking for themselves "vital interests" in the region? ...

In this regard, the Central Asian states need to overcome a number of difficult geopolitical obstacles.

First, it will radically free itself from the burden of the historical past with geopolitical claims to each other, seek and find a mutually acceptable consensus and establish normal good-neighborly relations with each other.

Thirdly, if the states of Central Asia in their relations cannot fulfill either the first or the second of these possibilities, then the third remains - to join one of the leading geostrategic players.

Динамика глобальных взаимоотношений в мире таково, что в разной степени все континенты, регионы и государства, независимо от того, что эти субъекты общемирового процесса большие или маленькие, развитые или не развитые, обладают или не обладают достаточными ресурсами, охвачены и вовлечены этой тенденцией.

В этом контексте Среднеазиатский регион и независимые государства, которые образовались после распада СССР не составляют исключения. Конечно в геостратегическом общепланетарном масштабе, среднеазиатский регион представляет собой небольшое геополитическое пространство. Однако географическое расположение региона, его геоэкономические возможности, топливно-энергетические ресурсы, а также эффективные транзитно-коммуникационные связи, делают этот регион притягательной силой для основных и мощных геополитических игроков. В связи с этим, для будущего развития среднеазиатского региона, особое значение приобретают взаимоотношения самых Центрально-Азиатских государств на этом геопространстве[3]. Смогут ли независимые государства региона выдержать, во-первых, всевозрастающие сложные и противоречивые глобальные вызовы современности и, во-вторых, выстоять перед настойчивым и назойливым натиском ведущих зарубежных держав, ищущих для себя «жизненно важные интересы» в регионе.[6]

Чтобы ответить на поставленные вопросы, видимо следует хотя бы схематично отметить ряд нюансов, специфики или особенностей, которые на первый взгляд не имеют определяющего значения для развития государств региона, но в действительности оказывают серьезное негативное влияние, препятствуют и тормозят установлению нормальных взаимоотношений между государствами Центральной Азии. В чем конкретно проявляются эти специфики. На наш взгляд, их можно свести к следующему:

На нормальное развитие взаимоотношений современных независимых государств Центральной Азии серьёзное негативное влияние оказывает груз исторического

прошлого, доставшего им после национально-территориального размежевания. Здесь мы не затрагиваем исторического прошлого народов, населявших регион. История прошлого освещается этими государствами на свой лад и манеру и непременно в свою пользу. Однако и после реализации политики национально-территориального размежевания, территориально-географические претензии вновь образованных национальных советских республик друг к другу никогда не утихал. Однако в советское время, такие претензии жестко контролировались. После распада Союза ССР эти геотерриториальные претензии независимых государств региона с новой силой появились на авансцену политической жизни.

И они не могли не появляться, так как национально-территориальное размежевание, реализованное партийно-советским руководством, наряду с позитивным результатом имел и значительные негативные последствия. Итоги этой уникальной геополитической акции оставлял много изъянов для возникновения будущих территориально-географических претензии независимых постсоветских государств региона друг к другу. Так, например, Туркменистан никогда не соглашался с включение Хорезмской области в состав Узбекистана; Казахстан также претендовал на территории Чимкентской области, включенный в состав Узбекистана. Эти территории, как известно, не один раз передавались то одной, то другой республике. Напряженность сохраняется и на современном этапе. В отношениях Киргизии и Таджикистана также сохраняется определенная напряжённость.

Однако, как известно, история необратима. Её не всегда удастся своевременно подкорректировать. Такие же геотерриториальные претензии друг к другу имеют почти все современные независимые государства региона. Очень частые споры по поводу и без повода жесткие «контрольные» меры, а порою просто враждебные акции, могут создать на пути реализации идеи единства, дружбы народов, помощи и взаимопомощи, которые были принципами взаимоотношений бывших советских республик на среднеазиатском пространстве.

Сохранение напряженности во взаимоотношениях государств региона, создает благоприятную почву для ведущих геостратегических игроков, которые хотят находить партнеров в регионе, и с их участием заложить очаг постоянного влияния и дестабилизации обстановки. Для реализации своих геополитических целей и интересов, они не прочь направить свои усилия, возможности, средства и ресурсы на усугубление негативных связей, ослабить, поссорить, противопоставить государств региона между собой.[4]

В этой связи государствам Центральной Азии необходимо преодолеть ряд сложных геополитических препятствий.

Во-первых, коренным образом освободится от груза исторического прошлого с геополитическими претензиями друг к другу, искать и находить взаимоприемлемый консенсус и установить нормальные добрососедские отношения между собой.

Во-вторых, если не удастся избавиться от груза исторического прошлого, то все же не бесполезно попытаться взаимодействовать между собой в рамках нормальных международно-правовых норм, которых к сожалению, частенько нарушают, не соблюдают или же вовсе не выполняют.

В-третьих, если государства Центральной Азии в своих взаимоотношениях не смогут выполнять ни первое, ни второе из указанных возможностей, то остается третий – примкнуться к одному из ведущих геостратегических игроков.

В этом случае, любому из государств Центральной Азии придется распрощаться со своим суверенитетом, независимостью, стать послушным вассалом, а еще хуже сателлитом или «холопом», целиком зависящим от воли сюзерена. История изобилует примерами, когда слабые, нищие и малые страны всегда поглощались или подвергались риску поглощения, и в силу этого они ищут опору, пытаются найти эту опору. Можно лишь надеяться, что, несмотря на гору «сладких» обещаний геополитических сюзеренов,

независимые среднеазиатские государства, не скататься на такой скользкий путь, сумеют совместными усилиями преодолеть трудности, препятствие, выбрать наиболее эффективный путь, с тем, чтобы заложить прочную реальную, а не словесную основу взаимодействия между государствами Центрально-Азиатского региона[9].

После распада Союза ССР перед бывшими советскими республиками Центральной Азии, возникали многосложные проблемы государственного строительства. Объявив о своей государственной независимости, эти республики не имели опыта самостоятельного управления общественной жизни. Превышенный опыт образования государственности целиком вытекало из координат советской политической системы и отвечало геополитическим интересам этой системы. В новых условиях эта система частично, а в большинство бывших республик, кардинально претерпели изменений, изменялись не только сущность политического строя и структура политического управления, но и формы политического управления (унитарная президентская, парламент двухпалатный и т.д.). Эти изменения перед независимыми республиками во весь рост поставили проблемы государственного строительства. Для независимых государств региона государственное строительство имело жизненно важное значение. Приобретение независимости перед новыми геополитическими субъектами поставил много новых сложных геополитических проблем, например, признание этих государств мировым сообществом, поиск путей налаживания межгосударственных и международных отношений, а самое главное и определяющее – сохранение статуса кво де-факто и де-юре по итогам национально-территориального размежевания в начале 20-х годов XX в. Отрадно, что анархистские наскоки порожденные в начале 90-х годов XX в. удалось относительно без больших издержек и потерь миновать.

До распада советской державы, о советских республиках, как самостоятельных субъектах в мире знали совершенно мало или ничего. СССР выступал, как единственный субъект в геополитическом пространстве. В новых условиях государствам среднеазиатского региона предстояло более четко и объемно представить своё политическое бытие на географическом пространстве.[7]

К сожалению, именно в этом аспекте государства региона сталкиваются с множеством трудностей и препятствий, который не позволяет на должном уровне наладить межгосударственные отношения независимых государств Центральной Азии региона. Преодолеть эти препятствия задача будущее.

На современном этапе во взаимоотношениях государств Центральной Азии, особую актуальность приобретают этнос стратегические, этнонациональные проблемы.

Процесс развития межнациональных взаимоотношений среднеазиатских народов был невероятно сложным, трудным, противоречивым, запутанным. Эти отношения утвердились нелегко, не без конфликтов, не без жертв. Среднеазиатская геопространства помнить туркмена-казахские, казаха-узбекские, таджикско-узбекские, таджикско - киргизские межэтнические столкновения. Эти столкновения были постоянными спутниками социально-политической жизни народов региона в досоветский период.

Советская политическая система сумела максимально ослабить и жестко регулировать этнополитические процессы. Тем не менее, и Советская политическая система не смогла создать национально-однородный состав населения советских республик. Былая вражда, неприязнь, взаимное отчуждения временами давали о себе знать, обостряли межнациональные отношения в бывших республиках.

Бывшие колониальные и отсталые народы – узбеки, таджики, казахи, туркмены, киргизы став наеобразующим компонентом своих государств, используя острую общественно-политическую ситуацию, извращая и фальсифицируя так называемую политику коренизации и районирования национальных меньшинств, частенько не принимали во внимание права и интересы представителей нацменов проживавших в этих государствах, предвзято подходили к образованию административно-территориальных единиц национальных меньшинств, допускали пренебрежительные отношение к их нуждам и запросам и таким образом, крайне обостряли нормальный процесс утверждения

новых отношений между этими народами. Более того, после распада СССР, новые независимые национальные государства региона, по отношению национальных меньшинств проводили и проводят широкомасштабные ассимиляционные меры, заставляя их изменить свою национальность, родной язык, культуру, традиции, повсеместно сократили школы, организации, средства массовой информации, газеты, радио, телевидение и т.д. для национальных меньшинств.

Эти националистические страсти на среднеазиатском геополитическом пространстве, не могли не затрагивать национальные чувства родственных народов в соседних независимых государствах региона, обостряя напряженность в этнополитических взаимоотношениях основного народа к национальным меньшинствам, проживающих на территории тех или иных государствах региона, порождая недоверие, подозрение, отчуждение и, в конечном счете ненависть. Такие этнополитические отношения легко могут перерасти в крупномасштабные межгосударственные конфликты, управлять или предотвращать которых будет совсем нелегко. Именно поэтому межнациональные отношения, как этностратегическая проблема, должны постоянно находиться в центре внимания и заботы государств Центральной Азии, принимать действенные и эффективные меры против ассимиляционных стремлений, ослабляющих межгосударственные взаимоотношения в регионе.

Важнейшими геополитическими компонентами взаимоотношении государств Центральной Азии в постсоветский период, составляли специфические особенности развития региональных геоэкономических взаимосвязей. Будучи субъектом единого геоэкономического пространства, взаимоотношение бывших союзных республик строились на основе единой стратегии. Это не означало, что в экономическом развитии регионов, республик и краев не наблюдались или не имели место неравномерность развития. Все это имело место в реальности. Однако важнейшей особенностью этой геоэкономической стратегии Союза, при реализации больших и масштабных проектов составлял прежде всего учет общесоюзных интересов.

После разрушения СССР и образования независимых национальных государств, эта особенность геоэкономического развития на среднеазиатском пространстве, сменилась на капиталистические рыночные отношения, с их стихийными, порою неуправляемыми феноменами. Кардинальные изменения претерпели и экономические взаимоотношения между независимыми государствами. Определяющей особенностью экономических взаимоотношений стали полностью или частично разорванные прежние, многообразные геоэкономические связи между государствами региона.

Как известно, в сфере промышленного производства республик региона, хороших высококлассных специалистов составляли в основном приезжие – русские, украинцы, белорусы, немцы и т.д.

Формирование национальных кадров высокой квалификации находился на стадии становления и лишь в 80-годы XX в., в республиках Средней Азии достигли заметных успехов в этой сфере. Однако с разрушением и распадом СССР этот процесс остановился. Хозяйственно-экономические связи приобрели другие формы. Начавший затем отток специалистов, по существу оголил промышленное производство от квалифицированных кадров – инженеров, технологов, ученых, врачей. Колоссальный урон понесла интеллектуальный потенциал независимых государств региона. Эта тенденция еще не преодолена в настоящее время.

К числу важнейших нюансов взаимоотношений государств Центральной Азии, на мой взгляд, можно отнести издержки традиции прошлых деспотических времен в деятельности ведущих геополитических лидеров региона, охватывающие такие компоненты как:

- а). Не искреннее и подозрительное отношение лидеров друг к другу;
- б). Проявление симпатии и антипатии в отношении своих коллег;

в). Противоборства руководителей государств за так называемое «лидерство» и влияние в регионе;

г). Расхождение между словами и делами различных государств мира, международных, региональных организаций и союзов.

На первый взгляд эти компоненты не могут оказать серьезное влияние на изменение геополитических отношений лидеров региона.

Однако на самом же деле, выполнение определенных обязательств и решений государств, проведение каких-то совместных действий, укрепление обоюдных связей между субъектами взаимодействия и т.д., в значительной мере связаны с соблюдением этих нюансов. Становление позитивных отношений между государствами Центральной Азии, эффективность реализации намечаемых ими совместных действий, будет более продуктивными только в том случае, если политические лидеры региона смогут сглаживать острые углы совместного взаимодействия.

Это позволит им в своей деятельности воздержаться от всего, что мешает их практико-политической деятельности при решении сложных и противоречивых вопросов.

Важнейшей особенностью взаимоотношений не только лидеров государств Центральной Азии, но в сущности государств всех континентов и регионов мира, становится проблема разрыва, расхождение и раздвоение между словами и делами, словом и делом.

Правомерно ли постановка такого вопроса. Полагаю, что абсолютно правомерно. Он поставлен самой реальной жизни, его сущность в обобщенной форме характеризует отношение и деятельность лидеров, руководителей государств, стран и организации к насущным проблемам мира.

Здесь речь идет с одной стороны о невероятно простом, понятном и доступном понимании явления – совпадения содержания или единство слова и дела. Любой мыслящий субъект понимает и воспринимает этот постулат. С другой стороны, когда речь идет о социальных процессах, о процессах, которые затрагивают действия и деятельность личностей, государственных деятелей, политических лидеров всех уровней и рангов, независимо от их географического расположения и местопребывания, наблюдается заметное, порою глубокое расхождение между их словами и делами. Такое расхождение и несовпадение, содержанное между словами и делами, по существу приобретает своего рода глобальный характер и становится злободневным. Достаточно перечислить круг современных проблем, их актуальность и злободневность, (с которыми, кстати, согласны абсолютно все лидеры, политические и государственные деятели мира), чтобы заметить значительное расхождение между тем, что говорят и заявляют, и тем, что делают, творят в действительности, на практике.

Ныне все более отчетливо видим, что проблема расхождения между словом и делом, по существу стал общемировым явлением. Так, например, абсолютное большинство лидеров всех государств мира, на всех уровнях постоянно заявляют о взаимном интересе, взаимной выгоде сторон. Но как ни странно, они никак не могут прийти к общему знаменателю, способствовать нормальному, развитию взаимовыгодных отношений государств. Наоборот, на этом пути создают массу преград, препятствий и трудности разного характера.

Или же все государства мира, их лидеры, политические и государственные деятели без устали, денно и ночно обсуждают, выступают, заявляют и предлагают об установлении «прочного мира» на нашей грешной земле, между государствами и народами. На практике, в реальности же делают все, чтобы люди, народы отдалялись от мира, стабильности и спокойствия; Яркий пример такого расхождения между словами и делами, мы наблюдаем, когда эти государства якобы для «установление мира» акупировали Ирак, бомбардировали Сербию, расчленили Югославию, создали крошечное «государства» Косово, «законно» вошли в Афганистан, до предела нагнетают обстановку на Кавказе и т.д.

Проблемы обеспечения мира трудно отделить или представить без вопроса об обеспечении безопасности стран, государств и народов. К этому призывают буквально все субъекты и участники международных отношений на локальном, региональном и международном уровнях (например ООН, СБ ООН). Все государства мира, все союзы и блоки создали и функционируют специализированные структуры по безопасности. Вся эта громада структур ищут, разведывают, информируют об опасности в глобальном масштабе.

Остается всего лишь маленькая деталь – привести в соответствии свои слова о мире, безопасности, стабильности и т.д., с реальными делами по обеспечению этих ценностей для человечества, для конкретных людей, для народов планеты. Оказывается, что достичь этого так просто нельзя. Для «достижение мира» обязательно надо прибегнуть к «принуждению». Эта идея не новая и вытаскана она из арсенала американских и израильских геостратегов, когда те угрожают применить ядерное оружие против непослушного Ирана, а Израиль обещает уничтожить ядерные объекты Ирана. Естественно, как ответная реакция, Иран, в свою очередь, угрожает, что в случае применения ядерного оружия и бомбардировки, Израиль будет стерта с лица земли. Нет слов, обеспечение мира и безопасности народов архитрудный вопрос. Прав был великий геостратег И.В.Сталин, когда говорил, что дело сохранение мира (и безопасности) в руках самих народов мира. В нынешних условиях народы пока безмолвствуют. Тем не менее, главный, основной и, можно сказать, решающий козырь налицо. Этот козырь заключается (состоит) в том, что все государства мира: большие и маленькие, развитые и неразвитые, богатые и бедные, все народы континентов и регионов мира, все политические, государственные деятели, словом вся человечество, понимают и осознают важность, актуальность и насущную необходимость сохранения мира и обеспечения безопасности народов на земле. Понимание и осознание этой необходимости немаловажная сила в распоряжении государств. Более того, эти государства располагают такой структурой и механизмом, который призван в первую очередь решать именно вопросы обеспечения мира и безопасности народов.

Организация Объединенных Наций (ООН) образованной на основе мандата народов мира, призван использовать факт общемирового понимания и осознания необходимости обеспечения мира и безопасности на планете.

Поскольку все государства, все политические силы, все организации, движения и союзы современности, одинаково осознают и заявляют о необходимости обеспечения прочного мира и безопасности, то эти вопросы должны стать краеугольным камнем деятельности ООН. Активно взаимодействуя с членами ООН (государствами), можно выработать и принять такие международно-правовые нормы и принципы, такие механизмы их реализации, которые исключали бы их невыполнения, исключали бы лоббирование интересов любых отдельных государств и организации. А если отдельные члены ООН игнорируют или не выполняют коллективно принятое решение, особенно по вопросам обеспечения мира и безопасности, то в этом случае ООН вправе применять по отношению к ним принцип «достижение мира (и безопасности) через принуждение», мобилизуя свои ресурсы и возможности для обязательного и кардинального выполнения предлагаемых санкций. Только в этом случае можно сказать, что ООН действительно является тем механизмом, который способен обеспечить мир и безопасность государств, стран и народов на планете земля.

Такой же разрыв и расхождение между словом и делом лидеров государств, политических и государственных деятелей, разного рода организации, союзов и прочих сил современности, наблюдается и при попытке решения глобальных вызовов. Ныне человечество стоит перед такими угрожающими его существованию проблемами как экологические, истощения природных ресурсов, нехватки продовольственных товаров, обеспечение людей чистой водой, ростом опасных болезней, усилением нищеты и

бедности, увеличением производства оружия массового поражения людей и многих других общемировых глобальных вызовов.

Осознавая наличие и реальность этих опасных явлений для людей, государства мира, их лидеры каких-либо совместных, кардинальных общемировых практических шагов для их решения не предпринимают, ограничиваясь лишь оказанием минимальной гуманитарной помощи. Естественно, в чрезвычайных ситуациях такая помощь, безусловно, необходимо для облегчения страданий людей. Тем не менее, становится все более очевидным, что вышеотмеченные глобальные вызовы на уровне предоставления или оказания гуманитарной помощи невозможно решать. Видимо для государств – членов ООН, настало время переходить от факта осознания опасности этих вызовов на другой уровень – уровень поэтапной коллективной разработки широкомасштабной общемировой программы, с определением конкретных способов их практической реализации в этом направлении.

Конечно, реализации этих чрезвычайно сложных, запутанных и противоречивых проблем связаны с длительной подготовки и времени. Однако только ждать и ничего не делать, ограничиваясь всего лишь разговорами, словами, от этого ничего не изменится. Если для решения общемировых масштабов еще не наступил время, то надо попытаться решать эти вопросы хотя бы на региональном уровне. Тем более, что относительные прецеденты в реальности имеются, например Европейский Союз.

В таком же ракурсе вполне возможно создание Среднеазиатского Союза государств региона. Чтобы достичь каких-либо заметных успехов в этом направлении, государствам региона необходимо во-первых[6], выработать слаженную, продуманную и внушающую доверия совместную программу прогнозирования перспектив развития региона в геополитическом, геостратегическом, геоэкономическом и этностратегическом плане.

Нынешние же отношения протекают на уровне «страха и риска», порождая неустойчивость позиции, неуверенность и нестабильность в отношениях.

Во-вторых освободиться от личных амбиции и преподношения себя в качестве лидера региона. Впадать в амбицию ни к чему хорошему не приведет. Освобождаясь от этих издержек, политические лидеры и государственные деятели должны сосредотачивать свои совместные усилия над решением насущных проблем государств и народов региона, выработать единую, научно - выверенную стратегическую программу по решению и предотвращению негативных последствий глобальных вызовов в среднеазиатском регионе.

В-третьих, политическим лидерам, государственным деятелям и всем субъектам общественно-политической жизни государств региона, следует серьезным образом подумать над тем, как в своей индивидуальной или совместной деятельности преодолеть расхождение, разрыва и несовпадение между тем, что говорят, заявляют, обещают и тем, что делают, творят и реализуют. В политической деятельности лидеров и деятелей подобные нюансы, как правило, приводят к неадекватным последствиям. Они не должны имеет место в их деятельности. Единство слова и дело для них должно быть важнейшим мерилом (критерием).

В-четвертых, политические лидеры и государственные деятели Центральной Азии, как правило, часто участвуют в различных международных и региональных симпозиумах, совещаниях, собраниях, конференциях. Было бы чрезвычайно полезным и продуктивным, если бы они выступали на этих форумах с единой позицией по вопросам, относящимся к интересам государств и народов регион в целом. Только на основе этих принципов можно надеяться на достижение определенных позитивных результатов.

По компетентному мнению А.Д.Богатурова, "рост внимания наиболее мощных держав к Центральной Азии в первом десятилетии XXI-в знак возвращения региона в фокус большой международной политики", Центральная Азия рассматривается как обширный, не имеющий выхода к океану регион Азии, включая Казахстан, Киргизию, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан. Исследователи полагают, что более точным

именовать этот регион “Центральная Евразия,” также рассматривается развитие политических режимов, особенности социальной и культурной политики и экономики государств Центральной Азии и их взаимоотношение с Россией в области безопасности[9].

Существует различные классификации подходов, например А.А. Сергунина[7] и А.П.Цыганкова [8], а также А.Д.Богатурова[9]. Н.А.Косолапова и М.А.Хрусталёва, К.Г.Холодковский[10] отмечает, что современный российский дискурс в значительной степени располагается по оси “западничество-почвенничество”. Основные отечественные исследователи укладываются в три основных направлениях: реалисты (государственники), либералы (западники) и евразийцы.

Литература

1. Богатуров А. Д. Введение: Центральная Азия в международной политики //Международные отношения в Центральной Азии: События и документы.М.,2011.С-13.
2. Дергачёва.В.А. Геополитика. М:Юнитин, 2004 г.-с 197-270.
3. Ирхин.Ю.В.Геополитика и модели формирования мирового порядка.М.”экзамен”, 2006г-563стр.
4. Сергунин А.А.русские дебаты по международным отношениям в посткоммунистический период.//Российская наука международных отношений:/под ред.А.П.Цыганкова,П.А.Цыганкова.М.2005.С.97-122.
5. Сорокин К.Э. Геополитика современного мира и России //Полис. 1995, № 1.
6. Трубецкой Н. С. Взгляд на русскую историю не с Запада, а с Востока - 15 янв. 2023 г.С-96.
7. Цыганков А. П. Что для нас Евразия? Пять стратегии российского освоения пространство после распада СССР.//Вопросы философии.2003.№12.
8. Шарипов И .И. Динамика геополитических изменений в мире и её влияния наЦАР.журналВестник.2019г.№4/С-278.
9. Богатуров А.Б.,Косолапов Н.А.,ХрусталёвМ.А.Очерки теории и методологического анализа международных отношения.М.2002.С-12
10. Холодковский К.Г.Конфликт «западничества»и «почвенничества» в контексте другихлиний размежевания // Мировая экономика и международные отношения.2004.№26.С-38-48.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
<p>1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад.</p> <p>2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғаи 734061, ш. Душанбе, к. Борбад 48/5 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии majala.dbsst@gmail.com мефиристад.</p> <p>3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷодагонҳои илмӣ, доцент, Таджикский государственнӣ университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com</p> <p>4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй).</p> <p>5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 сах.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо.</p> <p>6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см.</p> <p>7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондодҳои сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд.</p> <p>8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд.</p> <p>9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад.</p> <p>10. Нохунақҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд.</p> <p>11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад.</p> <p>12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунақ ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад.</p> <p>13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «маҳфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад.</p> <p><i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намояд.</i></p>	<p>1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания.</p> <p>2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Борбад 48/5, E-mail: majala.dbsst@gmail.com;</p> <p>3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷодагонҳои илмӣ, доцент, Таджикский государственнӣ университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com</p> <p>4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований).</p> <p>5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы).</p> <p>6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см.</p> <p>7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с.77].</p> <p>8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1.</p> <p>9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год).</p> <p>10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-».</p> <p>11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод.</p> <p>12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на</p>

	<p>работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале.</p> <p><i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i></p>
<p>ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҶАЛЛА</p>	<p>ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ</p>
<p>Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои баргараф намудани камбудихо баргардонида мешавад.</p> <p>Муаллиф метавонад дар муддати 30 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электроники majala.dbsst@gmail.com хабардор шавад.</p> <p>Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.</p>	<p>По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки.</p> <p>Автор может узнать результаты рецензирования в течение 30 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: majala.dbsst@gmail.com</p> <p>Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.</p>
<p>ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА</p>	<p>ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ</p>
<p><i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ҲУҚУҚ ВА ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад.</i></p> <p>1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи ҳусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати микдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. <p>2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро чоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дувум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). <p>3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд).</p>	<p><i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА И ПРАВА» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i></p> <p>1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлекцией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить:</p> <ul style="list-style-type: none"> - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. <p>2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки;

<p>4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроран ба муқарриз ғиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.</p>	<p>- направи́ть ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов);</p> <p>- или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа).</p> <p>3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания.</p> <p>4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.</p>
---	--

Шакли электронии маҷала дар сомонаи
www.ilm.iutet.tj ҷой дода шудааст

Электронная версия опубликована
на сайте www.ilm.iutet.tj

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Асрорзода Убайдулло Саттор
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Қудратов Некруз Абдунабиевич
Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Котиби масъул:
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Асрорзода Убайдулло Саттор
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Қудратов Некруз Абдунабиевич
тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Ответственный секретарь журнала:
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Ба чопаш 22.06.2024 имзо шуд.
Андозаи қоғаз 60x84 1/8. Қоғаз офсетӣ.
Ўзъи чопӣ 12,94. Адади нашр 100 нусха.

«Соҳибкор»,
ш. Душанбе, х. Борбад 48/5
